Törtlm. O.
1273
2.

Törtlm. O.
1273.
2.

FABRICIUS és PYRHUS.

Sem a te nagy állatod, sem a' tegnapi arannyaid meg nem tántoríthatnak engemet. 134.

Lásd 134 levélt.

Winter fe.

469877

A' VILÁGNAK KÖZÖNSÉGES HISTÓRIÁJA.

A' mellyet
MAGYAR HAZÁJÁHOZ
viseltetõ ſzeretettûl
öſztönöztetvén,
néhány jeles, és hiteles Authorokból
ki-ſzedegetvén
ugyan ezen Hazájának élõ nyelvén
ki-adott
GRÓF GVADÁNYI JÓZSEF,
Magyar Lovas Generális.

Tantæ molis erat Romanam condere Gentem.

MÁSODIK KÖTET.

Pozsonban,
Wéber Simon Péter költſégével és betûivel.

1796.

540.176

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

G. TELEKIEK'
ALAPÍTVÁNYA

Rövid Elö-Beſzéd.

Ki-tettem én elsö kötetembe, a' hol a' Görögökrül írtam, hogy a' Rómaiak históriájának le-írásával nagy mezö fog tünni ſzemeimbe, nintsen-is másképpen a' dolog, mivel miólta a' világ áll, nem vólt még a' Római Nemzetnél nagyobb, vitézebb, gazdagabb, böltsebb, és a' világnak három réſzeiben el-terjedtebb, és hatalmassabb Nemzet, és talán nem-is léſzen. Nem tsuda tehát, hogy olly nagy mezö tünik ſzemeimbe, de ugyan épen azért méltó-is, hogy ezen ditsö Nemzetnek valamint eredetét, ſzaporodását, hatalmának növését, vitéz tetteit, nagy böltsesſégü Embereit, Bajnokit, Királyaikat, Csáſzárjaikat, ſarkalatos törvénnyeiket, ſzokásokat, vóltaképpen le-írjam. Ez-is el-tökéllett ſzándékom, hogy a' mennyire tehetſégem engedi, eztet tellyesíthessem. De nem fogok meg-állapodni a' most ki-tett iránток valo fel-tételeimnek le-írásában, hanem az-is még ezekhez fog járúlni, hogy aztat-is ki fogom tenni,

miképpen ezen ditsö, és hatalmas Nemzet, a' melly tovább 2000 eſztendőknél uralkodott, és úgy virágzott, hogy tsak a' világnak el-enyéſzésével kellett vólna el-fogyni nékie; miképpen, mondom, és mért, nem tsak el-fogyott, de hatalmas birodalma, orſzáglása-is, úgy el-puſztúlt, hogy annak töredékin más orſzágok fel-álván ma tsak árnyékát láttyuk, és nevének hangját hallyuk.

Mivel pedig ezen Világ Históriájának le-írásában egy Nemzetnek ſem terjed le-írása olly hoſzſzúra, mint a' Rómaiaké, azért eztet-is, valamint a' Görögök históriáját írtam, ſzakaſzokra, a' ſzakaſzokat pedig több, és kevesebb Tzikkelyekre, a' mint a' történeteknek időbéli ſokaſága fogja kívánni, fel-oſztani fogom, és a' ſzakaſzok mellé a' ſzázadokat-is ki-téſzem, a' mellyekbe a' dolgok történtek, hogy így ezekből minden kegyes Olvasó, a' régi, közép és újjabb időkbe történt dolgokat kitanúlhassa, mert a' Rómaiak-is a' régi világnak népei, a' kik annak utánna nem tsak a' régi, és közép időkbe, de az újba-is, az az: Kristus Urunk ſzületése után is nagy dolgokat vittek végbe.

Hogy

Hogy pedig rólok való írásomat hiedelmesebbé tegyem, minek elötte ahoz fogjak, azon Authoroknak neveit, a' kik leg-hitelesebbek ö rólok tett munkájokért, ki fogom tenni.

De az elsö Szakaſzt nem fogom Tzikkelyekre fel-oſztani, hanem ebbe egymás után azon Királyoknak neveit, és birodalmok módgyát fogom kitenni, a' kik mind addig uralkodtak, miglen a' Rómaiak ezen birodalom formáját köz-Társaſágra, az az: Respublicára nem változtatták. Tsak ollyan deák ſzavakat, és exoticum neveket, vagy-is Barbarismusokat fogok hellyel hellyel írásomba bé-iktatni, a' mellyek által a' dolgok meg-érthetöbbekké tétethetnek, és a' mellyekkel különösen a' Németh Authorok-is élnek. Légyen tehát.

A' MÁ-

A' MASODIK

KÖTETNEK FOGLALATJA.

Levél.

A' RÓMAIAKRÓL.

A' Római Históriát meg-világosító Authoroknak Nevei. - - - - - - - 1

ELSŐ SZAKASZ.

Róma Városának építtetése.

A' Királyok. ROMULUS. - - - 7

NUMA POMPILIUS. *Római második Király.* 20
TULLUS HOSTILIUS. *Harmadik Római Király.* 25
ANCUS MARTIUS. *Negyedik Római Király.* 29
AZ ÖREG TARQUINUS. *Ötödik Római Király.* 31
SERVIUS TULLIUS. *Hatodik Római Király.* 33
A' KEVÉLY TARQUINUS. *Hetedik Római Király.* - - - - - - - 40

MÁSODIK SZAKASZ.

I. Tzikkely. *Consulok a' Királyok helyett.* - 46
II. Tzikkely. *Porsenna Királynak, és másoknak dolgairól.* - - - - - 52
III. Tzikkely. *A' Rómaiak Dictátort téfznek.* 59

HARMADIK SZAKASZ.

A' népnek Tribunussai. Nagy tekintetet nyér a' nép.

I. Tzikkely. *A' nép Tribunussainak meg-erösítetése egéfz Coriolanusnak fzámkivetéséig.* 66

II. Tzik-

II. Tzikkely. *A' népnek végezése, melly a' Tribunusok fortéllyára szolgált, és Coriolánusnak káros Tanáts adása.* - 71
III. Tzikkely. *Coriolanusnak számkivettetésétül fogvást, a' Decem-Virátusnak fel-állíttatásáig.* - - - - 76

NEGYEDIK SZAKASZ.

A' Decemvirátus, és a' tizenkét Táblákra írattatott Törvények.

I. Tzik. *A' Decemvireknek meg-neveztetésétül fogvást, a' Censoroknak fel-állításáig.* 90
II. Tzikkely. *Dentátusnak meg-ölettetése, Appiusnak-is dolgai, és a' Decemvirátusnak el-rontatása.* - - - 96
III. Tzikkely. *A' Censorok válaſztása, és Coriolánus számkivettetése.* - - 103

ÖTÖDIK SZAKASZ.

Róma a' Gallierektül meg-vétettetik.

I. Tzikkely. *A' Gallierek bé-ütnek Olaſz országba, Rómát meg-veſzik, Liciniusnak törvénnye 's a' t.* - - - 118
II. Tzikkely. *A' népnek meg-engedtetik a' Consulátusságra való jöhetés. — A' Prætoroknak, és Curulusi Ædileseknek béhozattatása. — A' Campaniabéliekkel, és Latmusokkal való háború. 's a' t.* 123
III. Tzikkely. *A' Samniterekkel való háború. Censor Appius, a' Plebejusok, az az: a' nép réſzesedik a' Papi hivatalban.* - - - - 137

HATODIK SZAKASZ.

Pyrhussal való háború, és erre következett Punisi háború.

Levél.

I. Tzikkely. *A' Tarentinusokkal való háború. — Pyrhus meg-győzettetik Olasz országba. — Némelly emlékezetre való dolgok.* - - - - 142

II. Tzikkely. *A' Punisi háborúba való bévezetés. — Respublica — és Sicilia országának belső változása.* - - 150

III. Tzikkely. *Az első Punisi háború, és annak következései.* - - - 160

IV. Tzikkely. *A' második Punisi háború, a' Cannai ütközetig.* - - - 171

V. Tzikkely. *Canna mellett való ütközet, és a' háborúnak tovább való le-írása mind addig, miglen Scipio Áfricánus Spanyol-országba mint Fő Vezér a' háborút nem vitte.* - - - 186

VI. Tzikkely. *A' második Punisi háborúnak Vége.* - - - - - 194

HETEDIK SZAKASZ.

Kartagónak el-veszése. — Róma idegen Nemzetek által nyomattatik.

I. Tzikkely. *A' Macedoniai Királlyal Filleppel való háború, utánna pedig Antiochussal Syriának Királlyával.* - - 201

II. Tzikkely. *Cátó a' Censor. — Perseussal való háború. — Igazságtalansága, és nagyra vágyódása a' Rómaiaknak 's a' t.* 209

III. Tzikkely. *Harmadik Punisi háború. — A' Rómaiak el-pusztíttyák, és semmivé tészik Kartagót, Corynthust, és Numantziumot.* - - - - 219

IV. Tzikkely. *Jegyzések; a' Rómaiaknak hadi, Erköltsi, Finantzia, és Literaturabéli dolgaikról.* - - - - 228

NYÓLTZADIK SZAKASZ.

A' Grachussok. — A' Respublicának romlása.

I. Tzikkely. *Tiberius és Cajus Grachusoknak Tribunátusságai.* - - - 237
II. Tzikkely. *Jugurthával való háború.* 249
III. Tzikkely. *A' Czimbriereknek, és Teutonoknak bé-ütése* - - - - 257

KILENTZEDIK SZAKASZ.

A' Polgári háborúk. — A' Respublicának elveszése.

I. Tzikkely. *Marius, és Sylla Polgári háborút kezdenek.* - - - - 268
II. Tzikkely. *Syllának Görög országba, és Ásiába való táborozásai. Mithridates, Rómának félelmes ellensége.* - - 276
III. Tzikkely. *Syllának visszatérése, az ő Dictátorsága, és halála.* - - 283
IV. Tzikkely. *A' Sertoriusi háború. — A' Sclavusoknak háborúja Spartacus alatt. — Pompejus a' Tengeri tolvajokat meg-veri* 291
V. Tzikkely. *A' Mithridatessel való háborúnak Vége.* - - - - 299
VI. Tzikkely. *Catilina öszve esküdtekkel pártot üt. — Pompejusnak, Crassusnak, és Julius Cæsárnak Trium Viratussa.* 308
VII. Tzikkely. *Galliának meg-Vétele. — Pompejus, és Julius Cæsár között való visszavonások. — Polgári háború.* 325
VIII. Tzik. *Julius Cæsár! határozatlan hatalmú Úr lesz az országba. — Az ő halála.* 339

IX. Tzikkely. *Octaviánusnak bátorsága az országlásban. — A' Trium Virátus. — Philippi mellett esett ütközet. — A' Respublicának el-rontása.* - - 354

X. Tzikkely. *Antoniusnak hibái elő mozdíttyák Octaviánusnak Szándékát. — Actiumnál történt ütközet. — Vége a' Respublicának.* - - - - 366

A' RÓMAIAKRÓL.

A' Római Históriát meg-világosító Authoroknak Nevei.

A' Római Históriának leg-főbb kút-fejei azon írásbéli hagyományok, a' mellyeknek nevei Fasti Capitolini et Conſulares, a' mellyeket Robortelli, Onuphrius Panvinius, és többek mások ki-adtak. Ezek után leg-régibb Author Fabius Pictor, a' ki mint egy 220 eſztendőkkel élt Kristus Urunk ſzületése előtt, és mind Görög, mind deák Chronologiát írt, akkor folyt éppen a' másod Punisi háború. Illyen írásokat hagyott Calpurnius Piso-is, a' ki Kristus előtt 134. eſztendőkkel élt, és ezen vezeték név Frugis! adattatott nékie, mivel igen ſzorgalmatos házi-gazda vólt. Ezek után írt Cælius Antipater, és Sempronius Asello-is, mind a' ketten ſzáz egynéhány eſztendőkkel Kristus Urunk előtt, és ezen utólsó mint Tribunus úgy ſzolgált Scipio Africanus alatt Numántzia alatt való táborozásban. Ezen töredékei a' Római régi históriának, mind fel-találtatnak: in Fragmentis historicorum Veterum Latinorum ab Auſonio Pompa collectis Amſterodami 1620. impreſſis in 8-vo.

A' Római históriának meg-világosítására igen haſznossak azon rövid ki-vonások, a' mellyeket munkáltak Sextus Rufus, és Eutropius, mind a' ketten éltek Kristus negyedik eſztendeje táján, ki nyomtatattak ezek Leidába 1729-be Haverkamp által. Azon idöbéli históriáját a' Rómaiaknak, a' midön a' Királyok, és Consulok kórmányozása alatt éltek, leg-jobban írták-le réſz ſzerint, némellyek pedig egéſzlen ezen következendö Authorok.

Polybius Licortásnak fia, a' ki Megapolisba Arcádia tartománnyába Kristus elött 204. eſztendökkel ſzülettetett, a' ki a' Scipióknak nagy baráttya vólt, s' Kartágó, és Corynthus városoknak meg-vételekkor jelen vólt. Le-írta ö pragmatice a' második Punisi háborút egéſzlen a' Macedoniai birodalomnak el-puſztúlásáig, hogy pedig tökélletesebb munkát tehessen, az ifjabbik Scipio meg-engedte nékie, hogy a' Capitoliumi könyv Tárból, ki-vehesse azon könyveket, a' mellyeknek nevek vala Libri Censuales.

C. Julius Cæsár, a' ki Kristus elött 100. eſztendökkel ſzületett, és ugyan elötte 44. eſztendökkel meg-hala. Ezen nagy ember, a' ki valamint nagy Orator, Mathematicus, nyelveket értö, és ſzint' ollyan nagy vezér-is vala, meg-jobbította az idö ſzámot, ugyan azért-is ezen munkája Juliánum Calendariumnak-is neveztetett, és mind addig ſokat írt, miglen ötet Brutus, és Cassius meg nem ölték. Nem minden írásai ugyan jöttek az utánna élt túdósoknak kezeikhez, de még-is az ö meg-betsülhetetlen könyvei, a' Gallusokkal, és a' Polgárokkal történt háborúkról meg-vannak, a' mellyeket in Folio ſzép Rajzolatokkal ki-adott Londonba Klarke Sámuel 1712. eſztendöbe.

C. Salustius Crispus, a' ki Kristus elött ſzületett 85-be és meg-hólt 35-be, a' ki Tribunus

Quæstor, Prætor, és Numidiai Gubernátor-is vala, Thucydidest írásába igen jól követte, a' mint eztet Seneca, és Quintiliánus-is bizonyíttyák. Az ö hat könyvei, a' mellyeket írt Sylla halálától fogva Catilinának párt ütéséig nintsenek már, hanem a' mellyeket írt, a' Catilinának, és Jugurtának háborúiról, meg-vannak, és ezek Ámsterodámba jöttek-ki 1742 eſztendőbe, de most Bétsbe, és másutt-is lehet kapni.

Cornélius Nepos. Ezen nagy Authornak ſok munkái-is veſztek-el, ugyan tsak ſok jeles munkái még-is meg-vannak, különösen a' Római históriát illetvén, a' mellyeket írt Cátórúl, és Atticusról, és Hamilcárról, úgy Hannibálról, dítséretet érdemlenek.

Világossabban, és talám bizonyossabban-is írt nálánál Paduábúl való Títus Lívius, a' ki Kristus előtt 59 eſztendőkkel ſzülettetett, mert ö a' Rómaiaknak históriáját 142 darab könyvekbe pragmetice írta-le, Æneásnak tudnia illik, Olaſz Orſzágba jövetelétöl fogva, egéſz a' Németekkel való háborúig, és Druſusnak haláláig. De felette nagy kár, hogy ennyi könyvei közzül, tsak az elsö tíz darabok, és a' többiek a' 12-dik darabtól ſzámlálván tsak a' 42-dikig maradtak-meg. Ugyan tsak egéſz munkájának ki-vonása meg-vagyon, a' mellyet réſz ſzerént maga, réſz ſzerént pedig Florus munkált. Liviusnak meg-maradott munkáit ſok helyeken lehet már most kapni.

Caria tartománnyába Halicarnassus Városába ſzülettetett Dionysius, és így Herodótusnak földije, a' históriának tanítója Róma Városába, Kristus ſzületése után nyóltzadik eſztendőbe a' Római régiſégekről írt munkáját adta-ki, haſznos munka a' Római históriához,

de még haſznossabb vólna, ha húſz könyvei közzül kilentz el-nem veſzett vólna.

Strábo, Cappadóciába, Amasia városi ſzülemény, Augustus, és Tiberius Csáſzárok idejébe nagy útazást tévén Ægyiptuson, Görög, és Sardinia Országokon kereſztül, ſzép Geographicum munkákat írt, a' mellyekbe a' Nemzeteknek történettyeit, ſzokásait, erköltseit kitette, ezeket Janson Theodorus 1707 eſztendőbe ki-nyomtatta, a' mellyeket még 1620-dikba Causabónus öſzve ſzedett.

C. Vellejus Paterculus, a' ki Augustus edgyik Lovas Vezérének fia vólt, és Tiberius alatt Prætorſágra emeltetett-fel, a' Római históriát két könyvbe írta-le, az elsö könyve nem dítsértetik, mivel abba az Udvarnak hízelkedik, a' mellytül ſok jókat vett, és még többet várt, de a' második helyes, és ezek kinyomtatattak Leidába Burgman által 1719-be.

C. Silius Italicus, jelesen követte elsö eſztendejébe meg-váltónknak az ékes ſzóllásba Cicerót, és kötött beſzédibe Virgiliust, ſzépen-is írt ö a' Rómaiakról, föképpen a' Punisi háborúról, Cicerónak Tusculanumába lakott, egy nyövés támadott az orrán, mellyért-is bújába éhezés által ölte-meg magát, és Virgiliusnak temetöjébe temettetett-el. Drakenborch Ultrajectumba ki-adta munkájit 1717.eſztendöbe.

Lucius Annæus Florus Spanyol ſzülemény, ſzép rövid históriát írt a' Rómaiakról, a' mellyet Trajanus uralkodása alatt munkált, eztet Dukkers Leidába ki-adta 1722. eſztendöbe.

Alexandriai Appianus, a' ki Trajánus, Adrianus, és a' ſzelíd Antoninus alatt élt, 24 könyveket írt a' Rómaiakról, de ezekbül tsak a' fele maradott-meg, a' mellyeket Ámsterodámba 1670 eſztendöbe Tullius ki-adott in 8-vo

C.

C. Cornélius Tacitus nagy Author a' Római históriába, Kristus idejekor 97-be, adta magát az írásra, a' midőn már nagy Orátor vala, munkáját pedig kezdette maga idejéről ezen czím alatt: Historiæ. Galbáról kezdi, és Domitiánusig mégyen, de ezen munkájából nem maradott-meg több, öt darabnál. Ezek után-is írt ő Annálisokat, de ezekből-is igen sok veszett el. Maga Ipájának Agricolának életét-is le-írta, és a' Németeknek szokásait-is. Joannes Augustus Ernesti ki-adta meg-maradott munkáit Leidába 1721-be in 4-to majori, de már most több helyeken lehet kapni.

C. Svetonius Tranquillus élt Meg-Váltónk 70-dik esztendejébe, Pliniusnak nagy baráttya volt, és Adriánus Császárnak Titoknokja. Az első 12 Római Királyoknak életeket írta-le. Lypsiába ki-adta munkáit Ernesti, és Burman Amsterodámba in 8-vo majori 1736-ba.

A' Római Császárokról az úgy nevezteteni szokott kis Írók: Scriptores historiæ Augustæ minores, úgy-mint: Ælius Spartiánus, Vulcatius Gallicanus, Trebellius Pollio, Flavius Vopiscus, Ælius Lampridius, és Július Capitolínus, adtak-ki munkákat, a' mellyek Causabonus által Leidába 1671-be in 8-vo kinyomtattattak. Juliánus Császár az előtte uralkodott Császároknak életeket satyrice írtale, az jóllehet a' Keresztényeknek nagy üldözőjök volt, de még-is igen jól írt. Spanheim Ezechiel ki-adta munkáját Lypsiába 1696-dik esztendőbe in folio.

Ugyan ezen Császár, a' midőn Theodósius Gubernátor volt Rómába, Sextus Aurelius Victornak tölgy fából emlékeztető státuát emeltetett-fel, mivel ő jelessen le-írta a' Rómaiak történeteit. Az ő munkája Augustustól fogva,

egéſz Constantinus, és Juliánus Csáſzárokig ki-adatott Grüner Friderik által Coburgba in 8-vo 1757-be.

Egy Amianus Marcellínus nevezetű, a' ki Görög Orſzági vala, és Juliánus Csáſzárt a' Persiai háborúba követte, írt a' Római Csáſzárokról, a' kik Domitiánus után uralkodtak. Gronov Jakab Leidába ki-adta az ő munkáit in folio 1693-ba.

Zozimus egy Görög históriákat író, a' ki Comes vala Konstántzinápolyba még élt Kristus után 425-be, írt ő Augustustól fogva egéſz 410 eſztendőkig, ſokan ellene vóltak az ő írásinak, de ſokan védelmezték-is őtet, némellyek pedig aztat mondották, hogy ő mint Pogány, még-is a' Kereſztény Csáſzárokkal tartott vólna. Cellárius az ő munkáját deákra fordította, és Jénába 1713 eſztendőbe in 8-vo másodſzor adta-ki. Ezen Authorok után különössen a' Csáſzárok históriáira való nézve, a' midőn a' nap nyúgoti birodalom fogyni kezdett, nagy meg-világosítást adnak Ausonius, Claudiánus, Apolináres, Sidonius, Procopius, és Jornandesnek munkái.

Találtathatnak még több Authorok-is, a' kik a' Rómaiaknak történeteit le-írták, de úgy tartom, ennyinek a' dolgoknak hiedelmére írásai elegendők vóltak azon Authoroknak, a' mellyekből én neveiket ki-húztam, és a' mellyekből ezen munkámat-is téſzem. Tsekély ítéletem ſzerint ezek közzül a' Rómaiakról leghelyessebben ír Rollin, azért-is a' Németül tudóknak javaslom ennek munkáját olvasni, a' melly Baraſzlóba 8-tzad réſz tizenhat köttetbe 1739 eſztendőbe ki-jött. Én pedig anyai nyelvünkön ahoz imígyen fogok.

ELSŐ SZAKASZ.

Róma Városának épittetése.

ELSŐ TZIKKELY.

A' Királyok.

Róma városa világ nagy Aſzſzonyának neveztetett azon okbúl, mivel annyi ſok hatalmas, és ditsőſéges nagy Királyoknak, és Csáſzároknak, a' kik e' világnak három réſzével bírtak, lak helye vala, kebelébe vala fel-ütve azoknak Trónusa, a' melyről ők annyi ſzámtalan Nemzeteknek, és mílliom embereknek ki-ſzabott törvények mellett parantsoltak, és az idegen népeket rettentették. Ezen hírével az egéſz világot be-töltött nevezetes városról vagyon tehát itt a' ſzó, hogy ez mikor, és ki által épittetett légyen.

A' régi idők a' feledékenyſégnek homállyával ſzokták közönſégessen annyira a' dolgokat bé-borítani, hogy a' leg-böltsebb embereknek-

is tsak tapogatózva kell menni azoknak világosságra való hozásokban. Néhány ezer esztendők múltak már el, a' miólta Róma városa Europának leg-fôbb díszsze; azért-is nem lehet tsudálani, hogy a' Tudósok között építésének idejéről, és építôjéről annyi versengések támadtak; ugyan tsak fáradozások, és szorgalmatos munkálkodások után meg-egyeztek abba, hogy Róma városának fundamentoma a' hatodik Olympiádesnek negyedik esztendejébe vettetett-meg, az az: Kristus Urunk születése elôtt 753. esztendökkel. Mint egy 120. esztendökkel annak utánna, hogy Lycurgus maga törvényeit, és 140. esztendöknek elôtte, hogy Solon a' magáét kiadták, tészem fundamentomát, mert több esztendök kívántattak ahoz, miglen Róma várossa tökélletességére juthatott.

Valamint minden régi Nemzeteknek eredete tellyes Fabulákkal, úgy szintén a' Rómaiaké-is; bizonyos dolog az, hogy Róma városát Rómulus építtette, de némelly Authoroknak Rómulusról munkált ki-adások tsak Fabulák, és költemények, mivel így teszik ki. Hogy Rómulusnak Márs Isten lett vólna az Attya, a' ki-is ötet egy nyöstény Farkas által szoptattatta vólna, és így ezen nyöstény Farkasnak tejével neveltetett vólna fel. Ezek nevetséges mesék, mert nem írják, hogy Mársnak mellyik Isten Aszszony vólt felesége, a' ki ötet szülte vólna, sem okát nem adgyák, hogy mért választotta vólna Mars Isten a' nyöstény farkast dajkájává, a' farkas, tsak farkas! megtarttya maga természetét valósággal-is, nem hogy szoptatta vólna ez Rómulust, de inkább fel-falta vólna, azért-is ezen regén fel-hagyok, és valamint Rómulusról, úgy Róma városának *fel-építtetésérül*, és ezen roppant Birodalomnak fel-állíttatásáról így írok.

Minek utánna Trója várossa el-puſztúlt vólna, el-jöve onnat Æneás egy ſalka néppel, és méne Olaſz orſzágba; ezen orſzág úgy feküſzik, hogy ez egy ſzabad Nemzetnek legbátorſágossabb lakást adhat, mert a' felett, hogy igen kellemetes és böven gyümöltsöt termö földgye vagyon, a' terméſzet aztat, magát még óltalmazhatóvá tette, mivel a' mint éſzak felé Europával határos, környül vétettetik igen magas, meredek, és ſziklás hegyekkel, a' többi három réſzét pedig a' Tengerek veſzik körül, a' mellyekrül hajókon könnyen lehet menni Europának nap nyúgoti, és déli réſzeibe, a' közel fekvö Africába-is, és Ásiának tengerek között helyheztetett tartománnyaiba. Ezen orſzágba már laktak régtül fogva nemzetek, a' kik réſz ſzerént oda valók vóltak, réſz ſzerént pedig Görögök, mert a' Pelasgusok közül, a' kikről a' Görögök históriájába emlékeztem, a' tengeren ſokan mentek oda, ezeknek maradéki vóltak az Etruskerek, a' kik le-telepedtek a' mai Florentziába, vagy-is Toscánába, és kiterjeſztették magokat, egéſz a' Tiberis vizéig, ezek leg-hatalmassabb, és leg-gazdagabb népek vóltak, minek elötte a' Rómaiak bé-jöttek oda, mert ök valamint a' tudományokat, úgy a' hajózás által a' kereskedést-is ſerényen gyakorlották.

Más egy Italus nevezetü Görög-is jött egy tsoport Néppel-bé, és ennek nevérül az egéſz Orſzág Italiának (melly neveket mi Olaſznak, és Olaſz Orſzágnak mondgyuk magyarúl) neveztetett, ſoká esett-meg ugyan, valamint más Orſzágokba-is történt, míglen ezen Népek kipalléroztattak, és a' tudományokba-is elö-mehettek. De még a' Trójai háború elött érkezett

azon tartományba, a' hol annak utánna a' Rómaiak laktak egy Evander nevezetû Görög Fejedelem, ez mutatta-meg az írásnak módgyát, és a' betûket-is, a' mellyeket az ott való lakosok tsudának tartottak. Ezen Fejedelem talált a' Tiberis, és Ligeris folyó vizei között (a' mellyek ma Tibernek, és Carigliánónak neveztetének) egy kis orſzágotskára, a' melly Latinus nevû királlyáról Latiumnak neveſztetett. Ezen orſzágról, és annak régi királyairól fokféle Fabulákat mondottak annak utánna a' Rómaiak, a' mellyek tanúlásra méltók vóltak, és azoknak néminémû igaz fundamentomi-is valánnak, és azokat ſoha többé el-ſem-is felejthették.

Aztat mondották tehát, hogy a' midôn Jánus, és Saturnus uralkodtak ezen orſzágotskába, ollyan bóldog, és ſzerentsés idôk folytak akkor, hogy azok arany idôknek neveztettek, mert ottan az emberek hívatal, vagy gazdagſág által nem külömböztettek egymástól, békeſségben minden pör, viſzſza-vonás, és háborúk nélkûl éltek egymással, erköltsössek minden törvény és eröltetés nélkûl vóltak, örvendetes életet éltek, és a' földnek magától növô gyümöltseivel táplálták magokat. Ezen arany idôknek emlékezetére, a' mellyek ſoha többé viſzſza nem tértek, ünnepeket ſzenteltek a' Rómaiak, a' mellyeket ôk *Saturnáliáknak* neveztek, és ezen ünneplés tartása alatt minden egymás között való haragról, pörökről, 's más egyéb ízetlenkedésekröl meg-feletkeſztek, és ſzép edgyeſséggel 's nagy vígaſsággal, örömmel tartották azokat. Ollyan idö vólt ez, a' mellyben még az emberek a' polgári társaſágot nem esmérték, és igen kevéssel meg-elégedtek, nem tud-

ták

ták mi a' kevélyſég, és búja élet, hanem ártatlan és együgyü egyeſségben éltek.

Ezen Latium Orſzágba jött-bé Æneás azon falka néppel, a' mellyről tsak most fellyebb emlékeztem, el-rontotta ö ezen orſzágnak fö városát, és ſok tsaták, és fáradtſágok után, az egéſz orſzágot magáévá-is tette. Szépen le-írja eztet Virgilius egy kis ékes Poësisi hozzá adásſokkal, és valóban meg-érdemli, hogy a' Deák versekben gyönyörködök olvassák. Æneásnak halála utan az ö Fia Ascannius ült a' Trónusra, és egy várost épitett, a' mellynek ezen név adatott *Alba*, és az orſzág-is annak utánna ezen városnak nevéről Albaniának neveztetett Néhány ſzáz eſztendök után, a' midön Numitornak kelletett vólna Királyſágra felemeltetni, az ö Öttse Amulius erövel ki-vette a' királyſágot kezei közzül, és még ezen felül meg-parantsolta, hogy Báttyának két fiai, a' kik következés-képpen az ö unoka Öttsei valának, Rómulus és Rémus vízbe vettetessenek, a' kiket Rhea Sylvia ſzült, de némelly jó lelkü emberek által meg-ſzabadíttattak ök ezen eröſzakos haláltúl, és titkon egy Páſztor házába, valamelly Luppa nevezetü Aſzſzony által, mind ſzoptattattak, mind fel-neveltettek. Innét gondoltatott-ki talán, hogy öket egy nyöstény farkas ſzoptatta, mivel Luppa deákúl nyöstény farkast téſzen, azomba pedig Luppa azon Páſztornak feleſége vólt, (talán Olávólt azon Páſztor) és igy jól fejtödik meg azon Mese, hogy ök farkast ſzoptak vólna.

Minek-utánna jól fel-ſerdültek vólna, mivel páſztor által neveltettek, ezen élethez nékik-is kedvek jött, és a' vadak kergetéséhez-is; jól meg-erösödvén pedig, gyakran ollyan méréſz

réſz emberekkel, mint ök magok valának, birkoztak verekedtek, mert azon még nyers idökben vitézſégnek tartatott, ha ki maga ſzomſzédgyát meg-támadta, és minden vagyonnyától meg-foſzthatta, ezen igazſágtalan ſzokás pedig, még ma-is uralkodik némelly erköltstelen, vagy-is vad Nemzetek között. Történt azomba, hogy illy verekedésbe ezen két testvérek el-fogattattak, és kik legyenek reájok esmértek; mivel pedig Amuliusnak orſzágláſával ſokan meg-nem-elégedtek, ezekhez több más népek hozzájok adták magokat, a' kikkel-is rajta mentek Amulius bátyokra, és Trónussáról ötet le-is taſzították, és arra Nagy Attyokat Numitort fel-ültették, magok pedig el-tökéllették magokba, hogy egy várost építsenek közel a' Tibér folyó vizéhez, a' hol ez tudnia illik, bé-foly a' Tengerbe. Alig fogtak ök ezen városnak építéséhez, mingyárt háborgani, és kotzódni kezdettek egymással, és ekkor mingyárt meg-is ölte Rómulus maga testvér öttsét Rémust. Ezen eset két példát ád elönkbe itten, hogy mit nem okoz, ha az attyafiak egymást útállyák. E' földön ugyan egymással atyafiak vagyunk, de ha testvér testvérrel illy úndokúl bánik, nem érdemli, hogy a' föld ſzínét tapodgya, mert az emberiſégbül ki-vetkezik.

Már tsak maga lévén Rómulus, fel-építette ö a' várost, és maga nevére Rómának kereſztelte, mingyárt-is 3300 emberek egybe gyültek, és alája vetették magokat, aztat kérvén töle, hogy ö légyen Királlyok óltalmazó Urok, Fö Bírójok, Fö Papjak, és a' háborúba Fö Vezérjek. Igy tehát Rómulus lett a' Rómaiaknak elsö Királlyává.

Azon

Azon 3300 emberek, minden réſzeiből valók vóltak Olaſz Orſzágnak, és úgy ſzólván tsötselék nép vala, mert ſok nyughatatlan, és a' tzivakodásokra hajlandó emberek vóltak közöttök, a' kik hazájokba magok polgár társaival nem tudtak meg-egyezni, és többet tartottak az erőſzakról, mint-ſem a' törvényről. De éppen ez a' haſzna vagyon a' törvényeknek, hogy ezek az embereket zabolába, és engedelmeſségbe tudgyák tartani, mert bünteti azokat, a' kik a' jó rendet, köz barátſágot, és nyúgodalmat találják háborgatni. Meg-is esmérték ők aztat magokba, hogy törvények nélkül nem fognak maradhatni nyúgodalomba, azért-is meg-egyeztek abba Rómulussal, hogy ő valamelly jó törvényeket ſzabjon nékiek, mellyek által nyúgodalomba, és egymással való egyet értésbe élhessenek.

Ezen iſjú Király alíg vólt húſz eſztendős, és ámbár jó eſzű vala, de még-is jó tanáts-adókra ſzükſége vólt; azért-is Rómának minden lakossai közzül, ki-válaſztott ſzáz ollyan embereket, a' kik leg-böltsebbek, leg-erköltsössebbek, ezek mellett pedig élemedettek vóltak, hogy ezek mint Királynak az ő Tanátsossai legyenek, és ezeket ezen tiſztesſéges névvel: *Patres!* az az *Atyák!* minnyájan illették, és annak utánna *Senátoroknak*, *Fő Tanátsosoknak-is* a' többi polgároktól neveztettek.

Ezeknek maradéki Pátriciusoknak hívattattak, és ma-is Olaſz Orſzágba azon Familiák, a' mellyek ſzármazásokat egéſz hozzájok fel-vihetik, és meg-mutathattyák, nagy tiſztelletbe tartatnak. De ezek mellett a' többi polgároknak-is ſzabad vólt a' hazának fontos dolgairól tanátskodni, de még-is mindenike köte-

les

les vólt a' Senátorok, az az, Tanátsosok közzûl magának egy pátrónust válaſztani, a' ki mindenekbe ügyét óltalmazta, de ennek egyſzersmind alája-is vólt vettetve. Azon mód pedig, a' melly a' Rómaiakat egymáshoz kötelezte, az ö religiójok vala; ez ugyan pogány religió vólt, a' melly leg-inkább külsö tzeremóniákból, ünneplésekböl, és meg-tsaló jövendölésekböl állott, a' mellyeket az ö Papjaik a' madaraknak evésekböl, és ſzállásokból, a' meg-öletett állatoknak bélek meg-vizsgálásokból hírdettek-ki; jövendöltek ök, de hamissan az égi látományokból-is, és ſemmi fontos dolog elö-nem vétethetett, míglen illyen-móddal a' Papok az Isteneknek akaratyát ki-nem hírdették.

Így tehát Rómulus egy három erövel vegyes Monárchiát állított-fel, és aztat három tzéhekre, vagy-is ágakra oſztotta, és minden ágat tíz curiákra. A' földeket-is három réſzekre oſztotta-fel, az egyik réſzt az Isteneknek rendelte, a' második réſz a' birodalom haſznára vólt, az harmadikat pedig a' polgárok között oſztotta-fel. A' Király Comitiumot, az az Gyülést hírdethetett, a' mellybe a' Senátorok az Orſzág dolgaiban munkáltak, és azokról való magok ítéleteit elö-adták a' népnek, a' mellynek hatalmába vólt az elö-adott ítéleteknek meg-határozása, vagy-is azoknak megvetése; de még-is a' népnek végzése nem vólt mind addig álhatatos, míglen aztat a' Senátorokból álló Fö Tanáts meg-nem erösítette.

Mivel tehát a' Király vala az ármádának Fö-Vezére, mivel ö rendelt Comitiumokat, és öſzve hívta a' Senátorokat, és ö tette a' legfontosabb dolgoknak meg-határozását, és mivel

vel a' Fô Papi hívatallal-is ô bírt, az illyen három erôt tulajdonává tévén ollyan hatalmas lett, hogy könnyen tarthatta a' népet mind zabolába, mind a' tôle való függésben. Tizenkét Lictorok vóltak az ô test örzöi, és ez haſznos pompa-is vala, ezek poroſzlók vóltak, és melléjek rendelt még 300 katonákat, mellyeknek egy réſze gyalog, más réſze pedig lovakon viaskodhattak, és ezek vóltak azon fundamentom, a' kikbül támadtak, vagy-is felállottak az Equitesek, németül Ritterek, idövel az arany ſarkantyús Vitézek, de azon idöbe a' Rómaiak ezen nevet: Celeres, adták nékiek, mivel lovak hátán ſebessebben mehettek a' gyalogoknál. Mind ezen rendelései ollyanok vóltak, mellyeknek ſegítſégével napról napra jobban növekedett Rómulusnak birodalma.

Illyen intézetek, és rendelések után, minden nap több több lakosok érkeztek Rómába, de majd minnyájan tsak férfiak valának, és az aſzſzonyokban nagy fogyatkozást láttak, mivel nem ſzaporodhattak, ebben.is illyen fortélyt talált-fel Rómulus, hogy a' ſzomſzéd tartományoknak tudtára adatta, hogy ha lennének azokba ollyas leány ſzemélyek, a' kiknek kedvek vólna a' Rómaiakkal öſzve párosodni, adnák nékie tudtára, ô minnyájának férjet fogna adni; de errül hallani ſem akartak, mivel a' Rómaiakat mint egy gyülevéſz népet meg-vetették, azért-is Rómulus így vetette-meg fortélyos mesterſégét, hogy ô mindenütt ki-hírdettette, hogy Rómába egy bizonyos napon nagy ünneplés fog tartatni, a' melly mindenféle bajnoki játékokkal, tántzokkal, és több illyen különös múlatſágokkal fog ſzenteltetni,

A'

A' midön már az ünneplésre rendeltetett nap el-érkezett vólna, minden ſzomſzéd tartományokból érkeze ſok nép Rómába, ezen ſokaſág pedig a' midön már a' nézö helyen edgyütt lett vólna, akkor a' Romaiak fegyveres kézzel rajta menének, és erönek hatalmával mind nös, mind nötelen ifjú aſzſzonyi ſzemélyek el-raboltattak általok, a' kiknek Rómulus mindenikének a' nyakára egy egy férfiat tolt; de ezen eröſzakos ragadomány leg-ottan ſok háborúkat-is vonſzott maga után, mert a' ſzomſzéd tartományok népei közzül, ſok férj kívánta viſzſza maga feleſégét, és még több atyák magok leányaikat, ezen háborúk néhány eſztendök alatt ſok vér ki-öntéssel folytak-is.

Utóllyára a' Sabinusok jöttek a' Rómaiak ellen, ezeknek tartománnya egy kis köz társaſágot formált közel Rómához, ſokat viaskodtak a' Rómaiakkal, és jóllehet ezek egyſzeris, másſzor-is el-veſztették már némelly városſaikat, de végtére még-is érkezvén egy Tatius nevezetü Királlyok a' Sabinusoknak, a' kinek ſzéke Eures városába vólt, meg-rontotta vólna a' Rómaiakat, mert már a' városſokba-is betört népével, hanem a' midön leg-jobban állott az ütközet, akkor a' Rómaiaknak feleſégei, a' kik leányi vóltak a' Sabinusoknak, ki-rohantak minnyájan a' két ütközö fél közzé, és nagy sírással jajgatással esedeztek, és kérték mind a' két réſzt, hogy ne ölnék vágnák egymást, a' Rómaiakat arra, hogy az Attyokat, és az ö testvéreiket több attyaſiaikkal edgyütt meg-ne ölnék, a' Sabinusoknak pedig azért esedeztek, hogy urokat ne méſzárollyák, és annyi ſok özvegyeket, 's árvákat ne tsinállyanak.

Eze-

Ezeket látván, és sírásokkal tellyes könyörgéseit hallván a' két viaskodó fél, nem tsak álmélkodott, de szívek is annyira meg-lágyúlt, hogy nem tsak fel-hagytak a' verekedésen, hanem egymást ölelvén tsókolván, olly kötést tettek egymással, hogy a' Sabinusok a' Rómaiakhoz kaptsolták magokat, és úgy szólván egy néppé lettek azokkal.

Látván eztet Rómulus nagyon örvendett, mingyárt-is Tatiust maga mellé vette, hogy ez ő véle Királyi hatalommal uralkodjon, ezen felül száz fő Sabinusokkal maga fő Tanátsát, mint annyi Senátorokkal meg-is szaporította, hat esztendeig uralkodott-is véle Tatius; de utólljára meg-ölettetett, okát ki-nem teszik az Authorok, sem aztat, hogy ki ölettette-meg, én ugyan tsak aztat tartom, hogy ha Rómulus maga testvérjét Rémust maga mellett nem szenvedhette, sőtt meg-ölettette, ennek-is ő vólt gyilkosa, mivel meg-nem engedte, hogy ennek helyébe más emeltessen-fel Királyságra. Már a' Sabinusokkal, (kik közzül már sokan Római polgárok-is lettek) együtt, negyven hét ezerre szaporodott az ő jobbágyainak száma, a' kiknek mint katonáknak vehette hasznát, jólehet az ő Országának kerületi még akkor öt, vagy hat mértföldeknél többet nem tett.

Ezek így történvén már tsak maga uralkodott Rómulus maga kitsiny tartománnyába, és a' tőle építtetett Róma városa vala lakhelye, maga tanátsosaival, vagy-is Senátoraival némínémű törvényeket adott ő ki maga népének, a' barbarus népeknek nem-is szükséges sok törvény, és a' melly keveseket ő ki-adott-is, azokból-is ki-tettzik a' barbaries, és által lehet látni, hogy maga-is pogány vólt. Mind-

ezeknek bizonyságára tsak két törvénnyét hozok itten elö, a' mellyeket egy Kereſztény embernek nem tsak tsudállani, de azoktól megrettenni-is kelletik.

Az elsö ez vala, hogy ö meg-engedte, hogy egy férj maga feleſégét nem tsak nagy vétkekért, de tsak azért-is, hogy ha bort inna, magától el-üzhesse, ſött meg-is ölettethesse. Az aſzſzonyoknak pedig, ha mingyárt melly nagy vétkeket tselekedtek-is férjei, nem vólt ſzabad azoktól nékiek ſemi úton módon el-válni.

A' második törvény által meg-határozatlan hatalom adattatott az Atyáknak az ö gyermekeik iránt, mert azokat ök, akár ifjak, akár már öregek vóltak, háromſzor el-adhatták, és leg-kissebb vétkekért még halálra-is ítéltethették, a' mi még több, a' midön a' gyermekek e' világra jöttek, és láták az Attyai, hogy ſzépek nem vólnának, annál inkább ha leg-kisſebb testi hibát vettek éſzre rajtok, ki-hagyíthatták az útzára, mihent ött ſzomſzédgyai a' dolgot úgy lenni meg-bizonyították, ha pedig leány gyermekek vóltak, már akkor ezen bizonſágok ſem vóltak ſzükſégessek.

Rómulus nem igyekezett máson, hanem tsak, hogy maga alá ſok népeket hódíthasson, és ſok orſzágokat meg-hódoltathasson, és némellyek úgy-is nézik ötet, mint a' ki azon roppant Római Birodalom talp kövét meg-tette. Való-is az, hogy ö; a' ſzomſzéd Fejedelmekkel minden féle kötéseket-is tett, de többekkel háborúskodott még-is, mert a' háborút nagyon ſzerette, mivel ez által maga hatalmát kívánta meg-nagyobbítani, és ez által aztat-is véghez kivánta vinni, hogy az ö népe, melly igen nyughatatlan vala, Róma városának kö falain kívül foglalatoſſágokban tártattasson.

Rómulus mint egy negyven eſztendeig uralkodott, melly idönek folyta alatt ö leg-inkább háborúskodott, de mindenkor nagy haſzonnal, mivel minnyájokat azon Fejedelmeket, és népeket, a' kiket meg-győzött, nem tsak óltalma alá, de tulajdonává-is tette, mellyekkel ſzemlátomást nevekedett valamint hatalma, úgy birodalma-is. E' mellett ezen idö alatt a' nép munkálta-is a' földet, a' mellynek gyümöltsével táplálta magát, de még-is leg-inkább háborúkba kelletett menniek. Szükſéges ugyan, hogy egy Nemzetnek ſzívébe bé-óltattasson a' vitézſég, mert e' nélkül a' ſzomſzéd népektül nem hogy nem fog tiſzteltetni, de gyakran meg-is fog támadtatni, és utóllyára el-puſztíttatni, de nem-is jó, ha egy nemzet egyedül a' háborúknak vitelében foglalatoskodtatik, és mást nem fog tudni, tsak ölni, és vágni, mert így el-veſzti azon idöt, és alkalmatoſſágot, hogy a' tudományok által magát böltsebbé, és a' ſzép mesterſégek, és kereskedés által pedig gazdaggá tehesse, a' Spartabéliek ez iránt, a' mint a' Görögök históriájába láttuk, nagy példák, kiket nem-is kell követni.

Rómulus maga katonáiban vetvén egyedül minden reményſégét, mert ezek nagyon ſzerették ötet, ſok győzedelmei után, annyira fel-fúvalkodott, hogy valamint a' Senátorokon, úgy az egéſz népen despotice kezdett uralkodni, a' mellyért-is a' ſenátorok öſzve esküdtek ellene, és titkon meg-ölettették ötet, és hogy tselekedetek világoſſágra ne jöjjön, aztat hírdettették, hogy Rómulus a' Mennyekbe vitettetett vólna fel, halála után eſztendeig vólt Inter-Regnum, az az: Király nélkül való uralkodás. Jól-lehet nagy dolgokat vitt végs

hez, de ſzánakodásra még ſem méltó, mivel maga testvér Öttsét, és Tatiust-is meg-ölettette.

NUMA POMPILIUS

Római második Király.

Egy eſztendeig tartván az Inter-Regnum megúnta a' nép a' ſenátoroktól, mint annyi királyoktól való függést, nyughatatlankodott, zúgolódott, és királyt kivánt, kénteleníttetett-is a' Fő Tanáts a' király válaſztáshoz fogni, de mivel a' Tanátsba ſzint' annyi Sabinusok vóltak mint Rómaiak, mind a' két fél azon versengett, hogy mellyikét illetné a' Korona, végtére úgy egyeztek meg, hogy a' Rómaiak tsak magok tegyék a' válaſztást, de a' király a' Sabinusok közzül való légyen. Numa Pompilius, a' ki akkor a' városokon kívül vólt maga jóſzágába, leg-érdemessebbnek ítéltetett lenni, jól-lehet ſemmi nagy tiſztſégekre nem vágyott, és többre betsülötte a' Philosóphia tudományt akár melly fő hívatalnál, és nem tudathatik ehez való hajlandóſágát honnan vette, ugyan tsak akarattya ellen-is királynak válaſztatott.

A' mennyire Rómulus a' háborúſágot ſzerette, annyira ſzerette Numa a' békeſséget, a' melly által meg-akarta ő azon vad népeket jámborítani, egyſzer 's mind erköltsösökké-is tenni, tudta e' mellett, hogy az erköltsöket a' jó törvények ſzülik, és hogy viſzont a' jó törvényeket erősſégekbe a' jó erköltsök tartyák fent,

azért-

azért-is hogy ezen tárgyát el-érje, két ollyan eſzközöket tett tulajdonává, a' mellyek ritkán találtatnak egyesítve lenni egy emberbe, tudni illik: a' Religiót, és Politicát, ezek vóltak ſzakadatlanúl minden dolgainak végbe vitelében az ö ſinór mértékei, 's kalaúzzai. Ö magát Isteni ihlelésekkel meg-töltve lenni hírdettette, a' mellyel a' Religióhoz való tiſzteletet a' népnek ſzívébe bé-óltotta, maga-is nagy félelemmel vólt, és tiſztelettel azon láthatatlan valóſág iránt, a' ki minden roſz tselekedeteket lát, és meg-büntet. Ö a' jó hitnek egy óltárt építtetett, hogy annál némelly kétſéges dolgok bizonyossá tétettethessenek. Ö ünnepeket-is rendelt a' határbéli Isteneknek, a' mellyeket ök, *Dii termini!* neveztek, hogy ki ki maga földgyének bíztos bírásába meg-maradhasson. Különösen némelly Istenſégekhez illö tzeremóniákat rendelt, tudván hogy ezek által a' ſzíveket az óltárnál leg-jobban egyesítheti, mert ezek a' köz nép ſzívébe leg-inkább ſzoktak béhatni. A' Papokat ſokféle clasſisokra oſztotta-fel; a' kiknek ezen neve vólt, *Pontifices!* leg-nagyobbak valának, de ezek felett vólt még a' *Pontifex maximus*, az az: leg-főbb Pap, és ez önnön maga a' Király vala. A' *Dii termini*, a' határokon ki-faragott képek vóltak, és ha ki ezeket helyébül ki-mozdította, az ollyat ſzabad vólt mingyárt meg-ölni.

Egy Pelloutier nevezetü Frantzia Tudós így ír felölök, hogy, úgy-mond: azon nép, a' mellyet Rómulus öſzve ſzedett, és régi Rómaiaknak mondatnak, állott Sabinusokból, Latinusokból, és Toscánusokból, ezek minnyájan eredetekre való nézve a' Celtáktól ſzármaztak, következésképpen eleinte az ö religiójok külömbözött azon

religiótól, a' mellyet fel-vettek annak utánna, a' midőn már Rómulus nékiek törvényeket szabott, mert ezen törvények minden idegen Isteneknek imádását tíltották, azoknak tudnia illik, a' mellyeket a' Görögök Rómába bé-hoztak, és a' Celták semminémű képeit az Isteneknek, az az: Bálványokat templomjaikba nem tartottak, és Plutarchus meg-hagyása szerént a' Rómaiaknak sem vóltak bálvánnyai 161. esztendőkig Róma városának fel-építése után. A' Celták a'tüzet imádták,és a'varáslásoknak hittek, és Numának idejében-is Vestának Templom építtetett, és abba Augurokat, az az: varáslókat rendeltek, és szüzeket, a' mellyeket Vestaliáknak neveztek, kiknek kötelességek vala a' szent tüzre vigyázni, hogy a' szünet nélkül égjen. Ezen szüzek tsak hatan valának, és ha valamellyike meg-szeplősíttetett, az ollyan elevenen temettetett el, de ő nékiek még-is mindenektől igen nagy tisztelet adattatott, ha ők a' templomba harmintz esztendeig szolgáltak, annak utánna Férjhez mehettek, de ez igen ritkán, vagy éppen meg-sem történt, mivel ők szent dolognak tartották a' Templomba szolgálni, másképpen-is ennyi esztendők után az ifiuságnak tüze-is el-aludott bennek, szóval ezen Vestáliák nem egyebek, hanem Papnék vóltak, de akár mint veszszük a' dolgot, a' Rómaiak mindenkor tsak Pogányok, és bálványozók vóltak, mind addig, miglen Meg-váltónk születése után, ha nem minnyájan-is, de még-is igen sokan az ő szent tanítását bé-nem vették.

Numának még azon hasznos rendelés-is tulajdoníttatik, hogy ő némelly embereket, kiknek Feciales vala nevek, rendelt, kik ítéletet tettek a' háborúknak igazságáról, és a' bé-

kes-

kesſégek tételeire-is vigyáztak. Ezeknek állott kötelesſégébe ellenſégeiknek háborút hirdetni, és ezen alkalmatosſággal az Isteneket-is bizonyſágúl hívni, hogy az ellenſégnek igazſága nem vólna, de egyſzer 's mind Rómára-is átkokat mondottak, ha igazſágtalanúl kezdettek háborút. Ezen rendelés ſzükſéges vólt, mert tartalékja vala azon hadakozást, és nagy tiſztelettet kívánó népnek. Varro ugyan azt jegyzi a' Rómaikról, hogy ök tsak lassan, és minden passió nélkül fogtak vólna a' háborúkhoz, mivel ök azokat mint egy religióbéli ajtatosſágnak tartották; de az orſzágok meg-hódoltatásának kívánſága egy ollyan meg-győzhetetlen passio, a' melly minden igazſágtalanſágot ſzép ſzínnel tud bé-kárpitozni, és tündéresen úgy bé-festeni, hogy az meg-tsalhatatlan igazſágnak tetſzik. Meg-is láttyuk alább az ö históriájoknak folytatásában, hogy az ö buzgóſággal tellyes pássiójok annyira vitte öket, hogy ök az egéſz világot úgy tekintették, mint az Egektül egyedül ſzámokra rendeltetett nyereſéget.

Numa ugyan tsak azon földeket, a' mellyek az elötte való király alatt nyerettettek, fel-oſztotta a' nép között, és azoknak munkállására öket öſztönözte, ſok helyſégeket építtetett, a' mellyekbe a' lakosok haſznos munkáikat gyakorolhatták, rendelt-is vigyázókat, a' kik a' ſzorgalmatossakat meg-jutalmazták, a' tunyákat pedig meg-büntették, melly rendelés a' ſzántást olly kelemetes foglalatosſággá-is tette, hogy ha a' Rómaiak valamelly háborút el-végeztek, békeſégnek idején az eke ſzarvához kaptak.

A' Rómaiak, és Sabinusok között; a' nemzetbéli vetélkedés tsak ugyan tartott, de eztet-

is Numa semmivé tette, mert ő mesterséges czéheket állított-fel, a' mellyeknek különös szabadságokat, Privilegiumokat adott, a' mellyekhe tetszések szerént álhattak; mivel pedig ez által öszve keveredtek, minden egyenetlenség meg-szünt közöttök. Új Kalendáriomot-is munkált ő nékiek, mert Rómulus idejébe az esztendő tíz holnapokból állott, de ő 12. holnapokra a' hóldnak járása szerént osztotta-fel. Ezt-et így írják a' Históricusok, de én meg nem foghatom, hogy Numa ezen barbarus népek között, kitül nyerhette vólna ezen tudományt. Az Athénabélieknek allyig vala egy kevés világosságok errül, és így hogy lehetett vólna ezen Sabinus illy nagy Astronomus.

Egy tsudálatos törvénynek ki-adása-is tulajdoníttatik Numának, hogy, úgy mond: egy férj maga feleségét, ha már ez nékie gyermekeket szült, másnak-is kölcsön adhatta, hogy annak-is szülyön. Ez a' Spartai törvényekhez illett, és az akkori erkölcsöt foglalta magába, mivel akkor tsak arra vala gond, hogy minden jól mégyen, tsak a' bírodalom kaphasson akár melly móddal polgárokat. Üdvességesebbekre tanít minket az igaz religió. A' mit leg-jobbat tselekedett az vala, hogy ő azon kegyetlen törvénnyét Rómulusnak, mellyet ő a' gyermekek iránt tett, egészlen el-törlötte, mert ő szelíd ember lévén aztat kívánta, hogy a' gyermekek nem félelemből, hanem szeretetből tegyék-meg azon kötelességeket, a' mellyel szülőikhez tartoznak viseltetni. Maga test örzöit-is el-botsájtotta ő, mert azt mondotta, hogy ő maga személlyét polgárainak szeretetére bízhattya, mivel ötet királlyoknak választották. A' szomszéd népek-is tiszteltéк ötet, és igazságtalanságnak

nak tartották, ollyan tsendes, és erköltsös népet, mint az ö jobbágyi vóltak, meg-támadni.

Numa 43 eſztendökig tartott uralkodása után hala-meg, ha ki az ö törvénnyeit, és íléleteinek módgyá meg-visgálja, Pythagorás tanítványának lenni fogja ötet tartani, ámbár ezen Philosóphus, tsak az utólsó Tarqvinius-nak idejébe tette magát híressé 572 eſztendöbe Róma városának épittetése után találták egy almáriomba Numának néhány könyveit, a' mellyekbe a' religióról való gondolati foglaltattak. Azonba Petillius Prætor, a' ki ezen könyveket olvasta, el-hitette a' Tanáttsal, hogy azok veſzedelmesek vólnának, mivel meg nem egyeznének a' bé-vett religióval, azért-is a' Tanáts azokat meg-égettette. En úgy tartom, hogy valamint ezen könyvekbe foglaltatott religió, úgy ſzintén a' Rómaiak által bé-vett religió-is egyaránt nyomták az igazſág mérőjét a' hamisſágba.

TULLUS HOSTILIUS.

Harmadik Római Király.

Tullus Hostilius válaſztatott Királynak Numa után, ö azzal kezdette maga uralkodását, hogy ö azoknak, a' kiknek még ſzántó földgyök nem vala, azon uradalmakból, a' mellyek a' koronához tartoztak, min[illegible]nikének adattatott, a' mellyel maga ſzeretetire annyira vonſzotta a' népet, hogy a' háborúkra öket reá vehette igen könnyen, annyival-is inkább, mivel az erre

való kívánságnak tüze azon hoszszú békességnek ideje alatt-is, még bennek el-nem aludott. A' Rómaiak, és Albanusok között nagy irígység vala, mind a' két Nemzet az elsőséget kívánta, ezek Alba városát, amazok pedig Rómát tartották nemessebbnek, és így háború támadott közöttök, és egyik részt úgy, mint a' másika, bé bé ütöttek egymásnak tartományába, rablottak, és zsákmányoztak, de hogy egy részt se veszejtsen sok népet, mert a' rabló tolvajokat könnyen meg-büntethették, és az el-prédált jószágokat-is könnyen viszsza adhatták egymásnak, és mind ezek felett, mivel a' Rómaiak az Albanusoktól származtak, illetlen vólna, hogy ezen tsekélységért annyi ezer ember öntené-ki vérit, tehát ezen módot találta-ki az Albanusok Királlya, a' ki sokkal nemessebben gondolkodott a' Római Királynál, hogy mind a' két részről válaszstassanak három testvérek, a' kik baj-vívással végezzék-el ezen közöttök való pört. Reá állott erre a' Római Király-is, találkoztak-is mingyárt mind a' két részről három illyen testvérek, a' Rómaiak részirül három Horátiusok, az Albanusok részirül pedig három Curiatiusok.

Már éppen meg-akart esni az ütközet a' két ármádával, a' midőn ezen egyezés meg-esett, azért el-állottak az ütközettül, és a' két ármáda között a' Királyoknak jelen létébe hozzá fogtak mind a' két részsnek három testvérei a' bajvíváshoz. Szörnyű vala nézése ezen bajvívásnak, mert nem vólt egyebet látni a' lántsáknak villogásánál, a' mellyekkel olly erősen tsapkodtak egymás ellen, hogy azok olly sűrüen szórták a' tüzes szikrákat, mint a' kovátsok ülőjén a' pörölyök alatt a' forró vasak

szok-

ſzokták ſzórni. Eleintén a' ſzerentse nem láttzatott a' Rómaiak mellett állani, mert a' Horátiusok közzül már kettő meg-ölettetett, és így tsak egy marada, de ez még ép vala, és meg-nem ſebesíttetett, ellenbe a' három Curiatiusok még éltek, de mind a' hárman meg-ſebesítve valának. Azon egy Horátius, a' ki mindenkép még egésſéges vala, hogy még-is maga felekezetié légyen a' ditsősség, illyen fortéllyal élt: látván, hogy a' Curiatiusok mind a' hárman ſebbe vólnának, mintha meg-íjedett vólna, ſzaladott elöttök, a' Curiatiusok üzni kezdették, de mivel ſebbe vóltak, el-maradoztak egymástól, eztet látván azon életben maradott ép Horátius, viſzſza fordúlt, és egyiket a' másik után meg-ölte, és így ezen Horátiusé lett a' diadalom, a' mellyel meg-nyerte a' Rómaiaknak az Albanuſokon való uradalmat, és elsőſéget. Gyönyörűſégesen le-írja Titus Livius ezen hat Bajnokoknak bajvívását.

Ugyan tsak hamar meg-motskolta ezen Horátius maga vitézſégét, mert a' midőn ő mint győzedelmes; nagy öröm, és vígaſſágok között a' polgárok által Róma városába kísírtetett vólna, a' kapu alatt ſzemközt akada vele az ő testvér húga, ki-is egyikével azon három Curiatiusok közzül valóval jegybe vala, látván véres köntössét, a' mellyet ő maga munkált az ő vőlegénnyének, báttya kezébe, nagy sírásra és jajgatásra fakadott, és mátkáját nevén-is nevezte, a' báttya ezen meg-boſzſzankodott, és a' nélkül-is már diadalma-is ötet felfúvalkodtatta, mingyárt-is a' húgát hegyes törével által döfte, aztat kiáltván, hogy ő haza ellenſégét ſiratná, ki-is a' földön el-terült, és meg-hólt. Aztat gondolta ő, hogy ezen tse-

le-

lekedetéért meg-fog dítsértetni, de a' bírák mint gyilkost leg-ottan halálra ítélték, de az ö attya, és a' Király igyekeztek felette ötet ki-szabadítani, azért-is a' népnek voksára botsájtották az ö szententziáját, és ez meg-is mentette ötet a' haláltól, de ugyan tsak egy kis gyalázatos büntetést kelletett nékie szenvedni, hanem még-is sokat szenvedett ö, mert a' lelkiesmérete szünet nélkül furdalta, hogy ártatlan testvérét, így meg-gyilkolta, és maga-is ö utánna hamar meg-hala.

Jóllehet ezen Horátiushoz kegyelmes vólt Tullus, de éppen nem vólt azokhoz, a' kik ötet meg-bántották, a' melly ebbül-is meg-tettzik, hogy egy háborújába az Albanusok Királlya maga katonáival el-kísérte ötet, és a' midön Tullus maga ellenségével meg-ütközött vólna, az Albanusok királlya tsak nézett maga népével Tullusra miként viaskodna, és nem segítette ötet, sött aztat gondolta, hogy ha az ellenség meg-verné ötet, ö-is rajta menne, hogy így semmivé tévén ötet, a' Római hatalom alól magát népével edgyütt ki-szabadíthatná, de Tullus gyözödelmes lett, és az Albanusok Királlyának álnokságát észre vette, mingyárt-is az ö Fö Vezérét Suffetiust négy részekre vágattatta, és magát-is az Albanusok Királlyát kegyetlenül meg-ölettette, némellyek ugyan azt írják, hogy Jupiter menyköve ütötte vólna agyon, de én eztet Poësisi játékos allegoriának tartom, és Tullust az ötet megölö Jupiternek.

Ezek után Alba városát földig le-rontatta, és a' lakosoknak abból Rómába kelletett menni. Nem bánt így Rómulus a' városokkal, és népekkel, sött inkább az általa meg-hódol-

ta-

tatott városokba Római népeket küldött, hogy ezek az új jobbágyokat hívebbekké tegyék, és másképpen-is Alba városa mintegy születe-sek helye vala, azért-is nem kelletett vólna semmivé tenni.

ANCUS MARTIUS.

Negyedik Római Király.

Tullus halála után a' nép a' Koronát Ancus Marciusnak adta, a' ki annyáról Numának unokája vala, ehez hasonlónak-is mutatta ö magát, és annak erköltseit, Rómulusnak bátorságával követte.

Az ö elsö szorgalmatosága a' religiónak dolga, és a' szántó földeknek munkáltatása vala, de a' Latinusok meg-vetették ötet, és gyenge Fejedelemnek tartották, és ellenkezéseket kezdettek némelly eröszak tétel által. Ancus elégtételt kívánt tölök, de ök tsak hallani sem akartak arról, mingyárt-is egy Fecialis háborút hírdetett nékiek a' népnek nevébe, ezen hírdetésbe ugyan a' Király nem neveztetett, mert így vala ki-téve: *Azon károkért, a' mellyeket a' Latinusok okoztak a' Római népnek, hírdettetik! hogy a' Római nép, és én a' Latinusoknak háborút jelentünk, és ahoz hozzá-is fogunk.* Ezen utólsó szavak után a' Feciális, egy vérbe bémártott hegyes tört bé-vetett az ellenség határába. Ezen háború ditsösségére vált Ancusnak, és Rómának nagy haszнára.

Sem-

Semmi sem válik egy vitézen háborúskodó Királynak nagyobb ditsősségére, mintha ő diadalmai után ollyanokba foglalatoskodik, a' mellyek a' közönséges jónak bóldogságára válnak, és azon véghez vitt dolgai, még győzedelmeinél-is hasznossabbak. Illyen Fejedelem vólt Ancus Marcius, mert ha mingyárt annyiszor nem lett vólna-is győzedelmes ellenségein, a' mennyiszer vólt, még-is annyi sok épületek, a' mellyeket ő fel-emeltetett, nem tsak ditsősségessé, de örökké tartandó emlékezetre-is méltóvá tették vólna őtet. Az Aventinus, és Janiculum nevezetű hegyeket környûl vétette kőfallal úgy, hogy ezek Róma városába bé-estek, ezek pedig elébb Etruriához tartozandók vóltak, ezeknek bé-kerítése előtt a' kő-fal tsak a' Palatinus nevű hegyig ment. Egy hídat-is építtetett ő a' Tiberis vizén kereszttül, hogy ezen folyó vizet, a' Janiculum hegygyel egyeztesse, és a' Tiberis ki-folyásánál egy révet-is építtetett. A' Tengernek parttyán só-aknákat, az az: bányákat ásattatott, és számtalan mázsa sót osztattatott-ki a' nép között, annak-utánna hasonló móddal osztattatott-ki mindenféle életet, és olajat-is ezen név alatt Congiaria; a' mellyekkel annak-utánna viszsza éltek, a' mint alább ki-fog tettzeni. Mivel pedig alatta Róma városa nagyon meg-bővült, sok Templomokat, és tanúló házakat-is építtetett. Végtére egy fogházat-is építtetett, mivel valamint a' lakosoknak, úgy a' tökéletlen embereknek száma-is szaporodott. Ezen Fejedelem meghólt ditsősséges 44 esztendeig tartott uralkodása után.

AZ

AZ ÖREG TARQUINUS.

Ötödik Római Király.

Tarquinus, a' kinek nevéhez ezen Epithetumot ragaſztották, öreg! tsak egy gazdag kalmárnak a' fia vólt, a' ki Korynthusba lakott, az attya innét ki-jött, és Etruriába Tarquinium városába le-tette magát, és így itten ſzülettetett, ezen Tarquinus emberi kort érvén, Rómába ment lakni azon reményſséggel, hogy az ö nagy hívatalokra való vágyódása itten meg-fog elégíttetni. Így ketsegtetvén magát, meg-változtatta Leucomo igaz nevét, és neveztette magát Luciusnak, utólly ára pedig ſzületése helyérül Tarquinusnak. Látván Ancus Marcius az elötte való Király, hogy mind gazdag, mind pedig a' politica tudományt, következésképpen a' birodalom kormányozását-is értené, kegyelmébe vette, és Senátorſágra-is fel-emelte, ſött aztat-is rendelte iránta, hogy halála után ö legyen tútora az ö két fiainak, kik közzül az öregebbike 15 eſztendös vala. Ámbár pedig a' Korona örökös nem vala, de még-is attya tekintetire való nézve illett vólna, hogy eztet válaſzſzák a' Király halála után Királlyoknak, de ö nem tekintvén azon két Hertzegekre, a' kiknek tútora vala, a' népnek ſzívét a' Király halála után úgy réſzire tudta vonni, hogy általa a' Trónusra emeltetett.

Hogy ö maga tekintetét a' Tanáts elött meg-nagyobbítsa, egyſzersmind azokat, a' kik vele tartottak, meg-jutalmazza, ſzáz új Szená-

to-

torokat rendelt az alatsonyabb sorsú emberekből, és ezek neveztettek: *Patres minorum gentium*, az az: attyai a' kissebb nemzeteknek. De még kedvessebbé tudta magát tenni a' köz nép előtt, mert ezeknek a' Görögöket követvén, Circust, (melly jádzó hely) építtetett. Minden nép szereti a' jádzó helyeket, és könnyű ennek szívét bé-venni, mihent múlatságot okozhat nékie valaki.

A' Latinusok, Etruskusok, és a' Sabinusok, a' Rómaiakkal igen gyakran fel-törték a' frigyet, és háborúskodtak velek, de soha sem verekedtek egyesített erővel, meg-is érzették az új Királynak erejét, és tsapásait. Ő éppen úgy tselekedett, mint az előtte való Királyok, és diadalmait-is úgy használta, hogy azon népeket, a' mellyeken győzedelmes lett, a' Római lakosokkal egyesítette, kiknek-is szokásokat hamar bé-vették. Ő hozta-bé ama pompás Triumphusokat-is, mellyek nagy tzeremoniákkal mentek véghez, és a' vitézségre nagy ösztönt adtak, részire pedig azon mód vala, a' melly által maga személyét nagy tiszteletbe tette, és hatalmát nagyobbította.

Már akkor-is Rómába a' nagyokról való képzelődés kezdette mutogatni magát, a' melly a' népbe leg-nagyobb változásokat okozhat. Abban a' barbarus században valóban megérdemlik azon épületek a' tsudálkozást, mellyeket Tarquinus fel-emeltetett.

Tarquinus által fúrattatta a' leg-nagyobb hegyeket, és köfziklákat, és azokon keresztül munkáltatott gyönyörű de költséges vízi tsatornákat, a' mellyeken sebessen folyván a' vizek, minden tisztátalanságát a' városnak elmosták, némellyeken ugyan folyt inni való víz-

is, a' hol tudnia illik, kútak épen-nem ásattathattak, ezeknek bóltozattyok alatt egy szénával szokott magosságra meg-rakattatott szekér által mehetett. Valaki a' dolgoknak hasznokra szólgáló betsit meg-tudgya ítélni, többre fogja betsülni ezen Vízi tsatornákat, mint Periclesnek az ő kevély épületeit, Plinius-is hat száz eszendők után, nem győzte ezeket eleget tsudállani. Építtetett ő Templomokat és Oskolákat-is az iffiúság fel-neveltetésére. A' Tarpéjus hegynek tetejét-is egyenessé tétettette, a' mellyre annak utánna a' Capitolium építtetett.

Ezen Fejedelem közel 80 esztendős vala, a' midőn Ancus Marciusnak fiai által meg-ölettetett azért, hogy ő a' maga vejét Servius Tulliust hólta után királyi székére kívánta emeltetni, nagy készséggel el-titkolta Tanaqvil az ő feleségе ezen király férjének halálát mind addig, miglen ugyan tsak Servius Tullius királynak nem választatott.

SERVIUS TULLIUS.

Hatodik Római Király.

Mivel Servius a' Tanátsnak, és a' Népnek engedelme nélkül hágott a' Thronusra, tehát ámbár melly nagyok valának az ő érdemei, még sem uralkodhatott ő békeséggel egy szabad országon, miglen valamelly móddal a' népet magához hajlandóvá nem tette, de véghez vitte ő eztet, hogy a' nép nem tsak hajlott hozzá-

ja, de ſzerette-is ötet, mert elsöben a' ſzegényeknek adósſágait maga Cassájából ki-fizette, és azon földeket-is, a' mellyeket némelly polgárok magoknak tulajdoníttottak, köztök felosztotta, az adót-is úgy osztotta ö fel, hogy eztet már nem egyaránt fizették, hanem a' gazdagok többet, a' ſzegények pedig igen keveset fizettek. Világosan panaſzt-is tett árról, hogy a' Patriciusok ellene öſze esküdtek, és úgy tétette magát, mintha a' koronát kéſz vólna le-tenni, ſött aztat kívánta, hogy helyette más királyt válaſzſzanak, de a' nép leg-ottan mellette fogott.

Tarquinusnak követte ö nyomdokát, és a' babonáknak Templomokat épittetett, és a' ſzomſzéd népeken ſok diadalmakat nyert. Azon apró közönſéges Társaſágok aztat hitték, hogy nem tartoznának azon alkut, és köttéseket, a' mellyeket egy királlyal tettek, ennek halála utan meg-tartani azon királlyal, a' melly ennek helyébe jött a' Trónusra, mellyre való nézve fegyverhez-is fogtak, és ezen okokra való nézve újjabb újjabb háborúk támadtak, a' mellyek a' Rómaiaknak alkalmatosſágot adtak a' vitézſégnek több több gyakorlására, és valóſsággal-is ök mindenkor, vagy tartományokat avagy nagy ſzámmal népeket nyertek, a' mellyekkel ſzaporodtak.

Jól lehet tiſzteletre vágyódó vala Servius, de ö még-is a' közönſéges jónak elö mozdítáſán igyekezett, és miglen ö uralkodott, haſznos változásokat-is tett. A' Rómaiak nem-is úgy gondolkodtak, mint ſok más nemzetek, a' mellyek nem ſzeretik az egyſzer bé-vett törvényeknek, és ſzokásoknak változtatásait, ök a' melly váltóſztatásból éſzre vették magok haſz-

haſznát, és boldogſágát, bé-vették aztat, és nem vóltak ollyan meg-átalkodottak, mint az Ægyiptusbéliek, vagy-is némelly Philosophuſok ſzoktanak lenni. Igaz-is az; hogy a' roſz ſzokásokat ki-írtani, és a' hol lehet, a' roſzſzat jóra váltoſztatni, nagy fortély egy orſzáglásban.

Rómába két rendetlenſégek uralkodtak, az elsö a' vala, hogy a' közönſéges adók, nem az vagyon ſzerént, hanem tsak a' fóktül fizettettek; a' melly nagy terhére vólt a' ſzegényſégnek, mivel a' gazdagok-is tsak annyit fizettek mint ök. A' más pedig a' vala, hogy a' gyülésekbe a' gazdagoknak tsak annyi vokſok vólt, mint a' ſzegényeknek, de mivel a' ſzegények ſokkal többen vóltak, így tehát a' leg-nagyobb leg-fontossabb dolgok kezeikbe vóltak, mert ſok voksaikkal a' gazdagokat fent haladták; mivel pedig ezeknél a' ſzegények tudatlanabbak vóltak, könnyen meg-lehetett öket tsalni, vagy-is ígéretekkel, ſzép ſzavakkal illyen, vagy amollyan voksolásra venni, a' mellyek gyakorta káros következéseket ſzültek, a' mellyeknek hasonlóknak kelletett lenni az Athénai Democratiához, de ezeket gyökerestöl ki-gyomlálta Servius.

Mingyárást-is a' tanátsnak eleibe adta, hogy melly igazſágtalan légyen a' fóktül való adó, és hogy ſzükſéges légyen aztat az értékek ſzerint fel-oſztani; mivel pedig a' köz nép ez által maga könnyebbülését által látta, tellyes hatalmat adott nékie, hogy új Planumot munkállyon, ezen Planumot ö véghez-is vitte, és ez a' Rómaik históriájokban fontos dolog.

A' városnak lakossai négy Tribusra az az: Czéhekre, és a' Tartomány lakossai tizenötre

oſztattak-fel, de ezek utóllyára úgy meg-ſzaporíttattak, hogy ſzámok 35 vala, minden Czéh bizonyos Curiákból, az az fertályokból állott, a' mellyek hasonlók vóltak a' templomokhoz tartozandó népekhez, mellynek németh nyelven Kirchenſpiel a' neve, és ezeknek Papjai-is Curióknak neveztettek, ezen rendelés által könyü vólt a' Polgárokat a' kik 80000 fegyveres fejekbül állottak meg-olvasni. Egy kemény parantsolatot-is adott-ki, hogy ki ki maga jóſzágáról, a' mennyit bír, jegyzését írásba adgya-bé, mivel ez az ö plánumának kidolgozására felette ſzükſéges vólna.

Ezek után fel-oſztotta ö az egéſz Római népet hat Classisokra, Czéhekre, és minden Classist Centuriákra, az az: ſzázadokra, az elsö Classisba vóltak a' gazdagok, a' kiknek vagyonnya meg-ért leg-alább 10000 Drachmát, ezen classisba 98 Centuriák vóltak, ezek közül 18 centuriák lovasok vóltak, kik alá lovakat az orſzág adott.. Az özvegyeknek-is ehez a' kik mind eddig ſemmit ſem fizettek, bizonyos taksát kelletett adni. A' többi négy Classisok, a' mellyek, kik nagyobbak kik kissebbek vóltak, a' mennyi ſzámra tudnia illik a' lakosoknak értéke fel-állíttani engedte, 95-bül állottak. A' hatodik Classis, a' melly ſzegényſégböl állott, és ez ámbár több föket foglalt magába mint a' többi Classisok, még-is csak egy Centuriát formált, ez csak a' hazának ſzolgált, és tartozott aztat népesíteni, azért-is ezeknek ezen név adattatott Proletarii, az az: gyermekesítök. És mivel ök ſemmi adót ſem adtak, és a' háborúkba ſem mentek, ezen névvel-is neveztettek Capite censi az az: fejek az adó. Ezen fel-oſztásnak leg-jobb haſzna-is vala.

A'

A' Comitiumokba már most a' voksok nem mentek fő ſzerint, hanem Centuriák ſzerint, következés-képpen az utólsó Classis-is voksolhatott, de úgy, hogy a' Tanátsba ſemmi meghatározást nem tehetett, ellenbe az első Classis mindeneket el-végezhetett, ha a' többi Classisokkal a' voksolásba meg-edgyezett, de ezen hatalmat pénzen kelletett ennek meg-venni, és azon Katonákat-is, a' mellyeket az orſzág réſzire kelletett nékiek adni, mert minden Classis bizonyos ſumma pénzt, és bizonyos ſzámú katonákat köteles vólt adni. De jó és haſznos vólt-é az, hogy a' gazdagok olly nagy hatalommal bírtak? a' következendőbűl fogjuk megítélni.

Minden Classisokban meg-külömböztettek az iſjak, és az öregek, tsak az utólsóban nem. Servius által-is látta, hogy ezen dolgok nagy változásokat okozhatnak a' Birodalomba, mert ſok Polgárok, a' kik meg-találnak gazdagodni, más Classisokba fognak által tétetni, azért-is aztat rendelte, hogy a' Census, az az: adó iránt minden ötödik eſztendőbe gyűlés tartattasson, és ezen gyűlés *Lustrumnak* neveztessen, igen nagy pompával, játékokkal és vígaſsággal tartatott-is ezen Census Lustrum, és annak utánna ezektől jegyzették-meg a' Rómaiak az eſztendőknek ſzakaſzſzait, valamint a' Görögök a' magok Olympiadesseiktől.

A' ſzolgáknak, vagy inkább Sclávusoknak ſorsa meg-érdemlette egy jó Fejedelemnek az ő könyörületesſégét. Servius, mint egy nagy Politikus meg-is könnyebbítette, mert jól által látta ő aztat; bár még akkor az erköltsök barbariessel tellyesek vóltak, melly útálatos dolog vólna, hogy a' ſclávitás az Atyákról a'

ſiakra háromollyon, hogy igy az emberiſég annyira meg-ſértödgyön, és maga terméſzetbéli törvényes ſzabadſágától meg-foſztattasson, a' melly velek való bánás, gyakran kétſégbe való esésbe, és desperatióra hozta öket, meggondolván aztat, hogy ök örökké igy fognak élni, és ezek által kénſzeríttettek-is magok Urainak ellenſégeivé lenni, és ellenek fel-is támadni. Aztat-is által látta, hogy melly könnyü vólna a' hazához való ſzeretetet ſzívekbe bé-plántálni, mihent ök látnák, hogy öket ezen iga alól nem tsak fel-ſzabadítaná, de még reményſéget-is nyujtana nékiek, hogy hazájoknak még tagjai-is lehetnének. Ezen fudamentomokra való nézve, nem tsak meg-ſzabadította ö öket a' ſclavitástól, de azon felül a' megſzabadíttottaknak meg-is engedte, a' Polgárok közzé való bé-vételt, a' melly ſzabadſág ugyan nem vólt a' Tanátsnak ízeſzerént való, de mégis ezen Nevezetet: ſzabadon botsájtattak! megkelletett nékiek tartani, a' melly nevezet alatsonyab tekéntetbe tette-is öket azoknál, a' kik ſoha Sclavusok nem vóltak. De mindazonáltal mindég nagy ſzerentséjekre ſzolgált, hogy azon terhes ſzolgálatból ki-vétettettek, annyival-is inkább, mivel a' Rómaiak magok Sclavusſaik, és barmaik között ſemmi külömbſéget ſem tettek. Ezen ſzabadon botsájtattak, tsak a' negyedik Tribusba vétetödtek-bé, a' mellynek nem nagy tekéntete vala.

Tovább menvén a' Rómaiak dolgába, aztat kelletik ki-tenni, hogy ámbár a' Sabinuſok, és Latinusok fegyver által meg-gyözettetvén, magokat a' Rómaiaknak törvénnye alá vetették, és az ö ſzokásaikat-is bé-vették, mégis az ö ſzívekből ki-nem írtódott egéſzlen azon

ſze-

ſzeretet, a' mellyel ök magok hazájokhoz viſeltettek, és a' mellyeknek töredékein állottfel a' Római birodalom, azért-is a' Rómaiak ellen ezen Nemzetek mindég, bár alattomba, de még-is törekedtek; jól által látta eztet Servius, azért-is hogy ezen Nemzetek, és a' Rómaiak között nem tsak békeſséget, de egyeſséget-is ſzerezhessen, javallotta nékiek, hogy ök Diánnának egy Templomot építsenek, a' mellybe minnyájan, minden eſztendőbe áldozatot tegyenek, mert tudta, hogy így tzélját el-éri.

Ezen áldozatnak tzélja a' vólt, hogy minden viſzſzavonások, pörlekedések, atyafiſágosan végeztessenek-el, és az egyeſség, ſzeretet közöttök bé-hozattattasson, még eztetis rendelte ö, hogy az áldozat után egy nagy ſokadalom, vagy-is vásár tartattasson, hogy egymásnak portékáikat el-adhassák, és mindent a' mi ſzükſégekre való vólna, vásárolhaſſanak. Bölts gondolat vala ez, mert itten valamint a' religió, úgy a' kalmárkodás, és a' Nemzeteknek öſzve jövetele, azon idegen Nemzeteket valóſágos Rómaiakká tették, és valamint Róma városa, úgy azon Nemzetek-is így ſokat nyertek boldogúlásokra ezen öſzve keveredés által. Kötéseket-is tettek egymás között, a' mellyek törvényekké-is váltak, és azokat egy oſzlopra deák nyelven ugyan, de Görög betükkel ki-mettzették. És ezen okból Halicarnassusi Dionysius a' Rómaiak eredetét a' Görögöktől kívánta le-hozni, de balúl vélekedett, mert ezen a' fundamentomon, a' Gothusoknak, Francusoknak, és Longobardusoknak-is eredetét a' Rómaiaktól kellene le-hoz-

ni, mivel ezen Nemzetek magok nyelvekkel való írásokban a' Rómaiaknak betüivel éltek.

Serviusról az írattatik némelly Authorok által, hogy mivel néki maga jobbágyival igen sok baja vólt, a' koronát önként le-kívánta vólna tenni, és tsak hogy az országot bóldoggá tegye, egy Köz-Társaságnak (Respublicának) formáját kívánta vólna bé-hozni, de ez nem való, hanem az ö leánya Tullia, a' ki felfúvalkodott, tiszteletre vágyódó, kegyetlen terméfzetü, fzóval fúria vala, férjhez ment Tarquinushoz, ugyan illyen nevezetü Király unokájához, és ez férjét-is reá vette, hogy ennek fegítségével az attyát a' Trónusról le-taszíttsa, mások-is öfzve esküdtek ezen Harpya mellett ellene, és ezen öfzve esküvés azzal végzödött, hogy ötet kegyetlenül meg-ölték, és annak meghidegedett testén, ezen minden emberiségből ki-vetkezett Tullia leánya, egy fényes ditsöségnek fzekerén ülvén kereftül méne. Így tehát hat Római Királyok közzül négyen erőfzakos halállal múltak-ki e' világból.

A' KEVÉLY TARQUINUS.

Hetedik Római Király.

Ezen koronának el-rablója, a' ki maga kezeit ártatlan vérrel meg-fertéztette, a' ki a' fö Tanátsot, és a' népet nem hogy betsülte vólna, fött meg-vetette, nem uralkodhatott másképpen, hanem tsak mint egy Tyrannus. A' hatalom, és igazságtalanság foglalták-el a' tör-

vé-

vényeknek helyét, és mindenek erõszakkal tétettettek. De még sem múlatott õ el semmit, hogy birodalmát ne szélesítse, és annak állandóságot ne adgyon. Mivel pedig el-nyomattatások miatt a' polgárok õtet útálták, segítséget maga hadi népénél keresett, ezeknek hízelkedett, és gyakran meg-is ajándékozta õket, azért egy része katonáinak nagyon mellette-is állott. Egy erõs és nagy test õrzõ sereg-is, a' melly idegenekbõl állott, nagy óltalmára volt. A' sok el-árúltatások, és embereknek el-veszténe, és a' nép egybe gyülésének tilalma olly félelmet okozott, a' mellynek ellent nem állhattak.

Az õ álnok praktikái közzül elég légyen ezen edgyet elõ hozni. Sok Patriciusok találtak menedék helyet a' Latinusoknak városába Gabiumba, hogy annak lakossait ezen kegyetlen Király ellen fel-indíttsák. Tarquinus a' Király eztet meg-tudván, a' fiával Sextussal ezen dolog iránt tanátskozott, és megmondotta nékie, hogy õ-is ezen városba menyen-bé, és úgy tegye magát, mintha velek tartani kívánna, és mi több, hogy a' maga Attyát a' Trónusról le-vetni akarná. Sextus olly jól jádzotta scénáját, hogy Gabium városába minden ember az õ szavainak nem tsak hitelt adott, de õtet még egész ármádájoknak-is fejévé, az az Comandirozó Generálissává-is tették. Ezek így történvén, egy követet az attyához küldött további parantsolattyának vételéért; az attya sem szóval, sem írásba semminémü parantsolatot nem adott a' követnek, hanem ki-sétált vele egy kertbe, a' mellybe sok mák vala vetve, és a' leg-magassabbra nõtt mákoknak fejeit mind le-törgelte, mellyek u-

tán így ízólla a' követhez: *A' mit láttál, mondmeg a' fiamnak.* A' követ meg-térvén a' fiához, ezen látást nékie meg-mondotta, de meg-is fejtette ö ezen mesét, mert mingyárt a' leg-főbb Gabiumbélieknek fejeket vétette, és a' várost-is az attyának által adta.

Valamelly kegyetlen vala ezen Király, ſzintén ollyan méréſz-is vólt, és még-is hogy uralkodását fel-tett ſzándéka ſzerént folytathassa, a' babonaſágot-is eſzközül elö-vette. Egykor egy esméretlen aſzſzony jött hozzája kilentz könyvekkel, és azokat ajánlotta nékie, hogy vegye-meg tőle, de mivel felette drágán tartotta, meg-nem vehette, azzal el-mene az aſzſzony, és három könyvet azok közzül megégetett, kevés idö vártatva a' hat könyvekkel megint a' Királyhoz méne, és a' hat könyveket-is azon az áron árúlta nékie, mint mikor még azok kilentz ſzámmal vóltak, most ſem vette meg azokat, és az aſzſzony-is el-ment, és megint három könyvet meg-égetett, és már csak három könyve maradott, de ezekkel-is hozzája méne, és kínálta ötet, hogy vegye-meg, és most ſem akarta ótsóbban adni ezeket, a' Király meg-ütközött ezen, hogy mért nem akarja ezen három könyvnek árát alább ſzállítani, hanem ezeket-is úgy adgya mint mikor még kilentz ſzámmal vóltak azok, azért-is megvette azokat, de az aſzſzony leg-ottan ſzeme elöl el-is tünt. Mingyárt maga Papjait, és Augurjait öſzve gyüjtötte, és meg-vizsgáltatta vélek ezen három darab könyveket, hízelkedtek nékie az ö varázslói, és azt mondották, hogy azon aſzſzony Kuma nevezetü Sybilla lett vólna, és azon három könyvekbe annak Orákulumai, vagy-is profétálásai vólnának,

nak, mingyárt-is a' Tanátsnak által adta azokat, hogy vigyázzanak azokra, és úgy-is tartattak mint ſzent könyvek, és eztet a' nélkül-is babonás néppel el-hitették, és valamikor a' Király valamelly dolgot akart végbe vinni, mindenkor az Augurokkal azokból jövendöltetett a' dolognak ki-meneteléről, a' kik-is úgy hazudtak a' mint gondolták, hogy miként ſzeretné a' Király, hogy dolgai végződnének. A' könnyen hívő nép hitt a' ſzent könyvekből tett jövendölëseknek, de mindég meg-is tsalattatott.

Azon időbe akarta ezen Király Jupiter Templomát-is építtetni a' Tarpejus nevezetű hegynek tetejére, mivel eztet még az elsö Tarquinus-is arra építeni kívánta, de meg-ölettetett. Hozzá-is fogattatott ö ehez, történt azomba, hogy midön fundamentomát ásnák, egy ollyan friss ember fött találtak a' munkások, mintha tsak akkor vágattatott vólna-le a' nyakról. Mingyárt-is ezen tsudáról meg-kérdeztettek az Augurok, a' kik-is így jövendöltek, hogy azon fö nem mást jelentene, hanem hogy Róma városa egéſz Olaſz Orſzágnak idövel feje léſzen. Azon időtöl fogva a' Tarpejus hegye Capitoliumnak-is neveztetett, mivel deák nyelven a' fö caputnak mondattatik. Az illyen gondolatok a' népbe Enthusiasmust okoznak, a' mellytöl éleſztetvén, olly hiedelembe tétettetnek, hogy fejekből aztat ki-verni már lehetetlen. Azon nép el-is hitte, hogy Kumának három könyveibül tanúlták-ki eztet az Augurok, és hogy öket az Istenek ſzeretnék.

Tarquinus tudta ugyan haſználni mind ezeket, de még ſem ſzünt-meg kegyetlen és felfúvalkodott lenni, ugyan' azért-is adták néki azon nevet; kevély! de ſem a' Tanáts, ſem a'

nép

nép nem viselhette már az igát, és ötet tellyességgel már nem szenvedhette, de mind eddig senki sem bátorkodott ellene fel-támadni, hanem egy Junius nevezetü fiatal ember, a' kinek az attyát és báttyát ö meg-ölette, elszánta magát, és úgy tettette-is magát, mintha Brutus örült vólna, azért-is ezen nevet adták néki Brutus. Ezen Brutus fel-indította ellene maga polgár társait, mingyárt-is azok vele tartottak, és nagy párt-ütés lett az Országba. Éppen Arcadia városát ostromlotta akkor a' Király, meg-hallván az ellene lett fel-zendülést, viszsza tére, de Róma városába bé-nem eresztetett, hanem a' kapu elött meg-fogattatott, Királyságától meg-foszttattatott, és örökös számkivetésbe minden gyermekeivel küldettetett, azokra pedig, a' kik valaha ötet viszsza kívánnák nagy átkok mondattattak. Ezen veszedelmét Tarquinusnak az-is okozta, hogy az ö fia azon a' nagy szépségü Lucretzián erőszakot tett, a' mellyért-is magát meg-ölte, ez pedig sok Nagyokkal atyafiságba vala.

Nem vólt az elég a' Rómaiaknak, hogy ök Tarquinust a' Trónusról le-vetették, és nemzetségestöl az országból ki-üzték, de már Királyt sem akartak tenni, és így szóllottak: Mi ugyan Királyokat választtottunk magunknak, és engedelmességekre fel-is esküttünk, de ök-is aztat ígérték, hogy a' törvények szerént a' Tanátsosoknak-is mellettek való állásával fognak rajtunk uralkodni, minket óltalmazni, és szerentséssé-is tenni. De a' helyett ök öltek bennünket, és a' gazdagoknak jószágait magokévá tették, a' szegények pedig szlavusokká lettek, és az ö akarattyok, nem pedig más vala törvénnyek, mi örökké segítettük ö-

ket

ket több több orſzágokat nyerni, ők pedig vagyonnyainkból ki-forgattak, ha egyſzer jó Királyunk vagyon-is, támad irígye valamelly Tyrannus, ez meg-öli ötet, és fel-ül Trónusſára, 's bennünket nyomorgat, azért-is jobb léſzen, ha mi a' birodalomnak más módgyáról ſogunk gondolkodni.

De roſzſzúl gondolkodtak a' Rómaiak, mert így a' religióban illyen kemény Fejedelmek alatt vígaſztalásokat nem vehették mint mi, de másként ez nem-is lehetett, mivel igaz religiójok nem vólt, és tsak a' hamis varázsláſoknak hittek.

El-rontották tehát a' Királyi uradalmat a' Rómaiak, a' melly mintegy harmadfél ſzáz eſztendeig tartott, és annak-utánna ezen hét Királyokon kivül ſoha ſem-is vólt több Királlyok, és már akkor a' meg-győzettetett népekkel edgyütt 7CCOOO-ren vóltak. Jóllehet pedig orſzágoknak kerülete még akkor nem nagy vala, de még-is alkalmas rendbe vólt, a' földet jól munkálták, és a' Tyberis vizén való kereskedés-is haſznot hajtott nékiek, pénzek kevés vólt, a' mennyi vólt-is, az-is réz vólt. A' hadi tudományba ugyan ſenkinek ſem engedtek e' világon, az Etruſkusoktól a' ſzép mesterſégeket valamennyire tanúlgatták, de a' Mathesisbe még gyengék vóltak, mert a' napot ſem oſztották még fel órákra. De lássuk annak-utánna mennyire mentek.

MÁ-

MÁSODIK SZAKASZ.

ELSŐ TZIKKELY.

Consulok a' Királyok helyett.

Róma Városának építtetésétől 245. egész 260. esztendejéig.

A' Rómaiak, a' kik a' Királyi uralkodástól mentek akartak lenni, nem kívántak még-is Felsőség nélkül élni, azért Comitiumot, az az: Országgyülést tartottak, hogy a' jövendőbéli uralkodásnak, és országlásnak módgyát meghatározzák. Ők csak ollyanok alatt óhajtottak lenni, a' kik a' köz jót a' törvények, és igazság szerént kórmányozzák, azért-is böltsek, és tanúltak-is legyenek, de e' mellett fejette gazdagok se legyenek, mert így hamar hatalmasok lehetnének, és megint őket nyomhatnák. Azért-is el-végzették magok között, hogy a' Királyi hatalom, ollyan két jeles emberekre bízattattasson, a' mint most csak fellyebb ki-tettem, és mind ezek felett, a' kik a' Hazának fontos dolgaiban az ő akarattyokat-is bé-vegyék, mert úgymond; ha ketten fognak edgyütt uralkodni, ha mingyárt egyike roszsz ember vólna-is, maga egyedül nem sok roszszat fog tehetni, és nagyon félelmessé sem fogja tehetni magát. Válaszották-is ők e' két személyt, a' kiknek ezen nevet adták, *Consules;* melly szón az ő nyelveken ollyan emberek értetődtek, a' kik bölts tanátsokat mások felett tud-

tudtak adni, és hasonló ítéleteket-is tenni, a' mellyek egyedûl a' hazának köz javára, 's bóldogúlására váljanak.

Mi a' Királyi városokban lévö polgár mestereket nevezzük deákúl Consuloknak, illö-is ezen nevezetet nékiek adni. De a' Római Consulok ſokkal nagyobbak vóltak, mintha tsak polgár mesterek lettek vólna, mert ök nem tsak Róma városába parantsoltak, hanem minden városokba, helyſégekbe, és tartományokba-is, valamellyek a' Római birodalomhoz tartoztak. Ha háborújok vólt, ök vóltak az ármádának Fö Vezéri-is, és utóllyára annyin vóltak, hogy nem vólt e' világba egy birodalom-is, a' mellybe olly ſok Consulok lettek vólna, mint a' Római birodalomba. Mellyért-is úgy kelletik öket tekinteni, mintegy orſzágló Fejedelmeket, azon külömbſéggel, hogy tsak eſztendeig tartott az ö uralkodások, és olly korlátok közzé vóltak ſzoríttatva, hogy ök mindeneket nem tehettek, nem-is parantsolhattak, tsak annyit, a' mennyiröl polgár társaik elött felelhettek. Azon Senátorok, a' kik a' Királyok alatt vóltak, meg-maradtak magok hívatallyokba, és a' tanátskozásba ſegítſégére vóltak a' két Consuloknak, de a' többi polgárok-is, a' kik Római népnek neveztettek oda hívattattak, különösen ha más Nemzetekkel kötéseket akartak tenni, vagy-is háborút kezdeni, új törvényeket ſzerzeni, és magoknak ezen Consuloknak kéſzſzen kelletett magokat mindenkor tartani a' ſzám-adásoknak le-tételére, ha azokat a' polgárok kívánták, és meg-is büntethették, ha reájok bizonyosodott, hogy igazſágtalanúl ſáfárkodtak vólna. Ezen rendelések által állott-fel a' Római köz társaſág, az az Respublica.

Azon két Consulok pedig a' Patriciusok közzül válaſztattak, az egyike Brutus vólt, a' ki azon párt-ütésnek feje vala, a' melly a' kevély Tarquinus ellen állott-fel. A' másika pedig Collatinus, a' ki Lucretziának férje vala. Ugyan tsak ezen névnek hangja, Király! kellemetessen tsengett a' Patriciusoknak fülökbe, azért-is aztat nem éppen egéſzlen törlötték-el, hanem egy új Papi méltóſágnak hivatalát állíttották-fel, a' mellyhez ezen titulust ragaſztották: *Áldozó Király*! de ennek a' polgári dolgokba leg-kissebb bé-folyása ſem vólt.

Nintsen ſemminémü dolog, a' melly egy Nemzetnek ſzívét úgy fel-buzdíttsa mindennémü nagy dolgoknak véghez vitelére, mint az, ha ez el-nyomattatásból ſzabadſágára jut, ha mingyárt ezen ſzabadſág nem valóſágos ſzabadſág léſzen-is, de tsak annak lenni fog láttzattatni, akkor egy Nemzetet, ſem a' veſzedelmek, ſem a' fáradſágok meg-nem rettenthetik, mindent fel-áldoz, hogy tsak azon állapotba meg-tarthassa magát, a' mellybe magát ſzabadnak, ſőtt mindenek urának véli lenni, a' meg-hevült terméſzetek végtére megtüzesítik egymást, és tsak a' köz jóért láttzattatnak élni. Róma tünet ſzemünkbe ebbe kivált képpen való nagy példákat.

Tarquinus minek-utánna Trónussáról levettetett vólna, látván aztat-is, hogy katonáitól el-hagyattatott vólna, Tarquiniumba méne, és ottan reménylette nyerni ſegedelmét, a' mint-is az Etruskerek követeket küldöttek Rómába, hogy leg-alább a' jóſzága viſzſza adattasson nékie, de e' felett reménylette-is, hogy talán Királyſágába-is viſzſza fog helyheztetni, de mindenképpen meg-tsalatott reményſégébe.

Ugyan

Ugyan tsak némelly Római ifjak azon követek által el-ámíttatták magokat, talán Tarquinust ártatlannak lenni gondolták, vagy tőle nagy kegyelmeket nyerni reménylettek, öſzve esküdtek a' Respublica ellen, és ajánlották magokat, hogy a' Trónusba megint viſzſza fognák tenni. Ezen meg-esküdtek között vóltak Brutusnak-is két fiai. Ezen öſzve esküvést pedig egy Sclávus ki-jelentette. Nem vólt éppen tsuda, hogy a' Római ifjúſág az illyen dolgokra magát reá adta, mert régtől fogva hívſágos életet élt, és a' roſzſzaſágba vala elmerülve. De már most a' midőn a' törvények nagy tekintetbe jöttek, és minden ſzokások, és életnek módgya-is meg-változtattak, ezen ifjúſág-is rántzba ſzedettetett, és így mihent ezen párt-ütés ki-adódott, annak eſzközlői mingyárt el-fogattattak.

Ez meg-történvén, a' két Consulok ítélő ſzéket tartottak a' népnek jelen létében, a' városnak piattzán, kiknek eleikbe hozattattak a' foglyok. Leg-elsőben-is Brutus maga két fiait vette elő, a' kik egy oſzlophoz valának oda kötve, valamint a' többi foglyok-is, és kérdéſeket tévén nékiek, mondá, hogy feleljenek, és mondgyák-ki, valamit magok óltalmokra tudnának; de ők ſemmit ſem ſzóllottak, hanem tsak sírtak. Mingyárt-is az attyok halálos ſzententziát hozott fejekre, és ennek ki-hírdetése után meg-parantsolá a' Lictoroknak, hogy látnának kötelesſégekhez. Ezen Lictorok hóhérok vóltak, és mindenkor a' Consulok előtt mentek, egy öſzve kötött veſzſző tsomót, melly közzül egy nagy bárd állott-ki, hónok alatt hordozván. A' jelen lévők el-íjedtek ezen kemény ſzententziának hozásán, és maga

a' második Consul Collatinus nem türtöztethette, hogy nagy szánakodásból könnyeket a' többiekkel edgyütt ne hullajtott vólna, esedeztek, kérték minnyájan Brutust, hogy atyai szíve lágyúlna-meg, és engedné élni ezen két magzattyát. De el-felejtette ö atyai szeretetét, és a' törvényeknek foglalattyát követte, és igaz Bíró kívánt lenni, és meg-újította parantsolattyát. Mingyárást-is azon bárdokkal, (mert még akkor a' pallosok erre nem alkalmaztattak) a' Lictorok által le-nyakaztattak, kiknek halálokat az attyok minden meg-háborodás nélkül szemlélte.

Brutus éppen nem vala kegyetlen szívü gyermekeihez, és ezen fej vévö helyrül-is mingyárt haza méne, és keservessen jajgatta fiainak esetét, de ha öket meg-kíméllette vólna, mivel a' halált meg-érdemlették, tehát ötet részre hajló, és interessatus Bírónak tartották vólna, a' ki a' törvényeket betü szerént nem tellyesíti. És attól-is tartott, hogy ha az ö fiai Tarquinust Királyságába viszsza teszik, ez vele edgyütt sok Rómaiakat meg-fog ölettetni. A' második Consulnak-is maga vér szerént való attyafiait meg-kelletett ítélni; de ez kedvezni kezde nékiek, azért-is a' nép fel-kiáltott, és Brutusnak kelletett helyére ülni, mingyárt-is ez azokat-is halálra ítélte, és ezeknek-is le-vágattatott a' fejek.

Tarquinus Királynak jószága annak-utánna a' nép között osztattatott-fel, az Etruriai követek pedig, jóllehet a' Nemzetek törvénnye ellen vétkeztek, szabadon botsáttattak haza. Ezen mértékletesége nagy betsületére vált a' Rómaiaknak, mivel ök magok szabadságának ellenségeit nagyon útálván, öket nem bántották.

ták. Collatínust le-vetették vólna, mivel ő olly gyengén bánt attyafiaival, ha ő egy jó baráttyának javallására önként a' Consuli hívatalt le-nem tette vólna. Brutus fegyver által hala-meg, mert ő Arunsal a' Királynak fiával bajvívásra ment-ki, a' mellybe mind a' ketten egyſzersmind agyon ſzúrták egymást, és így Romának ſzabadſága az ő vérével erősíttetett-meg. Brutus pompássan temettetett-el, és felette egy hoſzſzú orátzió-is mondattatott, a' Római Dámák pedig egy álló eſztendeig tartó gyáſz viselettel tiſztelték-meg ötet.

Egy ſzabad népnek ſzívébe terméſzetbéli kétſégeskedés ſzokott lenni, példa vólt ebbe Valerius Publicola, a' ki Brutusnak helyébe Consulſágra emeltetett-fel, ő a' néphez hajlandónak láttzatván lenni, mingyárt kétſégbe vették, hogy ő uralkodni kívánna, és tsak azért, mivel ő maga házát olly helyre épittette, a' honnan könnyen meg-lehetne venni azon piatzot, a' mellyen a' gyülés tartatott. Eſzre vévén ő eztet, hogy a' Rómaiaknak ſzeretetét meg-nyerhesse, földig le-rontatta maga házát, és a' Lictoroknak ki-kelletett venni a' bárdokat azon tsomó veſzſzők közzül, és meg-parantsolta, hogy a' Fascesek, mellyek Római czímerek, vagy talán záſzlók vóltak, a' népnek gyülése előtt meg-hajtattassanak. Megengedte, hogy minden ollyas ember meg-öletthessen, a' ki uralkodóvá akarná magát tenni. Aztat-is meg-engedte, hogy ha ki ellen a' Consulok ſzententziát hoznának, az ollyan apellálhasson a' nép gyülekezetéhez, és a' közönſéges kints tár-házat-is két Consulokra bízta, azokra tudnia illik, a' kiket a' nép válaſztott, és mind ezen rendeléseivel aztat vitte vég-

hez, hogy ő négyszer választatott Consúlnak. Ez ugyan a' Senátusnak nem tetszett, mivel az ő tselekedeteit irígy szemmel nézte, de ellene nem sokat mert szóllani, mert a' népre szüksége vólt mindenkor a' külső ellenségek ellen.

MÁSODIK TZIKKELY.

Porsenna Királynak, és másoknak dolgairól.

Mivel Tarquinus Róma városát titkos barátttyai által meg-nem vehette, tehát egy a' leghatalmassabb királyok közzül valóhoz folyamodott, ez vala Porsenna, az Etruskusok királya, ez pártyát-is fogta, és vele együtt, egy nagy hadi sereggel Róma városának kapui előtt meg-jelent. A' Tanáts olly meszsze látó vólt, hogy ez a' várost élelemre valókkal meg-töltötte, és a' szegény Polgároknak, a' kik talán feltámadhattak vólna, ezen szín alatt minden adójokat el-engedte; hogy tudnia illik: a' szegények már magok adóját meg-adták, mivel a' Birodalom óltalmára gyermekeiket fel-áldozták vólna. De még-is meg-vétetett vólna általok a' város, ha egyedül egy maga Horatius Cocles, az az: Kantsal Horatius, majd tsak nem hihetetlen erővel, és hamarsággal a' kapu előtt való hídat el-nem rontotta vólna. Ez még két társaival mind addig viaskodott az ellenséggel, míglen eztet véghez nem vitte. A' két társai bé-mentek a' városba, de Horatius Cocles még maga hát-

hátra maradott, mivel még néhány hidlás-fák helyeiken vóltak, de látván, hogy az egéſz híd már el-vólna rontva, bé-ugrott a' Tyberis vizébe, és aztat által úſzván, jól-lehet zápor módra lövettettek a' nyílak ellene, ſzerentséssen még-is a' városba bé-ment.

Horratius Coclesnek ezen bátorſágos tette után, a' város ugyan meg-nem vétettetett, de még-is úgy körül vétettetett, hogy abba ſem ki, ſem bé talán még az egér ſem mehetett, azért-is mivel azon élelem, a' mellyet bé-takarítottak már el-fogyott, bé pedig ſemmit ſem vihettek, az éhſég nagyon kezdett el-hatalmazni, és a' lakosoknak meg-kelletett vólna halni, de meg-ſzabadításokra megint találkozott egy nagy lelkü Római polgár. Ennek neve Mucius vala, ez fel-tette magába, hogy Porſenna királyt meg-fogja ölni, hogy az ö halálán katonái meg-rettennyenek, és a' várost el-hadgyák. Azért-is a' városból való ſzökevénynek mondván magát, az ellenſégnek egy ör álló katonájával bé-ment a' táborba egéſz a' király ſátoráig, ebbe talált ö egy pompásan fel-öltözött embert, a' kit ö a' királynak vélt lenni, ki-vonta mingyárt az ö el-rejtett hegyes törét, a' mellyel agyon-is ſzúrta ötet, de megtsallattatott, mert ez a' királynak elsö titkos Secretariussa vólt, a' ki majd úgy, mint a' király olly drága ruhába vala fel-öltözve. Mucius mingyárt meg-fogattatott, és ötet a' legkeservessebb kínzásokra akarták fogni, de elöbb a' király eleibe vitettetett, a' kihez-is így ſzólla: *Én Római polgár vagyok! és ſzabad nékem hazám ellenſégeit meg-ölni, és kéſz vagyok érette meg-is halni, és ha király! téged el-hibáztalak-is, és mást öltem-meg helyetted, tudgyad óh király! hogy*

mi háromszázan Római ifjak öszve esküdtünk életedet el-venni. Készülj-is, mert egyike a' másik után fog tégedet meg-támadni, egynek közzülünk tsak fog adatni szerentséje, tégedet meg-ölni. Mert a' Rómaiaknak az a' Characterek, hogy ök mint Bajnokok mindent tselekeszsznek, és úgy-is szenyvednek.

Ezen szavai után maga jobb kezét leg-ottan a' tüzes üszkök közzé tette, a' mellyek az áldozathoz készített tüz-padon égtek, és minden sziszenés nélkül szenvedvén fájdalmait, megint így szólla a' királyhoz: *Lássad! melly keveset teszek én a' fájdalmakból, és mennyit hajtok a' kínzásokra!* Porsenna álmélkodott mind azokon, a' mellyeket látott, és hallott, és azon élete iránt való fenyegetések-is nagyon szívébe hatottak, és felette tsudálván Muciusnak maga el-szántát, viszsza ereztette szabadon Rómába, mi több a' Rómaiakkal békességet tett, és azon egész élelmet, a' melly az ö táborába vólt, nékiek küldötte, és hadi népét országába viszsza menni parantsolta.

Tsudálatos dolog történt a' Rómaikkal akkor, mindön Mucius Scævola fogva vólt, ha ezen történetet a' Regék közzé nem lehet inkább számlálni, mivel eztet tsak egy Authornál olvasom, az egész dolog ebbül áll. Midön Porsenna táborába Mucius el-foggattatott, viszsza kívánták ötet a' Rómaiak ezen királytól, ki-is viszsza küldeni ötet magát ajánlotta, ha nékie a' Rómaiak néhány szép leányokat fognának küldeni, mingyárt-is Eulelia nevezetü leányzót néhány társaival el-küldötték vólna a' Rómaiak, de mivel ezeknek a' táborba való lakás nem tetszett, minnyájan a' Tyberis vizét (jól-lehet zápor gyanánt húllottak reájok

a'

a' ki-lövött nyílak) ſzerentséssen által úſztak, és bé-mentek a' városba. Előttem az egéſz dolog fabulának lenni látzattatik, való ugyan, hogy Eulelia valamit azt tsak vitt végbe, mert a' midőn meg-ſzabadúlt Róma, Horatius Coclest, Mucius Scævolát, és Euleliát ünnepek tartásával tiſztelték-meg a' Római lakosok.

Valerius Publicola, a' ki a' hazai ſzeretetben nagy példa, a' mellyért-is négy ſzer emeltetett-fel a' Consuli méltóſágra, nagyon el-öregedvén, ezen idő tájba meg-hala, kinek-is halálával igen ſokat veſztettek a' Romaiak és valamint Brutust eſztendeig gyáſzolták a' Római Dámák, hasonloképpen őtet-is így tiſztelték. Mivel pedig ſemmije ſem maradott, a' haza költſégével takaríttatott-el.

Mind ezek által meg nem ſzűntek a' Rómaiakkal való háborúk, a' Tarquinustól gerjeſztetett tűz láttzatott ugyan el-óltva lenni, de hamvába még-is éledeztek némelly ſzikrák, és Latiumnak 30 városai kötést tettek vele. De a' Rómaiak mindég ſzerentséssek vóltak, nagy tartományokat nyertek, és azokba meg-erősítették magokat. De véletlen nagy zürzavar történt Rómába, egyenetlenek lettek magok között, és egymásnak halálos ellenſégei. A' nép látta, hogy a' fő emberek, a' kik Patriciusſoknak neveztettek, mivel a' leg-régibb ſenatoroktól ſzármaztak, majd minden hatalmat, és jóſzágokat a' Polgároknak nagy rövidſégével magokévá tették, és hogy azon Patriciusok közzűl leg-inkább válaſztattak a' Senátorok, és Consulok, és minden nyilván való hívatalokat ők viseltek, jóſzágokat-is ſokat vettek, más felől pedig hogy a' leg-kissebb, vagy leg-

ſzegényebb Pólgároknak háborúba kelletett menni, és magoknak valamint fegyvert, úgy élelmet-is ſzerzeni, és ha mingyárt ollykor nyereſéget kaptak-is az ellenſégtûl, gyakran még-is, az ô házaik azoktól el-rontattak, mellyért-is adóſságokat kelletett nékiek tsinálni, és el-ſzegényedni. Leg-roſzſzabb pedig az vala, hogy ha adóſságokat meg nem fizethették, ſzabad vólt a' Creditoroknak velek olly keménnyen bánni, valamint nékiek tetſzett. Azért-is mivel illyen karba vóltak téve, nem akartak mind addig háborúba menni, míg az ô adóſságaikat az orſzág ki nem fizeti.

Történt azomba, hogy egy, az éhſégtûl meg-ſanyaríttatott ember, igen rongyos gúnyába, és lántzokkal meg-terhelve jöve a' Piatzra, ez ollyan ſzerentsétlen adós vólt, a' ki ugyan 28 táborozásokba férfiúi módon vitézkedett, de még-is mindenét az ellenſég el-vette, mellyért-is kénteleníttetett adóſságokat tenni, hogy pedig adóſságának tsak egy réſzit-is ki fizethesse, kénſzeríttetett minden attyáról reája maradott jóſzágát el-adni; mivel pedig adóſságát egéſzen ki nem fizethette, az, a' kinek adós vólt, két gyermekeivel együtt meg-fogattatta ötet, maga házához hurtzoltatta, keménnyen veſzöztette, és tömlötzbe tartatta. Ki-ſzökvén a' tömlötzbûl úgy mene a' piatzra, és Polgár társainak keserves ſzenvedéseit el-beſzéllette, és a' veſzöknek még akkor-is véres karmolásait megmutatta. Mihent látták ezeket polgár társai, tudván, hogy a' ſenátorok, és gazdagok, a' ſzegény adóssokat, a' kik nem roſz magok viſeletek által tették eztet, ſzabadſágba nem akarják tenni, ſem adóſságokat ki-fizetni, úgy felháborodtak, hogy mingyárt minnyájan fegyverbe

be öltöztek, és ki-menvén a' városból, egy mellette lévő hegyen táborba ſzállottak, mert inkább akár hol akartak élni, mint ſem olly helybe a' hol el-nyomattatva vóltak. Most látták a' Gazdagok, hogy ſok alkalmatosſágokba el nem lehetnek a' ſzegények nélkül, mert a' midőn ezen egyenetlenſég történt, ha akkor a' Rómaiaknak ellenſégei, a' kik nem kevesen vóltak, ellenek mentek vólna, könnyen az ő városokat el-nyerhették vólna, és a' gazdagok minden vagyonoktól, és talán életektül-is megfoſztathattak vólna, mivel a' ſzegények őket nem óltalmazták vólna.

Által látván a' dolgot mindenképpen a' tanáts, hogy az adóssokon, és az ſzegényeken ſegíteni ſzükſéges légyen, mingyárt a' hegyen álló táborokba magok közzül egy Senátort, a' kinek neve Menenius Agrippa vala, küldöttek, hogy ez őket az egyesſégnek úttyára viſzſza hozza, és kívánſágok tellyesítésérül bizonyoſá tegye, ezen Senátor az alatsonyabb polgári rendbül vétetett-bé a' tanátsba, a' ki-is hozzájok érkezvén, ezen Fabulával kezdette beſzédgyét. Azon időbe, a' midőn még az emberi testnek minden tagjai magok tetſzések ſzerént munkálkodtak, és magok tetſzések ſzerént-is beſzéllettek, és nem-is edgyütt dolgoztak, azon boſzonkodtak, hogy nékiek kell fáradni a' hasért, a' melly egyebet nem tenne, hanem a' többi tagoknak közepette békeſséggel feküdne, és mindeneket meg-emésztene, valamiket tőlök kapna. El-végzették tehát, hogy a' kezek a' ſzájhoz ſemminémű eledelt ne vigyenek, és a' ſzáj, ha hoznának-is, bé ne vegye, és a' fogak-is azokat meg ne rágják. Bé-tellyesítették a' tagok ugyan ezen végezést, hogy a' hasnak ke-

kevélyſégét meg-alázzák, de a' tagok hamar-is bádgyattakká, és erötlenekké lettek, éſzre-is vették a' tagok, hogy ök a' hasnak köſzönhetik, mind erejeket, mint vídámſágokat, mivel eztet azon nedvesſégekből, a' mellyek az ételek megeméſztése után a' hasból beléjek ſzivárognak veſzik.

A' Polgárok-is éſzre vették ezen Fabulából, hogy az ö párt-ütéseknek-is illyen következései léſznek, bágyattak erötlenek, és éhel halóvá leſznek, ha magokat a' gazdagoktól, és a' hazától el-fogják válaſztani, de a' Fabula mellett Menenius Agrippa jó rendelésével-is a' Tanátsnak jöve hozzájok, mert nem csak az adósſágok el-engedödött, de még javokra ött fö hívatalok rendeltettek, az az: ött Tribunusok, Czéh mesterek rendeltettek, a' kik óltalmazói legyenek a' népnek, és mindenekben ellent állyanak, valamiket látnának, a' mellyek a' népnek kárára vólnának, mingyárt Rómába minnyájan viſzſza-is mentek. Ezen a' Tribunus néven nem kell mást érteni hanem népnek elöjáróját.

Ezen rendelés után úgy folya a' Rómaiaknak az ö dolga, mint közönſégesen az emberek között menni ſzokott, mert a' kik a' fö tiſztſégekbe vannak, gazdagok ſzoktak lenni, és némellykor úgy fel-fúvalkodnak, hogy az alatsonyabb rendü polgár társaiknak, a' kik ſzint úgy emberek mint ök, és gyakorta jobb erköltsü emberek-is mint ök, az ö törvényes ſzabadſágokat nem akarják engedni. Itt-is Appius Claudius, a' ki egy gazdag Sabinus vala, és a' ki nem régen tette-le magát Rómába, egy kevély, kemény, és meg-átalkodott ember fel-álván, így ſzóllott, hogy, ha a' ſzegényeknek

nek adósſaga el-engedödik, a' társalkodó életnek talp-köve ki-mozdíttatik helyéből, és a' Creditum-is el-romlik, ſött a' nép ezek által nagyon fog ſzenvedni, mert ha ſzükſégbe esik, ſenki ſem fog nékie költsönözni, és akkor megint fel fog támadni. Ezen igazaknak tetztző okok, a' mostani környül való állásokban nem lehettek haſznossak, mert a' nép ezeket hallván, mingyárt fel-kiáltott, hogy nem mégyen háborúba, így pedig a' birodalom végső puſztúlásra jutott vólna, mivel a' Rómaiaknak ſzünet nélkül háborújok vólt, azokat pedig nem a' Nagyok, hanem az alatsony karba lévők vitték, mert amazok felette kevesenis lettek vólna azoknak folytatására. Illyen kétſéges környül való állásokban léven Róma, ezen rendelést tették a' Senátorok, a' mellyet e' következő Tzikkelybe ki-fogok tenni.

HARMADIK TZIKKELY.

A' Rómaiak Dictátort téſznek.

A' ſok viſzſza vonások között, a' Politica ollyan módott talált az egyeſség fen tartására, hogy a' Senátorok közzül egy ſzemély válaſztattasson, a' kinek ezen név *Dictátor!* adattasson, és a' kinek kezébe a' ſő hatalom légyen, hogy ha a' Birodalomnak ſzokott módgya a' közönſéges békeſséget helyre állítani tehetetlen vólna, ő végezne-el mindeneket, és még a' Respublikán-is határ nélkül való hatalommal uralkod-

kodna, de ugyan tsak ezen hívatal hat holnapoknál tovább ne tartana, hogy az illyen hatalom Tyranismusra ne változhassan. A' nép, a' ki a' jövendö dolgokba nem ſzokott mélyen bé-tekinteni, és azok iránt hamar meg-is tsallattatik, jónak tartotta ezen rendelést.

Meg-engedtetett, hogy a' Dictator egy Consul által neveztessen-meg, de ennek megerösítését a' nép magának meg-tartotta. Clelius, és Lartius ketten vóltak Consulok, még ſem vetélkedtek egymással, hogy mellyike légyen Dictator, utólsyára ugyan tsak Lartiusnak adattatott ezen leg-föbb hivatal. Tsudálatos dolog vala, hogy a' Dictatorſág olly nagy hatalom vólt, hogy mindeneket tehetett, ſött a' Polgároknak életek, és halálok-is kezeközött vala, még-is egy Dictator ſem igyekezett ezen fö hivatált hoſzſzabb idökig meg-tartani, hanem fél eſztendö el-folyván aztat mindenike önként le-tette, annyira betsüllötték a' Rómaiak magok törvénnyeit. Sylla vólt az elsö, a' ki ezen hatalommal viſzſza-élt, és roſz példát mutatott a' Birodalomnak.

Lartius mingyárt a' Lovasſághoz, egy Fö-Vezért nevezett, a' kit ök mind addig meg-is tartottak, a' meddig a' Dictatori nagy hivatalnak álandóſága vólt, és nevezték ötet Magister equitum. Annak utánna meg-mutatta magát Lartius mint Dictator a' nép elött, mert a' piatzon, és útzákon járván, elötte mentek 24 Lictorok, a' kik faſcessekkel, az az: már általam fellyeb meg-mondatott veſzſzö tsomókkal, és bárdokkal fel-fegyverkezve vóltak, hogy ezek által meg-mutassa, hogy ö a' Párt ütöket, és más Zenebona indítókat meg-fogná büntetni. Ha ö egyſzer maga ítéletét ki-adta, fellyebb

nem

nem vólt Apellátio, ugyan azért rettegtek-is minnyájan tőle, és látták, hogy parantsolatinak engedelmeskedni kénteleníttetnek. Meg-olvastatta ö a' népet, és 150000ren találtattak, a' kik már gyermeki korból ki-költek. Annyi katonákat állított ö fel, a' mennyi számot szükségesnek ítélt lenni, látván eztet a' Latinusok, a' kik Rómát ostromlással fenyegették, meg-ijedtek, és fegyver nyugodalmat kértek, reá állott kérésekre, és mivel a' hat holnapok immár elfolytak, Dictatorságát-is egyszer 's mind le-tette.

Mind ezen dolgok akkor történtek, midőn már azon fent nevezett ött Tribunusok vóltak, de még a' szegényeknek adósságai, sem ki nem fizetődtek, sem el nem engedtettek, mivel a' Senátorok aztat javaslották, hogy miglen háborújok tart, addig ezen ajánlás ne tellyessítesék. Mihent pedig a' fegyver nyugovásnak ideje kitölt, a' Latinusok mingyárt fegyverhez nyúltak, azért-is szükségesnek tartották, hogy új Dictatort válaszszanak, ez meg-is esett, és *Posthumius* emeltetett-fel ezen fő hivatalra. Mingyárt meg-is indúlt ö egy ármádával, a' melly nem nagyobb számból, tsak 25000 ből állott, holott az ellenség 40000 vala, Tarquinus fiaival kelletett nékie meg-ütközni, és épen azért nagy mérészséggel tölt bé szívek az ö katonáinak, mivel szemek elött aztat viselték, hogy a' szabadságért fognak hartzolni, közzel Róma városához Regilus mellett, reá-is ütött Posthumius a' Latinusok ármádájára, és úgy meg-verte, hogy azon Tyrannus Tarquinusnak mind két fiai Titus és Sextus a' tsata piatzon halva maradtak, és tsak 10000 Latinusok szabadíthatták-meg szaladással magok életét, a' többi pedig életével fizetett-meg. A' meg-győzettetett

Lati-

Latinusok, mingyárást-is a' viadal után frigyet kértek, meg-is adatott ez nékiek, a' melly után magokat a' Római hatalom alá-is vetették, azért-is nagy haſznokra ſzolgált ezen ütközet nékiek.

Tarquinus ezek után Campagnia tartományának Cumæ nevezetü városába meg-hala a' ſok ſzerentsétlenſégektül, és öregſégétül megerötleníttetett lévén. Rómának ſzabadſága az ö Tyrannismusſágának gyümölcse vólt, által-is látta ö, hogy a' nagy tiſzteletekre való vágyódás még akkor-is a' midön aztat a' leg-nagyobb ſzerentse követi, a' leg-ártalmasabb romlásra hozhattya, és éppen errül a' nagy tiſzteletekre vágyódók nem gondolkodnak, jól lehet ſzámlálhatatlan illyen ſzomorú példákkal a' históriák tele vannak.

A' Patriciusok mind addig, a' meddig Tarquinus élt, a' ſzegény népet meg-kiméllették, mert tartottak attól, hogy ne talántán a' nép ötet viſzſza hívja, de mihent meg-tudták, hogy meg-hólt, mingyárt meg-duplázva gyakorlották hatalmokat, és azon törvényt, melly mellett ſzabad vólt az adósokat, ha meg-nem fizethettek tömlötzözni, tsigázni, ſött öket el-is adni, meg-újították, és így az egéſz városba más nem hallattatott a' zúgolódásnál, és mivel ezen nyomattatás miatt a' nép fel-indúlt, a' Tanáts egybe-gyült, de ebbe Appius Claudius mint annak elötte azon vólt, hogy a' Tanáts a' népnek ſemmit ſe engedgyen, ſött aztat keménnyen tartsa, és meg-büntesse.

Ezen tanáts adás ártalmas vala, mivel a' Volsiusoknak egy ſzersmind hadat üzentek, ezek mingyárt-is nagy ſzámú katonaſággal a' város ellen meg-indúltak, meg-hallván eztet a' nép,

örö-

örömét nem titkolhatta, ſött így kiabált: *Mennyenek most a' Patriciusok hadakozni, mivel a' győzedelmeknek magok veſzik haſznát.* A' tanáts itten nem tudta mit tselekedgyen, végtére aztat végzette, hogy ſzép ajánlásokkal Servilius Consult a' néphez küldötte, hogy ő azokat ne tsak le-tsillapíttsa, de arra-is reá vegye, hogy hazájok mellett fegyverhez nyúljanak. Úgyis tudta Servilius maga alkalmaztatásával, és ékes beſzédgyével ſzíveket bé-venni, hogy ezen jó polgárok nem tsak meg-juházódtak, de még az adósok egymással vetélkedtek, hogy mellyik mégyen hamarébb közzülök a' háborúba. Servilius maga ment a' Volsciusok ellen, a' kiket meg-is vert, és a' nyereſéget a' katonái között, tudnia illik a' nép között ki-is oſztotta. Az ő társa Appius eztet véteknek tartotta, hogy ezzel a' népnek kedvezett, és a' tanátsnál véghez-is vitte, hogy töle a' tryumphusi pompa meg-tagadtatott, a' nép eztet megtudván, nagy lármával a' Martius mezzején (Campus Martius) öſzve gyülvén, a' Tanátsnak igazſágtalanſágáról panaſzolkodott, és az ármádával egyesítvén magát, győzödelmi ſzekérre ültette Serviliust, és nagy pompával vonta ötet a' Capitoliumra.

Tsudállani kelletik, hogy azon bölts Tanáts a' néppel így bánt, holott ſok háborújok lévén, ennek ſegítſége nélkül ſemmit ſem tehetett, és illyen vitéz népet, mindenkor ſzükſéget ſzenvedni kívánta látni. Az Aristocratia leg-nehezebb birodalomnak formája, és azon igyekezete a' Tanátsnak, melly által eztet béakarta hozni, leg-útálatossabb vala a' nép előtt. Hájába kiáltott a' nép, hogy Serviliusnak ajánlásai tellyesíttessenek, mert Appius Consul bé-

dug-

dugta fületit a' szegényeknek kiáltása alatt, a' mellyért-is öszve gyült a' nép, a' tanáts-házat kezdé ostromolni, és a' Senátorokat szidta motskolta, és nyilván meg-mondotta, hogy a' Sabinusok ellen nem fog menni, ezek pedig éppen akkor ütötték-ki a' párt-ütésnek záfzlóját.

Ezen váratlan esett meg-tanította a' Senátorokat, hogy az ö keményfégek melly nagy kárt okozott nékiek, mert a' nép megint a' fzent hegyre fel-ment, azon ftrázsák, a' mellyek a' városnak kapuit örzötték, elégtelenek vóltak a' népet ettől meg-tartóztatni, a' katonák-is vélek mentek; mivel pedig meg-esküdtek, hogy záfzlójokat foha el-nem hadgyák, ezeket-is titkon magokkal el-vitték, és a' hegyen táborba fzállottak. Tsudálni kelletik azon rend-tartást, a' mellyet a' nép, és a' katonafág a' hegyen tartottak, lármáról, vagy erőfzakról femmi fem hallatott, ha ki-mentek-is a' táborból, nem zsákmányoztak, és tsak annyi élelmekre valót hoztak magoknak, a' mennyivel napról napra bé-érhették, foha a' Consulok vezérlése alatt magát egy ármáda fem viselte így, mint ez mostanába, és a' meg-keserített nép-is tsendes vala, hanem magok közzül némelly vezéreket tettek.

De éppen ezen tsendes magok viselése, nagy fzeget ütött a' Senátorok fejébe, mert ebből aztat ítélték, hogy a' nép nagy dolgoknak végben vitelében törné a' fejét, féltek attól, ne talántán nagy erővel a' hegyről a' városra rohannának. Senki fem akarta most magára válalni a' Consuli hivatalt, és kénfzerítettek két Senátort ezen tifzféget fel-venni, annyira tartott a' Tanáts a' néptől. Végtére az adósságokról megint tanakodtak, és a' néphez tíz követ

téket

teket küldöttek, kik vele alkura lépjenek, és a' követeknek olly tellyes hatalmat adtak, hogy ök a' néppel mind azokat végezzék el, valamiket a' köz Társaságnak bóldogúlására, és haſznára valóknak fognak ítélni. Már mostanában héjában ellenkezett Appius, mert eddig való tanáts adását-is károsnak talalták lenni, és az ö erőſzak tételeinek ollyan következései lettek vólna utóllyára, a' mellyek az emberi érzékenyſéget meg-fojtották vólna. Annyira-is jött már valóſsággal a' dolog, hogy a' tanáts meg-esmérte aztat, hogy ha a' népnek ſokat nem fog engedni, minden rendtartásnak, és békeſségnek vége fog ſzakadni, a' mellyeket többé nem is fog lehetni helyre állítani, mert a' nép aztat mondotta: *Lakjanak a' Patriciusok Rómába, és uralkodgyanak ottan, ök pedig ollyan lakást fognak keresni, a' hol ſzabad emberek fognak lenni.* Ez példás tanítás, hogy a' hatalommal való viſzſza élés gyakorta nagy Rebelliót von maga után.

HARMADIK SZAKASZ.

A' népnek Tribunussai.

Nagy tekintetet nyér a' nép.

ELSŐ TZIKKELY.

A' nép Tribunussainak meg-erősíttetése egész Coriolanusnak szám kivetéséig.

Rómának építése után 260 *esztendöktöl fogvást* 302 *esztendökig.*

Azon tíz követek között, a' kiket a' Fő Tanáts a' néphez küldött, vóltak hárman, a' kikbe a' nép tellyes bizodalmát vetette, úgy mint az elébbi Dictátorok Lartius, és Valerius, a' harmadika pedig Menenius Agrippa, a' kirül már a' második szakasznak második tzikkelyében szóllottam. A' nép bár mint vala meg-szomorítva, de még sem szünt-meg hazáját szeretni, azért-is a' követeket örömmel fogadta. Jól által látták a' követek, hogy ha a' Polgári háborút el-akarják hárítani, a' népnek minden kéréseire reá kelletik állani. Héjába beszélt már most Appius olly nagy hanggal, héjába hívta az Isteneket bizonyságúl jövendölésére, hogy nagy roszszak fognának következni, ha a' népnek kérése tellyesíttetni fog, mert már nem-is halgattatott. A' Fő Tanáts bé-vette azon öt Tribunusoknak, a' kikrül már fellyebb szóllottam, válaszátását, és aztat meg-is erősíttette, hatalmat-is nagyot

nagyot adott nékiek. Egy különös törvény által ezen Tribunusok meg-ſzenteltetett ſzemélyeknek hírdettettek lenni, a' ki reájok kezét méréſzlené tenni, átkozott hogy légyen, és illyennek minden jóſzága Céresnek ſzolgálattyára áldoztasson, ha ki pedig egy Tribunust megölne, az ollyan minden törvény tétel nélkül meg-ölettettessen.

A' Tribunusok a' tiſzteletnek ſemminémü jelét nem viselték, mint a' Dictátorok, és az ő üllések a' tanáts-háznak ajtaja előtt vólt, béſem mehettek ők azon palotába, a' hol a' Fő Tanáts ült a' Consuloknak engedelmek nélkül. Az ő hatalmok leg-inkább Róma városának kö-falai közzé vólt ſzorítva, és meg-vólt nékiek tíltva a' városbúl való ki-menetel, deműgis, ha valamellyike a' tanáts által hozattatott rendelésnek ellene állott, és ezen ſzót, *veto*, az az: tíltom; mondotta; az egéſz dologból ſemmi ſem lett. Talán a' Lengyelek tőlök vették azon ſzokást, hogy Diætájokon bár melly nagy dolog végeződgyön-el, de ha egy Slachta, az az: nemes ſzemély fel-kiált; *nye pozvályám!* az egéſz dolog füstbe mégyen. Mindazonáltal hamar meg-fogjuk látni, hogy az ő hatalmok naprúl napra mint nem nőt, és ollyan félelmessé tették magokat mint az Ephorusok a' Spartánusoknál. Nem-is lehet más módon vélekedni, hanem hogy viſzſza fognak élni magok hatalmokkal, de leg-alább a' népet óltalmazták az el-nyomattatástól. Elől a' mint fellyebb ki-tettem, tsak öten vóltak, de annak utánna tízen válaſztattak. Az ő hívatalok tsak eſztendeig tartott. Mindgyárt eleintén a' nép közzül két Magistratualis ſzemélyt válaſztottak ők, a' kik tőlök függöttek, ezeknek ne-

ve *Ædiles*! vala, és ezek a' épületekre vigyáztak.

Minek utánna a' népnek adóssága el-engedtetett, és valamiket kívánt, mindenekbe óhajtott véget ért, leg-ottan haza mene, és a' Tribunusok kórmányozása alatt mindennémű kötelessségét örömmel végzette. Mihent a' Fő Tanáts a' népnek hazájához való szeretetét, és engedelmessségét látta, mingyárást aztat végzette, hogy Consul Posthumius Cominius hadi sereget gyűjtsön, és azzal a' Volsciusok ellen mennyen, ez nem tsak meg-esett, de keménnyen meg-is verte őket. Ezen diadalmat Posthumius leg-inkább tulajdoníthatta Marciusnak, egy magánál fiatalabb Patriciusnak, a' ki minden tulajdonságaival, egy bátor Hadi vezérnek, de nem minden bölts mértékletessségével bírt. Posthumius maga kezeivel meg-is koronázta őtet, és meg-is kívánta gazdagítani, de eztet Marcius meg-vetette, és érdemessebbnek tartotta, hogy ő Coriolanusnak nevezttessen, melly nevet a' katonák, a' kik az ő vitézsségét tsudálták, adták néki.

Jóllehet sok Patriciusok fösvénysségek miatt magokat útálatossá tették, de még-is sok Fő vezérek, a' kik Patriciusok vóltak, találkoztak a' Respublicába, a' kik a' gazdagságot, és kintseket meg-vetették. Éppen ez által emelte-fel magát Aristides-is Athénába mások felett, kit-is tűkörűl, és példáúl vette Menenius Agrippa, mert ő-is meg-halván, tsak annyit sem hagyott maga után, hogy el-temettethetett vólna. A' nép önként adót vetett maga magára, hogy pompás el-takarítása lehessen, és ámbár a' Senatus a' Quæstoroknak meg-parantsolta, hogy temetésére költséget adgyanak,

nak, a' nép még ſem engedte eztet meg, hanem a' Senátustól ajánltatott pénzt az ő gyermekeinek ajándékozta.

Ezen nagy lelkűſégét, valamint a' Patriciusoknak, úgy a' népnek új békételenſégek követték, a' mellyeket egy éhſég okozott, a' melly-is azért következett, mivel a' nép a' ſzent hegyre fel-méne. A' ſzántó földek vetetlen maradtak, és bár mint igyekeztek a' Fő Tanátsosok a' drágaſágnak eleit venni, mód nem vólt benne, és a' nép zúgolódott.

Ha egyſzer a' nép ſzenyved, már akkor közönſégessen igazſágtalanúl jár-el dolgába, mert meg-nem gondolja, meg-nem fontolja okát ſzenvedésének, annak nyakába ſzokta hárítani, a' kitűl híjába vár ſegedelmet. A' nép aztat tartotta, hogy a' Senátorok az egéſz gabonát magoknak, és önnön rokonſágoknak tartották vólna meg. A' Tribunusok pedig azon boſzſzankodtak, hogy a' Fő Tanáts, jóllehet ők ellent állottak, még-is ſok népet küldött-ki, a' kik ſzánthattak vethettek vólna, két új Coloniáknak fel-állítására, a' Tribunusok ezen valótalan hírt bizonyosnak mondották lenni, és a' népet fel-indították. Appius ſzidalmazta a' népet ſzokott hevesſégével, és arra hozta a' Fő Tanátsot, hogy ez a' népet zabolázza, és büntesse-meg. A' Consulok mingyárt-is a' népet öſzve hívták, de a' midőn a' nép mellett azoknak Tribunussai ſzóllani akartak, még azon törvényt-is, a' melly mellett ſzabad vólt ezeknek a' nép mellett állani, kétſégbe hozták a' Consulok, és hogy hallgassanak, nékiek meg-parantsolták. Ezen pörlekedés, tsak alkalmatosſágot nyújtott a' Tribunusoknak, hogy magok hatalmát jobban el-terjeſzthették.

Minekutánna egynek az Ædilisek közzûl, éppen azon nyughatatlan embernek, a' kinek vakmerôſégérûl már fellyebb ſzóllottam, Junius Brutusnak, a' Consuloktól meg-engedtetett, ezen tzivakodásnak le-tsendesítésére ſzóllani, mingyárt a' Consulok felé fordúlt ô, és azt kérdette tôlök, hogy miért tíltanák ôk a' Tribunusoknak a' nép mellett ſzóllani? Egy a' Consulok közzûl fel-állott, és így felelt: *azért, mivel mi hívattattuk öſzve a' népet, tsak nékünk illô ſzóllani, ha a' Tribunusok hívták vólna öſzve a' népet, azon tanátsban meg-ſem jelentem vólna, nem kívánván abba ſzóllani.* Ezen meg-gondolatlan beſzédnek nagy következései lettek, mingyárt-is így kiáltott-fel Junius Brutus: *gyözedelmesek vagytok népek! Tribunusok! engedgyétek a' Consuloknak ſzóllani, meg-fogom holnap mutatni, melly nagy légyen a' ti hívatalotok, és annak hatalma.* Az ô tanátsára más nap igen korán reggel, a' Tribunusok majd tsak nem az egéſz néppel meg-jelentek a' piatzon. Egy a' Tribunusok közzûl való, kinek neve Icilius vala, ezeket mondá: *hogy mi illendôképpen a' mi hívatalunkba el-járjunk, el-kerülhetetlenûl ſzükſéges, hogy Comitiumot hírdethessünk, hogy azon dolgokról, a' mellyek a' népet illetik, abba ſzólhassunk, és ezen hírdetésnek hatalma, hogy törvény légyen.* Ezen mondás minnyájoknak tettzett, és a' nép következendô éjtſzaka törvényt-is munkált arról, hogy a' Tribunusoknak ſzabad Comitiumokat hírdetni, és a' népet öſzve gyûjteni, valamikor látni fogják, hogy azok a' népnek javára ſzükſégesek vólnának.

MÁ-

MÁSODIK TZIKKELY.

A' népnek végezése, melly a' Tribunusok fortéllyára ſzolgált, és Coriolánusnak káros Tanáts adása.

Azon Törvénynek, a' mellyet a' nép hozott, még ezen foglalattya-is vólt. Azon a' Tribunusok által rendeltetett Comitiumokba, 's gyülésekbe, ſenki ſe méréſzellye öket a' ſzóllásba gátlani, avagy-is leg-kissebbet ſem mondáſaik, ſem ſzeméllyeik ellen ſzóllani, és ha valaki eztet tselekedni méréſzlené, nagy ſumma pénznek fizetésére büntetödgyön, ha pedig eztet le-nem tehetné, kezeseket állíttson maga iránt, ha ki ezeket nem tellyesítené, az ollyan életével adózzon. Ezen rendelés felette megnagyobbította a' Tribunusok hatalmát, és a' nélkül nem-is igen óltalmazhatták vólna a' népet. Az Aristocratiával való viſzſza élés ſok változásokat vont maga után, és ezen változások megint több viſzſza való éléseket ſzültek, és azon Törvény-is, a' mellyet a' nép hozott a' Tribunusok réſzire, halálos ſebet ejtett a' Senatuson, nemis akarta aztat meg-erösíteni, aztat mondván; hogy az egy törvénytelen gyülésnek munkája vólna. A' nép ezekre azt felelte: hogy ha a' Fö Tanáts a' népnek határozásait bé nem véſzi, a' nép ſem fogja bé-venni a' Fö Tanáts végezéseit. A' Fö Tanáts utólsó ſzavára félelembül-é? vagy-is kedveskedésbül mindenekbe engedett a' népnek.

Men-

Mennél jobban a' Tribunusok hatalmokban meg-erösítettek, annál inkább igyekeztek a' Népnek hatalmát-is ki-terjeſzteni, de mind ezek mellett magok különös javokat-is keresték, és ha mingyárt a' ditsöſég, és önnön haſznok vóltak öſztönei az ö fáradozásoknak, mégis azon igyekeztek, hogy a' Fö Tanátsot ollyan korlátok közzé ſzoríttsák, hogy az ö Aristocratica uralkodások, a' Democraticum uralkodással egyelítve légyen, hogy így ezen öſzve egyelítes ne engedgye a' népet el-nyomattatni. Hamar-is adódott alkalmatosſág, hogy ök magok erejeket meg-mutathatták, és ennek következése nyilván valóvá-is lett, illyen móddal.

Siciliából érkezett gabona, mivel olly bö országz ez, hogy ez ſzükſégnek idején az oda folyamodóknak éltetö Tárháza. A' ſzegény emberek még-is ſzenvedtek, de ugyan tsak erösſzakot nem tettek, és azzal a' kevéssel tengödtek, a' mellyet nékiek ſzántó földgyeik termeſztettek. De Coriolanusnak kevélyſége, és keménysége haragra indította a' népet, mivel el-hitette velek; hogy a' Senatorok tsak azért nem adattak a' gabonából nékiek, mivel mind magoknak tartották-meg. Midön a' Senatusba azon kérdés támadott, hogy mit kellessen azon Siciliából érkezett gabonával tselekedni? Vóltak ollyanok, a' kik azt mondották, hogy a' ſzegények közt' oſztatasson ki. Ez ugyan az érzékeny emberi ſzívnek tanátslása vólt. Mások ellenbe aztat mondották; hogy olly drágán kelletik el-adni, melly leg-drágában lehet, hogy ez által a' népnek vakmeröſége meg-büntetvén meg-aláztatassanak. Coriolanus ezekre így ſzóllott, hogy a' mostani környül való állásokat haſználni ſzükſég,

ſég, és a' Tribunusokat cassálni kelletik, és velek a' ſzent hegyen munkált mindennémű edgyezéſeket-is. Ezen Bajnoknak, a' kinek az ő egyenes ſzívűſége, és bő kezűſége annyira dítsértetik, nem vólt bé-látása azon ſzelíd erköltsökbe, mellyek által az emberi ſzívek nyerettetnek-meg, ő aztat hitte, hogy mindennek megkelletik hajlani a' Senatusnak hatalma, 's ereje alatt, azonba az ő beſzédgyei egyenessen arra valók vóltak, hogy a' Senátusnak hatalma meggyengítessen, és magát-is ſzerentsétlenſégbe ejtsék. Könnyen elöre lehetet vólna látni, hogy egy erőſzakos bánás, több erőſzakokat fog ſzülni.

A' Tribunusok, a' kik mind azokat megtudták, valamik a' Senatusba elő adattak, az Isteneket boſzſzú állásra hívták ezen hitt ſzegésért, a' haragra iſzonyún fel-gerjedett nép pedig Coriolanust meg-akarta ölni, de a' Tribunusok meg-tartóztatták őket ettül, ugyan tsak aztat kívánták a' népek, hogy elöttök jelennyen-meg, de azon büſzke Patricius megvetette az ő kívánſágokat, fel-is indúltak ők azért, és ötet erővel el-akarták ragadni, de az iffiú Senátorok által viſzſza üzettettek. Ezek után a' nép megint egybe gyűjtettetett, de nem hogy Coriolanus a' népet, mivel ez fel-zúdúlt, néminémű képpen mentette vólna, hogy le-tsillapodgyon, de még nagy hanggal mind azokat, a' mellyeket a' Fő Tanáts előtt mondott itten-is újra mondotta, és még ezeket hozzá tette, hogy ő tsak a' Consulokat tartaná maga Bírájának, és hogy ő tsak azért jelent-meg ezen gyülésbe, hogy a' nép vezérinek az ő nyegédesſégeket meg-alázhassa, és őket le-pirongathassa. Végtére a' Tribunusok előtt, a' kiket ő a' nyilván

való békesség pestisének nevezett, meg-esküdött, hogy ő, meg-engesztelhetetlen ellenségek fog lenni.

Egy a' Tribunusok közzül való *Sicinius* nevezetű mingyárt it helybe maga hatalmából halálos sententiát mondott ellene, és aztat parantsolta, hogy a' Tarpéjus hegyről vettessen le, de minek utánna látta vólna, hogy a' Patriciusok pártyát kívánnák fogni, a' nép-is a' Consulokhoz viseltető tekéntet miatt nem mozdúlna, meg-parantsolta Sicinius Coriolánusnak, hogy ő 27 napok múlva meg-jelennyen a' nép előtt, hogy attól maga sententziáját halhassa. (Mert szokás vala, hogy a' nyilván való dolgok három vásárok után vétettek elő, hogy a' falukon lakó nép-is azokat tudhassa. A' vásárok pedig minden kilentzedik napon tartattak.) Még aztat-is hozzá tette, hogy ha a' Fő Tanáts, a' gabonát ki nem fogja osztatni, tehát a' Tribunusok fogják eztet véghez vinni.

Soha sem tette még ki magát a' Senatus illy nagy veszedelemre mint most, héjába-is igyekezett eztet magától el-hárítani, ha tsak a' népnek nem fog engedni. Mingyárt-is a' gabonának árát olly ótsóra szabta, valamint az ezen nyughatatlanságok előtt vólt, de még-is Siciniust békességre nem hozhatta, sem arra nem vehette, hogy ő a' panaszolkodástól állyonel, vagy-is hogy mint a' Királyok idejébe szokás vala, a' dolgoknak első meg-vizsgáltatását a' Senátoroknak engedgye. A' többi Tribunusok, a' kik nem olly erőszak tételesek vóltak, és meg-általkodattaknak sem kívántak látzattatni, reá állottak, hogy ezen dologba a' Senatus tégyen ítéletet, tudnia illik: hogy illetné-é a' népet, az errűl való ítélettétel? Itten mingyárt

nagy

nagy lárma lett, Appius ſzokása ſzerént felette kiáltott, hogy minden el-vólna veſztve, ha az indúlásnak vezéri meg-nem büntettetnek. Valerius ellenbe elõ ſzámlálta a' következõ Polgári háborúnak veſzedelmeit, és annak roſz következéseit, és aztat mondotta, hogy ha a' néphez kegyeſség fog mutatódni, hogy ez-is a' bé-vádoltatott Coriolanus ellen kegyes fog lenni. Leg-nagyobb réſze a' Senatoroknak reá állott erre, de Coriolanus aztat kérdezte itt a' Tribunusoktól, hogy melly vétkeknek nemeit tulajdonítanák nékie? Ezek pedig ezeket ſzámlálták elõ; hogy õ magát Tyrannussá akarta tenni, és hogy maga kívánt a' népen uralkodni. Coriolanus így felelt ezekre: *Ha tsak ezen vádakra kell felelnem, tehát a' nép elõtt meg-fogok jelenni.*

A' Tribunusok boſzſzút kívántak rajta állani, mingyárt-is egéſz fegyverbe öltöztek, és aztat kívánták, hogy valamint Servius rendelte vólt, a' gyülésekbe hogy a' voksok Tribus, az az: Nemzetſégek ſzerént mennyenek, haſonló képpen most-is úgy mennyenek, és a' Senatus légyen Úr a' voksok felett, azért aztat kívánták, hogy a' nép Tribus ſzerént gyüjtessen egybe, mivel ollyan alkalmatoſságokba, a' mellyek a' népet illetik, minden Polgárnak vólna ſzava. Erre-is reá állott a' Tanáts, és ettûl fogva a' Birodalomnak formája, nagy fortéllyára vólt a' népnek. Illyen változó ſzokott lenni ollyan Birodalom, a' mellynek formája ſzélveſzeknek vagyon ki-téve.

Öſzve gyülvén a' nép, Coriolanus fogadása ſzerént meg-jelent ennek ítélõ ſzéke elõtt, mingyárt-is fel-álla Minucius Consul a' Tribusok elõtt, és ſontossan perorált ezen nagy nembûl

ſzár-

ſzármazott Polgárnak védelmezésére. Elö-hozta az ö nemes ſzületését, el-beſzéllette ö ſok vitézi tetteit, elö-ſzámlálta az ö ſzámos ſebeinek testén való jegyeit, a' mellyeket ſzenvedett a' hazáért, és népének bóldogításáért, végtére a' Fö Tanáts nevébe kérte a' népet, hogy vele úgy ne bánnyon mint egy nyilván való bünöſſel. De Sicinius maga panaſzſzait ſzüntelen folytatta ellene. Az terhelte Coriolanust, hogy ö a' Tribunusi hívatalt el-akarta rontani, és a' gabonát leg-nagyobb árra fel-vinni. Igaz-is az, hogy ezek nagy jelei vóltak a' Tyrannismusra való vágyodásnak. Coriolanus ugyan megmutatván ſebeinek helyeit a' népnek, a' mellyeket ö érette ſzenvedett, meg-lágyította ſzíveket, és könyörületeſſégre hozta öket, de egy más Decius nevezetü Tribunus még aztat vetette ſzemére, hogy a' nyeresſéget maga katonái között el-oſztotta vólna, a' mellyre nékie a' törvények hatalmat nem adtak. Ez ellen a' vád ellen igen gyengén óltalmazta magát Coriolanus, azért-is örökké való ſzámkivetésre ítéltetett. 29 Tribusok közzül, tsak kilentz Tribus voksolt az ö réſzire.

HARMADIK TZIKKELY.

Coriolanusnak ſzámkivettetésétül fogvást, a' Decem-Virátusnak fel-állíttatásáig.

Ugy örvendett a' nép Coriolánusnak ſzámkivettetésén, mintha a' Patriciusokon egy ütközetet

zetet nyert vólna, inkább pedig szégyenelhette vólna maga háládatlanságát, hogy ezen nagy érdemü emberrel így bánt, a' ki a' hazának annyi nagy, és hasznos szolgálatokat tett, és a' kinek vétke, a' népnek szája vallása szerint, tsak képzelödésbül állott, és meg sem bizonyíttatott. Hamar-is tapasztalták, hogy melly nagy betsbe, és tiszteletbe kellessen ollyan nagy eszü embereket tartani, a' kik gyakran a' Hazának szolgálhatnak, de gyakran árthatnak-is. Coriolanus a' rajta el-követett gyalázatért boszszút kívánt állani, azért-is mingyárt a' Volsciusokhoz által mene, öket maga Hazája ellen háborúra fel-indította, egyszer's mind vezérek-is lett, Rómának megyéjébe bé-is ütött, és minden féle nagy félelmet nagy rettegést okozott.

Már most valamint a' nép, úgy a' Senatus azon Coriolánussal való bánást meg-kívánták változtatni. A' nép, a' ki úgy vezetteti magát, a' mint a' dolgokat láttya folyni, az ö viszsza hívattatását kívánta, a' Senátorok ellenkeztek ebbe, mivel ötet a' közönséges Társaság ellenségének tartotta lenni, de tsak hamar a' félelem, és veszedelem józanabb gondolatokra hozta öket, mert látván, hogy Róma városát kívánnya ostromlani, és már a' rendeléseket mindenképpen meg-is tette, követeket küldöttek hozzája békeséget kódúlni, de ö megmozdíthatatlan vólt a' már egyszer fel-tett szándékában, és felette erös kívánságokat vetett szemeik eleibe, a' mellyekre lehetetlen vólt reá állani, azért másodszor az egész Papi rendet, és több Religio szólgáit-is követségbe küldötték hozzája, de ezek-is tsak annyit vittek véghez nála, a' mennyit az elsö követség. Vég-

tére

tére az ő Annya Veturia, maga Menyével fiának feleségével, 's minden gyermekeivel, és sok Római Dámákkal mene hozzája, térdre esvén ezekkel előtte, úgy kérte, hogy ellenkező szándékáról mondgyon-le, eleintén édes Annya kérését a' Volsciusok jelenléttébe kívánta hallani, de látván hogy minnyájan sírnak, rínak, a' természetnek érzékenysége erőt vett meg-átalkodásán, engedett Annya kéréseinek, és meg-igérte, hogy a' Volsciusokat reá fogja beszélleni, hogy magokat viszsza vonnyák, de egyszer 's mind az Annyához így szóllott: *Édes Annyám! te ugyan Rómát meg-mentetted, de a' fiadat el-veszttetted.* Ez hamar bé-is tellyesedett, mert a' midőn a' Volsciusokat viszsza vezette, ezek meg-ölték őtet. Coriolánus nem fontolta jól meg, hogy a' leg-vitézebb embernek-is maga Polgár társai, és Atyafiaihoz kegyelmesebbnek kelletik lenni, mint az idegenekhez, de még-is elég vólt az, hogy fiúi kötelességét tellyesíttette.

Veturia által az országnak tett szolgálattyának emlékezetére, a' Senátus egy Templomot építtetett, a' melly az aszszonyok szerentséjeknek áldoztatott, a' mellybe tsak a' Dámáknak vólt szabad bé-menni.

Ezek így történvén, Cassius Consul aztat javaslotta, hogy a' szántó földek iránt törvény tétettessen, ez pedig nagy tzivakodásokat okozott, és nem-is más, hanem tsak a' nagyra való vágyódás vitte erre Cassiust, mert ő ezen törvény által magát határozatlan uralkodásra kívánta emelni. Mert ő aztat akarta, hogy egy részét azon földeknek, a' mellyeket már nyertek, és azokat-is, a' mellyeket a' Patriciusok már régen magokévá tettek, nem tsak a'

Ró-

Rómaiak között, hanem azok között-is, a' kik vélek kötésbe vagynak, bár azok idegenek, oſzſzák-fel. Ezen az utólsó hozzá adással nem elégedett-meg a' nép, mert aztat tartotta, hogy az el-oſztás ſenkit ſe mást, tsak egyedül öket illetné. A' tanáts annyiba állapodott meg, hogy az idegeneknek tsak annyiba légyen réſzek, a' mennyibe ſegítſégül vóltak a' földek nyeréſében, és aztat-is rendelte, hogy ezen végezés tíz Senátorok által tellyesíttessen-is. De ez által tsak időt kívántak nyerni, hogy Cassiusnak állatása ſemmivé tétethessen. Mingyárt-is két Quæstorok, mihent az ő Consuli hívatának vége lett, a' nép előtt bé-vádolták ötet, hogy ő Tyrannus kívánt vólna lenni. Halicarnassusi Dionysius azt írja, hogy ez reá-is bizonyosodott vólna, a' mellyért meg-is ölettetett. Több Authorok-is írják, hogy maga az ő édes attya lett vólna a' Tanáts előtt az ő vádolója, és önnön házába ölettetett vólna-meg. Bizonyos az, hogy a' Tanáts gyakran az ollyat, a' kit meg-akart buktatni tyrannussággal vádolta.

A' most fellyebb ki-tett ítélete-is a' Tanátsnak arra való vala, hogy ezzel a' nép elámíttattasson, mivel a' földek leg-inkább a' Nagyoknak bírtokába vóltak, azért-is az bénem vétetődött, és minnyájan attól tartottak, hogy új belső háború ne légyen, hogy ez elháríttathasson, leg-inkább azon igyekeztek a' Consulok, hogy a' népet külső háborúkban foglalatoskodtathassák, hogy Román kívül adhaſſanak dolgot némelly heves, és nyughatatlan terméſzetű polgároknak. Sokan ugyan nem akarták a' ſzolgálatot fel-venni, de kénſzeríttettek, mivel őket a' Dictátorral fenyegették. Az Æquierek,

rek, Volsciusok, és a' Bejenterek, az Etruriákkal sok alkalmatosságokba meg-is verettettek. Egybe ezen háborúk közzül egyedül a' Fabiusok nemzetsége, melly 306 személyekből állott, sok ideig az ellenséget félelembe tartotta, de utóllyára felette nagy számmal az ellenség reájok tsapván, úgy meg-rontotta őket, hogy azon 306-ból egy sem maradott, mind agyon vagdaltattak. De ez által az ő nemzetségek még sem halt-ki egészlen.

A' Rómaiaknak azon veszteségе , a' mellyet itt-is amott-is szenvedtek, de megint hamar némelly szerentsés tsaták által helyre állíttattak, semmi sem vólt azon szerentsétlenséghez képest, a' mellyet nékiek a' belső nyughatatlanság okozott. Alíg tették-le a' fegyvert, már a' lármára okot adott azon szántó-földekről való törvény, és a' Fő Tisztek választása-is sok viszsza vonásokat okozott. A' köz nép kívánt magának egy Consult, és valósággal választottis, a' Patriciusok megint mást választottak magoknak. Meg-halván pedig egy a' Tribunusok közzül, a' többi nagyon meg-rémült, mert aztat ítélték, hogy az Istenek aztat haragból ölték vólna meg, mivel ők azon Consult akaratyok ellen választották vólna, mingyárt-is a' Consulok ezen babonás vélekedés után keményebben bántak a' néppel, és a' kik közzülök nem akartak katonák lenni, azokat megveszszőztették.

Valero egy régi Tiszt-is illyen büntetésre ítéltetett, de ő a' Senatustól a' néphez apellált, a' nép óltalma alá-is vette, el-kergette a' Lictorokat, a' fascesseket öszve törte, és kevés idő múlva Tribunusnak tette. Hogy pedig a' Patriciusok tekéntetét Valéro alább szállíttsa,

illyen

illyen új projectumot munkál. A' Patriciusoknak nagy hatalmok vala a' Tribunusok választásának alkalmatosságánál, mivel a' választás Curiák szerént esett, mert ki vólt már tsinálva, a' mint fellyebb ki-tettem, hogy a' Comitiumok Curiákból, és Centuriákból állottak, és a' Tribunusok választása, tsak úgy essett meg, ha arról elöször az Augurok, az az: jövendölök meg-tudakoztattak, és mivel a' Patriciusok magok vóltak Augurok, tehát az ö hatalmokba vólt mind a' Comitiumokat Curiák szerént egybe gyüjteni, mint tetzések szerént Tribunusokat választani, mert a' Curiákat reá vehették erre, vagy amarra voksolni. Az illy Comitiumok fö Comitiumok vóltak, de tartattak kissebb Comitiumok-is Tribusok, az az: Nemzetségek szerént, ezekbe nem kelletett az Augurokat meg-kérdezni, sem a' Tanátsnak engedelmére várni. A' Tartományba Róma városán kivül lakó népek nem állottak ollyan öszve kötésbe a' Patriciusokkal mint a' városbéliek, és az illyen Comitiumokba szabad vólt nékiek voksolni, azon Comitiumokba pedig, a' melly Curiák által tartattak, nem vólt szabad; szóval ezen Comitiumba, mivel nagy számmal vólt a' nép, mindent ez végzett-el, azért-is Valéro azt akarta, hogy Tribunusok, és Ædilesek választása, minden azon dolgokkal, a' mellyek a' népet illetik, ollyan Comitiumok által végeztessenek-el, a' mellyek Tribusok által tartattnak.

Ezen Projectumnak felette ellent állott Appius Claudius, azon már fent említett Appiusnak fia, a'ki a' Fö Tanátsnak pártyát, mint az Attya, nagyon fogta, jól lehet nem vólt ollyan nagy hatalma mint az Attyának, még-is egy

Comitiumba, olly nagy haraggal, és hevességgel kiabált, hogy ö az egész népet, ámbár a' másik Consul Quintius öket maga kegyessségével és szép módgyával minden jóra reá vette, fel-lázasztotta. Már verekedésre-is jött a' dolog, és véres tsata-is lett vólna ebbül, ha szabad lett vólna Róma városába fegyvert viselni; de azon okbúl nem vólt szabad, mivel akkor minden féle nemzetek laktak itten; tartottak attól, ne talántán egymással öszve ne veszszenek. De ezen felül a' Fö Tanátsnak-is az ö mértékletessége, minden rosz következéseknek eleit vette, mert aztat mondotta nékiek, hogy mivel mind a' két rész aztat nem rosz szándékból tselekedte vólna, legyenek mindenek el-felejtve, és ezek felett a' Tanáts Valerónak az ö projectumát mint törvényt bé-is vette.

Mind ezen változásokat a' Senátoroknak régi Tyrannismuskodása okozta, a' mellyek soha sem történtek vólna, ha több igazsággal, és mértékletességgel bántak vólna a' dolgokba. Appius, a' ki nyughatatlan természetü, és kemény ember vala, még az Ármádával-is kegyetlenül bánt, a' midön aztat a' Volsciusok ellen vitte, azért-is a' katonákat ellenségévé tette, el-is felejtették ezek magok kötelességeket, és szánt szándékkal meg-hagyták magokat veretetni, tsak hogy bosszújokat rajta ki-tölthessék. De ö-is kegyetlenül meg-büntette öket, a' Kapitányokat elöl meg-veszszöztette, és annak utánna fejeket vétette, és a' Truppokból-is minden tizedik embert meg-ölettette. Ellenbe Quintius, a' ki maga katonáitól imádtatott, győzedelmet nyert, jele, hogy melly sok áll az ütközetekbe a' katonáknak jó, vagy rosz akarattyokon.

A'

A' Consulatus meg-újíttatott, vagy a' mint Magyar Hazánkba ſzokott mondattatni, restauráltatott; mihent ez meg-esett, leg-ottan a' Tribunusok, a' ſzántó földekrül való törvénytöl, ezen pörlésnek ki-meríthetetlen kútfejéröl, ſzóllottak. Az új Consulok ollyan vélekedésben vóltak, hogy a' népnek ebbe való kívánſágát meg-kellessen engedni. De Appiusnak hevesſége most-is ellent állott ebbe, fel-indúltak azért mingyárt a' Tribunusok, és ötet a' nép elött úgy festették-le, mint minden viſzſzavonásoknak okát, és ötet magok eleibe-is idézték, meg-is jelent ö, de úgy, mint egy törvényt tenni akaró Bíró, nem pedig mint egy bé-vádoltatott, és nem-is bátorkodtak ellene ítéletet hozni. De által látta ö, hogy ha még máſodſzor-is a' gyülés eleibe kelletik ö nékie jönni, hogy nem óhajtott ítélet fog ellene hozzattatni, azért-is meg-ölte magát. A' Tribunuſoknak minden akarattyok ellen, az ö fia hallotti ſok ditséretekkel tellyes Orátziót tartott felette, a' mellyet a' nép nagy meg-elégedéſſel halgatott. Ebbül a' fiának Attyához való ſzeretetét ki-lehet venni, de egyſzer's mind, a' népnek-is az ö habzó, és változó terméſzetét. Az illyen emberek mint Appius vala, a' magok hazájoknak nevét, és ditsöſégét nagyra vihetnék, ha a' kevély, és gazdagſágra óhajtozó Egoismus ſzíveken nem uralkodna.

Mivel ezek után a' Patriciusok, és a' Polgárok közzül azok-is, a' kik ſok ſzántó földeket bírtak, arra reá nem akartak állani, hogy a' ſzántó földek egyaránt oſztattassanak-fel, kétſég kívül ezen ellent állás a' Polgári háborúnak tüzére éltetö olaj vala, és annyira-is ment a' dolog, hogy a' nép azon Comitiumoknál, a'

mellyek Centuriák által tartattattak, nem akart meg-jelenni, és hogy egyszer a' Consulok, tsak a' Patriciusok, és magok Cliensei által választtattak, ezen választtás pedig semmit sem ért, mihent a' nép-is, maga voksát ehez nem adta. Mind ezen zenebonák között a' Római Polgárok annyira szerették magok hazájokat, hogy más el-nyerettetett tartományokba nem akartak lakni, sőtt a' mint Livius írja, inkább aztat kérték, hogy Róma inkább földeket adgyon, mint sem másutt lakjanak. Ezen hazai szeretet vala fundamentoma annak, hogy Róma magát világ Aszszonyává tette,

Még ugyan akkor nékiek semmi Pólgári törvénnyek nem vólt, mellyek mellett jó rendtartások lehetett vólna, a' Polgárok szerentsejének meg-erősítésére. A' Consulok végzették-el a' pöröket, és minden zürzavart, de tsak természetbéli illendőségnek fundamentomán, vagy-is valamelly régi szokás szerént, avagy-is Rómulusnak törvénnyei szerént; de ezekből alig találtatott már a' könyvekbe valami, és ezen kevés törvények-is esméretlenek vóltak a' nép előtt. A' kik valami keveset értettek a' törvényekhez, azok a' Patriciusok vóltak, de azokat titokba tartották, hogy annál fogva nagyobb tekéntetek légyen, a' nép pedig szerentsétlen vala, mivel maga sinor mértékét nem tudta, melly mellett magát igazgathatta vólna.

Terentius, a' ki Tribunus vala, kívánt ezen a' rendetlenségen könnyebbíteni. A' Pestis azon időbe sok Patriciusokat seprett-el, a' két Consulok pedig külső háborúkba foglalatoskodtak, azért-is éppen ezen idő látzatott nékie alkalmatosnak lenni fel-tételeinek végbe vitelére.

Azért-

Azért-is hogy az igazság rend szerént szolgáltattasson-ki, aztat mondotta; hogy szükséges légyen hasznos törvényeket gyüjteni azon tzélnak el-érésére. Még tovább ment ö, mert minek utánna a' Consuloknak Despoticum hatalma ellen, a' kiket ö két meg-határozatlan Monarcháknak mondott lenni, sokáig peroráltvólna, és öket fötül talpig le-festette vólna, aztat javaslotta, hogy öt Comisariusokat válaszszanak, a' kik öket zabolába tartsák, és hatalmokat korlátok közzé szoríttsák. Ezek vóltak azon Törvények, a' mellyek Terentianum törvényeknek neveztettek, a' mellyek a' Senátoroknak nem kevessebb nyughatatlanságot okoztak, mint a' szántó földekrül való törvény. Mingyárt-is mind a' két részrül nagy villongások estek, mert az igazat meg-kelletik vallani, hogy a' Tribunusok-is szintén úgy igyekeztek magok javát, és hatalmokat fellyebb vinni, mint a' Consulok, és Patriciusok, és így ki-ki maga fazeka mellé szított. A' Tribunusok-is hasonlók akartak lenni hozzájok, és a' népet gyakran igazságtalanúl fel-is indították, tsak hogy magok hatalmokat meg-erösíthessék; de ez az emberi nemzetnek az ö gyarlósága, hogy ha valaki valamelly hívatalra felkap, nem sokáig elégszik-meg azzal, hanem megint fellyebb kíván menni, és hogy szándékába bóldogúlhasson, igazságtalan módokat-is vesz elö, sött még az ellen-is fog törekedni, a' ki ötet ezen hívatallyára fel-segítette; helyes-is azon deák példa mondás: *Quo plus potantur, plus ficiuntur aquæ.* Quintius Cæso, második Coriolanus, ama nagy Cincinnatusnak fia, (a' kirül most tsak hamar lészen szó) áldozattya lett az ö haragjoknak, mivel ö az ö fel-tételeik-

leiknek ellent állott. Mivel pedig hamissan bé-vádoltatott, nem várta-meg, hogy fejére ſententziát hozzának, hanem Rómából el-ſzökött. Tíz polgárok lettek érette kezesek azon büntetésül ki-rendelt ſummában, a' mellyet tőle kívántak, de az attya meg-fizette aztat, de ugyan azért kénſzeríttettetett-is minden jóſzágát el-adni, a' mellyért-is azután egy kis majorba lakott Román kívül.

Ezen nyughatatlanſágok alatt Herdonius egy gazdag Sabinus, reménytelen a' Capitoliumra ütött. A' Consulok a' népnek parantsolták ezen ellenſég ellen menni, de a' Tribunusok ebbe ellent állottak, és aztat hitették-el a' néppel, hogy ez tsak ſzínes praktikája vólna a' Senátusnak, hanem Valeriusnak ſok beſzédei, és ígéretei után el-üzte ezen ellenſéget a' nép, és a' Capitoliumot meg-mentette. Valerius azomba ezen tsatába el-esett, hogy pedig ennyi ſok viſzſzavonásoknak, feltámadásoknak egyſzer vége lenne, Consulátusſágra hívattatott. Ezen nagy eſzű embert nem találták valamelly nagy kastélyba, mert még akkor Rómába-is kevés nagy épületek vóltak, és még az útzái ſem vóltak kövekkel kirakva, hanem Román kívül kevés jóſzágában lakván, az eke ſzarva között találták ötet, éppen a' midőn földgyét ſzántogatta, és még itten-is gondolkodott, hogy fel-vegye-é ezen fő hívatalt, és fel-tseréllye-é azzal maga nyúgodalmas életét, de hazájához való ſzeretetétől őſztönöztetvén, fel-válalta aztat, és mingyárt-is minden dolgokat el-végzett, és néminémű-képpen a' Tribunusokat a' néppel el-is felejtette, és ki-telvén az ő Consulátusſágának ideje, le-tevé aztat, és haza menvén, mezei munkájához látott.

Ő utánna Minucius emeltetett-fel a' Conſulſágra, a' ki-is az Æquierek ellen ment háborúba, de ezektől ő úgy körül-is vétettetett, hogy az ő hadi ſerege már ſem ide, ſem oda nem fordúlhatott.

Mihent ezen hír Rómába bé-jutott, mingyárt a' Senátorok gyülést tartottak, és abba aztat végzették, hogy Dictátort válaſzſzanak, a' ki határozatlan hatalommal bírjon mindent tenni, a' mit fog akarni, itt-is a' közönſéges voks Cincinnátusra esett, azzá-is lett, és újra el-hagyván ekéjét, és a' polgárokkal azonnal meg-indúlván, nem tsak meg-ſzabadította Minuciust, de úgy meg-is verte az Æquiereket, hogy azok kénteleníttettek magokat a' Rómaiaknak hatalma alá adni, és nagy Tryumphussal-is tért viſzſza. Az alatt az ő fiát Quintius Cæsót ſzabadnak tette a' Senátus, és viſzſza hívattatta, ő maga tizen hat napok után le-tette a' Dictátorſágot, és megint maga ekéjéhez, a' mellyet ő nagyobbra betsült minden hívatalnál, elment. A' többi alatta való Vezérek között vala egy Curius nevezetű, ez azon ütközetbe felette vitézül viselte magát, hozzá-is küldöttek az Æquierek négy követeket ſok pénzel, hogy ő a' Rómaiak között és közöttök békeſſéget tenne. Midőn a' követek hozzája érkeztek, és a' pénzel meg-kínálták, éppen akkor, hogy ebédje légyen, Répát ſütött a' tűz padon, és így ſzólla a' követekhez. *A' meddig én illyen ételekkel meg-elégſzem, nintsen ſzükſégem a' pénzre.*

Nem-is vólt tsuda, hogy a' Rómaiak nagy dolgokat vittek véghez, mivel még akkor mértékletessek vóltak, kevés pénzek vólt, nem esmérték a' pompát, a' buja életet nem ſzerették, és tsak hazájoknak bóldogúlása, és a' ſzabadſág vala azon tzél, a' mellyhez jutni igyekeztek.

Minekutánna Cincinnatus Minuciust meg-szabadította, leg-ottan kénszerítette ötet a' Consulátusságot le-tenni, mivel körül vétette magát vigyázatlanúl az ellenségtöl, és így szólla hozzája: *Tanúld-meg elöl a' hadi mesterséget, mint alább való vezér, minek elötte te, úgy mind Consul egy hadi sereget vezérelyjél.* Az illyen oskolába mivel majd mindég háborújok vala, nem mást tanulhattak, hanem vagy diadalmaskodni, vagy más Nemzetektöl el-nyomattatni.

De annak utánna sem vala közöttök egyesség, mert a' Tribunusok mindenkor a' magok fel-tételeik mellett állottak, és arra vették a' népet-is mindenkor, hogy azok mind addig nem mentek háborúba, valameddig azon fel-tételek nem tellyessíttettek, azért-is a' Tanáts megint Cincinnatushoz folyamodott, ki-is mingyárt maga ekéjét el-hagyta, hogy maga tanáts adásával szolgálhasson. Mivel pedig már a' Respublicának tartománnya meg-rontva vala, aztat tanátslotta ö, minek utánna senki sem akart fegyvert fogni, hogy a' Patriciusok magok Clienseivel mennyenek az ellenség ellen. Erre elszégyenlette magát a' nép, és mingyárt készségét mutatta ezen példára. A' Tribunusok aztat kívánták, hogy az ö számok még öt személlyekkel szaporíttatasson, úgy annak utánna nem fognák bánni, ha a' Polgárok katonáknak bé-állanának. Cincinnatus mint egy a' dolgokban bé-látó Minister, meg-mutatta a' Tanátsnak fontos okokkal, hogy a' Tribunusok annál inkább nem fognak egymás közt megegyezni, mennél többen fognak lenni, és az ö okai majd tsak nem kézzel foghatók vóltak, azért meg-is engedödött, és így már tíz Tribunusok vóltak. Ezek közzül tsak egyet meg-

nyerni

nyerni elég vólt arra, hogy a' többi semmit se végezhessen. Meg-esküdtek az új Tribunusok, hogy aztat fogják tenni, a' mi több voksok által fog el-végeztetni. Az egyesség sokáig nem tartott. Sőt nem-is tarthatott a' békesség és egyesség sokáig közöttök, mert újjabb újjabb viszsza vonások, pörlekedések, és veszekedések történtek közöttök, a' mellyeknek nem az igazság vólt oka, hanem a' szívekbe gyökeret vert egymást meg-útálás, méreg, és passio. Mivel pedig a' Tanáts az egész Respublicának elpusztúlásától tartott, meg-engedte, hogy a' Terentiusi törvény erősítessen-meg. Mingyárt-is el-végeztetett, hogy tíz személyek rendeltessenek, a' kik egy törvényes könyvet munkállyanak, és ezeknek mind Comissariusoknak esztendeig a' Fő hatalom kezekbe légyen, és ezen idő alatt minden más fő hatalmak, még a' törvény tévő szék-is, a' melly még a' Dictátorok alatt-is még állott, szünnyenek-meg, és ezen tíz személyektől Decemvirátustól semminémű Apellatiónak helye ne légyen, és ennek hatalmába légyen háborút kezdeni, vagy-is békességet kötni. A' Tribunusok nem nyerhették-meg, hogy ezek közzé a' nép közzül-is választassanak. Mingyárt meg-is nevezték az akkori Consult Appius Claudiust, a' második Appiusnak, a' ki maga magát még-ölte, fiát, és a' második Consult-is, több Consularesekkel (így nevezettek, a' kik már egyszer Consulok vóltak) melléje adattak, és ezen három utólsók Athénába küldettettek, hogy a' Görögök törvénnyeit irják-le.

NEGYEDIK SZAKASZ.

A' Decemvirátus, és a' tizenkét Táblákra írattatott Törvények.

A' Birodalomnak szünet nélkül való változása Rómának építésétől fogva 302 *egész* 363 *esztendőkig.*

ELSŐ TZIKKELY.

A' Decemvireknek meg-neveztetésétől fogvást, a' Censoroknak fel-állításáig.

El-folytak már 300 esztendők, miólta Róma városa építtetett, és még-is a' Rómaiaknak tsak kevés törvények vala, és azokat sem esmérték ők jól, és nem-is igen alkalmaztathatók vóltak. A' Patriciusok vóltak mindég a' Bírák, tudták-is ők ezen törvényeket, de még-is gyakran tsak magok tetzések szerént tették az ítéleteket; azért-is a' Rómaiak, jól nem mindég tudhatták, mi vólna szabad, vagy-is meg-tíltott, és miképpen viselyék magokat egymás között, tétettek-é némelly rosz tselekedetek iránt bűntetések avagy nem; miként keressék magok igazságokat az ítélő szék előtt, és több illyeneket. A' köz nép jól tselekedte tehát, hogy több, és világossabb törvényeket kívánt, mert ezeken áll, ha jól ki-szolgáltatnak, és meg-is tartatnak, minden tartományokba

ba a' Lakosoknak, Rendgye, nyugodalma, békesſége, bátorſága, és minden külsö bóldogſága. Azért-is mihent a' Fö emberek a' közſéggel meg-egyeztek abba, hogy a' Decemvirátus fel-állítatasson, a' mint fel-is állott, mingyart meg-mutatták azok, hogy ök Attyai vólnának a' hazának, már ök akár ennek ſzeretetétül lelkesíttettek, akár magok zélussát kívánták meg-mutatni, mivel illyen fö Tiſztekké lettek.

Tsak edgyike közzülök mutatta-meg magát a' Consuloknak ékesſégébe, és maga elött vitettette a' Fasceseket, a' többiek tsak azzal külömböztettek a' többi Polgároktól, hogy mindenik elött egy ſzólga ment. Mindég egy ült közzülök az ítélö ſzéken, és ezen tiſztelet ſorra ment közöttök, korán reggel hozzá fogtak ezen ſzolgálathoz, és kegyesſéggel, igazſággal elégíttették-ki az allpereseket. Appius, a' kit az elött annyira útált a' nép, már most ennek ragyogó tsillaga vala, és Róma annyi ſok ſzélveſzek utánn olly ſzerentsés nyugodalmat ért, a' mellyet a' királyok uralkodásától fogva nem tapaſztalt.

Mivel pedig a' törvény tétel fö tárgya vala ezen Birodalom formájának, mingyárt-is hozzá fogtak a' Decemvirek a' törvényes könyvnek kitsinállásához nagy ſzorgalommal. Egy Ephesusból ſzámkivetésre ítéltetett Görög vala talmátsok azon törvényeknek, a' mellyeket Athenából hoztak, mert hármat az elsö Decemvirek közzül Görög Országba küldöttek, hogy onnat a' leg-jobb törvényeket hozzák-ki, különössen azokat, a' mellyeket Sólon Athénába munkált. Azon öſzve gyüjtött törvényeket, ök még meg-ſzaporították a' királyoknak némelly régi rendeléseivel. A' midön egyſzer kéſzek vóltak azon munkával, azokat tíz tölgy-

fa

fa táblákra irattatták, melly táblákat külön oszlopokra szegeztették-fel a' piatz közzepén, és kérték a' népet, hogy öszsze gyüllyenek, azokat olvassák, és edgyütt ítéletet tegyenek, ha hasznossak lennének-é, és ha még azokhoz valamit tenni szükséges vólna, mondgyák-meg; szóval, hogy ök önnön magok legyenek magoknak törvénytévöi. A' Tanáts helybe hagyta azokat, egy gyülésbe hozott Decretum által. A' nép pedig, a' melly nem áll ellent az ollyan dolgokban, a' mellyeket maga kíván, mivel a' Decemvirek hozzájok nagyon le-ereszkedtek, örömébe egészlen el-ragadtatott, és egy Centuriák által tartatott gyülésbe meg-erösítette ezen tíz tölgyfa táblákra írattatott sarkallatos törvényeket. Következett esztendöbe még két illyen táblákkal szaporíttattak-meg ezek, és az ezekre írattatott törvények-is bé-vétettettek, egy meg-útált törvényen kivül, a' melly nem engedte-meg, hogy a' Patriciusok a' nép közzül vegyenek feleséget magoknak. Ezek után azon törvények neveztettek tizenkét táblák törvénnyeinek.

Ezen sok féle törvények annak utánna lettek mind a' nyilván való, mind a' Polgárok törvénnyeinek fundamentoma. Ezekhez még több törvények-is ragasztattak, föképpen a' midön a' Római Respublica megint Monarchiára változott, (a' mint aztat-is fogjuk látni) és még most-is Europának sok tartományiban virágzanak. Cicero mondott azokról egy gyönyörüséges szép orátziót, és aztat bátorkodta mondani, hogy minden törvényes fundamentomit a' Társalkodó emberi életnek fel-találhattya ki ki azon a' tizenkét táblákon, és hogy azoknak fontossága, és azon sortélyok, a' mellyek azokba találtatnak, sen haladgyák minden

Philo-

Philosophusoknak Bibliothékáit. Mert azt mondgya ö: hogy mi, a' Polgári tönvények tanításából, meg-tanúllyuk, hogy a' jelességet, és jó erköltsöt, minden más dolgoknak eleibe kell tenni, más felöl meg-mutattya nékünk, hogy az érdem, bérek által, Tiſztſégek által, és hír által tiſzteltetik, és jutalmaztatik-meg; ellenbe, a' gonoſzſágok, és igazſágtalanſágok, pénz büntetéssel, ſzégyennel, tömlötzözéssel, veréssel, ſzámkivetéssel, és halállal büntettetnek-meg; és minket arra-is meg-tanít, hogy nem kelletik nékünk tséltsapó ſzavakkal ſzóllani, hanem ollyakkal, a' mellyek minket a' mi kötelesſégeinknek véghez vitelére kötelezni fognak, mellyekkel a' mi kívánſágainkat mérſékleni, és a' mi passióinkon gyözedelmeskedhetünk, és a' mi javainknak meg-tartásán ſzorgalmatoskodhatunk, a' nélkül, hogy idegen jóſzágot kívánnyunk, vagy erösſzakossan máſoknak javát, tolvajoknak ſzokások ſzerént, elvegyük. L. I. de orat. 199. Igaz az; hogy egy törvénynek illyennek kellene lenni; de ezen Cicerónok oratiojában inkább ingerlö ſzavak vannak, nem pedig ollyanok, a' mellyek mind ezekre a' ſzíveket fel-ébreſztenék.

Azon tizenkét táblákra írattatott törvények, a' mellyekböl igen kevés töredékek vannak még meg, világossak, rövidek, és pontok ſzerént valának írva, mint Sólonnak törvényei, de még-is ſok vólt azok között az emberiſég ellen, mellyek Tyrannismust foglaltak magokban, a' mellyeket a' Decemvirátus el tudott titkolni. Az Atyáknak az ö gyermekeiken, és az uraknak az ö ſzolgáikon határozatlan hatalmok vólt. A' kik adóssak vóltak, magok Creditoroknak tetzések ſzerént való büntetései alá vóltak vetteve,

ve, a' kik-is az adósoknak testeket, ha meg nem fizethettek, harmadik vásár után dirib darabra vágattathatták, és ezen darabokat magok közt el-oszthatták. De el lehet-é hinni, hogy illyen kegyetlen törvényeket, a' többi jó törvények között hozhattak vólna? ha ez igaz, és az-is, hogy a' Poëtákat-is halállal kívánták büntetni, ki-nyilatkoztattya a' törvénytévőknek mind tudatlanságát, mind kegyetlenségét.

Lássuk tehát azon tizenkét tölgyfa táblákra írattatott törvényeket, elsöben-is a' tolvajokról.

Szabad vólt meg-ölni nem tsak ollyan tolvajt, a' ki étszaka latorkodott, de ollyat-is, a' ki nappal lopott, ha az kergettetett, és még magát óltalmazta, de a' törvénybe ez-is állott illyen felől, hogy a' tolvajra kelletett mindég kiáltani, és a' Polgárokat segítségül hívni. Ama híres Montesquieu Frantzia túdós Ur, errül így szól; hogy a' törvények eztet mindenkor kívánnyák, valamikor nékünk meg-engedik, hogy magunknak igazságot tegyünk, azon kiáltás az ártatlanságnak kiáltása, a' melly azon szempillantásba mind a' tanúkat, mind a' Bírót hívja. Ha a' tolvajnál az el-lopattatott jószágok meg-találtattak, tehát akkor meg-vesszöztetett, és ha emberi korba vólt akkor, szolgálatra ítéltetett, és ha már a' jószágot el-harátsolta, akkor annak dupla árát kelletett le-tenni. De mire való vólt ennyi sok külömbség?

A' Successiókról való törvény. Az anyákról való Attyafiak semmiben sem succedáltak, hogy a' vagyon egy Familiáról más familiára ne mennyen. Mindazonáltal minden tsinálhatott Testamentomot, és a' melly Polgárt akarta,

ta, aztat tehette Successorának, ha mingyárt gyermekeinek rövidſégével esett-is meg. És mivel minden Atya maga gyermekeit el-adhatta, annál inkább maga örökſégébül ki-is zárhatta. Mind ezek elég bizonyſágai annak, hogy azon nevezetes Római törvények, ſok viſzſza éléseknek vóltak alája vettetve. De mindazonáltal ſokat nyert Róma azok által, hogy törvényei vóltak, a' mellyek néminémü út mutatóji vóltak a' Polgároknak, a' mellyekre inkább nézett a' nép, mint az eddig rajtok el-követett ſok Tyrannismusokra.

A' Pöröknek meg-rövidítéſérül való törvények, igen nagy haſznokra kelletett lenni, mert ha két pörlekedök meg nem egyezhettek egymással, vagy-is nem akartak, tehát a' Bíró a' napnak fel-keltétöl fogva délig az ö dolgokat vizsgálta, és a' napnak el-nyúgotta elött ſententiát kelletett nékie hozni, és így rövideden mentek, nem vóltak ſemmi Apelláták, ſem Exceptiók, ſem Contradictiók, a' mellyekkel máſoknak erſzénnye hízik, és a' Pereseknek vagyonnyai fogynak, és az igazſágot gyakran annak réſzire fordíttyák, a' ki jobban fizet. És ha ugyan tsak némelly okokra való nézve hoſzſzabb időre nyúlt-is a' pör, harmadik váſárig el-kelletett végzeni, és így a' pörök nem vóltak a' Rómaiak tartománnyainak ostora.

A' Decemvirátus Románák ditsöſéges Epochája lett vólna, ha a' tizenkét táblákon való törvényekkel meg-elégedett vólna, de ezen törvények-is hamar Tyrannismuſágra változtak. Appius a' maga állortzaſágával, és ſzínes baráti-ſágával annyira ment, hogy nékie azon Decemviratusi fö hivatalt második eſztendöbe-is ajánlották, hollott ez, tsak eſztendeig tartott,

és még melléje azon embereket ajánlották adni, a' kiket ö fog kívánni. Meg-is esett ez, de hamar maga társaival edgyütt le-tette az álortzát, mert egyet értettek, és Tyrannussokká lettek, és mindenike mint ſtrázsát, tizenkét Lictorokat tartottak, a' kik öket mindenüt követték, és olly Despotismust hoztak-bé, hogy a' leg-főbb emberek el-ſzökés által ſzabadították-meg magokat. A' második eſztendö-is el-folyt, ök még-is hivatalokba meg-tartották magokat, nem hajtván arra, hogy a' Tanáts, és a' nép erre akarattyokat adgyák, és már úgy tetſzett, mintha azon tizenkét táblákra írattatott törvények, az erössebbeknek törvényei lettek vólna, mert már ezek a' mint akarták, úgy bántak nem tsak a' néppel, de még a' Senátorokkal, és a' Patriciusokkal-is, ezeket üldözték, vexálták, a' köz népet verték, ütötték és tömlötzözték.

MÁSODIK TZIKKELY.

Dentátusnak meg-ölettetése, Appiusnak-is dolgai, és a' Decemvirátusnak el-rontatása.

Ollyan nép, a' melly maga ſzabadſágáért él 's hal, minden veſzedelmeket még a' halált-is meg-veti annak fen tartáſáért; illyen vólt a' Római nép, a' melly már tovább nem ſzenvedhette maga ſanyargattatását, és el-nyomattatását; mivel pedig mind ezeknek indító

oka

oka a' Decemvirátus vala, ez által maga meg-rontatásához-is közelített. Ezen Decemviratus két útálatos dolgot véghez-is vitt. Ök az Ægierek, és Sabinusok ellen, a' kik látván a' Római népnek gyengeségét, megyéjeket dúlták, és puſztították, egy ármádát állított-fel, a' mellynek tartásáról ſemmit ſem gondoltak, ſött ha a' katonák élelmet kértek, azokat nem tsak motskossan ſzidalmazták, hanem még meg-is veſzſzöztették. A' meg-ſzomorodott Legiók, a' midön a' Decemvirek ütközetnek vezették öket, köz akarattal meg-verettették magokat. Vala közöttök egy Sicinius Dentatus nevezetü Fő Tiſzt, a' kit Livius Lucius Sicciusnak nevez, ez a' köznép közzül való vólt, a' ki minden dolgaiban olly jeles ember vólt, valamint az ütközetekben nagy Bajnok vala, minden igaz ok nélkül eztet tartotta a' Decemviratus az el-veſztett ütközet okának, azért-is mingyárt ötet orozva meg-ölettette. De Appiusnak Virginiával való erőſzakos bánása, még meg-vetettebbekké tette a' Decemvireket.

Appius a' ki Rómába maradott, a' meddig az ő társai a' háborúba vóltak, belé ſzeretett Virginia ſzüzbe, a' ki Leánya vala Virginiusnak, egy a' nép közzül való vitéz embernek, ezen ſzüz Iciliusnak, a' ki már az előtt a' népnek Tribunussa vala, el-jegyzett mátkája vólt, mindenképpen igyekezett Appius ötet magáévá tenni, tsak hogy maga búja kívánſágának eleget tégyen, de minden álnok fáradozása ſikeretlen vala: Végtére Bírónak tette magát, és el-akarván ragadni, és úgy rajta erőſzakot tenni, aztat mondotta, hogy ő Leánya vólna az ő Sclavusnéjának, és így nékie hozzája jussa vólna: meg-tudván Icilius eztet,

leg-ottan maga Menyaszonyát óltalma alá vette, a' nép fel-állott mellette, és Appiust a' Bíró szék eleibe üzte, vóltak néki-is Cliensei, és talán győzedelmeskedett-is vólna, ha Virginius, a' ki a' táborba vólt, meg-halván Leányának veszedelmét, segítségére nem jött vólna. El-jött ő, és a' dolgot törvényesen folytatta, de ezen félelmes Decemvir Appius azon ítéletet akarta hozni, hogy Virginia egynek az ő hívei, az az: Cliensei közzül valónak adattason-ki. Az Attya erre rettenetes képpen fel-indúlt, és Leányának betsületét óltalmazni kívánván, egy kést fel-kapott, és aztat Leányának szívébe ütötte. Ki-húzván pedig, azon véres kést fen tartotta, és így szóllott Appiushoz: *Ezen vér által áldozom fel a' te fejedet az alatt való világ Isténeinek.* Héjába parantsolta Appius, hogy ötet fogják-meg, Virginius kereszttül tolakodott a' sokaságon, fel-indította a' népet ellene, az Armádához mene, a' katonaságot-is fel-lázaszto tta a' szabadság fen-tartására, és boszszú állásra.

Lehetetlen, hogy ne történyenek illyen szomorú Tragædiák, ha egyszer a' nép járom alatt nyög. Minden Polgárok éleztettek a' szabadság lelkétül (ki-vévén egynehány Sclavusokat) és minnyájan el-is hagyták a' Decemvireket. Mind a' két Armáda öszve kaptsolta magát a' szent hegyen, a' kikhez leg-ottan nagy sokaságú nép tsatolta magát. A' fő Tanáts nem tudta, mellyik részhez hajollyon, nagy kiáltás vólt, hogy a' Decemviratus a' fő Tanátstól függjön, és ennek két halálos ellenségei Horatius, és Valerius mint követek a' néphez küldettek tellyes hatalommal, hogy velek megegyezzenek. A' Tribunusok és azon törvény,

melly

melly az Apellátát meg-engedi, mivel úgy tekintettek mind a' ſzabadſágot fen-tartó erős oſzlopok, helyre állíttattak, és a' Decemviratus ſemmivé tetettetett, de még-is tagjainak minden meg-ſértődése nélkül. Valerius, és Horatius Consulſágra emeltettek fel, a' kik a' népnek javára új törvényeket munkáltak, a' mellyekkel a' népet magokhoz hódították, a' mellynek a' nélkül-is nagy hajlandóſága vólt hozzájok. A' törvények pedig ezek valának: Meg-tíltották ők, hogy ennek utánna ſemminémű Tanáts ne állíttattasson, a' mellyről ne lehessen apellálni. Aztat-is rendelték, hogy a' népnek azon végezései, a' mellyek a' Tribus ſzerént öſzve gyült Comitiumokba tsináltattak, közönſégesen ollyan erejűek legyenek, és minden Polgárt úgy is kötelezzék, mind azon törvények, a' mellyek a' Centuriák ſzerént öſzve gyült Comitiumokba adattattak ki. Ezen a' Tribunusok réſzire való jó törvény, a' Senatusnak nagy boſzſzúſágot okozhatott, de a' környűl való állások kénſzeríttették bé-venni.

Virginius Tribunus vólt, és még többet kívánt mint az ő Társai, hogy tudnia illik, a' Decemvirek büntetődgyenek-meg, ő magát Appiusnak árúlójává tette, mingyárt-is ámbár ő a' népre apellált, fogſágba tétette, és azt mondotta: hogy illyen fene vadnak nem vólna jussa a' törvény óltalmához. Sőtt Appius megérdemlené azon tömlötzbe való vettetést, a' mellyet ő méréſzlett a' nép lak-helyének nevezni. Appius meg-hólt egy nappal elébb mint ſem ellene az ő Sententziája ki-jött, talán maga magának vólt gyilkossa, a' mint Livius írja, vagy-is a' Tribunusok által alattomba meg-ölettetett, a' mint erről Halicarnassusi Dyo-

nisius vélekedik. Más Appius-is, a' ki a' Decemvirek között vala, hasonló halállal múlt ki e' világból. A' többiek, kik még nyóltzan valának, magoktól számkivetésbe mentek, hogy így életeket meg-menthessék, a' Jószágaik a' közönséges Társaság részire el-foglaltattak, és így tsillapodott-le a' nyughatatlanság.

Nagy szerentsétlenségére szolgál az, az országoknak, ha azokba az emberek az igazságnak korláttyai között nem tudgyák magokat tartani, és ha azok, a' ki másokat a' hatalomnak viszsza való élésért szorosan meg-büntetik, önnön magok, ha egyszer hatalmassak lésznek, azon vétekbe esnek. A' Tribunusok-is talán ollyan Tyrannusokká lettek vólna, mint a' Decemvirek vóltak, mivel a' Tribunatust meg-hoszszabbítani akarták, ha Társok nem lett vólna Duilius, a' ki egy jó Polgár, és bölts ember vala, és az ô fel-tételeket semmivé tette. Más részről a' Fô Tanáts-is kevés illendôséget mutatott, mivel meg nem engedte Valeriusnak, és Horatiusnak, a' kik az ellenségen diadalmaskodtak, a' Tryumphusnak tiszteletét tartani, tsak éppen azért, mivel a' néphez hajlandók vóltak. Közönségessen minden magának ártt, ha másnak igazságot nem tészen. Ezen két Consulok meg-nehezteltek azért a' Fô Tanátsra, a' néphez folyamodtak, és meg-is nyerték a' Tryumphust.

De a' nép, a' mellynek a' dolgokba kevés bé-látása szokott lenni, és a' könnyûségekre hamar reá adgya magát, meg-motskolta magát egy alávaló igazságtalanságnak tétele által. Az Arriciai, és Ardeai lakosok veszekedtek egymással egy darab föld iránt, és ezen pörbe a' Római népet válaszották magok Bírójának.

A'

A' Római nép közzül egy öreg embert, aztat mondotta, hogy azon darab föld a' Rómaiaké vólna, mivel a' hajdan Coriolihoz tartozott, azért-is aztat tanátslotta, hogy annak birtokába tegyék magokat. Haſztalan ſzóllottak a' Consulok, hogy ezen tselekedet által Róma maga méltóſágos tiſzteletét, és a' külsö nemzeteknek benne vetet bizodalmát el-veſzti, és ezen tiſzteletnek el-veſztése, helyre hozhatatlan vólna, a' Tribusok ugyan tsak tulajdonokká tették azon darab földet, a' nélkül, hogy arról gondolkodtak vólna, hogy ök ezen motskos tettekért még valaha pirúlni fognak. Kevés idö alatt mindent el-követett a' Senátus ezen dologba, a' mit tsak követhetett, és ezen darab földet viſzſza adta.

Mindenkor találtatnak belsö egyeletlenſégek minden Respublicába, kiváltképpen ollyanba a' melly még erös lábakon nem áll, és valóſsággal azok kínzó ostorai-is ennek. Illyen egyeletlenſégek inkább-is uralkodtak mostan Romába, mint máskor. Minden Tribunus a' diadalmak által nagyobb kívánt lenni a' Senátusnál, mert mindenkor bátrabb ſzokott lenni az ember, ha egyſzer fel-vett dolgaiban ſzerentsés. Azon törvények közzül, a' mellyek a' tizenkét táblákon állottak, edgyike tíltotta a' Patriciusok, és a' nép között való házaſságot, a' mellyértis azzal, ezen két Rend között egy el-válaſztó fal vonattatott, mivel pedig az elsöket a' Consulatusſág illette, valóſsággal aztat tartották, hogy nékiek a' ſzületés adta vólna azon törvényt, hogy uralkodhassanak. A' köz nép pedig mindég a' Tribunusok által kereste a' terméſzetbéli egyenlöſéget bé-hozni. Canulejus egy bátor ſzívü Tribunus nyilván megmondotta, és a' többi Társai-is mondását

erősítették, hogy ő minden katona szedésnek mind addig ellent fog állani, valameddig mind a' házasság a' Patriciusok, és nép között meg nem fog engedtetni, mind pedig míglen törvény nem tevődik, hogy szint úgy a' nép közzül, valamint a' Patriciusok közzül Consulok tétethessenek. Engedni kelletett, mert a' háború közel vala, és a' házasság meg-is engedtetett, de hogy a' Consulok hívatallya ollyan alá ne szállíttattasson, az adódott elő, hogy három hadi Tribunusok neveztessenek, a' kik Consulok helyett legyenek, és ezeket szabad légyen akár a' nép közzül akár a' Patriciusok közzül választani. A' nép reá állott ezen elő adásra, és mingyárt a' mértékletességnek nagy jelét-is mutatta, mert három Patriciusokat emelt-fel ezen méltóságra. De ezek néhány holnapok múltával letették magok hívatallyokat, mivel az iránt ok való jövendölések nem leg-jobbak vóltak, de ez talán csak a' Senátus munkája vala, hogy a' dolgot megint a' régi lábra állíttsák. Helyreis állíttatott a' Consulátusság, és ebbe a' Tribunusok ellent sem álhattak, mihent a' népnek a' vala szándéka, hogy ollyan Patriciusoknak adgya szavát, a' kik nagy Talentumok, 's magok viselések miatt eztet meg-érdemlették.

HAR-

HARMADIK TZIKKELY.

A' Censorok válaſztása, és Coriolánus ſzámkivettetése.

Tizenhét eſztendök el-folytak, hogy Census nem vólt, az az: hogy a' Polgárok meg nem olvastattak. Ez iránt való ſzokásnak öſzve gyülése nagy rendetlenſéget okozott az orſzágba. Quintius Capitolinus, és M. Geganius Consulok azt ítélték, hogy állíttattasson-fel azon Cenſus. Mivel pedig ſzámtalan ſok dolgokkal megterhelve vóltak, hogy magok a' régi Consulok módgya ſzerént eztet el-végezhették vólna, ennek végbe vitelére tehát, egy új Fö hivatalt állítottak-fel, és ez vala a' Censoroknak eredete. Ezen hivatal eleintén ollyan minden tekéntet nélkül való vala, hogy a' Tribunusok nemis álmodták, hogy a' Patriciusokkal ennek felvételéröl vetekedgyenek, de kevés eſztendök múlva, olly nagy tekéntetbe jött, hogy majd nem tsak a' Consulátussal egyenlönek tartatott. A' Censorok az erköltsökre való vigyázást magoknak tulajdonították, és ezzel azon törvénytis, hogy ök minden Polgárt ha vétenek, minden tekéntet nélkül meg-büntethessenek, ſött hívatallyokról-is le-vethessenek. A' Finantziák, az az: Kints Tárok, és a' nyilván való épületeknek-is meg-tartása reájok bízattatott.

Meg-is kelletik aztat engedni, hogy Róma, egy réſzét maga meg-maradásának, hírének, és bóldogſágának, tsak a' Censoroknak köſzönheti. Igen helyessen ſzól Montesquieu,

a' midõn azt mondgya: kárhozattatos példák, roſzſzabbak, és károssabbak, mint a' vétkek, és ſok Birodalmak ezekért végsõ romlásra jutottak, hogy inkább az erköltsöket mint ſem a' törvényeket meg-ſértették.

A' gonoſzſágoknak el-nyomattatása által, ſok meg-emészti mirigyeknek az orſzágba való bé-harapozását tartóztatták-meg a' Cenſorok, mert ha ezek el-hatalmaznak, késõn vagy hamarébb a' birodalomnak testét megmérgesítik, végtére meg-ölik.

Ezen nagy hívatalnak állandóſága eleintén öt eſztendökre tétettetett, az az, egy Luſtrumtól fogvást a' másikáig, de tsak hamar tizen nyoltz holnapokra ſokkal alább tétettetett, úgy hogy a' többi holnapokba a' Luſtrum el-teléséig ſemmi Cenſorok nem vóltak, egy változás, a' mellyet Æmilius Dictátor 319-dik eſztendöbe ki-adott. A' midõn eztet a' nép bé-vette, Dictátorſágát le-tette, ezeket mondván: *Ha a' nagy hívatalok ſokáig tartanak, nem tartom aztat jónak lenni.* Azon két Cenſorok, a' kik most uralkodtak, ezen mondásáért azzal tromfoltákmeg, hogy ezen nevet Æmilius, a' Cenſoroknak laiſtromából ki-törlötték, és tõle a' vokſolni való hatalmat-is el-vették, és nyoltzſzor annyi adót vetettek reája, mint a' mennyit mind eddig ſzokott vólt fizetni.

A' nép ezen tselekedetekért fel-akart támadni a' Cenſorok ellen, de õ le-tsendesítette, és meg-vetette ezen boſzſzú-állást, mivel nékie helyes oka vala.

Róma, a' melly ſzüntelen alattomos munkálódások, az az faktziók által békételenittetett, és minden maga ſzomſzédgyaival háborúskodott, még több változásokat tapaſztalt maga birodalmaskodásának formájában, majd új Tri-

burussai vóltak, a' kiket hamar a' Consulok váltottak-fel, majd újjabb újjab panaſzokat kelletett nékie hallani a' fő hívatalok miatt, a' mellyekbe egyedül a' Patriciusok vóltak, majd a' nép a' földeknek fel-oſztását kívánta, és több e' félék, a' mellyeket mind elő-ſzámlálni, mind ſok vólna, mind azoknak elő ſzámlálása az Olvasóknak tsak únalmat okozna, azért-is a' fontossabb dolgokról kívánok írni.

Posthumius Consul, a' ki maga felette való keményſége miatt útálatossá tette magát, a' maga katonái által meg-köveztetett. Ez Rómának fel-épittetésétől fogvást elsö példa, hogy ök magok Fő Vezérjeket meg-ölték, de látni fogjuk, hogy idövel az erköltsök az hadi ſzoros rend-tartással meg-romolván, még magok Csáfzárjaiknak véreket-is kegyetlenül kiontották. Ezen idöbe azon katonáknak, a' kik gyalog ſzolgáltak, a' Tanáts által fizetés rendeltetett; ez ollyan rendelés vólt, a' melly a' népnek kiváltképpen való örömöt okozott, mert mivel eddig, míglen hadi ſzolgálatba vóltak, mindeniknek maga magát kelletett tartani, ez ſok panaſzokat, és nyomorúſágokat-is okozott, azért-is a' nép a' Fő Tanátsnak megköſzönte ezen atyáskodását, és bizonyossá-is tette, hogy ezentúl minden polgár a' maga hazája mellett kéſz léſzen utólsó tsep vérit feláldozni. Szép ki-fejezés! a' melly tsak ollyan nemes indúlatú néptől mondathatik, mint a' Római vala. Polybius idejébe minden gyalog katona két Obulust, egy Kapitány, az az Centurio négyet, egy lovas katona pedig hat Obulust nyert naponként, és egy mérő gabonát, a' mellyel nyoltz nap bé-érte egy katona, ennek ára közönſégesen tsak négy Obulus vólt.

Ha tekintjük az ő élelmekre ki-rendelt módot, ez nagy fizetés vala, de a' Római katonák sem mundírt, sem fegyvert, sem más szükségre valókat nem nyertek.

Mivel a' Fő Tanátsnak minden rendelései meg-rostáltattak, most-is mingyárt kajdáſztak a' Tribunusok ezen rendelés ellen nagy indúlattal, és azt mondották, hogy ezen katona fizetés nagy terh vólna a' népen, és meg-nem engedik fizettetni, és az öreg katonák-is, a'kik fizetés nélkül ſzolgáltak, nem fogják eztet megengedni, hogy az új katonák fizetése az ő javaikból mennyen, és hogy az illyen újſágſzomorú következéseket fogna okozni a' Respublicának, mivel ez tsak edgyes ſzemélyeket illetne. Az ő kiáltások ſokakban már érzékenyſéget kezdett okozni, de mivel a' Patriciusok ezen fizetés iránt önnön magokra nagy adót vetettek, és a' gazdag polgárok-is őket követték, meg-ſzünt a' zúgolódás, magok a' ſzegények-is akartak adózni, de eztet nem engedték, mingyárt-is ezek után a' Fő Tanáts nagy dolgokhoz fogott.

Ekkoráig a' háború tsak holmi apró tsatázásokból, és az idegen tartományokba való bé-tsapásokból állott, a' melly kis viadalok által ſemmi ſem végződött-el, egy harmintz vagy negyven napokig tartott táborozás, mindenekből ki-fogyaſztotta a' katonákat, azért-is haza kelletett menni, és ſemmi ſem végződött-el. De ezen háborúskodásnak módgya nagyon meg-változott, mert azon ármádák, a' mellyeket annak-utánna a' Respublica tartott, jobban el-terjeſzthették magok erejeket, és a' meg-hódoltatott tartományokba fel-ſzedett katonák-is nagyon gyarapították azokat, és a' dolgok ezek által nagyon meg-változtattak.

Mingyárt el-is végzették magok között, hogy ök Beji várossát ostromolni fogják. Ezen erősség Hetruria tartománnyába feküdött igen közel Rómához, mivel pedig igen erös, és gazdag vala, mindég nagy ellensége-is vólt Rómának, ollyan készséggel meg-is támadták ök aztat, a' mellyhez hasonlót keveset olvasunk a' Római historiába eddig az ideig. Circumvallatio, és contravallatio líneákat húztak ök, az az hoszszú mély árkokat ástak, hogy ök azokba lévén, azon ellenség ne árthasson nékiek, a' melly ne talántán a' város segítségére jönni találna. Mivel pedig a' hadi Tribunusok (mert akkor Consulok nem vóltak) egész télen a' mezöbe akartak maradni, tehát gunyhókat építtettek, és a' katonák örömest reá állottak az itt maradásra, mivel ha haza mentek, fizetések nem járt. De az oda haza maradott nép Tribunussai eztet jónak lenni nem tartották, és tele torokkal aztat kiabálták, hogy a' hadi Tribunusok öszve esküdtek vólna, és a' katonákat télnek idején fel-áldozni kívánnák, tsak azért hogy a' köz békességet el-nyomhassák. Szerentsére még-is nem hittek nékiek. A' Bejentiek ki-tsaptak, és mind azon hadi eszközöket, a' mellyeket az ostromhoz készítettek, meg-égették. Ezen szerentsétlenség éppen nem rémítette-meg a' Rómaiakat, sött még meg-kötöztette a' polgároknak bátorságát, mert valamint a' gazdag, úgy a' szegény polgárok minnyájan jelen kívántak lenni az ostromlásnál, és mind addig viszsza sem jönni, míglen Bejit meg-nem veszik.

A' hadi Tribunusok között való egymást nem értés, az oda haza maradott nép Tribunussainak irígysége, a' pestis, és az ellenségnek

nek ereje okozták, hogy ezen ostromlás fokáig tartott, mert már kilentz esztendők el-folytak, és még sem vehették-meg Bejit, azért a' háború-is sokáig tartott. Vala egy a' Tribunusok között, a' kinek neve Camillus vala, ez egy a' leg-betsületessebb, és leg-igazabb Rómaiak közzül való vólt, illyennek-is kelletett nékie lenni, mivel a' polgároknak ítélő bírójok vala. Ő ugyan Patricius vólt, de még-is a' leg-alább való polgárt-is úgy szerette, mint a' leg-főbbet, de e' mellett mivel azok erköltseinek-is bírája vala, ha látta hogy valamellyike erköltstelen, és roszsz maga viseletü vólna, keményen meg-büntette, és ezekért a' Senátort-is ki-üzte a' Senátusból, és ha valamelly Római lovon szolgáló polgár roszsz maga viseletü vólt, a' lovát vette-el. Különössen a' leg-nagyobb, leg-szerentséssebb Római Fő Vezérek közzé lehet ötet számlálni, de az a' háborúkba-is mindeneket böltsességgel, és mérészséggel végzett ő el, és az ellenségnek semminémü erősségét nem kívánta el-árúltatás által el-venni.

Ezen sok szép tulajdonságait tekéntvén az ő polgár társai, Dictátorságra emelték-fel ötet, és a' midőn dolgaik leg-roszszabban folytak, akkor minden reménységeket ő benne vetvén, meg-szabadítójoknak válaszlották, és Bejinek ostromlását-is, hogy magára vállalya kérték. Mingyárt-is ő a' föld alatt egy útat ásatott, egész a' város szántzainak kő-faláig, és a' midőn egy része az ő katonáinak a' kő-falakat hágta, a' többiek azon az úton a' város közepén mutatták-meg magokat, tovább seregestül ki-jövén meg-nyitották a' város kapuit, és azokon a' tartalékba maradott katonaság bé-rohanván,

a' vá-

a' várost meg-vette, tizedik eſztendejébe az oſtromlásnak.

Eztet ſzerentséssen véghez vivén, a' Senátushoz írt, és meg-kérdezte, hogy a' nyereſéggel mi tévő légyen, a' Senátus ſok ítéletek végzései után aztat válaſzolta, hogy aztat az ármádánál oſzſza-ki, és még abból azoknak-is hadgyon, a' kik ezentúl az ármádához fognak jönni. Ez jó mód-is vólt az ármádának hamar való meg-ſzaporíttására. Egy Tribunus jónak ítélte, hogy a' polgároknak fele Bejibe vegye lakását, de Camillus, és a' Fő Tanáts meg-vetették ezen állatást, és böltsen-is, mert tartottak attól, hogy ne talántán Róma és Beji két külömbözö orſzágoknak fejeivé vállyanak, azért-is tsak a' földeket oſztották-fel azok között, a' kik a' Bejenterek tartományába valamit építeni akartak.

Kevés idő múlva Falerii városát, a' melly a' Faliscereké vólt, kezdette ő víni. Nehéz el-hinni a' mit némelly Authorok egy Profeſſorról írnak: hogy, úgymond, ez azon ifjúſágot, a' mellyet ő tanított, Camillus táborába vezette vólna, midőn ő a' várost oſtromlotta, és nékie által adta vólna, a' kihez-is ő, mint Titus Livius írja, így ſzóllott: *A' nélkül, hogy alkuvás által mi a' Faliscerekkel kötésbe vólnánk, már mi a' terméſzet által vagyunk vélek öſzve köttetve, és így-is maradunk. A' háborúnak ſzinten úgy vannak törvénnyei mint a' békességnek, és mi meg-tanúltuk a' háborút ſzint ollyan igazſággal, mint méréſzséggel folytatni.* És hogy Camillus ezekután azon tanítónak kezeit a' hátára köttette vólna, és úgy veſzſzözte vólna viſzſza azon ifjúſágtól a' városba. Eztet én regének tartom, mert ezen bánás nem illett vólna Camil-

millushoz mint bölts emberhez, hanem a' Faliscerek látván, hogy azon nagy erősségü Beji városát meg-vette vólna, meg-íjedtek, és önként nem tsak meg-adták magokat, de frigyet-is kötvén véle, a' Római birodalomnak hatalma alá vetették magokat.

Ezek így történvén, egy Tribunus még-is bé-vádolta Camillust azért, hogy ő Beji alatt kapott nyereségnek egy részit magának meg tartotta. Ezen vád annyira igaz vólt, hogy a' midőn már el-osztatott vólna ezen ragadomány, tized részét ennek visza kívánta, mivel ő Apollónak fogadást tett, hogy ha Beji meg-vételében segíteni fogja, a' nyereség részivel nékie fog áldozni. Ez iránt a' Papok-is meg-kérdeztettek, a' kik-is ezen buzgóságát helybe hagyták, és hogy tökélletessen tellyesítessen, még a' Dámák-is drágaságoknak (Smukjoknak) részéből bővítették. Ha meg-gondollyuk ezen Pogányoknak az ő hamis Isteneikhez való buzgóságát, meg-szégyenítik azok valósággal az ollyan Keresztényeket, a' kik az igaz Istennek fogadásokat tésznek, de azokat nem tellyesítik.

Már akár mint esett Camillusnak az ő fogadása, a' nép ellene ugyan tsak fel-indúlt, nem tsak azért, hogy tized részit a' nyereségnek visza kelletett nékie adni, hanem azért-is hogy ezen akkori Fő vezér felette pompás Tryumphust tartott. De hogy el-kerülhesse ő az ellene hozatandó igazságtalan sententziát, maga magát számkivetésre ítélte, el-is hagyta hazáját, és kérte az Isteneket, hogy az ő hazájával bánatassák-meg az ő rajta el-követett igazságtalanságot, való-is, hogy ő maga hazájának, mind maga vitézsége által, mind tanátsával sokat használt. Mi-

Mikor Aristides ſzámkivetésbe ment, ö az Isteneket ellenkezö képpen kérte a' Camillus kérésére való nézve, ha ezen Görög Bajnok ezen Római Bajnokat erköltseire való nézve, talán fen-haladta, Róma-is, valamint Athéna igyekezett ugyan tsak minden igazſágtalanſágokat el-hárítani. A' mint Cicero jól ki-teſzi, mindenkor a' régi Respublikákba az igazán végh vitt, jó és haſznos ſzolgálat áldozattya vólt a' háládatlanſágnak, és üldözésnek, az Epheſeusok példájával mutattya eztet meg, a' kik midön Hermodorust ſzámkivetésre küldötték, ezeket mondották: *ſenki nálunk ne igyekezzen a' maga Polgár társát érdemekkel fen-haladni. A' ki meg-esméri magában, hogy különös érdemekkel vólna fel-ruházva, az ollyan menyen más népekhez.* (Tuscul. 5) Ezen helytelen mondás, valóſágos le-ábrázolása a' régi gondolkozás módgyának. De a' ſzükſég meg-taníttya a' népeket, miként kellessen egy nagy embernek elveſztését ſajnállani, a' Római nép-is hamar meg-érzette, hogy ſenki ſem vólna közöttök, a' ki Camillusnak el-veſztését ki-pótolhatná.

ÖTÖ-

ÖTÖDIK SZAKASZ.

Róma a' Gallierektül meg-vétettetik.

A' Rómaiaknak ereje nevekedik Olasz országba. Rómának építésétöl fogvást 363 *egész* 471 *esztendökig.*

ELSÖ TZIKKELY.

A' Gallierek bé-ütnek Olasz országba, Rómát meg-veszik, Liciniusnak törvénnye 's a' t.

A' Gallierek, a' kik a' Celták Galliájába, a' melly ma Frantzia országnak hívattatik, a' Sajne, és Garonne vizei között, egész az Alpes-sekig (Havasok) laktak, már Tarquinus király idejébe bé-tsaptak elöször Olasz országba, azólta egynéhányszor bátorkodtak bé-jönni, aztat keresvén, hogy hol találhatnának ollyan vidéket, a' hol lakást vehetnének. El-is foglalták ök Majlandot, vagy-is Milanumot, Comót, Bresciát, Cremonát, és több vidékeket, a' mellyeknek ök ezen nevet adták: *Az Alpeseken innét való Gallia.* Egy más tsorda Gallierek et Arnus nevezetü Etruriai ember, a' ki Elusium városába lakott, tsalt bé, a' kinek az ö Polgár Társai nem akartak igazságot tenni, a' mondattatik, hogy ö azon Barbarusokat az olasz borok által ámította vólna el. Bé-is jöttek ezek Etru-

ria

ria tartománnyába, és mingyárt Elusium városát kezdették-is ostromlani, a' városbéliek segitséget kértek a' Rómaiaktól, jól lehet a' Senátusnak nem vóltak okai, hogy a' Római népet az Etruskerek mellett fel-áldozza, ugyan tsak, három fiatal Patriciusokat küldött, hogy ezek közöttök békeséget tegyenek, de ezeknek tudatlansága nagy fel-zavarodást húzott a' Rómaiaknak fejére.

Ezen Patriciusok aztat kérdezték Brennustól, a' ki a' Gallierekneк Fő-Vezére vala, hogy Etrurián mitsoda igazsága vólna nékie? a' kiknek Brennus így felelt: az Elusiereknek sok földgyök vagyon, a' mellyeknek hasznokat nem vehetik, és ök igazságtalanúl ellenzik nékünk adni, nékünk pedig éppen annyi igazságunk vagyon Etrurián, a' mennyi igazságok vagyon a' Rómaiaknak azon tartományokon, a' mellyeket más Nemzetektül el-vettek; egy méész, és vitéz Nemzeté minden az, a' mit el-vehet, és az ő törvénye a' kard! Ezen okok tsak egy Barbarus nemzetnek szolgálnak fundamentomúl. Azon három fiatal követek el-titkolták magok nehezteléseket, és engedelmet kértek a' városba bé-menni azon szín alatt, hogy a' városbélieket alkura hozhassák. De a' helyett, hogy öket békeséges gondolatokra hozták vólna, az Elusieri katonák vezérivé tették magokat, és a' Gallierekkel viaskodtak.

Brennus ezek után tsak hamar Róma ellen ment, és egy Herold által kívánta azon három Patriciusoknak ki-adattatását. Ezen dolog nagy szeget ütött a' Senátusnak fejébe, és ennek meg-határozását egészlen a' népre bízta. A' nép nem hogy ítéletet hozott vólna fejekre, de még a' következendő esztendőbéli hadi Tri-

bunusokká válaſztotta őket. Ez által magok ellen fel-ingerlették a' Gallierekét, és Brennus meg-is mondotta, hogy ennek utánna egyedül tsak a' Rómaiakkal léſzen dolga.

A' Rómaiak, a' kiknek akkor Consulok nem vala, hanem tsak hat hadi Tribunusok által mindenekbe kormányoztattak, egy ármádával magok ellenſégek elibe mentek; de ezen ármáda ſokkal kissebb vala mint a' Gallierekéé, és azzal-is ſokkal gyengébb, mivel ő velek a' restſég a' hadi gyakorlásokat fére tétette, és a' vala még leg-nagyobb hiba, hogy igen ſok vezérjek vólt Alig hogy meg-támadták a' Gallierekét, már általok meg-is verettettek. Ekkor az Augurok nem hívattattak, hogy jövendőllyenek, a' mellyeknek a' nép az akkori bé-vett babonás ſzokás ſzerint nagyon hitt, talán ez oka-is vólt a' katonák bátortalanſágának. Róma meg-tölt íjedtséggel, ſzaladtak futottak nyakra főre, az öregek, az Aſzſzonyok ſzaladtak Béjibe, és több ſzomſzéd városokba, a' fegyvert fogható iffiuſág a' Capitoliumba ment (melly, a' mint már ki-tettem, egy hegyen vala) hogy aztat utólsó tsep vérének ki-ontásáig védelmezhesse.

Nyóltzvanan a' leg-tekéntetessebb Senátorok közzül fogadást tettek, hogy a' halálnak felfogják magokat áldozni, tsak ſzerentsések legyenek, ezzel akarták az ellenſéget meg-rettenteni. De el-érkezvén a' Gallierek, ezen tiſzteletre méltó embereket, a' kik magok ítélő ſzékeiken meg-mozdíthatlanúl ültek, mind le-vagdalták, ezek után a' Capitolinumra ütöttek, de innét viſzſza verettettek; hogy itt nem bóldogúlhattak, a' városnak estek, és mivel ez puſztán hagyattatott, ki-rablották aztat, és utóllyára

ra fel-gyujtották, és akkor tétettek hamuvá a' sok historiabéli Monumentumok, az az: emlékezetet érdemlõ kép faragások 's épületek.

Róma el-veszett vólna segitség nélkül, mivel próbált hadi vezérek nem vólt; által-is látták eztet, mind a' Senátus mind a' nép, azért-is Camillust egyenlõ akarattal viszsza hívták. Camillusba meg nem szünt maga hazájához való nagy szeretet, és ennek tüzétül szíve gyullasztatván, és talán attól-is, hogy a' Rómaiakon uralkodhasson, fel-indíttatván, az Ardeabélieket, a' kiknél menedék helyt talált, a' midõn számkivetésre ment, reá beszéllette, hogy fegyvert fogjanak a' Gallierek ellen, reá-is állottak azok, és magok vezérének ötet választották. Meg-indúlván velek Camillus, reá akadott egy sereg Gallierekre, a' kik Rómához közel a' mezõket pusztították, ezen sereget egy lábig le-is kontzoltatta. A' Rómaiak mingyárt-is meg-bátorodtak, õtet Dictátorságra fel emelték, és kérték, hogy a' Fõ vezérséget válalná magára. Mivel pedig õ aztat vélte, hogy a' fõ hatalom azoknak vólna kezébe, a' kik a' Capitoliumot óltalmaznák, azon hívataloknak meg-erõsítését tõlök kívánta, mingyárt-is egy ifjú Polgár reá vetette fejét, a' Capitoliumból ki-jött, és szerentséssen a' Gallierekén, a' kik meg-szállották aztat, keresztül menvén, hozzája érkezett, és meg-mondá nékie, hogy õ vólna valamint Dictátor, úgy szintén Fõ vezér-is.

A' Capitolium egy nagy hegyen állott, a' mint már fellyebb ki-tettem, és a' Gallierek által, a' kik aztat körül vették, meg-is vétetett vólna egy éjjel, hanem a' Lúdak meg-érezvén a' Gallierekneк jövetelét, gágogni kezdettek, melly gágogásra fel-ébredvén Manlius,

rajtok mene, és meg-szabadította. Azon időtől fogva a' lúdak Rómába nagy tiszteletbe tartattak, a' kutyák pedig, a' kiknek vigyázóbbaknak kelletett vólna lenni, meg-útáltattak, sőtt meg-büntettéttek, mert minden esztendőbe egyet fel-nyársoltak. Ezen kitsinség nagyon meg-erősíttette azon még akkor ostoba, és babonás népet abba, hogy az Istenek viaskodnának Rómáért, mert a' lúdak Júnónak vóltak feláldozva, és így minden kétség nélkül aztat hitték, hogy Júnó ébreszttette vólna fel a' kiáltásra a' lúdakat.

Sok féleképpen írják az Authorok Rómának ezen meg-szabadítását. Titus Livius, és vele sok história írók így teszik ki; hogy minek-utánna hét holnapokig ostromoltatott vólna a' Capitolium, valamint az ostromlók, úgy az ostromlottak-is, az éhség, betegség, és más szanyargatások által nagy romlásra jutottak; azért-is a' meg-egyezésben dolgoztak, Brennus a' Gallierek vezére ezer font aranyat kívánt (mert még akkor aranyból, vagy ezüstből verettetett pénz nem vólt) meg-egyeztek ebbe, és Sulpitius el-is hozta ezen summát, de azon panaszolkodott, hogy a' Gallierek fontya hamis vólna. A' helyett hogy nékie erre valamit felelt vólna Brennus, kapta a' kardgyát, és aztat a' mérő serpenyőbe a' többi fontok mellé tette, így fel-kiáltván: *Jaj az meg-győzettetteknek!* Ezen szempillantásba érkeze Camillus, a' ki-is mint Dictátor mingyárt el-rontotta ezen alkut, és ezeket mondotta: *Róma nem szokta magát arannyal, hanem atzéllal szabaddá tenni.* Leg-ottan az ütközethez-is fogtak, és Camillus úgy meg-verte az ellenséget, hogy tsak egy sem maradott, a' ki az ő földieiknek hírt vihetett vólna.

Poli-

Polibius pedig így ír errûl; hogy a' Gallierek a' Rómaiakkal meg-alkudtak vólna, a' várost nékiek viſzſza adták, és magok haza mentek, mivel a' velentzések akartak az ô orſzágokba bé-ütni. Minden kegyes Olvasó, úgy ítélhet ezen dologról, a' mint tetſzik. Ha ſzabad nékem ítéletemet ki-tenni, én Titus Livius jegyzése mellett álok, mert a' Lúdakról való elõ-adást mesének tartom, a' mint pedig Polibius ír, arra azt mondom; hogy egy olly an nevezetes nemzet, mint már akkor a' Gallierek vóltak, nem lép könyû alkura, látván hogy egy orſzágot nyerhet, e' mellet a' Rómaiak ditsõſégét-is meg-rontván, a' Borostyánt maga fejére teheti.

Róma varosa egy eſztendõ alatt fel-épittetett, de nem vala olly ſzép mint a' Királyok idejébe vólt, ſõtt egy faluhoz vólt hasonló, mivel azon tsatornák, a' mellyeken a' rútságok folytak ki a' városból, a' Pólgárok házai alatt mentek kereſztûl, és miólta a' Rómaiak Republicánusok lettek, úgy láttzattak, mintha a' ſzép mesterſégeket el-felejtették vólna, a' királyok alatt tsendesſégbe élvén, minden féle remekeket álíthattak fel, de a' mostani rendetlen állapotokban mindenbe meg-tsökkentek.

Manlius, a' ki-már az elõtt Consul vala, ezen ſok jól végben vitt ſzolgálatiért nevezetes Patricius; a' ki harmintzhét ditsõ koronákat nyert, mivel a' Rómaiak ſok féle koronákkal jutalmaztak-meg ollyan embereket, a' kik nagy dolgokat tettek, különõssen a' vitézeket; a' fõ hatalomra vágyott. Õ a' néppel tartott, és a' nemesek ellen bízgatta õket. Õ a' ſzegények adóſságait ki-fizette, és meg-ſzabadí-totta õket azoknak üldözésitûl, a' kiknek adóſak vóltak; és õket magához vonſzani valamint

hízelkedésekkel, úgy ajándékokkal igyekezett. Eztet nem másért tselekedte, tsak hogy mindeneket hatalma alá vethessen; de sokakkal másokkal áldozattya lett ö ezen nagyra vágyódásának. Cossus, a' ki Consulságból Dictátorságra emeltetett-fel, meg-fogatá ötet, és senki sem-is merte a' fejére hozott sententziát megátolni, olly nagy vala a' Dictátorok hatalma.

Mihent Cossus maga Dictátorságát le-tette, és Manlius magát szabadságba lenni látta, mingyárt megint hozzá fogott elébbi szándékának véghez viteléhez. De bé-árúltatott a' nép előtt, és a' Historicusok bizonyosnak írják, hogy, tsak hogy halálos sententzia hozattathasson reája, nem vitetett-ki Mársnak mezejére, a' honnan a' Capitolium láttzattatott; annyira fortéllyára beszélt tsak látása-is a' Capitoliumnak, hanem más helyre, a' hol azon sententzia hozattatott fejére, hogy a' Capitoliumról vettettessen-le. Ez meg-is esett, de a' nép meg-bánta ezen sententzia tellyesítést, és mivel hamar pestis uralkodott Rómába, azt mondotta, hogy Jupiter érette töltené boszszúját.

Egy Mælitus nevezetü Vitéz 314 esztendökkel ezen idö előtt, nagy éhség uralkodván az országba, a' népnek gabonát osztatott-ki, a' mellyért-is mingyárt a' kiáltatott ellene, hogy ö a' fö hatalomra vágyna, ugyan azért meg-is fogattatott, és már az igen meg-öregedett Cincinnatus Dictátornak tétetett, a' ki-is halálra ítélte ötet. Midön már a' Lictorok vitték volna, a' nép ki-akarta kezekből venni, de Servilius, a' Lovasságnak feje, közikbe ugrott, és Mælitust maga kezeivel meg-ölte. Cincinnatus sok szerentsét kívánt nékie, mivel a' hazát egy

Ty-

Tyrannustól ſzabadította vólna meg. Sok illyen roſzſz példák történtek a' régi Rómaiaknál, mert ha ki a' népnek jó baráttyának mutatta magát lenni, az ollyan a' Patriciusok előtt gyanúſágba esett, és a' ki a' Senátoroknak láttzatott kedvezni, az ollyat a' nép útálta, és ezek nem-is mindenkor bántak leg-igazabban a' néppel, és ugyan azért ölettettek-meg annyi nagy tekintetű polgárok, a' mint ki-is fog tettzeni a' Grachusok példájából.

Azon apró ſok háborúk, a' mellyekben mindenkor vóltak a' Rómaiak, nem érdemlikmeg a' le-írást, de annyival érdemessebbek a' le-írásra azon belsö nyughatatlanſágok, a' mellyek nagy változásokat okoztak a' birodalomba. Egy aſzſzonyſágnak kevélyſége, és hívſága, a' népnek egy hatalmat okozott, a' melly még mind eddig tilalmaztatott. Fabius Ambuſtius Patriciusnak két leányi vóltak, az egyike egy hadi Tribunushoz ment férjhez, a' máſika pedig egy gazdag polgárhoz. A' midön ez látogatására ment vólna a' nénnyének, a' ki hadi Tribunusné vólt, több aſzſzonyſágok-is vóltak ottan, a' kik minnyájan nagy tiſztelettel vóltak a' nénnyéhez, reája pedig nem-is néztek. Ezen ö nagyon meg-ſzomorodott, és a' dolgot ſzívére vette, és akárhol járt kelt, csak a' bánat nézett-ki ſzeméből. Az attya eztet látván, kérdezte okát ſzomorúſágának, a' ki-is így felelt ſzerette attyának: *Édes atyám! te engemet ollyan karba való emberhez adtál férhez, a' kik a' fö tiſztſégektől ki-vannak zárva, óh melly nagy a' külömbség az én testvérem, és én közöttem.* Fabius felette ſzerette ezen leányát, mingyárt meg-is ígérte néki, hogy a' környül

való állások az ő kívánsága szerént fognak meg-változni.

Ezen jó atya minden igyekezetét arra fordította, hogy miként tölthesse kedvét ezen kedves leányának. Licinius ezen leányának férje, és Sextius egy ifjú polgár minden igyekezeteket arra vetették, hogy tzélját érhesse Fabius. Fel-emeltetett mind a' kettő a' Tribunusságra, mingyárt-is ollyan törvényeket projectáltak, a' mellyek a' Senátus dolgainak elintézésére ellenkezők vóltak. A' többi között ők aztat kívánták, hogy a' hadi Tribunusság szünnyön-meg lenni, és a' Consulok közzé ennekutánna egy a' polgárok közzül való választattasson, és hogy ezen törvénynek álandósága légyen, még ehez két törvényt adtak, a, mellyek a' Patriciusokat még mélyebb gondolkozásra hozták. Az elsőnek ereje szerént, az adósságoknak capitálisából mind azon bérek, a' mellyek már ki-fizetődtek, le-vonattassanak, a' többi capitálisok pedig három terminusokra le-fizettettessenek. A' második törvény szerént pedig egy polgárnak se légyen több földgye, tsak 500 mérő vetés alá való, és a' kinek több vagyon, osztattasson-ki, hogy azon szegényeknek-is, a' kik eddig földek dolgába szükölködtek, földgyök légyen.

El-lehet gondolni, hogy ezen törvények mint nem nyughatatlanították a' Senátust, és mint nem hozták a' népet mozgásra. A' viszszavonás fel-támadott, a' Cabalák kovátsoltattak, és mindenfelől tsak a' külömbözö pártütés, és a' nagy lárma hallattatott.

A' Patriciusok a' fortélyokat vették segítségül, és magok részire vonták a' többi Tribunusokat, és ezek a' tanátskozást, a' vokso-

lá-

lásoknak bé-vételével edgyütt meg-gátolták. Licinius, és Sextius-is ſzintén így tselekedtek, és magok társaival edgyütt ellent állottak a' fő tiſztſégek válaſztásában. Ők önnön magok hivatalokban meg-maradtak, és öt eſztendők el-folyása alatt minden eſztendőbe meg-újították aztat. Így tehát a' Respublika egy valóſágos Anarchiára változott, melly ſzerént a' Nagyok a' néppel edgyütt parantsoltak. Végtére a' Veliterekkel való háború kénſzerítette őket, hogy egy Fő Vezért válaſzſzanak, a' ki ezen ſzükſégbe ſegítſégekre légyen. És valamint az előtt, úgy most-is hat Tribunusokra bízták a' birodalmat. Velitre ugyan ostromoltatott, de a' Római nyughatatlanſágok újúltak.

Licinius, és Sextius már nyoltzadſzor válaſztattak a' nép Tribunussaivá, és annyival félelmessebbek vóltak a' Senátus réſziről, mivel tsak hogy magok tárgyokhoz jussanak, minden ſzíveknek rúgó tollait mozgásra hozták, az az, az embereket magok réſzire vonták. A' Patriciusoktól ezeket kérdezték, a' mellyekre a' népnek meg-bántása nélkül nem felelhettek; ezek itt következnek: Igazſág-é az, hogy néktek 500 ſzántó földeknél több vagyon, holott nagyobb réſzének a' nép közzül tsak kettő vagyon? és tsak alig vagyon annyi helye, hogy egy ſzalma gulyibát, és temető helyet építhet rajta. Hát az adós nép maga napjait, örökké tsak lántzon fogja tölteni? és a' Patriciusok házai mindég az ő tömlötzök léſzen? Van-é mind ezen nyomorúſágoknak meg-ſzabadításában más mód, hanem hogy egy Conſul a' nép közzül a' Patriciusok Consula mellé válaſztasson? A' nép ezen elő-adásokra reá állott, a' Tribunusok pedig nem vóltak egy gon-

dolatúak, de Licinius, és Sextius magok feltételeiben bátrak, és állandók vóltak.

Ezen zavaros környül való állásokban jónak ítélte a' Senátus, hogy Dictátort válaſzſzon, és Camillust azzá-is tették, a' ki magát Rómának meg-ſzabaditásától fogvást ſok diadalmak által nevezetessé tette.

Ő már ötödſzör lett Dictátor, mivel pedig a' Tribunusokat meg-nem alázhatta, maga hívatalát le-tette, de ugyan tsak megint annak tették ötet, mivel a' Gallierek megint Róma ellen indúlásba vóltak. Hogy a' Gallierek Allia alatt győzedelmeskedtek, magok éles kardjaiknak tulajdonították, a' mellyeket jól tudtak forgatni, most-is úgy jöttek. Hogy pedig Camillus meg-jádzodhassa őket, a' Rómaiaknak vas ſisakot tétetett fejekre, a' tártsájokat vas pléhvel boríttatta-bé, és hoſzſzú hegyes törökkel fegyverkeztette-fel őket, hogy eleit vehesſék a' kard vágásainak. Meg-is verte a' Gallíereket, a' Velitereknek magok alája való adáſát jó ſzívvel vette, Rómába tryumphussal ment-bé, és ottan a' Tribunusokkal kezdett tsatázni.

Ámbár az ő ſzemélye tiſzteltetett, de már a' Dictátori hívatalnak nem nagy betse vala. A' mit az emberek ſokat látnak, aztat utóljára meg-únnyák, de nagy hiba az, ha azzal, a' mi maga ritkaſágával haſznot okoz, tékozlással bántattatik. Licinius, és Sextius olly vakmerők vóltak, hogy majd erőſzakot tettek a' Dictátoron, egy az ő ſzolgái közzül a' kezét reája-is tette, de a' Patriciusok el-űzték ötet. Camillus a' Capitoliumra ment, és ottan fogadást tett, hogy az egyeſégnek Templomot fog építeni, ha ollyan ſzerentsés léſzen,

hogy

hogy Rómát békesſégre hozhassa. Végtére a' Senátus meg-engedte, hogy a' nép közzül egy Consul válaſztasson, és e' vala a' Tribunusok tzéllya, a' többi dolgok, tsak ennek el-nyerésére való módok valának, mind azon által az-is törvény lett, hogy egy Polgár ne bírhaſſon több földet 500 ölnél.

MÁSODIK TZIKKELY.

A' népnek meg-engedtetik a' Consulátusſágra való jöhetés. — A' Prætoroknak, és Curulusi Ædileseknek bé-hozattatása. — A' Campaniabéliekkel, és Latmusokkal való háború. 's a't.

Most emeltetett-fel tehát a' nép közül-is egy Consulſágra, ez pedig Sextius vala, a' ki ennek elötte Tribunus vólt, ámbár valamennyire ez által az orſzáglásnak módgya meg-változott, de még ſem vala ezen változás káros, mert a' nép között-is találtatnak nagy eſzü, és jeles férſiak, azért-is a' nép nem kívánt háládatlan lenni, hanem meg-engedte, hogy ezen név alatt Prætor! egy Fő hivatal álítatasson-fel, a' mellyre tsak a' Patriciusok közül valók emeltessenek-fel, eztet pedig Camillusnak, érdemeit tekéntvén, engedte-meg. Mivel a' Consuloknak háborúnak idején az Ármádánál mint Fő vezéreknek kelletett lenni, hogy az igazſágnak kiſzol-

szolgáltatása hátra maradást ne szenvedgyen, tehát akkor ezen fő hatalom a' Prætorra (mivel még akkor tsak egy vólt) bízattatott. Még két Curulisi Ædilesek választattak a' Patriciusok közzül melléje. Ezek a' Templomokra, Theatrumokra, Bajnoki Játékokra, a' nyilván való piatzokra, a' város kő-falaira, és több épületekre vigyáztak.

Ezen név Curulis! mint ezen nagy hívatalokat, úgy mint a' Consulságot, Censorságot, Dictátorságot, Prætorságot, és Ædileseket magába foglalta, így tehát ezek mind Curulisek vóltak, és ezeknek szabad vólt Elefánt tsontból tsinált székeken magokat hordattatni. A' kik pedig ezen hívatalokra emeltettek, ez által leg-ottan nem tsak személlyeik meg-nemessíttettek, de azoknak gyermekrűl gyermekre való Successorai-is. De még-is külömböztetett az illyen nemesség a' Patriciusok nemességétől, mivel a' kevélység mindég újságokat találó, hogy tehát meg-külömböztessenek, eképpen neveztettek: Ez Patriciusi nemes! ez pedig Plebeusi nemes, az az: nép közzül lett nemes! Itten majd tsak contradictio in Terminis nem vala.

Nagy öröm vala közöttök, de eztet félbe szakasztotta Camillusnak Pestis által történt halála, a' kit Titus Livius így ír le. *Ez ollyan ember vala, a' kinek sem a' szerentsébe, sem a' szerentsétlenségbe soha párja nem vólt.* A' régi Rómaiak ollyan természettel bírtak, hogy nyomorúságoknak el-hárítására eszközül gyakran a' babonaságot-is elő-vették. Ezen pestises időbe meg-újították ők, egy bizonyos Czeremoniájokat, a' mellyet ők *Lectisterniumnak* neveztek, és a' mellyel a' régi időkbe kétszer már éltek, akkor-is nyomorúságban lévén, ez ebből állott:

állott: A' templomokba ágyakat vettettek, és azokba fektették magok Isteneiket, és Istennékjeiket, és nagy vendégséget tartottak, hogy azon jó tételért fordítsak-el rólok ezen mirígyet. Hogy azon Istenek, és Istennék meg-szűntették vólna a' dög halált, abba éppen kételkedem, de hogy a' vendégségbe jól ittak ettek, kétségem nints bene.

Mivel pedig ezen ágyakba le-fektetett Bálványok a' pestist meg nem szünettették, tehát némelly öregek aztat javaslották, hogy egy még régibb szokást vegyenek elöl, és egy vas szeget verjenek bé a' templom falába, a' melly szeg a' Capitolinusi Jupiternek vala felszentelve, hogy ez nagy Innep szenteléssel mennyen véghez, ahoz szükség vólt egy Dictátorra, és a' választák esett Manlius Imperiosusra; ö a' szeget bé-is verte a' templom falába, de a' nép még-is a' városba halomra rakattatott, úgy hólt. Ezen haszontalan vélekedés innét származott, hogy ezen szegeknek falba verések valamint Rómába, úgy Etruriába-is szám jegyek vóltak, a' mellyek a' Consulok által veretteк a' falba, és azon szegek az esztendök számát mutatták-meg, mert az esztendö elein ment végbe ezen bé-verettetés, de a' pestist soha sem írtották ki ez által.

Mihent Manlius ezen Czeremoniát el-végzette, mingyárt visza kezdett élni maga hatalmával, azért-is a' népnek Tribunussai által kénszeríttetett a' Dictátorságot le-tenni, még ezen felül egy Tribunus által bé-vádoltatott, hogy sok eröszak téleleket vinne véghez a' Polgárokon, és még egyen a' maga saját fiai közzül valón, a' kivel-is nem másért, tsak azért, mivel beszédgyében egy hiba vala, a' mezön mint egy

Scla-

Sclavussal úgy dolgoztatott. Azon fia mihent meg-hallotta, hogy ő érette vádoltatott vólna bé az Attya, mingyárt Rómába futott azon Tribunushoz, és egy hegyes tört mellyének szegezett, mondván: hogy mingyárt a' falhoz szegezi, ha vádgyát viszsza nem vonnya. A' népnek tettzett Manlius fiának ezen tselekedete, bár magába rosz vólt, mivel az Attyához való gyermeki szeretet ki-tettzett belőle, azért-is az ő levettetését a' nép-is helybe hagyta.

Több illyen alá való Anekdotumokat, a' mellyeket némelly Authorokba találtam, jónak látom el-hagyni, mivel azok tsak mesék, és nem tárgyomhoz valók, azért-is a' Punisi háborúnak le-írásához fogok. Szünet nélkül vala a' Rómaiaknak háborújok, ugyan azért mindég jobban, és jobban nevekedett bennek a' bátorság. Minek utánna közép Olasz országot már meg-hódoltatták vólna, azon igyekeztek ők, hogy az alsó részit-is birtokokba vehessék. Az ő bátorságoknak a' Fő vezértől fogva utólsó köz emberig senki sem-is állhatott ellent, ollykor ha egy ütközetbe a' Rómaiak hátrálni kezdettek, egy Consul az ellenség közzé bé-tolongott, de elől egy imádságot el-mondott, és úgy áldozta-fel magát a' hazáért, az ellenségnek sokaságától az illyen meg-ölettetett, de az által az ő katonái úgy fel-indíttattak, tsak hogy az ő testét ki-hozhassák közülök, hogy az illyen ütközet igen ritkán veszt ödött el. Ollykor pedig ha az ellenség meg-mozdíthatatlan vólt, valamellyike a' Fő vezérek közzül fel-kapott egy zászlót, és a' hol az ellenség leg-sürűebben állott, oda vetette-bé közikbe; hogy ezen zászlót az ellenség el ne vigye, mint a' leg-mérgesebb darázsok úgy mentek rajta a'

Ró-

Római katonák, és addig viaskodtak, miglen az ellenséget meg nem verték, és a' zászlót-is viszsza nem nyerték. Az illyen nagy vitézségekért ugyan a' Római katonák meg-jutalmaztattak, sőtt meg-is koronáztattak, de ezen koronák igen keveset értek, mert leg-inkább Tölgy fának zöld gallyaiból vóltak munkálva, de még-is a' ditsőségnek nagy ösztönei vóltak.

Ezen Római katonák magok fő Tisztjeikkel edgyütt, a' leg-szorossabb hadi törvények alá vóltak vettetve, és nem úgy gondolkoztak, mint a' mai iffiak, hogy a' katonának minden szabad vólna, és a' katonai rend minden zabolátlanságba, és bujaságba élhetne, tsak azokat tehették ők, a' mit a' hadi törvények, és Fővezérek tenni meg-engedtek.

Egykor meg-tíltották a' Consulok, hogy senki ne mérészellyen nyilván való parantsolaton kívül az ellenséggel viaskodni, még-is Manlius Consulnak a' fia, az ellenségnek egy vezérjével baj vivásra ki-ment, mivel ez ötet ki-hívta, a' Manlius fia meg-is ölte azon vezért, és annak hadi öltözetét magára fel-öltvén, a' fejét nagy örömmel az Attya elibe hozta, ajándékot ezért tőle reménylvén, de az Attya a' katonákat egybe gyűjtötte, és a' fiát mind nyertest meg-is koronáztatta, de e' mellett mivel a' parantsolatot által-hágta, másoknak példájára fejét le-üttette.

Penucius egy a' nép közzül válaszтatott Consul, mivel vigyázatlanúl a' Hernicierek által meg-támadtatott, a' katonáitól el-hagyattatott, és azon tsatába meg-is ölettetett. Mingyárt-is lármáztak a' Patriciusok azon új törvény ellen (mintha minden Fő vezérnek, a' ki a' nép közzül válaszтatik, meg-kellene verettetve lenni) mind

azon

azon által Licinius még-is másodszor-is Consulnak választatott, és meg-sem-is verettetett. De az ő törvénnyei miatt a' nemesség ötet tsak ugyan meg-útálta, és mivel azokat önnön maga által-hágta, az által panaszokat vont maga fejére, mert a' helyett, hogy öt száz szántó földeket bírt vólna, ezer darabnál-is többet bírt. De hogy ő a' törvény mellett őket meg-tsalhassa, a' fiát Attyai hatalma alól ki-botsájtotta, és hogy öt száz földek az övé vólnának, aztat mondotta. De vége lévén az ő Consulatusságának ezen tsalárdsága ki-szült, és pénzbe meg-is büntettetett.

Az jószágokra való vágyódás, mindég talál ollyan eszközöket, a' mellyek a' törvényeknek lántzait el-szagattyák, ha tsak a' jószágok nem ollyan közösek a' Polgárok között, mint Spartába vala; mivel pedig a' Rómaiak szünét nélkül nyertek, és azokkal szabadon bánhattak, természet szerint a' Licinius törvénnyének magától meg-kelletett szünni.

Rutilus, a' ki a' nép közzül jött Dictátorságra, meg-vervén kegyetlenül az Etruscusokat, irígyelvén a' Patriciusok ezen diadalmat, mingyárt magok régi szokásaikat kívánták bé-hozni, meg-is esett, hogy néhány esztendők elfolyása alatt a' Consulok magok kebelekből választattak, de a' nép ezért hamar-is panaszokra fakadott, az egyenetlenségek megint fel-támadtak annyira, hogy utóllyára a' népnek nem tsak engedni kelletett, de hogy a' Censorságra való fel-emeltethetést-is nékiek meg-kelletett engedni, a' következett belőle. Ezen hívatalnak nagy tekéntete lett, mivel ez által azon hatalma a' Consuloknak, hogy ők Senátorokat választhassanak, meg-szünt, és a' Censoroké lett.

Míg-

Miglen ezen dolgok így folytak, a' Rómaiak, és *Samniterek* között vérengző háború lobbant ki, ezen Samniterek meg-akarták éppen akkor a' Campániabélieket támadni, egy puha, és aſzſzonyos nemzetet. Ezeknek fő városa Capua vala, a' melly az ellenſég közelítéſére reſzketett. Ezen nyomorúſágos állapatokban a' Rómaiak előtt essedeztek ſegítſégért, kik-is illyen feleletet vettek; hogy Róma a' Samniterek ellen fel nem kellhet, mivel velek erős békeſség kötésbe vólna. A' Campániabéliek ezen nehézſéget azzal el-háríttották fejekről, hogy ők magokat egéſzlen a' Rómaiak hatalma alá adták, ezek őket ki-terjeſztett karokkal-is fogadták, mingyárt-is Rómából követek küldettek a' Samniterekhez, kiknek parantsolattyok vólt meg-mondani nékiek, hogy ők ſemmi ellenkezést ne bátorkodgyanak tenni ollyan orſzág ellen, a' melly a' Rómaiaké vólna, és ha ellenkező feleletet adnának, őket fenyegető hanggal-is meg-ſzóllítani. Nem haſznált a' követeknek az ő fenyegetések, és Campaniát puſztították, 's rablották ők, mellynek az vala következése, hogy a' Rómaiak háborút üzentek nékiek.

A' kik mindég győzedelmeskedni már megſzoktak, azoknak réſzire hajlott most-is a' ſzerentse, következés képpen a' Rómaiak réſzére. Hanem Capua városának annyi ſok ékeſſégei, kellemetesſégei, él-ámító 's meg-igéző eſzközökké váltak a' Római katonákra való nézve, kik itten a' ſzoros katonai erköltsökről megfelejtkeztek, mivel öſzve esküdtek, hogy ők a' Campaniábélieket ki-fogják hajtani az orſzágból, és aztat hatalmokba fogják venni. Éſzre vette Rutilus Consul ezen katonák párt ütését,

és eleit-is vette, jól lehet sokan már közzülök fel-fegyverkezve Rómába bé-mentek. Hogy ezen vakmerőségekért meg-büntetessenek, Valerius Corvus, Rutilus javallására választatott Dictátornak, igen helyessen esett-is ez, mert ő maga böltsesége által annyira vitte a' dolgot, hogy a' katonák önként és minden kénszerítettés nélkül meg-adták magokat. A' Samniterek pedig látván, hogy meg-győzettettek vólna, békességet kértek, hogy a' régi kötést meg-újíthassák.

Azomba a' Latinusok ki-akarták a' járomból nyakokat venni, vagy-is részek légyen Rómába a' Consuli Tiszteségben. Fel-is támadtak ők a' Campánierekkel, és némelly szomszéd országbéliekkel. A' Rómaiak mingyárt fegyverhez kaptak, ezen két Consulok Manlius Torquátus, és Decius Mus ezen háborúba nevezetesekké tették magokat, mert látván Decius, hogy egy ütközetbe a' Rómaiak hátrálni kezdenének, a' föld alatt való Isteneknek fel-áldozta magát, és a' hol leg-tsoportosabban állottak, a' Latinusok közzé bé-rontott, kiktől meg-ölettetvén, hazájáért való áldozat lett, és hogy testét viszsza nyerhessék a' katonák, megkelletett nékiek az ellenséget verni. Sok esztendők mulva annak utánna szintén így áldozta-fel magát az ő fia-is Pyrhus ellen vitetett háborúba, és hasonló szerentséje-is vólt, mivel ötet meg-is verték katonái.

Utóllyára meg-hódoltattak a' Latinusok, és Consul Camillus azon nevezetes Camillus, Dictátornak Unokája aztat tanátslotta, hogy a' Polgárok közzé bé-vétettessenek, hogy így a' Birodalomhoz erössebben oda tsatoltassanak, egyszer 's mind, hogy a' Polgároknak száma-is

vélek

vélek meg-ſzaporíttatasson. És így ſzóllott: Egyetlen egy mód ez; hogy a' meg-hódoltatakon az uralkodás állandó légyen, hogy az meg-hódoltató parantsolattyainak örömmel engedgyenek. És valóſsággal-is ezen bölts tanátslás a' Római hatalomnak meg-erősítésére haſznosabb-is vólt, mint valamennyit mind eddig a' többi tanátsolt. A' Fő tanáts ugyan végbe-is vitte, de még-is a' meg-győzettetekkel ſok féle ſanyarúſágokat meg-éreztetett. Sok Latinusi várasok meg-nyerték a' Polgári just, némellyek pedig réſzit földgyeiknek el-veſztették. Velitræ földig le-rontattatott, mivel annyiſzor fel-támadott. A' Campániabélieknek el-vétetett a' jóſzágok. Sok vidékekre pedig új Coloniák küldettettek. Rómának igen nagy haſzna vólt ezen ütközetekből, mert ezek által út nyittatott néki egéſz Olaſz orſzág el vételére.

A' Volsciusok városa Privernum pártot ütött hamar ezen esetek után, de tsak hamar engedelmeskedni kelletett nékie, és ſokan elfogadtattak közzülök. Kérdés támadott itten, hogy miként kellessen ezen foglyokkal bánni, ſokan a' Senátorok közzül aztat mondották, hogy halált érdemlenének, de nemes ſzívüſége, és bátorſága egy Privernumi Polgárnak minnyájokat meg-mentette, mert a' midőn ő kérdeztetett vólna, hogy az ő Polgár Társai minémű büntetést érdemlenének? így felelt: *Mi ollyan büntetést érdemlünk, a' melly ollyan emberekhez illik, a' kik a' ſzabadſágra érdemessé tették magokat.* Ezekre így ſzóllott Plautius Consul: *Ha ti megkegyelmeztettek, miképpen fogjátok magatokat viſelni?* mellyekre ezen fogoly így felelt: *A' mi magunk viselete, a' ti viseléstektől fog függeni, ha tik illendőképpen fogtok velünk bánni, mi örökké*

hívek maradunk; de ha tik el-viselhetetlen terhet téfztek reánk, a' mi hűfégünk nem lehet fokáig álandó. Ezen fzavai után annyira ment a' Rómaiaknak az ő nemes lelkűfégek, hogy nem tsak fzabadoknak lenni mondattattak, de fokan közzülök fő hívatalokra-is emeltettek, melly által edgyé lettek a' Római néppel.

Egy Olafz nemzet, a' melly alsó réfzében lakott Olafz orfzágnak, a' Tarentinusok! tehetetlenek vóltak, hogy magokat a' Rómaiak ellen védelmezhessék, azért-is fegítfégül Pyrhust az Epirusok királyját hívták, és ezen Görög Fejedelem félelmessé-is tette magát a' Rómaiak előtt, mert ő nem tsak nagy vezér vólt, de a' hadi mesterféget-is jobban értette náloknál. De nékie-is azon hibája vólt, hogy ő is felette az idegen orfzágoknak meg-hódoltatására vágyott, jól lehet egéfz életébe elegendő dolga lett vólna nékie, tsak ha ő, a' mint kötelessége hozta magával, önnön orfzágának kormányozásához látott vólna. Az ő leg meg-hitt, és leg-kedvesseb titkos Tanátsosa *Cineás*, fzemére vetette nékie ezt et. Pyrhus, a' ki éppen ezen háborúba menni fzándékozott, elő fzámlálta mind azon nemzeteket, a' mellyeket ő meggyőzni, és hatalma alá kíván venni. Ezek után Cineás így fzóllot: *Ha mi mind ezen nemzeteket meg-fogjuk hódoltani, mit fogunk annak utánna mivelni?* Ó! így felelt Pyrhus: *annak utánna mi békefségbe és vígasfágokba fogjuk időnket tölteni:* Ezekre ezeket mondotta azon bölts fő Tanátsos maga királyjának: *Mi gátol minket, hogy mi e' mai naptól fogva olly békefségbe, és vígasfágba ne éllyünk, a' nélkűl hogy mi fok ejztendők által annyi fáradtfágot fzenvedgyünk, és annyi veszedelmekre ki legyünk téve, a' mellyeket könnyen*

el-

el-kerülhetünk. Ezen kérdésére nem tudott Pyrhus ſontossan meg-felelni, hanem a' maga megátalkodott fel-tételeibe meg-mozdúlhatatlanúl meg-maradott.

Az ő Rómaiakkal való háborúinak eleintén ſzerentsés folyamattya vólt, mert az ő Elefantyaitól nagyon meg-íjedtek a' Rómaiaknak lovai, és több Lovaſſága-is vólt nékie mint ezeknek, de még-is azon ütközetekben, a' mellyekben nyertes vólt, nem ſokkal kevesebbet veſztett ő, mint a' Rómaik, és meg-is vallotta, hogy az egéſz világon nem vólnának jobb katonák a' Rómaiaknál.

Mind ezek felett látta Pyrhus, hogy a' Rómaiak felette nagy hamarſággal mingyárt új ármádát állíttanának fel, azért Cineást hozzájok-is küldötte, hogy közöttök frigyet tégyen, mert ezen nagy emberrűl ezeket ſzokta ő mondani: *Hogy Cineas több városokat vett-meg réſzire maga ékes ſzóllása által, mint ſem katonáival.*

Cineás a' maga Királlyának nevébe ſok, és nagy ajándékokat nyújtott-bé a' Senátoroknak, és azok feleſégeinek, de azokat azon okból nem vették ők el, mivel ez úgy láttzattatna lenni, mintha ők ez által ellenſégeiktől megengednék magokat veſztegettetni. Ezek-után a' békeſséget igen hathatós pontok alatt, nagy ékes ſzóllással ajánlotta nékiek, és majd tsak nem reá-is állottak, hanem Appius Claudius, egy a' régi Senátorok közzűl való, a' ki már vakſága miatt nem-is járt a' gyűlésbe, oda vitette magát, és indúlatossan meg-mutatta, hogy ſzégyenekre vólna a' Rómaiaknak, ha vélek frigyet kötnének, és így Cineás ſemmit ſem-is végzett. Haza érkezvén, Pyrhusnak maga Királlyának aztat mondotta, hogy a' Római Se-

nátus ollyan méltóságosnak tettzett nékie, mint egy Királyokból öszve gyült társaság. De ezen Király tsak hamar maga-is tsudálta ennek edgyik tagját, a' midőn Rómából Fabricius Senátor többekkel másokkal hozzája küldettetett.

Ez egy meg-élemedett ember vala, tellyes jó erköltsökkel, de szegény, jóllehet Consul vólt, az ő egész ezüsttye egy ezüst pohárból állott, és még ennek-is a' feneke ökör szarvból vólt munkálva. A' midőn leányi férjhez mentek, semmit sem adhatott nékiek, hanem a' közönséges kints tárból adtak-ki készítésekre költséget. Egy Olasz nemzetségnek-is ajándékát meg-vetette, így szólván: *Én elég gazdag vagyok, mivel indúlatimat meg-tudom zabolázni.* Szintén így meg-vetette ő azon sok aranyokat-is, a' mellyekkel Pyrhus Király kívánta ötet meg-ajándékozni. Más nap meg-akarta ezen Király az ő bátor szívét próbálni, egy kárpit megé állíttatott ő egy iszonyú nagyságú Elefántot, a' kinek-is intetvén, midőn Fabricius a' Királlyal beszéllett, mingyárt rettentő hoszszú orrát a' kárpiton felül által emelvén, és feje felett tartván, kegyetlenül ordított, de ő reá sem nézett, hanem így szólla a' Királyhoz: *Sem a' te nagy állatod, sem a' tegnapi aranyaid meg-nem tántorítanak engemet.*

Mingyárt-is el-kezdődött a' háború a' Rómaiak, és Pyrhus között, és Fabricius vólt edgyike azon Consulok közzül való, a' kik Fő-Vezérek vóltak. Pyrhusnak orvosa titkon Fabriciusnak aztat üzentette, hogy ha nékie jól meg-fog fizetni, ezen Királyt méreg által a' más világra fogja küldeni; de ő az illyen szörnyűséget útálta, jóllehet a' Rómaiak ezen félelmes ellenségektől örömest meg-szabadúltak vólna,

azért-is

azért-is meg-jelentette levélbe eztet Pyrhusnak, és egyszersmind aztat-is, hogy a' Rómaiak nem szoktak illyen alávaló gazságokat ellenségeiken el-követni, hanem azokat fegyverrel meggyőzni. El-álmélkodott Fabriciusnak ezen nagy lelkűségén Pyrhus, és így kiáltott-fel: *Óh ez azon Fabricius! a' kit éppen úgy nem lehet a' jó erköltsöknek úttyáról el-vonni, mint a' napot maga szokott járásáról.*

Ennek háládatosságára mind viszsza adta a' Rómaiaknak ingyen azon katonáit, a' kiket ő el-fogott. De a' Romaiak-is, a' kik semmi köszönetet nem kívántak ollyan dologért, a' mellyet minden maga betsületét szerető ember tartozik tenni, szint annyi Olasz rabokat adtak viszsza, a' kiket a' véle kötésbe álló Olaszok közzül fogtak-el.

Utóllyára egy nagy ütközetben Pyrhust úgy meg-verték, hogy minden hadi eszközeit el-vették, és egész táborát el-rablották, de tőle megis tanúlták, miként kellessen egy tábort szántzokkal körül venni, hogy arra egy könnyen ne tsaphasson az ellenség, és ha erre reá vetné-is fejét, miként kellessen a' szántzokból magát óltalmazni. A' Király ez által kénszerítetett Görög Országba viszsza menni, és ottanis háborúji vóltak, és elég tsúfon múlt-ki e' világból, mert egy aszszony kővel úgy meg-hajította fejét, hogy az attól kapott sebbe meg-hólt.

A' Rómaiaknak mind ditsősségek, mind erejek nevekedvén, a' mint a' Historicusok írják, 170 aszszonyok, némellyek szerént éppen 370 magok férjeit méreggel akarták meg-ölni, a' midőn leg-nagyobban uralkodott az országba a' pestis; észre vévén, hogy gonoszságok ki-

tudódott, azon mérgekkel magok magokat öl-ték-meg. Még akkor ſemmi törvényeket nem hoztak a' méreg keverök ellen; annyira nem tudtak ök valamit ezen gonoſzſágról. Ök aztat tartották, hogy eztet tsak elméjekben megkábúlt emberek tehetnék, és úgy tekintették aztat, mint a' meg-haragudott Isteneknek büntetését, és mingyárt ezen történet után egy Dictátort tettek ök, hogy ez a' ſzent ſzeget a' Capitolium Templomának falába verje-bé. Tsudálkozni kelletik ezen gyengeſégeken, mivel már akkor Róma nem vólt erköltstelen.

Még most-is tartott azon panaſz, hogy a' Creditorok magok adóssait azon törvény ſzerént, melly a' tölgy-fa táblára ki-vólt metzve, hogy tudnia illik, a' melly adós maga adósságát le-nem fizethetné, aztat Creditora maga ſzolgálattyára meg-tarthattya, mind addig, míglen az ádos, ſúlyos munkája által adóſſágát le nem fizeti. Egy a' nép közzül való iſſiú Publius nevezetü, mivel az Attya adós vólt, és meg-nem fizethetett, önként ment Attya helyett illyen ſzolgálatba. A' Creditor úgy-is bánt vele mint barommal, ö el-ſzökött, és a' nép elött panaſzt tett; a' nép lármát tett, és a' Fö tanáts azon törvényt hozta, hogy a' Creditorok az adósakat ennek utánna vasba veretni ne méréſzellyék, jóſzágokból ugyan elég tételt tehetnek magoknak, de ſzemélyekhez nyúlni ne bátorkodgyanak, ezen törvény a' tartatott Comitiumba meg-erösíttetett, de még-is ſok föſvény ügyet ſem vetett reá.

HA-

HARMADIK TZIKKELY.

A' Samniterekkel való háború. Censor Appius, a' Plebejusok, az az: a' nép réſzesedik a' Papi hivatalban.

Midõn a' Samniterekkel vólt a' Rómaiaknak háborújok, az õ Fõ vezérek Fabius, mivel a' Dictator Papirius jelen nem vólt, az õ híre nélkül meg-támadta õket, és meg-is verte erõſen. Meg-érkezvén a' Dictátor, mivel az õ engedelme nélkül tselekedte eztet, meg-akarta bûntetni, meg-is parantsolta a' Lictoroknak, hogy õtet öltözetébül le-vetkeztessék, és a' veſzſzõket, és bárdokat kéſzen tartsák; de az Armáda ellent állott ebbe, Rómába bé-is ſzökött, és az Attya a' Dictátornak ítélete hozása után, a' köznéphez apellált, hogy ez adgya maga ítéletét. Papirius egy igen hoſzſzú beſzédet tartott a' Fabiusok ellen, és a' hadi törvényekrûl ſzóllott leg-inkább; meg-mutatta, hogy melly ſzorossan kellessen azokat meg-tartani, hogy a' Fõ vezérnek tekéntete ſértetlen maradgyon, és az õ parantsolattyai pontra tellyeſſítessenek, és példájúl elõ hozta Brutust, és Manliust. A' nép nem-is bátorkodott valamit Fabius iránt végzeni, hanem esedezett a' Dictátor elõtt, hogy engedgyen-meg nékie, egyſzer'smind a' Fabiusok-is lábaihoz borúltak, hogy nékie kegyelmezzen-meg, meg-is kegyelmezett, és ez vólt az elsõ eset, a' melly által meg-mutatódott, hogy a' hadi ſzoros törvények, egy Dictátornak hatalma által gyengébben, és kegyessebben-is vétettethetnek.

Ennyi sok ditsõséges diadalmak között el-szenvedhetetlen vólt azon gyalázat, a' mellyet a' Caudinusi akasztó fánál szenvedtek. Így neveztetett egy szûk passus, az az: határ Caudium mellett, a' mellynek szorossába bé-tsalta öket Pontius a' Samniterek vezére, ebbe úgy tekíntették magokat mint foglyokat, a' kik tömlötzbe bé-vannak rekesztve. Pontiusnak ollyan tanátsot adott az Attya, hogy vagy úgy mint egy kétségbe esettek támadgyák-meg öket, vagy-is minnyáját öllyék-meg, vagy ezen ellenséggel nagy betsülettel bánnyanak. De ô ezen tanátsnál roszszabbat választott, mert minek utánna a' Consulok meg-alkudtak a' békeség tételrûl velek, se-vonattatta majd minden gunyájokat a' Római katonáknak, és úgy fél mézítelen botsájtotta öket viszsza világnak tsúfjára, de ezzel, hogy erõt-is adott a' boszszú állásra, azt meg-nem gondolta.

Egy ki-írhatatlan méreg fogta-el szíveket a' Római katonáknak, és azon rajtok el-követett tsúfságnak híre bé-töltötte az egész várost, és fel-indította még nagyobb haragra. Mingyárt-is a' Fõ Tanáts azon Consulok által tett békességrõl azon ítéletét adta-ki, hogy annak ereje nem lehetne, sõtt tellyességgel semmit semis érne, mivel eztet a' Római népnek parantsolattya nélkûl kötötték vólna, és Posthumius Consul, a' ki azon békességet munkálta, aztat kérte, hogy ô a' többi vezérekkel a' Samnitereknek adattasson-ki, hogy ez által a' békesség pontyai meg-rontatassanak, és a' Respublicától okok ne légyen valamit kívánni. De ez által a' Rómaiak hite, és hûségek, a' mellyekrõl eddig dítsértettek, tsonkulást szenvedett. Minek utánna Posthumius által adattatott vólna, tehát

szánt

ſzánt ſzándékkal meg-ütötte azon Feciálist, a' ki ötet által-adta, és ezeket mondotta. *Én már most Samniter vagyok, te pedig a' Rómaiak követtye; én a' nemzetek törvénnye ellen vétkeztem, és ez által a' Rómaiaknak igazſágot adtam kezekbe, hogy velünk háborúskodhassanak.* Pontius igazſággal indúlt fel a' Rómaiak ellen ezen tselekedetekért, mingyárt-is mind a' két réſz kardot köſzörült a' háború vitelre.

Sokáig tartott ezen hábórú, és a' Samniterek huſzon négyſzer verettettek-meg, és azon kár, a' mellyet ſzenvedtek, helyre állíthatatlan vala, végtére az ö Fő vezérek Pontius el-fogattatott, és hátára kötött kezekkel vitetett Rómába Tryumphusba, és nem hogy az ö vitézſégéért meg-tiſztelték vólna a' Rómaiak, de még azt a' barbariest követték-el rajta, hogy fejét vétették. Végtére engedett a' Tanáts a' békeſſégre való ajánlásoknak, és Curius Dentátusra, a' kit az ö erköltsei nevezetessebbekké tettek mint az ö Tiſztſége, bízattatott a' békeſſégnek munkállása. Ezen nagy ember, a' ki ſzánt ſzándékból vala ſzegény, fa tányérról evett, és a' midőn a' Samniterek követtyei audientziára eleibe bé-ereſztettek, és nékie nagy Summa pénzt akartak adni, hogy így ötet magok réſzire vonhassák, így ſzóllott hozzájok. *Az én ſzegényſégem kétſégkivül nyujt néktek reményſéget, hogy tik engemet pénzetekkel meg-fogtok veſztegetni, de én inkább akarok gazdagoknak parantsolni, mint ſem magam gazdag lenni.* Ha ezen mondás, fel-ſuvalkodást látzatott-is mutatni, de ezen fel-ſuvalkodás még-is nemes ſzívtül ſzármazott. Meg-lett a' frigy, de nem tudatik minémű kötések alatt, mivel ezen háború 49 eſztendeig tartott.

Sok-

Sok féle más nemzetek, különössen a' Senonusi Gallusok, a' kik az Adriaticumi tengernek partyain laktak, meg-hódoltattak ezen idõ tájban a' Rómaiaknak fegyvere által. Az Æquierek ötven öt napok alatt 41 városokat veſztettek el, mellyek kétſég kivül tsak nagy faluk vóltak. Akkor már a' Rómaiak 20073000 polgárokat ſzámláltak, a' kik fegyvert foghattak, mellyért-is Rómának elég ereje vólt már a' legnagyobb dolgoknak véghez vitelére.

Ezen idõbe ſok változások adták elõ magokat. Appius Claudius, a' ki 441 eſztendõbe Censor vólt, és öt eſztendõk alatt a' maradott, és magát leg-inkább egy hét mért földekre nyúló általa munkáltatott vízi tsatorna által, és egéſz Capuáig vivõ út által, melly az õ nevére Appiusi útnak neveztetett, híressé tette, mint egy ellenſég úgy mutatta magát a' Senátus elõtt, mert a' ſzabadſágra jutottakat Senátorokká tette, de ezen ſzokatlan dolog hamar el-nyomattatott. Éppen ezen Censor fel-oſztotta a' leg-alább való népet Tribusokra, az annyit tett, hogy õtet leg-nagyobb Uraſágra emellyék, mivel ezek leg-több voksokat adhattak. Azomba mihent ama nagy nevü vezér Fabius, Cenſorſágra emeltetett, ezen rendetlenſégnek eleit vette, és az egéſz népet a' városnak négy Tribussaira oſztotta fel, és így magok voksaikkal le nem nyomhatták az igazſágnak mérõ ſerpenyõjét, és ezen rendelése által, ezen nevet; *Maximus!* Leg-nagyobb! nyerte, a' mellyet maradéki-is meg-tartottak. Az õ ſok diadalmai, és Tryumphusai annyi ditsõſéget nem okozhattak vólna nékie, mint ezen rendelései, és meg-is kelletik vallani, hogy egy bõlts törvény, ſokſzor több fortéllyokat, több haſznokat okoz, mint a' leg-nagyobb gyözedelmek.

A' Patriciusok vóltak mind eddig a' Fő papok-is, ezen hívatal azon régi babonás nép között ſokat tett, a' melly jövendölések által, és más külső fényes Czeremoniák által vezéreltette magát. Két Tribunussai a' népnek, a' kiknek neve Ogulnius vala, meg-támadták ezért a' Patriciusokat, és véghez-is vitték, hogy négyen a' nép közzül Fő-papoknak, és öten Auguroknak válaſztattak.

Kevés eſztendők múlva ez előtt Flavius, a' ki fia vala egy ſzabadon botsájtatnak, és a' ki Curulisi Ædilesſégre emeltetett-fel, és a' ki, a' nemessektül alatsony ſzületése miatt meg-vettetett vala, azzal tromfolta-meg őket, hogy ő a' Fastusokat (ezek kalendáriom formák vóltak, mellyekbe a' Consulok nevein kivül, és azokén kivül, a' kik Tryumphussal meg-tiſztelltettek, az Ünnepeket-is, és a' törvényes Sententziákat-is, tíltott és nem tíltott napokat-is, fastos, et nefastos dies, magokba foglalták) mindeneknek tudtára adta; azokat pedig nagy titokba tartották a' Papok, hogy tekéntetek nagy légyen, mert tsak tőlök lehetett meg-tudni, mellyik napon lehessen maga dolgát az ítélő ſzék elibe vinni, azért-is a' népet tudatlanſágba kívánták mindég tartani, és tőlök örökké való függésbe. Épen eztet láttuk mi Azsiába, Ægyiptusba, és több orſzágokba-is. Ezen titkos dolgai a' Papoknak Rómába nem ſokat tettek vólna, mivel ők-is tsak Polgárok vóltak, ha a' nemessek aztat mint egy réſzét magok törvénnyeinek úgy nem nézték vólna, és magok ki-terjedésére való nézve, aztat tulajdonokká nem tették vólna.

HATODIK SZAKASZ.

Pyrhussal való háború, és erre következett Punisi háború.

A' Rómaiak magokat félelmesekké téſzik Olaſz Orſzágon kívül.

Rómának építése után 471. *egéſz* 552. *eſztendőkig.*

ELSŐ TZIKKELY.

A' Tarentinusokkal való háború. — Pyrhus meg-győzettetik Olaſz orſzágba. — Némelly emlékezetre való dolgok.

Annyi ſok háborúk, annyi ſok ſzomſzéd népeknek meg-hódoltatása által, útat nyitottak a Rómaiak magoknak a' távol lévő orſzágoknak meg-hódoltatására-is. Jelen vólt azon időnek pontja, a' mellyben az ő nagy erejek Olaſz Orſzágon kívül-is el-kezde terjedni, és tsak egy ſzikra kívántatott ehez, a' melly olly nagy tüzet gerjeſzſzen, melly a' világnak majd minden réſzire harapozzon. Lássuk tehát már most, hol ütődött-ki azon ſzikrától fel-lobbant tüz, és mint gerjedett tovább, és tovább. Első kötetemnek végin ki-tettem, hogy nem fejeztem én bé azon kötettel a' Görögök históriáját; mivel a' midőn a' Rómaiakról fogok írni, még felette ſok dolgaik elő fogják adni magokat.

Mos-

Mostan fognak tehát azok kezdődni, a' mellyek olly számossak, olly fontossak, hogy azokat, a' mellyeket az elsö kötetembe ki-tettem, sokkal mind fel-haladják, mind a' megtanúlásra érdemessebbek. Valósággal most fogják magokat mint a' Görögök, úgy szintén a' Római nagy emberek magok tulajdonságaival látzattatni, a' mellyekkel álmélkodásra való dolgokat vittek végbe e' világba. Lássuk tehát.

Szóllottam már én az ötödik szakasznak második Tzikkelyében, mint Tarentumról, úgy Pyrhus Királyról-is, de a' dolgoknak vóltok miatt bövebben kéntelenítettem újra ezekről szóllani.

Nagy Görög országnak azon városai között, a' mellyek a' közép Tengernek dél felé való parttyain feküdtek, leg-inkább különböztette-meg magát Tarentum, a' melly Spártai Colonia vala, mind gazdagságára, mind pompájára, 's vígasságára, úgy kevélységére való nézve-is. Meg-vetette a' Rómaiakat mint barbarusokat, és útálta öket mint félelmes ország hódítókat. Már kéz alatt a' Tarentinusok régen ellenségei vóltak a' Rómaiaknak, de most meg-engedtelhetetlen haragra indították öket; mert nem vólt nékiek elég, hogy ök a' Rómaiaknak gállyáján, a' mellyek az ö révpartyok elött meg-mutatták magokat, erőszakot tettek, de még a' Római követeket-is szidalmazták, a' kik is mingyárt ezért elég-tételt kívántak. Egy a' Tarentinusok közül való, maga nyegédességéből Posthumiusnak, a'ki ezen követek közzül első vala, az ö Consularis ruháját bátorkodott sárral-is bé-motskolni, és a' Tarentinusi köz nép katzagással mutatta-ki ez iránt való tettzését. Posthumius eztet látván így

szól-

ſzóllott: *Nevessetek! nevessetek! hamar fognak a' ti könnyeitek folyni. A' ti Véreitekkel fognak az én gúnyámnak motskai le-mosattatni.* A' Tarentinusok réſzegek vóltak, a' midőn ezen pajkosſágot el-követték, de hamar reſzkettek a' Rómaiaknak boſzſzú-állásától, és félelemben lévén, az Epirusok Királlyához Pyrhushoz folyamodtak, ehez a' leg-nagyobb Görög Orſzágba való Fő Vezérhez, a' ki Nagy Sándor oskolájába tanúlta a' hadi tudományt.

Ezen Fejedelem, a' ki éppen olly nagyokra vágyó, és ſzint ollyan méréſz vala mint N. Sándor, tsak egy kis orſzágnak vólt ura, azért-is hatalmát mindég gyarapítani kívánta. Cyneás az ő Fő Ministere, a' ki az ékes ſzóllásba tanítvánnya vólt Demosthenesnek, és még e' felett a' nagy dolgokba igen mélyen bé-látó ember, és nagy Vezér-is, híjába mondotta nékie (a' mint már mind ezekről fellyebb ſzóllottam) hogy tsak árnyék után kapdos, és jobb léſzen ha idejét tsendes békeſſégben fogja tölteni, mert Pyrhus tsak maga indúlattyait követte, és úgy képzelődött, mintha már ő ura vólna Olaſz Orſzágnak, a' honnan ő maga uralkodását körös körül ki-ſzélesítheti. Hogy pedig maga fel-tételeit annál titkosabban tarthassa, úgy tettette magát, mintha nem igen hajlandó vólna a' Tarentinusok ſegítſégére, azért-is tölök aztat kívánta, hogy mennnél hamarébb végezzék dolgokat, hogy ő haza mehessen.

Hamar el-érkezett Cyneás 3000 katonákkal, és a' várba ſzálván, várta maga Királlyát. Pyrhus 3000 lovasokat, 20 Elefántokat, és 20000 nehéz fegyveres gyalog katonákat hajókra ſzállittatott, és ezekkel érkezett maga Ministeréhez. Ő nagy tehetetlenſégbe találta a' Tarentine-

tinereket, a' kik tsak arra várakoztak, hogy mások hartzollyanak helyettek, ök pedig hívſágokba ſzokások ſzerínt foglalatoskodhassanak. De ök nem maradtak magok Urai, mert Pyrhus parantsolattya ſzerint folytak mindenek. A' Theatrumok bé-zárattattak, a' pompás vendégſégek meg-ſzüntek, és ezen hívſágos népnek magát a' hadi hatalom alá kelletett vetni, a' mint-is az Epirotusbéli katonák közé oſztatott. Sokan közülök el-ſzöktek, mivel ök a' háborúnak ſüllyát, jól lehet ez, hazájoknak óltalmáért folyt, el nem türhették. Aſzſzonyos nép-is vala ez, és valóſágos példája annak, hogy egy nemzet, hívſágokban, és henyelésben élvén, mint meg nem romolhat.

Egy bátor felelet meg-mentette néhány iffiakat, a' kik ezèn királyt motskos, és trágár ſzavakkal illették, más nap ezeket ö maga eleibe hívattatta, meg-büntetni akarván öket vakmeröſégekért. Edgyike ezek közül, minek utánna magok pirongatásaikat már ſokáig hallgatták vólna, ezeket mondá: *Ha még több borunk lett vólna, bizonnyára még több roſzſzat mondottunk vólna, és talán meg-is öltünk vólna tégedet, de el-fogyván a' borunk többet nem ihattunk.* Pyrhus meg-vetette öket talán azért, hogy réſzegſégekbe trágárkodtak, vagy-is azért, hogy meg-kívánta mutatni, hogy kegyelmezni-is tudna; mivel meg-is kegyelmezett nékiek.

Az alatt Lævinus egy Római Consul bé-érkezett egy Ármádával Tarentum tartományába, mingyárt-is ezen két ármáda egyenlö bátorſággal meg-ütközött. Azon Görög Fejedelem Pyrhus, nagy veſzedelembe forgott, mivel az ö hadi öltözete nagyon fénylett, és az által ö meg-esmértetett, mingyárt-is alább való öl-

tözetet vett magára, és ebbe-is hasonló bátorsággal viaskodott, az ő Elefántyai okozták, hogy diadalmat nyert, mert mind eddig a' Rómaiak nem láttak illyeket, meg-rettentek látván ezen katonákkal meg-terhelt állatokat, a' Lovasságnak lovai-is meg-ijedtek, nem hogy nékiek mentek vólna, de még önnön gyalogságokat kezdették gázolni, a' mellyből olly rendetlenség lett, hogy az egész Római ármáda szaladásra vette a' dolgot. De mind azon által nagy mészárlást tett az ellenség között, a' mellyért-is ezen szavakra fakadott Pyrhus: *Ha én még egyszer illyen győzedelmet nyerek, egészlen ellészek veszítve.* (Éppen illyen formán szóllott a' Prussus királyné-is második Fridrichnek élete párja, meg-halván, hogy a' Torgai ütközet után diadalmas lett vólna ugyan a' Király, de sok népet veszített vólna, ezeket mondván: *Az Úr Isten ne adgyan nékünk több illy győzedelmet.*)

Ezen diadalma után Róma felé vezette Pyrhus nyertes ármádáját, és már hét mértföldnyire közelített a' városhoz, de meg-tudván hogy két Consularis ármádák közelítenének feléje, hirtelen viszsza tére. Követeket küldöttek hozzája a' Rómaiak, hogy ezek a' foglyokat vagy ki-tseréllyék, vagy-is pénzen váltsák ki, a' ma nagy erköltsü Fabricius, a' ki a' nagy hivatalokban-is szegény maradott vala, ezen követek között vólt, azon ajándékok, a' mellyeket néki küldött, meg-mutatták, hogy mint veti ő meg a' gazdagságot, mert azokra nézni sem akart, nem hogy el-vette vólna. Mivel ő Epicurus vallását tartotta, Cyneas egyszer ezen Sectának mint egy fundamentoma ellen szóllott, kinek-is szavaira ezeket mondotta:

Oh

Óh ti Istenek! vajha a' mi ellenségeink az ö tanítását követnék, a' helyett hogy velünk háborúskodnak. Látván Pyrhus, hogy ajándékokkal meg nem nyerheti; személyessen beszéllett vele, és aztat igérte nékie, hogy ha ö az ö udvarába fogna jönni, leg-nagyobb, 's leg-elsöbb emberévé fogja tenni. Ezen feleletét adta a' királynak: *Aztat néked nem tanátsolom! mert ha egyszer a' te jobbágyaid engemet meg-fognak esmérni, inkább engemet fognak kívánni, hogy királyok legyek, mint sem tégedet.*

Ezen sok háborúkba el-fáradott Pyrhus, és egy dolog alkalmatosságot nyujtott nékie az Olasz országból való ki-menetelre, el-is ment Siciliába, mivel a' Syracusabéliek ötet segítségül hívták a' Kartágóbéliek ellen. Eleintén szolgált nékie a' szerentse, de tsak hamar el-fordúlt; artzal mutatta magát hozzája, azért-is viszsza jött Olasz országba. Mingyárt-is Curius Dentatus, a' kit ö Beneventumnál meg-támadott, meg-verte ötet, nyakra före-is szaladott elötte. Az Elefántok nem vóltak már a' Rómaiak elött ollyan félelmesek, mert tüzes nyársakat hagyigáltak ellenek, és Pikáikkal verték által azokat, haragra gerjedven ezen állatok meg-fordúltak, és önnön katonáit öldösték.

A' Rómaiak ugyantsak tölök-is tanúltak némelly hadi fortélyokat, a' sántzok fel-hányattatását, és ezek által a' táboroknak meg-erösíttetését, némelly hasznos fegyvereknek-is felvételét, a' mellyekbe mindenekbe követték-is öket.

Vég képpen el-hagyta Pyrhus Olasz országot, minek utánna ö minden haszon nélkül itten hat esztendeig háborúskodott vólna. Ezen háborúja után Macedóniától kívánta meg-foszta-

tani Gonatas Antigonust, és a' háborúságnak tüzét egész Peloponésusig gerjesztette, de a' midőn Argost omstromlotta vólna, meg-ölettetett egy Aszszony által, a' mint fellyebb ki-tettem. Bár ő méréz, az ostromlások, és ütközetek viteleiben-is bölts vala, de még-is a' Rómaiaknak álhatatosságát meg nem győzhette. Ezen városok; Tarentum, Croton, Locri, egész nagy Görög ország, és az úgy mondattatni szokott egész Olasz ország, tsak hamar a' Rómaiak hatalma alá estek, ha még most nem másképpen, leg-alább úgy, mint velek öszve szövetkezett nemzetek, a' kik gyengébbek vóltak, mint sem hogy ezen Respublicának ellent álhattak vólna. Leg-főbb oka a' Rómaiak nevekedésének a' kemény rend tartás, és nevelés vala, mellynek bizonysága e' következendő példa.

Egy Regium nevezetű görög Colonia, a' melly Olasz országnak déli részin feküdött, önként a' Római óltalom alá adta magát, és ezer katonákból álló őrizetet fogadott bé magába, ezen katonák az országnak erkölcseit bé-szívták magokba, és a' dobzódásra, 's más egyéb hívságokra adván magokat, útálatos párt ütésre vetemedtek, a' Polgárokat mind le-vágták, és mindeneken való Uraságba helyheztették magokat. Mind eddig a' Pyrhussal vitt háborúk hátráltatták az ezeket való meg-büntetéstül, már most, hogy ez nyilván meg-essen, egy Consulra bízattatott, minden halasztás nélkül-is ezen Consul ostromlani kezdé Regium Városát, és kénszerítette őket vakmerő védelmezések után magokat megadni. Többnyire mind meg-ölettettek, és tsak három százan fogattattak-el. A' Fő Tanáts minnyájokat halálra ítélte, és jól lehet nagyon

fogta

fogta pártjokat egy Tribunus, még-is minnyájan meg-ölettettek. Illyen kegyetlen példák nélkül hegyi tolvajokká váltak vólna a' Rómaiak.

A' Censoroknak keményſége-is nagyon fentartotta a' jó erköltsöket, e' vólt Rómának mind tiſztelete, mind erös istápja. Ezen Censorok zárták-ki Cornelius Rufinust, a' ki egyſzer Dictátor, és kétſzer már Conſul vala, a' Fő Tanátsból, tsak azért, mivel néki több vólt tizen öt mark ezüst edénnyénél. De jóllehet a' gazdagſágra való vágyódás hírének ſzele fújdogált felőle, még-is azon nagy lelkű Fabricius a' Conſulſágot ki-nyerte nékie, mert ezeket mondá ezen nagy ember: *Én inkább akarom, hogy engemet egy Conſul foſzſzon-meg, mint ſem hogy az ellenſég fogjon-el.* De nem-is vólt akkor ollyan Conſulnak való ember, a' ki jó Vezér, egyſzersmind betsületes ember-is lett vólna.

De vóltak ugyan tsak Rómába, a' kik a' gazdagſágra nem igen ásítoztak. Azon követek, kik Ægyiptusba küldettek, hogy Ptolomæus Philadelphussal kötést tegyenek, nagy ajándékokat hoztak viſzſza, a' mellyeket ezen Király erövel tolt reájok, de azokat ök a' köz kintshez tették, a' Senátus meg-is köſzönte nékiek, de Rómába nem-is esmérték még akkor a' gazdagſágot, mert az ezüst pénzt-is tsak Pyrhus el-menetele után kezdették verni.

MÁSODIK TZIKKELY.

A' Punisi háborúba való bé-vezetés. — Respublica — és Sicilia Országának belső változása.

Minek-elötte a' Punisi háborúról szóljak, szükségesnek látom lenni, hogy elöl Kartágónak fel-épitéséről, annak népéről, erejéről, 's több dolgairól rövideden szóljak. A' Kartágóbéliek származtak a' Phænitziusoktól, a' kikről első kötetembe szóllottam. Ezen nemzet közül vala Dido, a' ki a' Tyrusi dús gazdag Királynak Leánya vala, és a' ki Elisának hivattatott, ő férjnél vala Sichæusnál, és az attya felette sok kintset adott vele; ugyan azért az ö emberi érzékenység nélkül való testvér báttya Pygmalion meg-akarta ölni; de nem ment-ki rovásfára, mert Dido Tyrus városából, a' hol lakott, minden kintseit fel-szedvén, némelly Phæniciusokkal ki-szökött, és hajón el-méne. Végtére Africának egy rév partjánál állott-meg azon a' tájon, a' hol ma a' Tunisi Tengeren rabló Respublica áll. Az mondatik (ha nem fabula) hogy ö itten a' lakosoktól tsak annyi földet kért, a' mennyit egy ökör bőrrel bé-takarhatna; meg-engedték ezen kívánságát, és ö azon ökör bőrt olly vékonyra mettzette, mint egy fellyem szál, a' mellyel nagy, és tágos darab földet körül-is kerített, és azon egy várost épitett, a' mellyet Kartágónak nevezte. Azon vidéknek földgye igen termö vala, és a' város-is úgy feküdött, hogy a' világnak mind a' három ré-

szé-

ſzére a' tengereken alkalmas, és nagy kereskedést indíthatott.

Didónak ſzorgalmatosſága annyira ment, hogy ö a' várost nem tsak fel-ékesítette, de meg-is népesítette, ugyan azért nagy kívánſága-is lett egy ſzomſzéd Áfricai Királynak, hogy ezen várost birtokába vehesse, azért-is Didónak házasſágát ajánlotta. Ez a' népnek ugyan tettzett, de magának erre kedve nem vala, jóllehet által látta, hogy ha ezen Királynak kedvét nem tellyesíti, nagy háborúja fog lenni, a' melly ſokáig tarthatt, és utólly ára valamint a' várost, úgy a' népet-is ſemmivé teheti. Hogy mind ezeket el-kerülhesse, és férjéhez-is hüſégét meg-mutathassa, egy rakás fát öſzve hordatott, és arra fel-menvén, magát agyon ſzúrta. Vad, és pogány ſzeretetnek hüſége ez. Virgilius igen ékessen írja-le halálát, tsak hogy ö kétſégbe esés által írja-le, mivel ötet Æneás egy Trójai Fejedelem, a' ki nékie örökös ſzerelmét ajánlotta, el-hagyta vólna. De Æneás 300 eſztendökkel élt Didó előtt, ez pedig 800 eſztendökkel hólt-meg Meg-váltónk ſzületése előtt. Virgilius tsak azért jádzik illy Poésisi gondolatokkal, és azért tette együvé öket, hogy azon meg-engeſztelhetetlen ellenkedés azon nemzetek között, a' mellyek tölök ſzármaztak, úgymint a' Kartágóbéliek, és Rómaiak között jobban ki-tessen.

Mivel a' Kartágóbélieknek mint a' Phæniciusok maradékinak leg-nagyobb foglalatoſſágok vala a' tengereken való kereskedés, hogy aztat jobban gyakorolhassák, le-tették magokat mint a' Phæniciusok ſok ſzigetekbe, vagy a' tengerek mellett fekvö orſzágok ſzélein, a' honnan-is ök ſok ſzigeteket, és apróbb tarto-

mányokat bé-vettek. Elsö vala ezek között Yvika, nem meſzſze Spanyol Orſzágnak tenger parttyaitól, de hamar ezen orſzágba-is kéntelenek vóltak magokat bé-helyheztetni, mert mivel ök a' Phæniciaiaknak, a' kik Gadirba, vagy-is Gadesbe, ma pedig Cadixnek nevezteték, laktak, a' Spanyolok ellen ſegítſégül vóltak, el-is vették a' hozzájok közel fekvö réſzeit ezen orſzágnak, hogy magok ſzigettyeikbe annál bátorſágossabban meg-maradhassanak, és a' következett idöben nagy réſzét-is ezen Spanyol Orſzágnak. Nagy haſznok vólt ebbül, mert ſok aranyat, ezüstöt, és több drágaſágokat-is gyüjtöttek itten, és ſok katonákat-is állítottakſel. A' Baleárisi ſzigeteket-is, a' mellyek ma Majorcának, és Minorcának neveztetnek, birodalmok alá vették, leg-inkább pedig azon igyekeztek, hogy a' közép tenger mellett fekvö ſzigeteket magokévá tehessék, a' mellyek által a' magok kereskedését kiváltképpen ki-terjeſzthették, és így rév-partokat, hajós legényeket, hajó építésre való fákat, élelemre valókat, és mindenféle portékákat nyerhessenek. El-is vették ök Corsicát, Sardiniát, és egy nagy réſzit Siciliának, és az ehez közel fekvö Malthai ſzigetet-is. Mind ezen ſzigetek között leg-haſznossabb vala Sicilia, mivel leg-nagyobb, leg-termöbb vólt, és leg-tágassabb rév-partjai-is vóltak, és ehez mivel Kartágó Olaſz Orſzággal közel valának. Mivel illy ſok ſzigetekkel, és tartományokkal-is bírtak már, a' tengeren leg-hatalmassabb nemzetekké-is lettek, és valameddig a' Rómaiakkal nem háborúskodtak, mind addig azok-is maradtak.

A' hajók, a' mellyek evedzökkel kórmányoztatnak, és ma Gályáknak neveztetnek, az ö ta-

találmányai. A' Kartágóbéliek, ſok eſztendeig adót fizettek a' ſzomſzéd Királyoknak, de ez alól-is ki-ſzabadították magokat, mihent azon orſzágokat, a' mellyek most Barbáriának hívattatnak, meg-hodóltatták, ezekhez tartoztak Mauritánia, és Numidia-is, és ezen utólſóból igen jó lovas katonákat kaptak. Utóllyára Áfricába 300 városokat bírtak. Az ö összeik a' Phæniciusok a' hajózásnak fel-találói vóltak egyedül, és aztat másra nem-is alkalmaztatták, tsak a' kereskedésre, de a' Kartagóbéliek, mivel már annyi ſzigeteket, és tartományokat bírtak, kénteleníttettek, hogy azokat meg-tarthassák, a' hajózást nem tsak a' kereskedésre, hanem háborúra-is fordítani; mert gazdagſágok miatt ſok ellenſégeik támadtak, azért-is Flottákat állítottak-fel, és bérbe vett katonái-is vóltak, de ezek gyakran párt-ütést-is tettek. Tsak hamar alább meg-láttyuk az ö háborújokat, és leg-nagyobb ellenſégeket.

Már most azon időhöz közelítünk, melly a' Rómaiaknak valamint vitézſégek, úgy az Uralkodás tudománnyának meg-mutatására nagy mezöt nyújtott ſzemünk eleibe.

Kartágó Róma városa elött mintegy hetven eſztendökkel már állott, két ſzemélyek kormányozták abba a' polgári dolgokat, de tsak eſztendeig, és Suffeteknek neveztettek. Hasonlók vóltak ezek a' Spártai Királyokhoz, a' Római Dictátorokhoz, avagy Conſulokhoz, és az Izraeliták bírájihoz-is. A' nagy dolgok az ö fö tanátsok által végeztettek-el, ha a' voksok egyarányossak vóltak; ha pedig nem, akkor a' népnek kelletett a' dolgokat el-végzeni. Állítottak ök fel egy ítélö ſzéket, ſzáz és négy ſzemélyekböl, és ezeknek magok viseléséröl,

a' Hadi Vezéreknek kelletett számot adni. Ez kemény ítélő szék vala, mivel ez a' szerentsétlen eseteket-is halállal büntette, mintha a' leg-jobb Hadi Vezér-is a' szerentsének parantsolhatna. Ezen számos ítélő Bírák közül öten, még fellyebb való tanátsot formáltak, mint p. o. az Ephorusok valának Spártába.

Aristoteles két nagy hibát jegyez ezen Bíráknak válaszásában: az elsõ az, hogy egy embernek sok különös hatalmat adtak, a' mellyek egymástól külömböztek, és ezek ritkán-is egyezhettek-meg a' köz jóval. A' második hibát így teszi-ki; hogy a' szegények ki-vóltak rekesztve a' fõ hívataltól, melly által tsak a' gazdagok vóltak tekintetbe, és az érdemnek nem vólt elõ-mozdítása. De meg-kellettik vallani, hogy ha a' fõ hívatalok a' szegényeknek kezeiben vagynak, ha tsak azok nem Aristidesek, és Fabriciusok; az Országnak kárára lehetnek, mert meg-felejtkeznek magok régi állapatjokról, el-ragadgyák a' lovak, másokon keménykednek, tsak hogy meg-gazdagúlhassanak. De a' gazdagok ritkán esnek ezen kísértetben, a' nélkül-is már elég vagyonjok lévén; ha valamelly hibájok lészen-is, az lészen, hogy nem olly tanúltak talán, és böltsek mint sokan vagynak a' szegények között, de ha a' szegények viszsza élnek magok böltsességével, és tudománnyával, nagyobb kárt okoznak azon gazdagoknál, kik kevesebbet tanúltak, mert tsak az ajándékoknak fognak örülni, és azoknak fognak szolgálni, a' kik markokat fogják kenni, és az igazságtalanságot az igazságnak festékével bé-mázolják, és ezeken felül az ollyan tartományokba, a' hol egyedül a' kereskedés gyakoroltatik, ritkán vagyon tú-

dós

dós ember érték nélkül. A' Kartágóbélieknek a' vala az ő szerentsétlenségek, hogy nálok a' gazdagság az erköltsöket meg-rontotta, és a' fösvénységet táplálták, és azok-is el-adattattak, a'mellyeknek árúba nem kelletett vólna menni, úgy mint a' hivatalok, és még a' jobbágyok-is, és mindennémű különös költségek-is a' közkints-tárból fizettettek, ha azok tsak egy magányos polgárt illettek-is.

Egészlen tsak a' kereskedéstől lelkesíttetvén, meg-vetették a' Kartagóbéliek a' tudományokat, mivel ezek gazdagságot nem okoznak, és tsaló's álnok erköltstelenek, és kegyetlenek vóltak. Az ő babonaságok, irtóztató tselekedetekre vittete öket. Saturnusnak embereket áldoztak-fel, sőtt önnön gyermekeiket-is. Xerxes idejébe, a' midőn a' Syracusai Király Gelo; a' Kartagóbélieket meg-verte, meg-tíltotta ő ezen emberekkel való áldozatot, de ezen törvény tsak addig tartott, míglen ezen királytól való félelem meg-nem szűnt. A' varáslók valamikor valami fontos dolgok elő vétettettek meg-kérdeztettek azoknak ki-meneteléről, és a' könnyű hitel mindeneket tiszteletessé, és igazságosnak tett.

A' Kartagóbéliek láttzattattak a' mértékletességet nagy betsbe tartani, leg-alább azoktól meg-kívánták ennek tartását, a' kik magok mértékletlenségek által kárt okoztak. A' Tanátsbélieknek nem vólt szabad bort inni, valameddik hivatalokba vóltak. A' Katonáknak sem vólt szabad mind addig, valameddig táborba vóltak, bort inni. Ámbár sok háborújok vólt, de hogy a' kereskedés ne szenvedgyen, és hogy a' Polgárok vére meg-kíméltessen, béres katonákat fogadtak, és ezek által kí-

ván-

vánták meg-mutatni magok vitézségeket. A' katonák annyi gyürüket viseltek újokon, a' mennyi táborozásba vóltak, és a' kinek több gyürüje vólt, többre betsültetett annál, a' kinek kevessebb vólt. Tudni való pedig az, hogy a' Hadi embereket a' betsület ingerli a' nagy dolgok végbe vitelére.

Kartagó, a' melly Tyrusból vette eredetét, de már eztet fen haladta, mivel sok szigeteket, és tartományokat bírt, ugyan tsak még-is véle kötésbe állott, mivel mind ezekért más tartományok véle fel-nem tehettek, könnyü vólt nékie kereskedése által sartzolni. Hanno egy a' hajós vezérek közül való parantsolatot kapott, hogy a' Gibráltári szoroson által menvén, Africát körül hajózza, de meg-fogyott, el-menvén élelemre valója, másképpen ollyan nagy dolgot vitt vólna véghez, mint a' Phæniciusok Necho alatt, a' mellyet sok régiek nem-is hittek. De a' meddig így erejét el-terjesztette és tartományokat meg-hódoltatott, maga szerentsétlenségére-is dolgozott ez alatt, mert a' birodalmakra való vágyódás nem egyez-meg a' kereskedésre való vágyódással.

Rómával sok alkuja vólt Kartagónak, azon alku által a' melly Brutus Consulátussága alatt köttetett, a' Rómaiak hajózásának néminémü határ vettetett, a' kartagóbéliek ellenbe le-kötelezték magokat, hogy a' Latinusok ellen semmi ellenkezést nem fognak kezdeni. Polybius azt írja; hogy ezen alku tételtöl fogva ezen két nemzet soha sem hitt többé egymásnak. Más alku által megint, a' melly tétetett 405-dik esztendöbe, vagy-is 348-ba Kristus Urunk születése elött a' többi között a' végeztetett, hogy a' Rómaiak se Sárdiniába, se Afrikába ne kereskedgyenek,

gyenek, Kartagóba ellenbe szabad légyen nékiek kereskedni, de tsak meg-nem tiltott portékákkal, eztet a' Kartagóbélick-is tselekedhették Rómába. Ezen alkuk kevés idõ múlva egy kevés változással meg-újíttattak, melly által a' Kartagóbélieknek hatalma nagyobbnak látzattatott lenni a' Rómaiakénál, ezeknek pedig hadi erejek nagyobb lévén, mindég félelembe tarthatták amazokat. Mind a' két nemzet Siciliát akarta el-foglalni, és hamar-is közöttök ki-lobbant a' háborúnak tüze. De minekelõtte ennek le-írásához fogjak, szükségesnek látom Siciliának azon változásait rövideden ki-tenni, a' mellyek az Uralkodásnak módgyában történtek.

El-múltak már hatvan esztendõk, miólta Syracusa magát a' Gelo igája alól ki-szabadította, és tizen egy esztendeje hogy az Athénabéliek kebelébõl ki-üzettettek 405 esztendõkkel Meg-Váltónk születése elõtt, és ekkor lett azon Tyrannus Dionysius Ura Syracusának. Az õ Talentuma az õ diadalmai, és kegyetlensége meg-erõsítették õtet uralkodásába. Meggyõzte a' Kartagóbélieket, és majd tsak nem egész Siciliából ki-üzte. Az õ nevetségre méltó kevélysége, mivel õ leg-nagyobb Poëta akart lenni, és azon ki-mondhatatlan kivánság, hogy õ az Olympusi játékokba az elsõ ajándékot (præmiumot) meg-nyerni akarta, az õ kegyetlensége, az õ nagy bátorsága, és a' dolgokba való mély bé-látása, meg-tartották õtet sok ellenségei között 38 esztendeig a' Trónuson.

Ezen gyengeségek mindazonáltal nagy esze mellett-is nékie tulajdoníttatnak. Õ Philoxenus Philosophust a' kõ-vágó nevezetû tömlötzbe zárattatta tsak azért, mivel ez, némelly verseit,

ſeit, mellyeket ő tsinált, nem tsudálta. Más nap ezen Tyrannus magához hozattatta ötet, megint más darab munkáját el-olvasván előtte kérdezte, hogy mint tettzene nékie? Philoxenus erre a' Strázsa Katonákhoz fordúlván, így ſzóllott hozzájok: *Vigyetek tsak megint viſzſza a' kővágóba!* De erre nem ſzóllott ezen Tyrannus, mert el-hitette magával, hogy a' Philosophus munkáját nem értené. A' mindön egyſzer pénzre vólt ſzükſége, meg-foſztotta a' Jupiter Templomát, és egy vert arany palástot magáról Jupiternek Statuájáról vett le, és ezeket mondotta: *Ezen palást nyárba igen meleg, télbe pediglen hideg!* és ezen Bálványnak gyapjúból munkáltatott palástot reája tévén, ezeket ſzóllotta: *Ez minden időre jó!* Ezen tsudálatos Fejedelem, ſenki által nem engedte magát beretváltatni, tsak maga Leányi által, de mindutánna az ezeknek kezébe lévő beretváktól-is félt, meg-tanúlta magát egy Diónak héjával beretválni. Az ő fia az iffjabbik jött helyette minden nehézſég nélkül a' Trónusra, és ennek-is a' neve Dionysius vala.

Ezen fiatal Király, mivel a' Trónusra jött, el-hitte magát; búja életet élt, és tsak vígſágokban töltötte idejét. Az ő ſógora Dion, a' ki Syracuzába leg-böltsebb vala, reá beſzélette ötet, hogy Plátót maga udvarába bé-vette, mingyárt-is maga Philosophiája által a' jó erkölcsöket kezdette az udvarnál bé-hozni. Syracusának igen jó Fejedelme-is lett vólna ő, ha az udvarbéliek Plátónak az erkölcsökről való tanítását követték vólna, de ezek Dion ellen kéz alatt ſok hamis vádokat kovátsoltak, és véghez-is vitték, hogy ő ſzámkivetésre küldettetett. Plátó-is hamar követte ötet. A' midön

ő

ő el-bútsúzott, a' Király ezeket mondá nékie; *Te el-távozol tsak azért, hogy engemet a' te Philosophusaiddal ótsárolhass!* Plátó így felelt ezekre: *Ójjon minket az Ég, hogy az Académiának annyira hibázzon matériája, mi hogy kéntelenítttessünk te felőled gondolkozni.* Dionnak ſzámkivetését égbe kiáltó igazſágtalanſágok követték. Az ő jóſzága el-adattatott, és az ő feleſégének-is máshoz kelletett férjhez menni.

Sicilia mivel nagyon ſzorongattatott, kérte Diont, hogy ſzabadítsa-ki a' járom alól, el-is ſzánta magát erre, jól lehet Plátónak tanátslása ellen, és a' Királyt ki-űzte, meg-ſzabadította tőle az egéſz orſzágot, a' mellyet annakutánna önnön maga igen böltsen kormányzott egy ideig. De a' háládatlan nép, mivel az ő ſzoros erkőltseit nem ſzerette, meg-felejtkezett hamar az ő vele tett jó ſzolgálattyáról. Egy hitetlen, és kép-mutató baráttya meg-ölte ötet, és Dionysius tíz eſztendők után, hogy ezen esett történt, megint a' Trónusra jött. De másodſzoris azon híres Timoleon, a' kit a' Korynthusbéliek Syracusa városának ſegítſégére küldöttek, mivel ez Korynthusi Colonia vólt, meg-győzte ötet, és Corynthusba ſzámkivetésre küldötte. A' Spártabéliek aztat gondolták, hogy ezen Tyrannusnak példájával, Fülepet-is meg-fogják íjeſzteni, mivel egy hozzájok írtt levelére ezen kevés ſzókkal feleltek: *Dionysius Corinthusba.*

Sicilia nem ſokáig maradott azon ſzabadſágba, és békeſſégbe, a' mellyet nékie Timoleon ſzerzett; Agatocles, a' ki egy időbe élt nagy Sándorral, urává tette magát Syracusának. Ő-is ostromoltatott, de ő a' háborút Africába tudta bé-vinni, meg-is verte a' Kartagóbéliekt,

lieket, de mivel annak-utánna szerentsétlen vólt, el-szökött az ármádától, és méreg által meg-étette magát.

Mivel Syracúsa város újra megint a' Kartagóbéliektül ostromoltatott, Pyrhushoz járúla, a' ki akkor Olasz országba háborúskodott. Ezen Fejedelem párty át-is fogta, és eleintén nagy szerentséje-is vala, de annak-utánna szerentsétlen lett, és ki-is ment Siciliából ezeket mondván: *Én itten a' Kartagóbélieknek, és a' Rómaiaknak igen jó ütköző mezöt hagyok.* Ezek után a' Syracusabéliek Hierót választották Királlyokká. Ez azon idönek ponttya, a' mellyben a' Punisi háborúk kezdöttek, a' mellyeket a' Rómaiak nem annyira szükségbül, mint magok törvényeiknek óltalmáért folytatták.

HARMADIK TZIKKELY.

Az elsö Punisi háború, és annak következései.

A' Mamertinusok, a' kik eredetekre való nézve Campaniabéliek valának, Messána városát tsak nyegédességekböl vették-meg, épen úgy, mint fellyebb láttuk, a' Római katonák Regiumot vették vólt meg, a' mellyért meg-is lakoltak. Hiero meg-támadta a' Mamertinusokat, és a' Kartagóbéliek segítségére jöttek, mivel pedig a' Mamertinusok szintén úgy féltek a' Kartagóbéliektöl, valamint a' Syracusai Királytól, azért-is a' Rómaiaknak hatalma alá adták magokat. De a' maga betsületének meg-sértése nél-

nélkül a' Római Tanáts nem óltalmazhatta vólna őket, hanem a' nép, a' melly nem olly józanon gondolkodott, akarta eztet, mivel nagy fortélyokat reménylett ebből, azért-is fegyvert fogtak. Appius Claudius Consul mingyárt-is által ment egy kis Flottával a' tenger ſzorosſán, és meg-verte Hierónak, és a' Kartagóbélieknek egyesült ſeregét, Messanát meg-rakta katonákkal, és maga nagy ditsőſséggel viſzſza tért Rómába, mivel ez első diadalma vólt a' Rómaiaknak, a' mellyet a' tengeren nyertek.

Hiero böltsesſégéből tette-é, avagy erőtlenſégéből, de ő ezen ütközet után mingyárt kötést tett a' Rómaiakkal, hogy maga birodalmát bátorſágba tehesse. A' Kartagóbéliek ugyan urai vóltak a' Rév-partok leg-nagyobb réſzének, és a' tenger mellett feküvő városoknak, de a' Syracusabélieknek ſegitſégével, mind azokból igen könnyen ki-lehetett őket verni.

Ama híres Agrigentum városa ostrom által meg-vétettetett, és az ellenſég meg-verettetett. A' Rómaik magok ſzerentséje által magokat nagyon ketsegtették, és nagy dolgok véghez vitelére nött bennek a' reményſég, 's látták hogy nékiek Flottára vólna ſzükſégek, mert mind eddig nékiek nem vólt, mert a' minő hajókkal ők eddig bírtak, azok inkább tsónakok, mint ſem hajók vóltak. A' Kartagóbélieknek egy Gállyája meg-feneklett Olaſz orſzágnak egy fövenyes tenger parttyán, eztet vették ők mustráúl, és a' mint Polybius írja; két holnapok alatt, ſzáz gályájok öt, és húſz három evedző padokkal már kéſzen állottak, olly ſerényſéggel munkáltatták azokat. Az evedző emberek a' tenger parttyán probálták az evedzést, és az ahoz különössen épitett padokon gyakorlot-

 ták

ták magokat. Ezen elsö tengeri erejekkel nem bánhattak még olly helyessen a' Rómaiak, mint azon nemzetek, a' kik már régen Urai vóltak a' tengereknek; de ugyan tsak hogy ezen tudományban-is az elsöséget meg-nyerjék, és szintén úgy tudhassanak a' tengeren-is hartzolni mint a' száraz földön, hogy a' Kartagóbéliek-nek ebbe való készségeket, és ebben való tudományokat fen haladhassák, új fortéllyokat kelletett nékiek fel-találni. De mit nem tselekszik egy ditsöséges nemzet, miglen maga tárgyához nem jutt?

Duilius Consul mingyárt-is egy Masinát (alkotványt) tsináltatott, a' melly Corvusnak (Hollónak) neveztetett, a' melly az ellenség hajójára le-eshetett, és aztat magához-is kaptsolhatta, egyszer 's mind híd-is lett belöle. Ezen találmánynak igen nagy haszna vólt, mert Duilius meg-verte a' Kartagóbélieket, 7000-ret közzülök meg-ölt, szint' annyit el-fogott, 13 gályáit el-merítette, és 30 el-fogott, soha sem vólt még a' Rómaiaknak egy gyözedelmek-is olly kedves mint ez. Duiliusnak élete fogytáig nagy tiszteletet adtak ezért, és valahányszor vatsorától haza ment, mind annyiszor musikával, és fáklyákkal kísérték.

Kevés esztendök alatt sok vitéz dolgokat vittek ök véghez, és egy diadalom, a' másikát követte, és az ellenségtöl el-vették Corsicát, és Sardiniát. Siciliába meg-szabadította Calpurnius az ármádát egy ollyan tselekedettel, mint a' melly Leonidást a' Persák háborújába örök ditsöségnek emlékezetére méltóvá tette. Az ö 300 társai mind meg-ölettettek, tsak maga sebekkel meg-rakva jött visszza, és ezen bajnoki tettéért egy fübül font koronával

val jutalmaztatott-meg. Ecnomosnál egy ütközetet meg-nyertek a' Rómaiak, a' mellybe ök az ellenſégtül több mint hatvan gályákat elvettek, melly által olly karbá tétettettek, hogy már egéſz Áfricát meg-támadhatták.

Mingyárt-is azon hét Consuloknak edgyike Regulus, a' háborút Áfricába vitte-bé, és mivel Consulſága idejének vége közelített, ollyan panrantsolatot nyert, hogy mint Pro-Conſul (Fö Consul) comandérozza az ármádát. Panaſzolkodott ö ezen parantsolat ellen, és aztat kívánta, hogy helyette mást tegyenek, mivel egy Tolvaj minden ſzántó eſzközeit el-loptа, melly által olly veſzedelemre jutott, hogy egéſz háza népe éhen halhatna-meg, haö maga nem ſzánthatna, és vethetne. A' Fö Tanáts leg-ottan meg-is parantsolta, hogy az ö földgyei közönſéges költſéggel dolgoztatassanak, az ö háza népe-is így tartatasson. És így Seneca mondása ſzerént a' Római nép vólt az ö Árendása, és a' ſzegényſég emelte-fel a' Római Vezérek ditsöſségét. De nehéz el-hinni, hogy Regulus nem más valamelly titkos okbúl kívánta vólna maga viſzſza hívattatását, mert a' Respublica mindég meg-tselekedte vólna nékie aztat, a' mellyekre most ajánlotta magát, mihent kérte vólna; talán a' Tryumphus által való tiſzteletét kívánta, és attól tartott, hogy ne talántán valamelly ſzerentsétlen esett által, ettül meg-ne foſztatasson, ki-is tetzik ez, a' következésbül.

Regulus Kartagó városának egéſzlen Kapujáig jött. Most ö az egéſz háborúnak véget akart vetni, de ollyan frigy pontokat adott ellenſége eleibe, hogy azokat a' Kartagóbéliek, bár nagy félelembe vóltak, meg-vetették. Így

szóllott ő: *Vagy győzedelmeskedni kelletik, vagy magát a' győzedelmesnek alája vetni*, melly mondása által őket a' meg-átalkodott mérészségre fel-ingerlette, és ezen alkalmatosságba el-érkeztek a' Görög segítő seregek-is, a' mellyeket a' Kartagóbéliek bérbe tartottak. Xantippus, a' ki Lacedæmoniai Vezér vólt, formálta ezen seregeket, meg-taníttotta őket a' hadi gyakorlásokra, jó rendet hozott közikbe, nagy tüzet óltott szívekbe, és meg-töltötte őket jó reménységgel. Xantippus nagy bátran reá-is ütött ezen kevély Regulusra, a' ki magát meggyőzhetetlennek tartotta lenni, de az előre való látás hibázott nála. A' Rómaiak meg-verettettek, és Fő Vezérek-is el-fogattatott. Olyan példa vólt ez, a' mellyről Polybius így szól; hogy maga erejébe nem sokat kell bízni a' Vezérnek, hanem bőltsen dolgozni, tapasztalásból kelletik meg-tanúlni látván másoknak hibáját, és szerentsétlenségét, hogy miként kellessen azokat el-kerülni. Xantippus megszabadította a' Kartagóbélieket, 's nem akarván az irígységnek áldozatty a lenni, el-mene onnat.

A' Rómaiak meg-kettőztették magok erejeket, sok gályákat fel-fegyverkeztettek, és a' háborút nagy forrósággal kívánták továbbis szünet nélkül való folyamattyában meg-tartani, mert mivel eleintén mindég szerentsések vóltak, annak emlékezete előttök igen édes vala. A' szélvész, a' hajó törések most-is semmivé tették az ő Flottájokat, azért-is nem akartak többé a' tengereknek Urai lenni, és azokon háborúskodni. De hamar észre vették, hogy éppen a' tengerek az ő ellenségeiknek igen őket fel-muló hasznokra vólnának, és nagy fortélyokat nyujtanának kezeikbe, azért-is egy új Flottát

tát állítottak-fel. Minek elötte ez el-készült vólna, Metellus, a' ki Fö Consul, az az: Pro-Consul vala, Palermo alatt egy nagy diadalmat nyert. Nagy Tryumphussal ment bé Rómába, és 120 Elefántok ékessítették aztat, ez a' Rómaiak elött ollyan nagy újság vala, a' mellyet még eddig nem láttak.

Végtére meg-indúlt ezen Flotta, hogy Lilybæumot, a' melly leg-nagyobb erösége vala a' Kartagóbélieknek, Siciliába ostromolhassa. Ekkor érkeztek követek a' Kartagóbéliektül, hogy az el-fogattattak iránt meg-alkudhassanak, avagy-is hogy azokat Római rabokkal ki-válthassák. Sok Authorok (ha nékiek hinni lehet, mivel Polybius, a' ki ezen háborút szépen le-írta, errül halgat) úgy teszik ki, hogy Regulus, a' ki ezen követek közzül való vólt, aztat tanátslotta vólna, hogy ezen rabok ki-tseréllésére ne állyanak, és annak utánna Kartagóba ment vólna, hogy ottan leg-keményebb halállal öletessen-meg. És hogy bosszút alhassanak haláláért az ö Felesége, és Gyermekei; által adták vólna nékiek a' Rómaiak a' leg-fobb Kartagóból való foglyokat, a' kikkel-is olly kegyetlenül bántak vólna ök, mint a' Kartagóbéliek Regulussal. Az az egy igaz, hogy a' Római erkölts sok kegyetlenséggel vólt öszve köttetve.

Minek utánna Lilybæum már nyóltz esztendeig ostromoltatott, mind a' két Fél erejébe ellankadott, de még-is Claudius Pulcher, a' ki egy fel-fuvalkodott, és gondolatlan Consul vala, meg-támadta a' Kartagóbéliek flottáját a' Drepanumi Révbe, de a' magáét veszténe el, mert eztet Adherbal a' Kartagóbéliek Admirállya semmivé tette, az mondattatik, hogy a'

midőn kevés idővel ezen ütközet előtt nékie tudtára adták vólna, hogy a' szent tyúkok nem akarnának enni, tsúfolódó hanggal ezeket mondotta vóla: *Ha nem akarnak enni, innya kell nékiek adni.* Nem kívántatott pedig ennél több a' babonás Római nép bátorságának meg-gyengítésére. A' többi tengeri készülettyei-is a' Rómaiaknak a' szélveszek, és hajó törések által semmivé lettek, tsak egynéhány Rabló hajókat készíttettek magok költségén, a' mellyekkel az ellenséget nyughatatlanították. A' kimerített kintset helyre állította a' Polgárok' buzgósága, mindenike vitt maga vagyonjából valamit, egy új Flottának fel-állíttatására. A' Respublica ajánlotta magát, ennek pedig ajánlása tsalhatatlan vala, hogy valamit adtak, meg-fogja nékiek téríteni. Hamar-is készek lettek öt paddal való 200 Gályák. Ezen flottával Lutatius Consul semmivé tette a' Hannó flottáját, annak utánna meg-verte Hamilcar Barcást-is, a' ki Attya vólt ama nagy Hannibalnak, a' kirül alább most tsak hamar lészen szó, kénszerítette a' Kartagóbélieket békeséget kérni, a' mellyre ö reá-is állott ezen igen nehéz pontok alatt.

A' Kartagóbéliek egész Siciliából ki-mennyenek. A' Rómaiaknak ök húsz esztendök alatt 2020C ezüst talentumokat tegyenek-le, melly a' mi pénzünkön majd tíz millió forintokat tett. A' szökevényeket, és el-fogadtakat pénz váltság nélkül adgyák ki. Hierót, és vele egy kötésbe állókat soha háborúval meg-ne támadgyák. Még a' Római nép, minek előtte a' békesség meg-erösíttetett vólna, ezen pontokat adta hozzája. A' Kartagóbéliek mind ezeken

ken felül 1000 Talentumokat fizessenek a' háborúba tett költségért, a' többi 2000 Talentumokat pedig tíz esztendők alatt tegyék le, és minden szigetekből, a' mellyek Sicilia, és Olasz ország között vagynak, mennyenek ki. Sicilia, ki-vévén a' Syracusai Királyságot, Római birodalommá lett, és mind azon országok, a' mellyek Olasz országon kívül vóltak, úgy neveztettek, a' hová minden esztendőbe az igazságnak kiszólgáltatására egy Prætor küldettetett, és egy Quæstor az adónak bé-szedésére. Huszon négy esztendőkig tartott háború után még-is a' Rómaiak olly szerentsések vóltak, jól lehet a' pénzbe nagy fogyatkozást szenvedtek, és a' tengereken való járást-is nemigen tudták, ámbár 700 Gályákat veszttettek már el, hogy azon gazdag Kartagónak törvényt szabhattak.

Egy meg-változhatatlan állandóság a' végbez hajtani kívánó fel-tételekbe, egy meggyőzhetetlen ditsőségnek kívánása, és az Országok el-nyerésében való telhetetlenség, a' hasonlíthatatlan vitézség, és azon rend tartás, a' melly Rómába virágzott, vóltak okai ezen Respublica szerentséjének. Egy született vitéz népnek diadalmaskodni-is kelletett az ollyan népen, a' melly tsak maga kereskedése miatt háborúskodott. Mind ezeken felül mivel a' Kartagóbéliek magok Vezéreit, ha egy ütközetet el-veszítettek fel-feszítették, tsak félelmet, nem pedig bátorságot öltottak szíveikbe, a' Rómaiak ellenbe mindég azon igyekeztek, hogy Vezérek szíveibe mérészséget plántálhassanak, és meg-is gyökereztethessék, és azokat, a' kik kötelességeket meg-nem tették, vagy éppen nyúl szívűek vóltak, hivatalokból ki-tették, a' foglyokat ki-nem váltották, és a' szerentsét-

len történetekbül, a' mellyek minnyájokon megeshettek, semmit sem tettek, hogy még megölettettek vólna ollyanokat. 400 Nemes lovas iffiak, a' kikre egy szorgos dolognak véghez vitelét akarták bízni, ellene mondottak ezen szolgálatnak, az ö engedetlenségek azzal büntettetett-meg, hogy a' Censorok Sententziájok szerént lovaiktól fosztattattak-meg, de azért el nem vóltak vesztve végképpen az Országba, ezen szégyent el-törülhették ök más alkalmatosságba tett magok jó viselete által, és megint elö mehettek. Az illyen hasznos büntetések tsak arra valók vóltak, hogy az ö szolgálatra tartozó érzékenységek fel-ébresztessen. Szóval Rómának vitéz, és meg-jobbíthatatlan katonái vóltak, mindenkor általok el-terjedéséhez, és tárgya el-jutásához közelített.

Az ö Consulai igen szorgalmatosak vóltak, mert mivel tsak esztendeig vóltak hivatallyokba, reá nem úntak a' szolgálatra, sött egyike az másika elött kívánta magát külömböztetni, mind ezek által lett Róma más Nemzeteknek meg-hódoltató Aszszonya. Az el-végzett elsö Punisi háború után, a'népnek száma nagyon megkissebbedve találtatott lenni.

A' Kartagóbélieknek Trupjai, a' kik Áfrikai bérbe fogadottakból állottak, nem hogy ollyan hüséget mutattak vólna, a' minöt a' hazai szeretet szokott bé-önteni a' szívekbe, de még magok hasznát tekintvén igen hajlandók vóltak a' párt ütésre. Haza akarták öket küldeni, és kevesebb fizetést-is nékiek adni, de éppen ez vólt ösztönök a' leg-kegyetlenebb párt ütésre, ha Hamilcar nem lett vólna a' városnak óltalmazója, tehát el-foglalták és elpusztíttották vólna aztat. Ezen bérbe vett katonák

tonák el-foglalták Sardiniát, és a' Rómaiakat meg-kinálták azzal, de a' Rómaiak meg-vetették ezen ajánlást, és más módhoz láttak, hogy ezen szigetet magokévá tehessék, mivel ez részekre igen jól feküdött, és már az általok el-foglalt országokhoz hozzá illett. Azért-is a' Rómaiak meg-parantsolták a' Kartagóbéliéknek, hogy ezen szigetre számot ne tartsanak, és kénszeríttették öket azon költségnek meg-térítésére-is, a' mellyet ök ennek meg-vevésére költöttek. Kartágó mindenekben engedett, mivel még akkor igen gyenge vólt, hogy boszszút álhasson.

Egyszer 's mind minden felöl békesség lett, és a' Jánus temploma, a' melly Numa Királynak idejétül fogva, mindenkor nyitva állott, bézárattatott. Nehány hólnapok után megint meg-nyittatott, és tsak Augustus Császár idejébe zárattatott-bé, mert a' Görögöknek éltetö Elementumok a' háború vala, és még-is sok Authorok, az ö emberi szereteteket, és igazságokat dítsérik.

Midön a' Rómaiaknak dolgai illyen karba vóltak, egy követséget küldöttek ök Illyriumba, hogy azok némelly károkért, a' mellyeket néhány Római kereskedöknek az ott való Tengeri tolvajok tettek, elégtételt kívánnyanak. Az Illyriumi Királyné *Teuta* a' követeknek így felelt: Hogy ö ugyan a' tengeri tolvajok által soha Rómát meg-nem támadtattya, de mivel az ö országában a' nyerességet tenni tengereken való ki-járás szokásba vólna, aztat jobbágyainak soha meg-nem fogja tíltani. Ezen szavaira ezeket szóllotta a' leg-ifsabbik a' követek közül. *Mi nálunk a' Respublica meg-bünteti a' leg-kissebb Polgárnak meg-bántatását. Té-*

gedet-is majd kénszeríteni fogunk mi; a' te Országod szokásának meg-változtatására. Ezen fenyegetés olly haragra indította Teuta Királynét, hogy a' követeket mind meg-ölette. Erre mingyárt a' Rómaik rajta mentek ezen Királynén, és egész Illyriumot el-vették tőle, és ezen alkalmatossággal meg-mutatták magokat a' Görögöknek. Athéna, és Corynthus megengedték nékiek az ő játékokba való bé-menetelt, és meg-nem gondolták akkor, hogy ezen esméretlen népnek Sclavussai léfznek.

Az alatt a' Gallierek nagy készületeket tettek a' háborúhoz, mivel azon bofzfzonkodtak, hogy a' Rómaiak már annyi Országokat feloszttottak magok között, mingyárt-is a' Rómaiak meg-kérdezték a' Papokat, hogy mi tévők legyenek, hogy ezen irtóztató háborút el-kerülhessék, a' Papok aztat tanátslották, hogy két Gallereket elevenen temessenek-el, ez meg-is esett, a' mellyből által lehet látni, hogy a' régi nemzeteknél a' vad vallásnak, és bofzorkányfágnak minémű következései voltak. Ezen barbarus tselekedet nagyobb feneséget okozott a' Gallereknek fzívébe, mingyárt-is Etruriába egy nevezetes Armádájokat megverték a' Rómaiaknak, de mivel ők mezítelen viaskodtak, a' többi ütközetekben fokat fzenvedtek. 530 Efztendőbe leg-előfzör mentek a' Rómaiak a' Padua (Pó) vizén által, és megvették Mediolánumot, az Insubriusok Fő városát, meg-hódoltatták Liguriát, és ezen két Tartományokból egy országot tsináltak, a' mellyet ők Cis alpina Galliának, az az: A' havasok mellett feküvő Galliának neveztek. Cremonába egy Coloniát alíttottak fel, mást

megint

megint Piatzentziába, és annak utánna vetették Istriát, és Illyriát hatalmok alá. Most mingyárt a' második Punisi háború fontossabb dolgokat fog tünetni szemünk elibe.

NEGYEDIK TZIKKELY.

A' második Punisi háború, a' Cannai ütközetig.

A' Kartagóbéliek, és Rómaiak, majd leghatalmassabb népek valának az egész világon, de minek utánna a' Rómaiak Siciliát, Sardiniát, Illyriát (a' mellyet ma Dalmátziának, 'és Horváth országnak neveznek) el-vették, hatalmokba meg-tsökenni kezdettek, de éppen az ő szerentsétlenségek még jobban fel-indította őket a' Rómaiak ellen, és Hamilcar az ő nagy Vezérek azon igyekezett, hogy nem tsak nemzete ditsőségét helyre állíttsa, de még a' Rómaiakon boszszút-is álhasson. Azért-is Spanyiol Országba a' Kartagóbélieknek azon tartománnyát, a' mellyet már ők ottan el-vettek, ki-terjeszteni akarta, a' hol-is minden segítő eszközöket keresett a' háborúnak folytatására. A' mint már Ármádájával indúló félbe vólt ezen országba, meg-kérdezte maga kilentz esztendős fiát Hannibált, ha vólna-é kedve ötet ezen táborozásba követni? Az iffiú, felette kérte az Attyát, hogy vinné-el magával, mingyárt-is az Attya áldozatot tett egy maga Bálvánnyának, mellynek végezete után által öleltette az Oltárt ezen fiával, és meg-esküdtette ötet,

hogy

hogy egész életébe a' Rómaiaknak ellensége fog lenni. Iszonyú kívánás egy Attyától! de Hannibal gyermek lévén szent dolognak tartottta eztet tenni, és hogy ezen hitet köteles-is vólna megtartani, és mindenkor aztat óhajtotta, hogy tsak hamar fel-nőhetne, az Attyának nyomdokit követhetné, és a' Rómaiakat meg-támadhatná.

Bé-menvén Hamilcár Spanyol országba az ármádával, kilentz esztendőknek el-folyta alatt, a' Kartágóbélieknek hatalmát nagyon ki-terjesztette ő ezen országba, és Kartágó felette nagy kintset gyüjtött abból. Hamilcár meghólt, és helyét az ő Veje Asdrubal foglalta el, nyomdokát Ipájának ő-is szerentsésen követte. és Cartagena városát ő épitette Spanyol országba, a' mellyel úgy meg-erősítette a' Kartágóbélieknek az ő hatalmát, hogy a' Rómaiak méltán nyughatatlankodhattak, e' mellet Róma a' Gallierektül-is fenyegettetett, ezek pedig nagy fokasággal vóltak. Hogy ezeknek Róma ellent álhasson, a' maga félelmes szomszédgyaival a' Kartagóbéliekkel, a' kik magok-is a' háborúnak meg-újításától féltek, illyetén alkura lépett, hogy a' Kartagóbéliek magok ármádájával az Ebro Vizén által ne mennyenek, és Saguntum városa, a' melly a' Rómaiakkal kötésbe lévén, szabad légyen, és független maradgyon.

De a' békesség nem lehetett fokáig állandó illyen nagyra vágyó két nemzetek között, a' kiknek dolgaik, és gondolkozásaik olly nagyon egymással ellenkezők vóltak. Asdrubal, a' ki természettel békesség szerető ember vala, a' közöttök tett egyezést pontra meg-tartotta, hanem Hannibált, mivel kívánta, melléje küldötték, ez el-érkezvén, maga tsak hamar meg-

meg-hólt. Asdrúbal halála után a' Fő Vezérséget Hannibálnak adták. Ez jól-lehet tsak huszon-négy esztendős vala, de még-is kimondhatatlan bátor szívű, a' dolgokba mélyen bé-látó ember vala, és a' természet úgy formálta ötet, hogy a' háborúk viteléhez-is úgy értett, mintha már néhány táborozásokat végzett vólna. De ezek mellett a' Rómaiaknak meg-engesztelhetetlen ellensége-is vala, és örökké tsak háború után sohajtozott, hamar-is messzire ki-terjedő fel-tételeket vett gondolóra, a' mellyekre az ő nagy lelke, 'és passiói ösztönözték. Ő a' maga katonáitól tsak hogy nem imádtatott, mivel jól-tévőjök vólt, és nagy példákkal tündöklött szemekbe; ő mindenkor ébren vólt, és több órákat nem fordított alvására, tsak annyit, a' mennyi szükséges vólt erejének fen tartására, ollykor a' száraz földre heveredett ör álló katonái között; a' jól végh-ez vitt hadi dolgokért az érdemesseket böven meg-jutalmazta, a' mellyeket maga-is örömmel vitt végbe, valamelly nagy Vezér vólt, ollyan Minister-is vólt Rómának nem kis kárára.

Kartágó két részre vala osztva, az első, és leg-erössebb rész a' Barcinusi vala, a' mellynek feje míg élt Hamilcar vala, és ezen rész háborút kívánt, de Hannibál a' más részt sem akarta el-mellözni, mivel ez idővel a' más résznél még nagyobb lehetne, hogy ez-is reá állana-é a' háborúra, azért-is ez iránt a' köz Társaságnak akarattyát kívánta tudni, követeket-is küldött ő ehez, és általok Saguntum ellen panaszokat tett, és a' Rómaiakat-is útálatossá tette Respublikája előtt, és mind ezekkel aztat vitte véghez, hogy nékie tellyes hatalom

talom adatott Saguntummal úgy bánni, valamint nékie fog tettzeni, és mindent azt végzeni, valamit Kartagónak haſznára lenni fog ítélni.

Mingyárt-is ostromlotta ö Saguntumot, ezen város követeket küldött a' Rómaiakhoz, és általok ſegítſéget kért, de ezek ſemmit ſem nyertek, mert ezen dologról a' Rómaiak mindég tanátskoztak, de ſegítſéget nem küldöttek; ugyan azért így ſzollott edgyike azon követek közül. *Dum Róma deliberat Saguntum perit.* *Míg Róma tanátskozik Saguntum el-vész.* Nem-is történt másképpen, mert ezen város hét holnapokig ostromoltatván, Lakossai el-türhetetlen inſégre jutván, minden drágaſágaikat megégették, és házaikat fel-gyújtván, majd minnyájan az Aſzſzonyokkal, és gyermekeikkel edgyütt a' lángnak prédáivá lettek, a' kik életbe maradtak, azok kardra hányattattak.

Rómába nagy ſzemre hányás lön, hogy ezen hü, és haſznos vélek egy kötésben állott Baráttyaiknak ſegítſéget nem küldöttek, de már késö vólt fabulázni, mert már a' föld ſzínén tsak hamva vólt Saguntumnak.

Mingyárt-is háborúhoz kéſzültek a' Rómaiak Kartagó ellen, és új követſéget küldöttek hozzájok: hogy mivel ök a' Rómaiakkal alkura léptek, és akkor arra-is reá állottak, hogy Saguntum városa ſzabad, és mástól független légyen, tudgyák-meg tölök, mért bántak tehát így minden nemzetek törvénnye ellen, azzal. Egyſzer 's mind ezen követek által Hannibálnak-is ki-adattatását kívánták. De nem hogy ötet ki-adták vólna, még aztat mondották, hogy hasonló példát fognak tenni a' Rómaiakon-is. Fábius ezen követſégnek fe-

je,

je, erre nem sokat szóllott, hanem a' felsö ruhájának edgyik rántzát meg-fogván, kevély szavakkal ezeket mondotta: *Íme ebbe vagyon a' ti békességtek, vagy-is háborútok; Válaszszatok!* A' Tanátsnak feje erre így felelt hasonló kevély hangon: *Fábius válaszszon!* mellyre-is ez így szóllott: *Tehát légyen háború.* Ezt kívánta a' Barcinusi Réfz; és ezen Fábius jelentését örömest bé-vették.

Nagy kérdés adgya itten magát elö, hogy ezen háború igazságos vólt-é; avagy nem? mert a' közöttök tett utólsó alku szerint, nyilván el-vólt végezve, hogy Saguntumot a' Kartagóbéliek békességbe lenni hadgyák, és így ök ezen alku által tett fogadásokat fel-törték. De ellenbe, a' Rómaiaknak-is Sardiniába, és Corsikába ellenséges bé-tsapások, és az új adó, a' mellyet a' Frigy-kötés után a' Kartagóbéliek nyakára róttak, szintén ollyan eröszak tételek, és helytelen elö vételek vóltak. Mivel pedig azon végezés, melly Asdrubállal esett-meg, úgy tekintetet, hogy ez tsak mint-egy fegyver nyúgovás légyen néhány esztendeig, tehát azzal úgy éltek, hogy ez soha se tellyesíttessen, és így mind a' két részrül, tsak igazságtalanságok, eröszakoskodások, indúlatok, és kevély irígységek látzattattak, és tsak alkalmatos idöre, és színes okokra várakoztak, hogy a' tüz ki-lobbannyon.

Úgy tettzett ugyan mintha Rómának igazsága vólna, hogy Saguntumért bosszút állyon, de leg-inkább Kartagót akarta meg-alázni, és aztat ki-rablani. A' természet törvénnye szerént tartozik ki ki magát óltalmazni, ha meg-támadtatik, de magánál erötlenebbet meg-támádni, ollyan emberi gyarlóság, a' mellyet

mellyet nem igen lehet a' bűntől külömböztetni, mivel ez vagy haragból esik, vagy kevélységből, leg-inkább pedig annak vagyonnyára való helytelen kívánásból.

A' Római követek, a' kik Spanyol Országon, és Gallián által útaztak, azon igyekeztek, hogy ezen két országnak lakosival kötést tegyenek, de minnyájan ezek, az ő Respublicájok ellen fel-vóltak indúlva. Spanyol Országba aztat mondották nékiek, hogy Saguntumnak el-rontása nem igen gerjeszti szíveket az egyezés kötésre, Galliába pedig nevetséges dolognak láttzatott, hogy annyi sok meg-bántások után Róma mellett magokat óltalmazó háborúba keverjék. Így tehát Róma maga erejére hagyattatott, a' háború pedig nem vala könnyű, mert hat Legiójoknál nem vólt több, ezek állottak 24000 gyalogokból, és 1800 lovasokból, és az Olasz népekből 48000 főből álló ármádát formáltak, a' Flottájok pedig 240 hajókból állott.

Azon két Consulok közűl, a' kik forsot vontak, hogy mellyike mellyik országba mennyen a' hadakat vezérleni, Sempronius Africába mene, Publius Scipio pedig Spanyol országba, és ezen két vezéreket mindenütt készen várták már a' jó karba helyheztetett ármádák.

Hannibál, a' kinek azon tellyes hatalom adatott, mindeneket maga tettzése szerént rendelni, és végzeni, és a' kinek hatalma nem úgy mint a' Consuloké tsak rövid időre vala meg-határozva, minden meg-kívántató készületeket meg-tett a' háborúra. Ő eztet nem másutt, hanem Olasz országnak kellő közepén kívánta vinni, mivel már akkor egész Olasz

ország-

országnak Urai vóltak a' Rómaiak. Soha sem vólt egy elme fel-tétel (Systema) ennél sem bátrabban, sem böltsebben ki-dolgozva. Eleintén az ország dolgait jó rendbe öszve szedte, annak-utánna tudakozódott szorgalmatossan mind azon akadályokról, a' mellyek ötet úttyába gátolhatnák, és sokakat a' Gallierek közül maga jósága, és adakozása által maga részire vont, minden katonái-is kiváltképpen szerették ötet. Semminémü veszedelem meg-nem tudta ötet rettenteni, mivel ö azokat már előre látta, és jól-lehet majd mindenütt úttyába elö adták ezek magokat, de még-is szíve ollyan bátorságtól élesztetett, hogy reménységében meg-nem tsökkent, és azokon, mint egy nagy Bajnok által ment.

Meg-is indúlt ö Cartagena városából (a' mellyet a' mint fellyebb ki-tettem Spanyol országba Asdrubal épített, és új Kartagónak-is hívták) maga ármádájval, a' melly 50000 gyalogságból, és 20000 lovasságból állott, és Kartagóbéli, Africai, Spanyol, Gallierek, Olasz, 's Görög Nemzetekből öszve szedettek. Szükséges aztat-is tudni, hogy Hannibál még Attya éltébe jött Spanyol országba, mivel az ö Attya kilentz esztendeig mint Fö Vezér háborúskodott ottan, és már ezen idönek nyoltzadik esztendeje folyt, a' midön ö az Attyához Hamilcarhoz Kartagóból érkezett. Mingyárt ditsöséggel kezdett indúlásának alkalmatosságával, nagy akadállyal vitte által maga ármádáját az Ebro vizén, de ugyan tsak szerentséssen ált' vezette, de ezen nehézség tsak árnyék vala azon nehézségekhez képest, a' mellyek elö adták magokat a' Rhonus vizének, és a' Frantzia országi Havasoknak (Alpes) által meneteleknél. Két

állyen felette köfziklás, meredek, irtóztató magasfágú, 's kietlen havasokon kelletett nékie által menni. Az elsö a' Pyreneusi havasok vóltak, a' mellyek Spanyol orfzágot el-kerítik Frantzia orfzágtól, ezen a' havasokon, mivel még nyár vala, békével által méne, de mihent meg-hallotta Scipio indúlását, mingyárt Marfeil városába ment, mert Frantzia orfzágba akarta ötet meg-verni. A' Gallierekkel a' Rhone vizének parttyát-is el-foglaltatta, de mindenképpen meg-tsalatott, mert Hannibál ollyan febesféggel masérozott, hogy Scipio ötet utól nem érhette, fem meg nem gátolhatta, hogy a' Rhone febes vizén által ne vitte vólna feregét, jól-lehet a' partyát a' Gallierek örzötték, de olly fortéllyal élt itt, hogy hírt botsátott, hogy épen ott akarna által menni a' hol azok örizeten állanak, azért-is a' Gallierek egy rakásra minnyájan oda gyültek; ö azomba nagy febesféggel jobbra fordúlt, és négy mértföldnyire alább ditsöfégesen által vezette ármádáját, fött még Elefántyait-is, és marsát tovább követte.

A' második havasok azon Alpesek vóltak, a' mellyek Olafz orfzágot Frantzia orfzágtól el-hasíttyák, ezeknek allyához October holnapjába jutott, a' midön már minden hegyei, völgyei havakkal, és jegekkel bé-vóltak borítva, és a' mellyeken által való menetelt azon havasoknak vad lakossai-is gátolták, a' kik tsak kövekkel-is agyon hagyigálhatták vólna az ö katonáit. A' Pyreneusi havasokon való által menetel, tsak játék vala ehez képest, de bátran ezeknek meg-hágásához-is hozzá fogott. Sokat alkalmatlankodtak itten nékie azon havasi lakosok, mert hagyigálni kezdettek reá-

jok,

jok, és azon ſzurdokokat fákkal, vagy kövekkel, a' mellyeken által kelletett menni bé-hányták, köveket-is akartak höngöríteni reájok, de ezzel azon vad emberek ſemmire ſem mehettek, mert a' nagy hóba a' kövek be-ſüllyedtek, és közöttök kárt nem tehettek, hogy ezen alkalmatlan emberektöl meg-ſzabadúlhasson, nyilakat lövöldöztetett ellenek, de ezekkel talán el-nem kergette vólna öket, hanem hogy az Elefántokat meg-látták, úgy el-rémültek, hogy mingyárt el-ſzaladtak, és többé nem-is mutatták magokat. De ugyan tsak ſok iſzonyú fáradtſágok vólt az ö katonáinak, mert a' fákat, és köveket, a' mellyeket a' ſzurdokokba azon vad emberek bé-hánytak, ki kelletett hányni, ſok helyeken pedig a' nagy havak jegek között útakat kelletett által vágni, de mind ezeket víg kedvel tselekedték az ö katonái, mivel felette ſzerették ötet, pedig már ſokan meg-is hóltak közülök a' nagy hidegek, és éhſég miatt, a' ruhájok-is már kezdettek rongyollani, föképpen láb-belikben ſzenyvedtek ſogyatkozást. Fel-érven a' leg-magassabb hegynek tetejére, meg-mutatta Hannibál nékiek Olaſz orſzágnak gyönyörü és termékeny térſégét, és meg ígérte nékiek, hogy annak gyümöltséböl böven fog nékiek adakozni. A' ſok fáradtſágok el-viselte után ſzerentséssen bé-is értek tizen ötödik napon ezen gazdag orſzágba.

Ki-tettem tsak most fellyebb, melly erös vala az ö ármádája, de a' nagy és ſúlyos fáradtſágok, betegſég, és éhſég nagyon el-olvaſztották aztat, nem-is maradott több, hanem 20000 gyalogſága, és 2000 lovasſága, de nem-is vólt ez tsuda, mert Cartagéna városától, Olaſz orſzág térſégének ſzéléig, négy ſzáz

mért földeket tett hátra ármádájával. Ezen menetele meg-érdemli, hogy minden Nagy Vezérek által el-végeztetett híres dolgaik eleibe tétettessen. Polybius gyönyörüen 's helyessen-is le-írta eztet, ha mingyárt tsuda tételekről, és mesékről-is írásiba úgy nem emlékezik mint Titus Livius, a' ki Herodotusból ſzedte-ki meséit. Így ír ez Hannibálról, hogy nékie ſok Bor eczettye vólt, a' mellyel meg-öntöztetvén a' kö-ſziklákat, meg-lágyította azzal azokat, és úgy mehetett által a' havasokon, ugyan hol vehetett vólna annyi bor eczetet, hogy ollyan rettentö nagyſágú hegyeknek megöntözésére elég lett vólna, a' bor eczet ſem ſzokta a' köſziklákat úgy meg-lagyítani, mint a' Bak vér a' gyémántot.

Minek-utánna bé-érkezett Hannibál Olaſz orſzágba, egynéhány nap meg-nyugtatta maga ármádáját, de tsak hamar azután ollyan elövételekhez kívánt fogni, mellyek által az ö neve, 's híre, fegyverének pedig félelme meſzſze el-hasson. Elöſzör-is mingyárt meg-vette Taurinumot (ma ez Turrinnak neveztetik, és a' Sardiniai Királynak lak városa) Scipio Olaſz orſzágnak óltalmára ſietet. Ezen Római Consul a' Kartagóbéliek ármádáját a' Ticinus vizének túlsó partyán találta, rajtok ment, és meg-támadta Hannibált, de kegyetlenül megis verettetett, és maga is ſebbe esett, az ö Lovaſſága aztat vélte, hogy meg-ölettetett vólna, azért-is mingyárt el-ſzaladott, ugyan tsak által méne ö a' Padua (Pó) vizén. Hannibál mindenütt nyomba követte ötet, de Pavia városába még-is bé-vethette magát, de a' Gallierek el-hagyták a' Rómabélieket, és minnyájan Hannibálhoz által mentek.

Sem-

Sempronius ezen idõ alatt Áfricából Sicíliába ment, de innét mivel Scipio sebbe essett, az õ ármádáját kûldettetett által venni. Ezen hiú és kevély Consul ollyan reménysséggel ketsegtette magát, hogy õ más vezérnek segítsége nélkûl-is, Hannibált meg-fogja verni, Scipio, a' ki még akkor sem gyógyúlt-meg sebébûl, meg-intette õtet, hogy ne habahurjáskodgyon, mert nagy Bajnokkal léfzen dolga, de ö tsak leg-kissebbet sem akart le-tenni maga fel-fuvalkodott fzándékából, hanem a' Trebia vize partyán reá ütött az ellenségre, de nagyon megis verettetett, mivel minden-képpen gondatlan vólt, mert mingyárt az ütközet elein ollyan fortéllyal élt Hánnibál, hogy úgy tettette magát mintha félne, meg-futamtatta edgyik Phallanxját, és ezzel által tsalta õtet a' vízen, de annak-utánna meg-fordúlván ditsõsséges gyõzedelmet nyert. A' hó nagyon esett akkor, a' vízen által való gázolásban nagyon meg-áztak Sempronius Katonái, úgy meg-is fáztak, hogy fegyvereiket tsak alig tarthatták kezekben, még ezen felûl gúnyájok-is rongyos vólt, és az éhségtûl-is meg-vóltak erõtelenítve. A' Hannibál katonái ellenbe jó mundurba vóltak, mert minhent a' havasokról le-jõtt, egész ármádájának új mundirt osztattatott-ki, erõben-is jóban vóltak, mert jól tartotta õket, és így ezekis okai vóltak Sempronius veszedelmének.

De mindazonáltal Hannibál, szemellyébe itten tsak hogy el-nem fogattatott, mert a' zahola lovának szájába el-tört, és már lova az ellenség közé kezdette vinni, de hív katonái segítettek rajta, még-is meg-foghatták lovát, és más kantárt vontak a' lova fejére.

A' Rómaiak azon helynek a' hol ez történt illyen nevet adtak: *Ruptum frenum Hannibalis*; az az: *Hannibál Zabolájának el-törése*, és a' mai Olaszok-is ezen helyet *Rotto Fredonak* nevezik, és ezen a' helyen egy kápolnát-is építtettek, 1757 esztendőbe nagy emlékezetü, és kegyelmes Királynénknak Mária Theresiának ármádája-is meg-verekedett ezen a' helyen Marquis Botta vezérlése alatt a' Frantziákkal, és Spanyolokkal, ditsősségesen-is diadalmaskodott rajtok, hanem ama nevezetes, vitéz Generálissa *Berenklau* el-esett itten, kinek-is teste azon Kápolnába temettetett-el. Magam-is, ki ezeket írom, valamint az ütközetbe, úgy temetésén-is jelen vóltam.

Hannibál által méne annak-utánna ármádájával az Appeninusi hegyeken (ezen hegyek Genuánál kezdödnek, és Siciliáig tartanak, és majd nem tsak kétfelé hasíttyák Olasz országot) de itten dolga talán nehezebb vólt, mint mikor az Alpeseken által jött, mert az ö katonái két nap rettenetes szélvészt szenvedtek, sátorok pedig nem vólt, itten ö hét Elefántot, sok lovakat, és embereket-is veszített, a' hegyekrül a' térségre érkezvén, még egyszer reá tsapott ö Semproniusra, itten olly hatalmassan vitt mind a' két ármáda, hogy nem lehetett megítélni mellyike lett vólna győzedelmes.

Ezen véres ütközet után leg-rövidebb úton meg-indúlt Etruriába, ezen úttyába igen sok posványokra talált, a' mellyek felette nehezítették menetelét, mert négy nap négy étszaka gázolták a' vizet az ö katonái, maga egy Elefántra ült, a' melly még meg-maradott (mert a' többi már mind meg-döglött) és azon nagy

fárad-

fáradſággal jött által a' ſok hénáros vizeken, tsátés, és nádas ereken, 's kotymányokon, de egy ſzemére meg-is vakúlt, melynek oka a' roſz levegö ég, és ſanyarú fáradſágok vóltak.

Egy új Consúl, a' ki érdemetlen vala ezen hívatalra Flaminius nevezetü, egéſzlen bétetézte hírét nevét Hannibálnak: ez igen vakmerö ember vala, és egy ſzoros passuson a' Trasimenus Tava mellett meg-ütközött Hannibállal, de ez itten ötet egéſz ármádájával körül vette, és úgy meg-verte, hogy maga elesett, katonaſága pedig halomra vágattatott, tsak 6000 Római Katonák lettek mentek ezen méſzárlástól, és ezek-is más nap kénſzeríttettek magokat meg-adni. Még más 4000 katonák, a' kik Flaminiussal egyesülni akartak, megverettettek. Úgy tettzett mintha a' ſzerentsének Hannibál parantsolna.

Olly ſzerentsés-is vólt ö, hogy mivel már Rómához közelített, ezen városba más beſzéd nem hallatott, hanem ezen jajjal kevert kiáltás: *Hannibal ante portas! Hannibál a' Kapuk elött.* És ezen lármázás olly rettegést, olly félelmetis okozott a' Polgárok ſzíveibe, hogy nem tudták, mi tévök légyenek, és majd kétſégbe estek. Valóſággal el-is veſzett vólna Róma, ha a' Senátus minden akkori ſzokás ellen, maga hatalmával egy ollyan Dictátort meg-nem nevezett vólna, a' ki a' Senátusnak bóldogſágát helyre állítani alkalmatos lenne. Ez Fábius vala, a' ki igen bölts, és fáradhatatlan ember vólt. A' Nép pedig maga réſzirül Minuciust hírdette-ki a' Lovasſág vezérének, ez gyarló válaſztás vólt, és ollyan, a' melly a' Dictátori méltóſágot még fényessebbé tette. Fábius maga ſzolgálattyát némelly Relligiónak Czere-

móniáival kezdette, ez igen szükséges-is vólt, mert az akkori Római nép még igen babonás vólt, ö egy régi fogadást újíttatott-meg, a' melly régenten a' fegyverek szerentséltetésére tartatott.

Fabius ollyan fel-tétellel sogott a' táborozáshoz, hogy ö nem fog nagy ütközeteket tartani, hanem tsak azon fog igyekezni, hogy ellenségének élelemre valóját vagy el-vehesse, vagy-is azokat el-ronthassa, hogy így megerötelenítsetvén, kénszeríttse ötet vagy az országból való ki-menetelre, vagy épen éhen való el-veszésre. Ez ugyan nem utólsó hadi fortély egy ellenségnek meg-aláztatására, ha egy Hadi Fö-Vezér eztet véghez viheti. Fabius mindég a' hegyeken ütött tábort, el-kerülte az ütközeteket, és tsak apró tsatákban eresztkedett Hannibállal, melly tsatáknak, hol egy, hol a' más részre estek jól ki, de Hannibál mindég veszetett népet, ha mingyárt nem sokat-is, ezek mellett Fabius igyekezett a' mezöbe a' gabonát-is meg-rontani, a' réteket-is, hogy Hannibál ármádáját inségre hozhassa.

Történt egyszer, hogy Hannibál maga ármádájával egy kerék térségen Szállott-meg, a' melly hegyekkel vólt körül véve, ezen hegyekre pedig úgy szállította Fabius maga katonáit, hogy Hannibál sem ki, sem bé nem mehetett, mert az útakat, mellyek szorossak vóltak, meg-rakta úgy katonákkal, hogy azokon által menni lehetetlen vólt, itten tehát Hannibálnak éhen el-kelletett vólna veszni ármádájával edgyütt; hogy tehát ezen veszedelembül ki-szabadúlhasson katonáival edgyütt, sok ökröket öszve hajtatott. és mindenikének szarvaira szalmát

mát kötöztetett, éfél után meg-gyújtatta a' ſzalmát az ökrök ſzarvain, az ökrök érezvén a' tüzet, meg-bódúltak, és öſzveſéggel nagy bögéssel arra felé ſzaladtak a' hegyre-fel, a' hol Fabiusnak ſátora állott meg nem foghatta ö mitsoda lárma légyen ez, és a' ſok tüzeknek feléje való jövetelét tsudálta, meg-is rettent, 's ugyan azért lármát trombitáltatott, 's doboltatott, mellyre-is mind a' hegyrül, mind az útból, és ſzorosokból az ö katonái vezérjek mentſégére futottak, az alatt pedig Hannibál maga ármádájával ezen Labyrinthusból ki-ſzabadúlt, mert az üressen hagyott úton ének ſzóval el-méne, és tsak mikor már meg-virradott látta Fabius, miként tsalta-meg ötet Hannibál.

Mivel Fabius mindeneket jól meg-vi'sgáló, és meg-fontoló ember vala, a' Rómaiaktól ezen név adatott nékie; *Fabius Cunctator! Múlatozó Fabius.* Ellenbe Minucius elég hirtelen vala, de maga kárával. Ótsárlotta ö mindenkor a' Fö-Tanáts elött Fabiust, és motozónak lenni mondotta, mivel nem hogy úgy mond megtámadná az ellenſéget, de még egy felöl ö puſztíttya az Orſágot a' mezökön, réteken mindeneket el-rontván, más felöl pedig Hannibál, ſzóval: hogy ö egy félénk ember volna. Ezen gyalázására így felelt Fabius: *Én valóſsággal félénk vólnék, ha én a' gyalázatnak félelme miatt hibákat tennék.*

Utóllyára abba vádolta Fabiust, hogy ö Hannibállal alattomba edgyet értene, mivel ez az ö földgyeit meg-kéméllené. Fabius leg-ottan meg-parantsolta maga Fiának, hogy azokat adgya el, és azon pénzt, a' mellyet éretek kapott, a' rabok ki-váltására fordította. Ezek után viſzſza hívattatott Rómába; és a'

népnek egyik Tribunussa rútúl motskólta ötet, a' mellyre tsak így felelt: *Fabius az ö Polgár társaitúl gyanúságba nem vétethetik.*

Olly nagy igazságtalanságot követtek-el rajta, hogy a' lovasság Fö Vezérjével az ö hatalmát el-osztották. Rómából az ármádához érkezvén, mingyárt ennek felét alája-is adta, ezen fél ármádával Minucius rajta-is ment a' Kartagóbélieken, de úgy-is körül vétettetett, hogy segítség nélkül tengre tétettetett vólna, hanem Fabius sietséggel jött maga fél ármádájával, és az ellenséget el-szélly esztette. Minucius meg-vallotta nyilván maga hibáját, és a' katonák előtt aztat mondotta, hogy Fabiustól nékie tanúlni kelletik, hogy katona lehessen, és erre maga katonáival hozzája méne, Attyának nevezé, és az ö katonáit Oltalmazóinak, és azon hatalmat, a' mellyet a' Fö Tanáts nékie adott Fabiusnak örömmel által adta. Dítséretes dolog, ha ki maga hibáit meg-esméri.

ÖTÖDIK TZIKKELY.

Canna mellett való ütközet, és a' háborúnak tovább való le-írása mind addig, míglen Scipio Áfricánus Spanyol-országba mint Fö Vezér a' háborút nem vitte.

Tsak a' tapasztalásból tudattatik-meg az, hogy a' háborúknak szerentsés ki-menetele jó Vezéreknek választásától függ, de a' köz né-

pet

pet ritkán téfzi a' tapafztalás okossabbá, mivel ö maga képzelödéseit követi, és a' Cabalák által hamar meg-tsalattya magát.

Terentius Varró egy Mészárosnak fia vólt, és maga-is ûzte ezen mesterféget, de épen ez által, mivel a' Népnek hízelkedni tudott, nagyra vitte maga dolgát. Ezen Varró, a' kinek legkissebb érdemei fem vóltak, és még kevély, és maga felöl nagyon el-hitt ember vólt, a' Nemességnek boszszúságára Consulságra emeltetett. Æmilius, a' ki társa vólt, de a' népnek úgy mint ö hízelkedni nem tudott, azomba egy Polgárhoz illö erköltsökkel bírt, és jó Fö Vezér-is vala, Varróba ellenkezö társra talált, a' kitöl jobban kelletett nékie félni, mint a' Kartagóbéliektül. Nyóltz Legiók, mindenikét számlálván 5000 gyalogságra, és 300 Lovasokra, mind azon Truppokkal, a' mellyekkel a' Rómaiakkal egy kötésbe állók a' Legiókat meg-szaporították, ezen két Consulok alatt egy félelmes ármádát formáltak. Ha Æmilius maga lett vólna Fö vezére ezen ármádának, meg-gyözhetetlen lett vólna, de Varrónak vakmerösége által Canna alatt Apuliába semmivé tétettetett.

Két Vezérek, a' kik ellenkezö fundamentomokkal bírnak, és ma egyike, más nap pedig a' másika Comandiroz, ezek mellett egyenlö erövel bírnak, két ollyan fökhöz hasonlíttatnak, a' mellyek ellenkezö gondolatokkal egy testen akarnak uralkodni. Az egymást nem értés ezen két Consulok között egy bizonyos szerentsétlenséget jövendölt. Azon napot, a' mellyen Varrónak Commandója vólt, arra fordította ö, hogy magát a' leg-nagyobb szerentsétlenségbe ejtse. Nem lehettek annál gondat-

datlanabb rendelések mint azok, a' mellyeket ő tett, ellenbe nem lehettek böltsebb eszközök, mint a' mellyekkel Hannibál élt. A' Rómaiak körül vétettettek, és le-vágattattak. A' mészárlás tsak három óráig, tartott de olly szörnyü vólt, hogy Hannibál maga kiáltott katonáira, hogy a' meg-győzettetteket kímélnének-meg; Æmilius el-veszteste életét, és vele mint egy 40000 emberek, a' kik között 3000 Nemessek vóltak. Varró egy kevés számú lovassággal Venusiába futott.

A' ki-mondhatatlan nagy aggódás között, a' mellyet ezen szerentsétlen eset okozott, kimutatta magát a' Római nagy lelkűség egész erejébe, mert Fabiusnak tanátsát bé-vették, és meg-tíltatott az Aszszonyoknak magok házakból ki-jönni, hogy magok sirásokkal 's jajgatásokkal a' nyughatatlanságot, és félelmet ne nagyobbítsák. A' félelmes Polgároknak, a' kik el-akartak szökni, bé-zárattattak kapuik. A' Kurirokat tsendességben fogadták, hogy új lármát ne okozzanak, és minden Senátor az útzán járkált, hogy az el-rémült Polgárokat fel-ébresszszék, és reménységekbe meg-erösítsék.

Varró a' meg-rontatott ármádából 10000-ret hozott viszsza, a' midőn Rómához közelgetett az egész Fő Tanáts ki-ment eleibe, és fontos szavakkal meg-köszönte nékie, *hogy ő a' Respublicának reménységét fen-tartotta.* Mit nem lehet ítélni, az illyen nagy lelkű Tanátsos urakról, a' kiknek majd mindenike Fabius vala.

Ezen nagy veszedelem után ezen Senátorok minden ezüstyöket a' közönséges kints Tárházba hordatták, a' nemesség, és minden Tribusok követték az ő példájokat. Minden ifjak

Róma-

Rómába, a' kik tizenhét eſztendőkön felül vóltak, katonákká lettek, és még 8000 Sclavusokat (Rab ſzolgákat) is fel-fegyveresítettek. A' midőn ezek katonáknak tétettettek, meg-kérdeztettek, ha akarnának-é azzá lenni? ők pedig így feleltek, váló! akarunk, melly ſzórúl ők ezen nevet nyerték; Volones, az az: ſzabad akaratúak.

A' foglyokat ki-nem váltották, talán a' költſéget kéménlették, vagy-is aztat akarták ez által, hogy a' Truppok kötelesſégeket jobban meg-tegyék, és egy könnyen magokat el-ne fogattassák, és hogy az ellenſég azon reményſégtül-is meg-foſztattasson, hogy a' rabokért nagy ſumma pénzt fog nyerni. Rómába mingyárt négy Legiókat, és 10000 lovaſſágot vittek-bé, a' velek pedig egy kötésbe álló Nemzetek (Aliatusok) annyi Truppokat küldöttek, a' mennyit kívántak. A' kik Hannibált azért ótsárlották, hogy diadalmának haſznát nem tudta venni, mivel előre nem ment, és hevenyébe Rómát nem ostromlotta, meg-nem gondollták aztat, hogy a' Rómaiaknak az ő Characterek már ebbe nagy akadály vólt, és ők katonákat mingyárt gyüjthettek; Hannibál pedig nem igen meſſze lévén Kartagótúl.

Hannibál maga testvér öttsét Mágót Kartagóba küldötte, hogy vigye-meg hírét azon ditsőſéges diadalomnak, a' mellyet a' Rómaiakon nyert Canna mellett, egyſzer's mind ſegítſéget-is kérni. Hanno a' Barcinusi réſznek halálos ellenſége ezekre így ſzóllott; hogy a' Rómaiak még kétſégbe nem estek, és elsők békeſséget ſe kérnének, azért-is nem vólnának még tellyeſséggel meg-alázva, meg-történhetik

tik ugyan, hogy a' mostani környûl való állásokra nézve békességet fognak kérni, de az-is meg-történhetik, hogy meg-erösítvén magokat, Hannibált meg-verhetik, és minden feltételeit vízzé váltóztathattyák, mellyekre való nézve Hannibálnak nem-is szükség segítséget küldeni, tovább így szólván: *Ha Hannibál olly diadalmat nyert, hogy egészlen meg-rontotta a' Rómaiakat, nem szükséges nékie a' segítség, ha pedig bennünket hamis hírekkel hiteget, nem érdemel tölünk segítséget.* De Hannónak ezen hamis Sophismája meg-vettetett, mivel már Hannibál sok próbáit vitézségének meg-mutatta, lássuk azért mint folyt tovább a' háború.

Ama hitetlen Capua városa, Rómától elállott, és meg-nyitván Kapuit Hannibált magába fogadta, de ezen városnak kellemetességei reája való nézve, ollyan veszedelmes szirtek vóltak, a' mellyeken az ö jó erköltsei hajó törést szenyvedtek. Ö az egész telet ezen városba hívságokba töltötte; tudva való pedig, hogy az elöjárónak rosz példája, az alatta valókat meg-szokta rontani, az ö katonái-is lágyak és henyék lettek, a' helyett, hogy itt meg-nyúgosztaltatták vólna magokat, a' hívságos élet által meg-rontották testeket, és még magokkal gaz életü Aszszonyi személlyeket-is vittek-ki Capuából, illyen életet akartak ök élni a' táborba-is, azért-is seregekként kezdettek szökni.

Montesquieu Úr ezeket olvasván, illyen kérdést tett: *Mivel ök annyi gyözedelmek által meggazdagodtak, nem akadtak vólna-é ök mindenütt Capuára?* Ezen kérdésre így felelt egy Túdós, *hogy nem; ha a' Római katonák mindenkor a' szoros hadi reguláknak meg-tartására kénszerittettek*

vól-

vólna. Szábad légyen még én nékem ezen feleléthez eztet hozzája adnom. *Hogy bizonyos az, hogy egy városba jobban el-vagynak annak Lakosai a' hívſágba merülve, mint más több városokba, de illyen várost egy Fő-Vezér meg-vévén, ójni kell magát, a' lakosok hívſágos életeknek követésétül, hogy ſe magát, ſe példája által maga katonáit meg-ne rontsa.*

Bár melly félelmesnek látzatott lenni Hannibál, de végtére még-is a' Rómaiak nagyon elő-mentek. Sempronius egy ſereg Sclavusokkal egy ármádáját a' Kartagóbélieknek megverte, minden Sclavusnak, a' ki egy fejét az ellenſégnek nékie el-hozná, hogy azonnal ſzabad léſzen meg-ígérte; de éſzre vette, hogy ez által az ütközet ſokára vonódna, és utóllyára az ellenſég még ſegítſéget kaphatna, és ez által nyertes-is lehetne, mivel mindenike tsak egy főnek el-nyerésén iparkodott; azért-is megmásolta ezen mondását, és aztat kiáltatta-ki, hogy egy ſem léſzen közülök ſzabad, ha az ütközetet meg-nem nyerik, erre mingyárást-is azon bátor ſzívü Sclavusok, olly hatalmassan hozzá fogtak a' viaskodáshoz, hogy ditsőſégesen győzedelmeskedtek-is, melly által magok ſzabadſágát-is meg-nyerték, nagy bizonyſága ez annak, hogy ſemmi ſem nyomja úgy az emberi nemzetet, mint a' terhes Sclávitás.

Macedóniának Királlya Fülep, a' kit Hannibál egy kötés által maga réſzire vont, megjelent nagy Görög orſzágba, és Lævinussal megütközvén meg-verettetett, mingyárt-is hajóra ſzálván haza ment. Önnön maga Hannibál-is azon Marcellus Consul előtt viſzſza húzta magát, a' ki Syracusa városát ostromlotta, melly

ostrom

ostrom minden ezen háborúba tett dolgoknál legnagyobbnak tartattatott.

Hiero a' ki leg-hívebb Aliatussok vólt a' Rómaiaknak, mivel felette öreg vala, meg-halálozott. Az ő unokája Hyeronimus, a' ki az ő Birodalmát el-nyerte, uralkodásának más folyamatot adott, mert a' Kartagóbéliekhez ſzegődött, ezen fiatal Tyrannus (mert nem érdemel más nevet) maga jobbágyait, a' kikhez Hiero mint Atya, úgy mutatta magát, párt-ütésre fel-ingerlette, és az öſzve esküdtektől meg-is ölettetett. A' Syracusabéliek Róma ellen fel-állottak, és Marcellus erre hamar Siciliába érkezett, és fel-tette magába, hogy öket meg-hódoltattya.

A' Syracusabéliek régenten az Athénabélieket meg-győzték, most-is, hogy Marcellus az ő városſokat ostromlani kezdé, ama nevezetes Archimedes, egy a' leg-főbb Mathematicuſok közül való, ſokkal nehezebbé tette ennek meg-vételét, mint Alcibiades idejébe vala, mert ollyan hadi eſzközöket (machinákat) tsinált, a' mellyekkel a' Rómaiakat öſzve zúzta, és az ő gállyáikat el-ſüllyeſztette, és kénſzeríttetett Marcellus a' hoſzſzas, és haſzontalan ostromlást bloquádára, az az: a' városnak körül vételére, hogy aztat ki-éheztesse, fordítani, ſőtt már ánnak el-hagyásáról-is gondolkozott, hanem éſzre vévén, hogy egy helyen a' kőfalt lajtorján meg-hághattya, ezeknek ſegítségével egy éjjel ostromot futott, és ſzerentséssen a' várost meg-is vette. Ezen alkalmatoſsággal egy Római katona Archimedest nem tudván ki légyen, meg-is ölte. Marcellus nagyon ſajnállotta ezen nagy Bajnokot, a' ki-Syracusa

váro-

városát három esztendeig vitézül óltalmazta, és így ezen várost Siciliának minden részeivel a' Rómaiak hatalma alá hozta.

Olasz, és Spanyol országokba-is, nagy rémülést indítottak a' Rómaiak, Capuát ostromlották, és nagyon szorongatták, mivel pedig Hannibálnak semmi reménysége sem vólt, hogy ezen várost meg-szabadíthassa, Rómát kezdette ostromlani, hogy így a' Rómaiakat Capua ostromlásától el-vonhassa, de ezen vakmerő elö-vétele semmivé tétettetett. Capua utólsó inségére jutott, a' kik a' párt ütésnek fejei vóltak, ön magokat meg-ölték, és a' Polgárok meg-adták magokat. Más helyekre elosztották ezeket, és Capuából új Coloniát tsináltak, és oda az igazságnak ki-szolgáltatására egy Gubernátort rendeltek. Tsak hamar ezután Fabius Tarentumot-is, mellyet Hannibál meg-vett a' Rómaiak alá hajtotta, ö ottan sok faragott képeket, a' mellyek a' mesterségnek remekei vóltak, talált, de ö ezeket megvetette, és ezeket mondotta: *Engedgyük oda a' Tarentinusoknak az ö haragos Isteneiket.* A' Tarentinusoknak Istenei, valamint a' Spártabéliéké, úgy vóltak faragva, tudnia illik: hadi fegyverekkel. Marcellus azomba, a' ki jó ízlésü ember vala, a' Római Templomokat ékesítette-fel, ezen Syracusai Remekekkel. Ezen Bajnok Hannibál meg-gyözője, egy lesbe öletett-meg. Hannibál az ö meg-hült tetemének minden tiszteletet meg-tétetett. Róma pallosának neveztetett ö, ezen név az ö nagy vitézségét jelentette.

HATODIK TZIKKELY.

A' második Punisi háborúnak Vége.

Spanyol Orſzágba hasonló hevesſéggel folyt a' háború. Publius Scipio, és Cnejus az ő Öttse által, a' kik ottan nagy ſerényſéggel vezérlettek, Saguntum városa megint el-vétettetett, de mihent az ármádát egymás között fel-oſztották, egymástól el-váltak, edgyike a' másika után ſzámossabb ſeregektül meg-támadtatván, meg-verettettek, és mind a' ketten 541 eſztendőbe meg-is ölettettek. Marcius egy ifjú vitéz az ő halálokért boſzſzút állott, reá ütött tudnia illik egy éjjel az ellenſégre, és ſzörnyű vér ontást vitt végbe, e' mellett még más fortélyokat-is nyervén, azokat haſználni tudta. De még-is azon két vezéreknek el-estek megtérithetetlen kárnak láttzatott lenni, a' midőn ama nagy Publius Scipio, a' ki fia vala a' megölettetett Publius Scipiónak, a' háborúnak tovább való folytatására rendeltetett, mert tellyes bizodalmok nem vólt benne, mivel még tsak 24 eſztendős vala. Ugyan tsak Fő-Vezérnek tétettetett ő Proconsul nevezet alatt.

Tsudálkozásra való ſzorgalmatosſággal folytatta ő ezen háborút, ez vala pedig réſz ſzerént az ő fortéllya, hogy a' népet hozzá ſzokott babonaſágába meg-erősítette, a' mellyből nem kis haſzon áradott. Ha ő a' néppel el-nem hitette vólna, és a' katonáival-is, hogy Neptunus nála meg-jelent, és nékie tanátslotta

új

új Kartagónak, az az Kartagénának ostromlását. Ha ö tsudának nem hirdette vólna lenni, a' Tengernek ki, és viszsza folyását (Fluxum et refluxum maris) hogy ezzel út tsináltatik nékiek a' városba való bé-menetelre, tehát reszkettek vólna az ö katonái, de meg-vakíttatván ezen babonák által, egy napig tartott ostromlással meg-vétettetett. Találtattak ottan 18 Gályák, 130 portékákkal meg-rakattatott kereskedö hajók, ezeken felül éléssel, és fegyverekkel meg-rakott Tárházak, különössen sok kintsek, és ezen városnak el-veszítése halálos sebet ejtett a' Kartagóbélieken.

Ezen Pro Consul Scipio meg-ditsöíttette maga hírét az ö szép, és jó erköltsei által; mert hozzája hoztak egy különös szépségü ifjú Asszonyi személyt, a' kinek szépségét nem gyözte tsudállani, a' midön ötet egyről másról tudakozta vólna, ki-tanúlta tőle, hogy ö egy országbéli Hertzeggel jegybe vólna, mingyárt-is ö ötet, vőlegénynyéhez el-küldötte, a' ki-is ötet ezért annyira magasztalta, mint akár mellyikét maga Istenei közül, és leg-ottan az ö részire sokakat-is vonszott. Rövid idö alatt el-veszteték a' Kartagóbéliek Spanyol országot, és ezen ország a' Rómaiakat meg-esmérte Urának lenni. A' tehetsége, bátorsága, böltsesége, és híre ezen ifjú vezérnek, a' mellyeket még az ö Baráttya Lælius támogatott, annyira vitték ötet, hogy ö azok által nem tsak tiszteletet nyert, de félelmessé-is tette magát. Massinissa a' Numidiaiaknak Királlya el-szánta magát, és a' Kartagóbéliekkel való kötést elhagyta, 's ezen Scipióval tett kötést, és valóságos hív Baráttya-is lett a' Rómaiaknak.

Minekutánna már egéſz Spanyol orſzág a Rómaiaknak hatalma alá esett, viſzſza hívattatott Scipió, ő minden zúgolódás nélkül általis adta egéſz hatalmát az ötet követőnek, Rómába érkezvén minden Centuriák egyenlő akarattal ötet Consulnak ki-kiáltották, jól-lehet ahoz kívántató eſztendei nem vóltak, de a' törvényeknek mivólta-is meg-engedte, mivel már annyi érdemei vóltak, hogy ezen nagy hivatalba bé-iktattathasson.

Asdrubal Hannibálnak öttse, egy nagy ármádával által ment az Alpeseken 546 eſztendőbe, a' Consulok tellyes diadalmat nyertekis rajta, a' hol maga-is el-esett, és még az ő ármádájából 50000-ren veſztek-el, Róma pedig ezen ütközet által ſok bajtól meg-ſzabadúlt. Ha Asdrubal maga Bátty ával Hannibállal egyesíthette vólna magát, tehát Rómának magát óltalmazni lehetetlen lett vólna, mivel azólta, miólta Hannibál a' Rómaiakkal hadakozni kezdett, majd fele a' Polgárſágnak elveſzett, de még-is annál inkább nevekedett a' Rómaiaknak vitézſégek, mennél több nyomorúſágokon, és veſzedelmeken kelletett nékiek által menni.

Mindazonáltal ſenkinek ſem jutott eſzébe, tsak Scipiónak, hogy a' háborút Áfricába kellene által vinni, ő adta a' Fő-Tanátsnak elibe ezen javaslását, és az ő Spanyol orſzágba tett ſzerentsés táborozási óltalmazták attól, hogy ne mondattasson vakmerőnek. Az öreg Fábius ugyan minden tehetſégével ellent állott ezen fel-tételnek, talán irígylette ezen iffjú Rómainak az ő ſzerentséjét, avagy-is az ő öregſége ötet zúgolódóvá tette; ő aztat állította,

hogy

hogy az Áfricába való által menetel Olasz országot el-fogná veszteni, mivel Hannibál még most-is ennek el-nyerésén igyekezne. De a' Tanáts Scipió fel-tételének fundamentomit helyessebnek találván, Siciliát az ő Consulátussága alá adta, 's meg-engedte nékie, hogy onnat, a' midőn fog tettzeni, mennyen-bé Áfricába. Egész esztendeig tartott a' készület, és jól-lehet Scipio az ő irígyeitől arról vádoltatott, hogy ő idejét tsak vígasságokba töltené, még-is parantsolatot nyert, hogy szándékát vigye véghez.

Alíg lépett ő Áfricába a' szárazra, és alíg nyert valamelly fortélyokat a' Kartagóbélieken, mingyárt Massinia a' Rómaiakhoz hajlott. Syphax pedig egy más Királya a' Numidiaiaknak, a' ki ellensége vólt Massiniának, a' Rómaiak ellen fel-állott, jól-lehet mind eddig Scipióval tartott. Scipio egy véres ütközetbe diadalmat nyert, valamint Syphaxon, úgy szintén Asdrubalon-is, a' Kartágóbélieknek Fő-Vezérén. Massinissa meg-hódoltatta Numidiát, és el-vette azon híres Sophonisbét, a' ki már az előtt néki igértetett vólt, de most Syphax felesége vólt, ezen Fejedelem Aszszonynak sorsa különös vólt, mivel ő Sclavitásból jött a' Trónusra.

Ezen dolgok eképpen folyván, Kartagó nagyon szorongattatott, azért-is Hannibál Olaszországból viszsza hivattatott, ő pedig már ott sok népet veszteti; el-is hagyta ő ezen országot, de nagy boszszankodva, mert ő mint nagy Bajnok, ezen gazdag országot maga prédájának tartotta lenni. Ki-mondhatatlan nagy örömöt okozott az ő el-menetele, tsak Fabius vólt érzéketlen, talán az ő öregsége vólt oka ennek,

mert mindenkor idegen vólt ö Scipóhoz-is, de meg-hólt még ezen háborúnak vége előtt.

A' Kartagóbéliek a' Rómaiakkal fegyver nyúgovást kötöttek vólt, de ök eztet illetlenül fel-törték, mingyárt-is Scipió a' háború tüzét Kartagó körül fel-gerjeſztette. Hannibál parantsolatot nyert, hogy vele meg-ütközzön; azért-is kémeket küldött ö ki, hogy az ellenſégnek állását ki-tanúlhassa, ezen kémek elfogattattak, és Scipióhoz hozattattak, a' ki nékiek mindeneket meg-mutogatott, és megajándékozván öket, viſzſza botsájtotta. Megtudván ezeket Hannibál, el-álmélkodott, és mingyárt békeſséget óhajtott, és ezen felül ſzeméllyessen kívánt Scipióval beſzélleni; ez megis esett, és elsöben ſzóllott vele a' ſzerentsének álhatatlan változásáról, annak-utánna azon igyekezett, hogy ötet békeſség tételre hozza. Ö meg-ígérte, hogy a' Rómaiaknak Spanyol országot, mind azon ſzigetekkel edgyütt, a' mellyek Olaſz ország felé fekſzenek, oda fogja engedni. De Scipió úgy felelt nékie, mint Nagy-Sándor Dáriusnak, és ezen két Nagy Bajnokok el-váltak egymástól, és ütközethez kéſzültek.

Tsak hamar meg-is ütköztek ök Czámánál, és ezen híres ütközet határozta-meg ezen két nemzetnek bóldog, vagy bóldogtalan ſorsát. A' Kartagóbélieknek ſegítö Trupjai hamar ſzaladásra kénſzeríttettek, és a' meg-rémült, és meg-ſebesíttetett Elephántok, nagy rendetlenſégeket okoztak közöttök. Scipio minden reményſégérül le-tett, hogy ö a' Kartagóbéli Phallanxokba bé-ronthasson, mert ezeket Hannibál, a' maga régi, és ſok tsatákon által ment Katonáiból formálta, hanem

Læ-

Lælius, és Massinissa, viſzſza térvén a' ſegítő Truppoknak üzésébül, a' hátokra estek, és ez által lettek a' Rómaiak győzedelmesek. Az ellenſégnek veſzteſége 40000 ſebessek, és megölettekbül állott, és önnön maga Hannibál-is tsak nehezen ſzabadúlt meg. A' Rómaiak veſzteſége pedig nem állott többül 2000-nél.

De aztat-is itten méltó tekintetbe kell venni, hogy a' Numidiai, és Spanyol Lovaſság, ſokkal erössebb vólt, mint a' Rómaiaké, ugyan azért-is a' Kartagóbélieknek majd minden ütközeteknél a' győzedelmet ezek okozták, de minek-utánna Capuánál nagy réſze a' Numidiai Lovaſságnak el-ſzökött, és annak-utánna Maſſinissa a' Rómaiakkal kötést tett, ezek által lettek a' Rómaiak erössek, és könnyebben-is győzedelmeskedhettek a' Kartagóbélieken.

Éppen a' minő ſzorúltſágba, és veſzedelembe vólt Róma a' Cannai ütközet után, ſzintén ollyanba esett itt Kartagó. Már maga-is megvallotta Hannibál, hogy a' meg-ſzabadúlásnak nem vólna más módgya, egyedül a' meg-békéllés, és ſzünet nélkül eztet-is javaslotta. Scipio-is óhajtotta a' békeſséget, de nem más okra való nézve, hanem egyedül, hogy más Consul el-ne nyerhesse azon ditsöſséget, hogy nem ő tette vólna aztat.

Meg-egyeztek azon ezen két ellenkező nemzetek, hogy békeſség légyen közöttök, de a' békeſségnek ponttyait Scipio, mint győzedelmes Vezér tette fel, és ezek valának.

A' Kartagóbéliek tartsák-meg magok Törvénnyeit, maradgyanak mind azokba-is meg, valamiket ők a' háború előtt Africába bírtak. Ellenbe Róma meg-fogja tartani Spanyol orſzá-

got, és mind azon ſzigeteket, a' mellyek a' közép Tenger mellett fekſzenek.

Minden foglyokat, és által ſzökötteket (Desertorokat) minden Elefántyaikat, minden hadi hajóikat által fogják ök adni a' Rómaiaknak, hanem még-is tíz Gállyákat, a' mellyek három evedzökkel hajtatnak, meg-tarthatnak magoknak.

Nem fognak ök, ſem Áfricába, ſem Áfrikán kívül háborút vinni, a' Római népnek híre 's engedelme nélkül.

Ötven eſztendöknek el-folyta alatt kötelesek léſznek 10000 Talentumokat le-tenni.

Mindeneket, valamiket ök Massinissától, vagy-is az ö eleitül el-vettek, viſzſza fogják nékie adni. Végtére:

Hogy a' Rómaiak az ö barátſágokról bizonyossak lehessenek, zálogúl ſzáz ollyan embereket fognak nékiek adni, a' minöket Scipio fog tettzése ſzerént válaſztani.

Ezen békeſség kötések meg-erösíttettek Rómába, jól-lehet ſok Senátorok, vagy tiſzteletre való vágyódásbúl, vagy-is hogy némely Consuloknak akartak tettzeni, háborút kívántak. Egy Senátor aztat kérdezte a' fö Kartagóbéli követtül, hogy; *Mellyik Istent hívjátok ti bizonyſágúl, hogy a' ti hiteteket meg-nem ſzegitek?* Ez így felelt: *Azon Isteneket, a' kik a' mi hit törésünket meg-ſzokták büntetni.* Illy alázatos feleletet nem adtak vólna a' Rómaiak, mert már gyözedelmeik miatt büſzkék vóltak.

HETE-

HETEDIK SZAKASZ.

Kartagónak el-veſzése.— Róma idegen Nemzetek által nyomattatik.

Rómának fel-épittetése után 552. *egéſz* 620. *eſztendőkig.*

ELSŐ TZIKKELY.

A' Macedoniai Királlyal Füleppel való háború, utánna pedig Antiochusſal Syriának Királlyával.

Öt ſzáz Kartagói hajók adattattak által Scipiónak, a' mellyeket ő ſzemek előtt meg-is égettetett, és az ő tengeri erejeket tíz nem nagy Gályákra le-tette, minden Polgárok meg-takſáltattak, hogy gyalázatos adót fizessenek, és azon magát nagyra tartó Hannibál, kénſzerítetett hazájának meg-aláztatására reá állani. Azon emlékezet, hogy ő annyi diadalmakat nyert, el-töröltetett azokra következett ſok ſzerentsétlenſégei által, és e' vala gyümőlcse a' második Punisi háborúnak. Mivel pedig Rómának ereje naprúl napra nevekedett, fel-is fúvalkodott, azért-is az ő maga ditsőſéges, és nagy Fő Vezérét Scipiót, a' ki 150000 font ezüstöt hozott Tárházába, ki-írhatatlan örömmel fogadta. Az ő Tryumphusos bé-mene-

tele felette fényes, és pompás vala, és akkor nevéhez ezen szó Africánus adattatott, melly név, leg-ditsőbb bére vólt minden vitézül végh-hez vitt dolgainak.

Ezen időbe kezdették minden más nemzetek a' Rómaiakat tisztelni, mert mind eddig ezer, 's meg ezer akadályok tartóztatták őket Olasz országnak határai között, de mostan hasonlók lettek ők a' víz özönhöz, a' melly mindeneket ront szaggat, és el-borít, minek-utánna a' töltéseket széjjel szaggatta. A' sok szerentsés diadalmak által nem csak fel-ébresztettek ők, de hathatóssan élesztettek-is, több országoknak meg-hódoltatására, és a' háborúk alatt gyüjtött gazdagságok-is, mind annyi ösztönök vóltak több háborúknak vitelére, illyen dolgoknak pedig véghez vitelében meg-tartathatatlan vólt a' Római Nép.

Kevés esztendőkkel ez előtt, Fülep a' Macedoniaknak Királlya közönséges békességet kötött, a' mellybe a' Rómaiaknak aliatussai-is részt vettek. Ezen nyughatatlan Fejedelem, azólta a' Kartagóiak mellé állott, most pedig a' Görögöket nyughatatlanította valamelly új ok alatt. Attalus a' Pergamusi Király, a' Rhodusbéliek, és az Athénabéliek Rómába követeket küldöttek panaszszal ellene, mivel őket minden igaz ok nélkül háborgatta, mingyárást-is háborút üzentek néki a' Rómaiak, mivel úgy-is ők háborút kívántak, és mingyárt-is az első táborozásban Sulpitius Consul felette megverte őtet.

Ezen ütközet után, újra megint Quintus Flaminius, (vagy-is Flamininus) Cynocephale mellett hatalmassan diadalmaskodott rajta, ez tör-

történt Thessaliába, és itten ki-tettzett, melly keveset tehet egy Macedoniai nehéz Phallanx olly an orſzágba, a' melly nem tér, hanem dombokból, völgyekből, és ſzoros ſikátorokból áll. Ezen győzedelemre békeſség következett. Azon ſzámos hajókon kívül, a' mellyeket Fülep kiadni kénſzeríttetett, kéntelen vólt ezen Frigyet ſzáz Talentom adóval meg-fizetni, és a' maga Fiát Demetert-is zálogba adni.

Az Isthmusi játéknak alkalmatoſſágával a' Proconsul a' fő Tanáſtnak, és a' népnek egy végezését hírdettette-ki, hogy azon városoknak, a' mellyek a' Macedóniai hatalom alatt állottak, ſzabadſága viſzſza adattatik. Ezen hírdetés öröm kiáltást okozott, tsudálták, dítsérték ezen hadakozó, és jót tévő népet, hogy a' háborúkban egyedül más népeknek ſzabadſága vólna a' tárgya, de melly edgyügyű öröm vólt ez, melly hívſágossak minden dítséretek, majd hamar meg-láttyuk, ha Görög Orſzágnak vólt-é oka azon örvendeni, hogy a' Rómaikat magok óltalmára hívták. Már a' Görögök nagyon erőtlenek vóltak, a' midőn Rómának erejét meg-esmérték, ez-is elég elő járója vólt ő közelítő Sclavitáſſágokhoz.

Az Ætolierek, a' kik még hajolhatatlanok vóltak, nagy ſegítſégére vóltak a' Rómaiaknak az utólsó ütközetnek meg-nyerésében, de már most vádolták ők a' Rómaiakat, és hitetleneknek mondották lenni, mivel ők két Megyéket az ő orſzágokba magoknak meg-tartották. De Nabisnak, a' ki Spartába egy Tirannus vala, majd tsak nem nagyobb oka vólt a' panaſzra. Flaminius a' háború alatt vele kötésbe állott, mihent a' háborúnak vége lett, mingyárt

gyárt nem nézte ötet úgy, mintha vele kötésbe vólna, hanem mint egy Tirannust üldözni kezdette ötet, és kénszeríteni akarta, hogy Argost adgya által nékie, Spartába ostromolta ötet, békesség pontokat írásba adott eleibe, de megint szabadságába meg-hagyta, mihent ö is az Argiereknek szabadságokat meg-adta. Hogy a' Rómaiak minden várost Görög országba függetlenné tettek, és ollyan szabadságot adtak azoknak, hogy önnön törvénnyekkel élhessenek, nem más okból esett, hanem mivel előre által látták, hogy mind ezen egy mástól el-vált Respublikák jövendöben könnyebben meg-hódoltathatnak, mint sem ha egyesülve vólnának. Ezen igyekezetek a' Rómaiaknak a' Görögök szabadságának fen tartásában nem egyébb vólt, hanem tsak eszköz, az ö el-nyomattatásokra. Az Ætolierek eztet által látták, és Oltalmazót kerestek.

Fel-is találták ök az óltalmazót, mert Antiochus (a' ki nagynak neveztetett) Syriának Királya, a' ki Seleucus után ötödik jött a Tronusra pártjokat fogta, mivel a' Rómaiak ötet meg-bántották. Hannibál, a' kit a' Rómaiak örökké üldöztek, ezen Királynak udvarába ment, ottan menedék helyet keresvén. Az alatt miglen ö ottan arról gondolkodott, hogy Hazáját miként tehesse jobb karba, és az abba bé-tsúszott rendetlenségeket miként írthassa-ki, a' Rómaiak az ö ki-adását mindég kívánták. Meg-tudván eztet Hannibál, még jobban fel-indúlt a' Rómaiak ellen, és talán Kartagóért boszszút-is állott vólna rajtok, ha Antiochus, úgy a' mint illett vólna-is, sza-

ſzavát fogadta vólna, mert ö Antiochusnak aztat tanátslotta, hogy a' Macedoniai Királlyal Fülleppel kötést tégyen, és a' háborút Olaſz orſzágba vigye-bé, de ſem ez, ſem amaz nem tevödött, és mindeneknek ſzerentsétlen vége-is lett.

Más felöl a' Rómaiak önnön dolgakat úgy intézték mint bölts Ministerek, és útat írtottak magoknak minden fel-tételeiknek el-végezésére. Az ö követtyeik valamint Görög orſzágba, ſzint úgy Ásiába-is fáradatlanúl abba dolgoztak, hogy jó barátokat ſzerezhessenek Respublicájok réſzire. Mindenek elött ök Hannibált gyalázták, és barátſágát félelmesnek mondották lenni. Kötést kötöttek ök Eumenessel a' Pergamusi Királlyal, a' ki Attalusnak fia vólt, bizonyosokká tették ök magokat Fülep, és az Achæusok iránt, kik között ama Nevezetes Philopömen kötést munkált, hogy ezek öket nem fogják háborgatni, a' Görögökkel-is mindég fen tartották a' barátſágot, melynek tzéllyának, a' ſzabadſágnak kelletett vólna lenni, de tsak az üres neve vólt, ſzóval a' Rómaiak ollyan módokkal éltek magok bóldogúlásában, hogy azokat tsudállani kelletik, ha még ezekhez aztat-is hozzája teſzſzük, hogy ök melly fen hangon, és mintegy parantsolva nem beſzélettek azon nagy Monárchával a' Syriusok Királlyával.

A' Syriai Királyſág, még leg-nagyobb réſze vólt a' Nagy Sándor fel-daraboltatott orſzágának, de mivel a' Seleucidesek Ægyiptust el-venni akarták, tsak ennek meg-tartáſára adták magokat, és önnön leg-ſzükſégesebb dolgaikhoz, a' mellyek önnön orſzágokat illették

tik túnyán láttak. Még roſzſzabb vólt az, hogy minek-utánna a' Persiai Királyſág örökössen ezen Syriusokra ſzálla, a' Persáknak Aſzſzonyos erköltseit vették-fel. Róma éppen ollyan vólt hozzájok képest, mint Macedonia Dariushoz képest. De ezen a' világon majd minden Birodalmaknak változásai eredetekre való nézve egymáshoz hasonlók.

Melly nagyon meg-mutatták a' háború elein magok méréſzſégeket, az Ætolierek, ſzint ollyan mértékbe meg-mutatta Antiochus-is maga hajlandóſágát a' hívſágokhoz. Mihent meg-vette ő Cubæa ſzigettyét, mingyárt elfelejtette ő Chalcisbe az el-kezdett táborozásnak okát, mivel felette belé ſzeretett ottan egy Leányba, el-is vette ő aztat, bele merült a ſzerelembe, és a' hadi ſzorgalmat el-hagyta romlani. Hirtelen meg-hallotta, hogy egy hadi ſereggel Acilius Consul ſebes lépésekkel jönne, leg-ottan ſietett, hogy a' Thermopylai passust katonákkal meg-rakja, és az Ætolierektül ſegítſéget kért, mert az Ásiai Truppok el-nem jöttek. A' Rómaiak el-érkeztek. Cató, a' ki az elsö Consul után való Consul, és Vezér-is vala, fel-méne ezen passusnak tetejére katonáival éppen azon az ösvényen, a' mellyen hajdan Xerxes, és Brennus fel-menének. Reá ütött az ellenſégre, rendetlenſégbe hozta öket, és Acilius el-végzette ezen győzedelmet. Antiochus ſzaladással mentette-meg életét, és vele még öt ſzáz katonái. Eubea újra meg-vétettetett. Az Ætolierek el-veſztették magok fö városát Heracleát, ámbár vitézül óltalmazták aztat, Fülep pedig Lamiát vette-el. A' midön ezek után Naupactusba ostromoltattak,

tattak, kérésekre fegyver nyúgovást nyertek, hogy ezzel a' Rómaiak alá való vettetéseket meg-mutathassák. De az ö követtyeik még azon nap parantsolatot kaptak az el-menetelre, mivel ök a' fö Tanátsnak akarattyát nem akarták be-tölteni. De ezen akarat parantsolat vólt. Illyen despotice kívánták a' Rómaiak a' megalázást.

Scipio Áfricánusnak az Öttse L. Scipio, a' ki új Consul vala, el-méne egy ármádával, hogy ezen háborút Báttya ségítségével el-végezhesse, mivel ezen nagy Ember engedelmet-is kért, hogy alatta szolgálhasson. Az útba el-engedték a' Római népnek nevében a' Macedoniai Királynak azon adót, a' mellyel még tartozott, és az ö fiát-is Demetriust (Demetert) viszsza adták nékie, és ezen el-nyomattatásában legalább aztat látta ezen Macedoniai Király, hogy szolgálattya meg-jutalmaztatott. De annál jobban reszketett Antiochus Ásiába, mivel egy elveszttett Tengeri ütközet újjabb viszontagságoknak postája vala. A' helyett, hogy ö a' Hellespontusnak parttyait óltalmazta vóla, viszsza húzta Trupjait, melly által útat nyitott a' Rómaiaknak Ásiába. A' Rómaiak minek elötte ottan magok hatalmának fundamentomát meg-vessék, alkura kívántak vele lépni; de ezen Monarcha bár nem örömest, ugyan tsak még-is meg-ütközni kívánt 80000-ből álló ármádával, és 54 Elefántokkal rajta-is hajtott ö a' Rómaiakon, Magnesia mellett, de azon új Consul úgy megverte, hogy ármádája tsak tél túl akadott-meg, maga Antiochiába szaladott, és onnat kért békességet, ki-küldött követtyei által.

Áfricánus Scipio ezen szavakkal jelentette a' követeknek a' Hadi Tanátsnak akarattyát:

A'

A' Rómaiak nem engedik magokat ſem viſzontagſágok által kitsiny lelkűeknek tenni, ſem pedig a' ſzerentse által fel-fúvalkodásra hozattatni, meg-elégſzenek ők azzal a' diadalom után, a' mit ők ez előtt kívántak. Antiochus adgya által innét a' Tauruson fekvő egéſz Ásiát, a' háború alatt tett költſéget, melly 15000 Talentumra mégyen, fizesse meg, és 20 ember zálogot adgyon 's a' t. Mind ezen felül, hogy többé gyanúſágba ne vétettessen, adgya-ki Hannibált, és az Ætolieri Thoast. Mind ezen pontokra reá állott Antiochus, de Hannibál udvarából el-tűnt, és egy menedék helyből másba ment, végtére a' Bythyniai Királynál, a' ki Eumenesnek ellenſége vólt, meg-hólt.

A' Rhodusbéliek, a' kik nagy-ſzolgálatot tettek a' Rómaiaknak, követeket küldöttek Rómába, hogy az Ásiába fekvő Görög városoknak ſzabadſágot nyerhessenek, és Eumenes-is, mivel nékiek haſznos vólt, kérte tőlök ezen követek által azon tartományokat, a' mellyeket ők Antiochustól el-vettek. Ezen két kérelem ſok tanátskozásra adott okot.

A' Politicának bőltseſſége azt hozta magával, hogy a' velek egy kötésbe álló Királyoknak néminémű-képpen kedveskedgyenek. A' Rómaiaknak betsülete aztat-is kívánta, hogy a' Görögökkel úgy bánnyanak Ásiába, mint Europába, azért-is mind Eumenest, mind a' Rhodusbélieket meg-elégítették, a' mint-is az elsőnek Lycaóniát, Phrygiát, és Mysiát. A' Rhodusbélieknek pedig, Lyciát, egy réſzit Cariának, és Pisidiát engedték, meg-is erősítették azon városoknak ſzabadſágát, a' mellyek Antiochusnak meg-verettetése előtt ſzabadſággal éltek.

Mivel

Mivel pedig tartományokat oſzthattak, már ez tsalhatatlan jele vela az ő Nagyſágoknak, de nagyſágokat még jobban meg-mutatták vólna a' Rómaiak, ha a' mint ők tettették magokat, a' Görögöket mind ſzabadokká tették vólna. Róma az egéſz világot vakította egy tündér fénnyel, valóſsággal pedig tsak azért háborúskódott, hogy uradalmát nagyra vihesse.

MÁSODIK TZIKKELY.

Cátó a' Censor. — Perseussal való háború. — Igazſágtalanſága, és nagyra vágyódása a' Rómaiaknak's a' t.

Ezen háborúnak ſzerentsés folytatásáért L. Scipiónak nevéhez ezen vezeték nevet Asiaticus, az az: Asiabéli, adták a' Rómaiak, mivel Ásiába folyt ezen háború, valamint a' Bátty ának az Áfricánus nevet adták. De igen ſzomorú következései vóltak ezen háborúnak, mivel a' Rómaiak el-merültek a' hívſágokban, a' mellyeket a' meg-gazdagodás ſzokott ſzülni. Mert mihent ők az Ásiai ſzokásokat fel-vették, és az ő múlatſágaikba meg-tettzések vólt, a' jó erkölsöknek gyakorlásán fen hagytak, az ő jövendő ſzerentsétlenſégeknek magvai már tsírázni kezdettek az ő ſzerentséjeknek közepette, és ebbe majd minden Nemzetek egymáshoz hasonlók.

Ha valaki lett vólna, a' ki ezen roſz következések áradásának gátat vethetett vólna, az

nem lett vólna más, hanem Cátó, ezen régi Consul, a' Mezei munkának, és a' mértékletességnek baráttya, és ellenfége minden néven nevezendő hívfágnak, a' ki elsőtén a' mértékletességnek példája vólt, de utólyára a' fösvényfégre hajlandónak láttzatott lenni, a' kinek tüzes terméfzete, és a' dolgok végben vitelében változhatatlan álandófága határt nem esmért.

Ő 558 Eftendőbe hevessen ellent állott, hogy az Oppiánusi törvény el-ne töröltessen. Ezen törvény aztat foglalta magába, hogy a Római Dámák, fél nehézék ezüstnél többet magok fel-piperézésekre ne viselhyenek, fzekéren ne járjanak, és femminémű tarka ruhát fe próbáljanak fel-ölteni magokra. Ezen törvény akkor adattatott-ki, a' midőn Hannibál Rómát akarta meg-venni, és Olafz orfzágot pufztította.

Minek-utánna meg-lett a' békesség Kartagóval, és az oka ezen törvénynek meg-fzünt lenni, a' Dámák minden erejeket arra vetették, hogy ezen Törvény töröltessen-el, mivel ennek meg-tartása, fzint ollyan nehezen esett nékiek, mint az Uraikhoz való hűfégnek meg-tartása, és bár mint ellent állott ebbe Cátó, de ők még-is fírásokkal zajgáfokkal meg-nyerték kívánfágokat. De ezen tzifrafággal való vifzfza élés, a' melly ugyan az Afzfzonyi Nemnek tulajdonfága, még akkor nem adott alkalmatosfágot a' meg-romlásra, mert a' Dámák tsak külömböztetni akarták magokat a' köz Afzfzonyoktól, és hogy fzabadfágok légyen nékiek erre, aztat óhajtották. De ugyan tsak Cátó mint nagy bölts, előre által látta, hogy kevés idő múlva vifzfza fognak a' ruházattal-is a' Rómaiak élni, melly vifzfza élés az erkölcsöket

fogja

fogja meg-rontani, de hogy a' következendö roſzſzaknak eleje vétettessen, gyengébb módokat kelletett vólna Cátónak elö venni, mert aztat nem kívánhatta, hogy mostan-is, a' midön már meg-gazdagodtak, úgy járjanak, mint a' midön ſzegények vóltak.

Cátó éppen nem érdemel azért dítséretet, hogy a' Scipiók ellen annyira fel-gerjedett haragra, hogy öket üldözni-is meg nem ſzünt. Elsöben-is Áfricánus Scipio ellen agyarkodott ö. Két Tribunusok az ö ingerlésébül bé-vádolták ötet ezen okból, hogy ö magát Antiochus által pénzel meg-veſztegettette vólna. Megjelent Scipio azon a' napon, a' mellyen maga ſententziáját kelletett vólna nékie hallani, öſzve tépte maga ſzám-adásait, mivel illetlennek, ſött érdemetlennek tartotta Cátót, hogy ö elötte ſzámollyon, vagy-is magát mentse, és ezeket mondotta: *Ezen a' napon nyertem én diadalmat Hannibalon, és Kartagót meg-hódoltattam: Ti Rómaiak! kövessetek engemet a' Capitoliumra, hogy az Isteneknek tartozó áldozatot tegyünk.* Az egéſz Gyülés követte-is ötet, és a' vádolók ſzégyenbe maradtak, és mintha meg-bódúltak vólna, merevényen úgy állottak. Hogy másodſzor-is ezen nagy ember ſzám-adásra húzattatott, el-ſzökött, és egy Major házába a' mezön 47 eſztendös korába meg-hala. Olly nagy érdemü ember vólt ö, hogy aztat hazája meg-esmérni elégtelen vólt, mert ö mind nagy Bajnok, mind betsületes, és a' tudományokat ſzeretö ember vala, és olly Remek-is, a' ki után a' Rómaiak magokat tökélletesítették.

Áfricánus Scipiónak halála után, Cátó haſonló mérges indúlattal üldözte az Öttsét-is Asiaticus Scipiot, ez ellen-is vádolókat inger-

lett-fel, a' kik hasonló vádakat tettek, hogy tudnia illik; ö tsak hogy Antiochus réfzire halznos békeséget kössön, töle nagy fumma pénzt vett vólna fel, mellyért-is Asiatichus Scipiónak mingyárt minden jófzága el-foglaltatott, és még nagy Summa pénznek fizetésére ítéltetett. De dolgát jobban meg-visgálván a' Tanáts, leg-kissebb nyoma fem találtatott, hogy ö Antiochus által magát pénzel meg-veszteget-tetni meg-engedte vólna. Ártatlannak lenni meg-is esmértetett, és igazfágtalanúl el-vétetett jófzága leg-ottan viszfza adattatott. Sempronius Grachus, jól-lehet a' népnek Tribunusfa vala, még-is ezen két Testvéreket hathatóssan védelmezte, a' mellyért-is el-nyerte ö feleségül ama híres Corneliát Áfricánus Scipiónak Leányát. Annak idejébe fogjuk látni az ö gyermekeit, a' Respublicába melly nagy dolgokat vittek véghez.

Cátó hízelkedett a' népnek, de ezon palástolás alatt, hogy ö az erköltsök Reformátora vólna, fokakra mérgét-is ki-öntötte. Minekutánna ö Censorfágra fel-emeltetett vólna, akkor kívánta ö kezdeni az erköltsök jobbítását; némelly intézeteiben ótsárlást épen nem érdemlett, de némellyekben terméfzet felett való keményféget mutatott. E' következendö dolgai elég példák lehetnek azokban.

Ö egy Senátort tsak azért le-tétetett, hogy ez maga feleségét a' leánya elött meg-tsókolta. Asiaticus Scipiót-is ki-zárta ö, nem tudatik miért, azon Vitézi Rendbül, a' mellybe ö bé-vétetetett, meg-kegyelmezése után, és a' leg-alább való Polgárhoz hasonlóvá tette. Kit kit meg-ítéltetett ö, valaki felettébb való tzifra kön-

köntöst viselt. Illyenekkel vakította ő a' népet, a' melly az illyen keményſégeket, az erköltsök meg-jobbításának helytelen ſzokta tartani.

El-végeztetett, hogy tiſzteletére ditsö Oſzlop emeltettessen-fel, mert az ő tekéntete olly nagy vala, hogy ő a' néptűl ſoha meg-nem ítéltetett, jól-lehet már negyven négyſzer maga mentſégére vonattatott, de bár melly nagyok vóltak Cátó Censornak az ő érdemei, de még-is a' Népnek elö ítélete többet haſznált nékie, mert ha a' népen tsudálatos fejek uralkodnak, azok tsak ennek elő ítélete által bóldogúlhatnak.

De már utólly ára erőſzakos eſzközökhöz kelletett nyúlni, hogy a' zabolázatlanſág megtartóztattasson. 567-dik eſztendőbe, két eſztendővel a' Cató Censorſága előtt, meg-tudták a' Consulok, hogy egy útálatos társaſág vólna, a' melly ſok helyekbűl való vólt, és a' melly Társaſág ezen név alatt Bachanalia, az az: Bachus Isten neve alatt ünnepet tartana, azomba ezen ſzent ſzín alatt, leg-ſertelmessebb dolgokat vinne véghez. Mint-egy 7000 mind a két nembűl valókból állott ezen társaſág. Világoſſágra-is jött az ő gazſágok, azért-is ſokan közülök halállal bűntettettek, ſokan vagy elſzöktek, vagy magokat meg-ölték. De még-is ezen Bachanaliaknak meg-tiltása a' gonoſzſágokat meg-nem gátolta.

A' Rómaiak megint újjabb háborúkhoz fogtak, a' mellyekbűl az ő nagyra való vágyáſok jobban, és jobban ki-tettzett. Tsudállani kelletik a' Római Tanátsnak azon végzését, a' mellyet a' Statiliusok iránt, a' kik Liguriába laktak, ezen ſzavakkal ki-adott: *A' győzedelem*

ditsöſéges, ha az, az ellenſégnek meg-hódoltatáſával meg-elégſzik, de meg-fog útáltatni, ha az a' ſzerentsétleneket nyomorgattya. Az illyen igazſágos mondást követni-is kelletett vólna, így Róma ſoha ſem várhatta vólna azon ſzemre való hányást, hogy tsak Politikából mutatott ollykor mértékletesſéget, e' mellett pedig minden okokat elö keresett, azon nemzeteknek meg-hódoltatására, a' mellyekhez magát legatyaſiſágossabban mutatta. A' Rómaiak dolgai, mindenkor több, vagy kevesebb igazſágtalanſágokat foglaltak magokba.

Macedóniát új ſzélvéſz kezdé háborgatni, mert minek-utánna Fülep látta vólna, hogy annyi ſok meg-verettetéséért a' Rómaiakon boſzſzút nem álhatna, néhány eſztendök elött meg-hala. Ö a' maga fiának Demeternek, (a' ki a' Rómaiaknál mint zálog úgy vala) fejére halálos ſententziát hozattatott, 's meg-is ölettette ötet, és eztet a' másik fiának hamis vádgyára tselekedte, ennek neve Perseus vala, a' ki attól tartott, hogy az ö Báttyának érdemei, és a' Rómaiaknak óltalma, ezen Báttyának fejére Attyának koronáját fel-tennék, a' mellyet ö maga fején látni kívánt. Ezen írtózásra mélto tselekedete után el-is nyerte ö aztat.

De maga meg-gondolatlanúl útállani kezdé a' Rómaiakat, fegyvert kapott, és egéſz Görög orſzágot fel-lázaſztotta ellenek. Eumenes errül a' Rómaiaknak hírt adott, a' kik-is mingyárt a' háborúhoz fel-kéſzültek. Héjába ajánlotta magát Perseus, hogy eztet meg-tudta, mindennémü elég-tételre, a' mellyeket töle kívánni fognak, és követeket-is küldött ö ez iránt a' Rómaiakhoz, de a' fö Tanáts ezeket mon-

mondotta ezeknek: Egy Consul fog Macedoniába küldettetni, ezzel léphet a' Király alkura, ha az ő fel-tételei hathatósak léſznek.

De tsak fegyverrel kívántak ő vele alkura lépni. Licinius Consul meg-is jelent Macedoniába, de egy ármádával, meg-is ütközött ő Perseussal, és a' ſzerentse ezen királynak ſzolgált, mingyárt-is diadalma után békeſséget kért, de azon pontok alatt, a' mint az Attyával esett-meg a' békeſség. Itt tettzettki a' Római álhatatoſság maga egéſz méltóſágába, és fényeſſégébe. Licinius jól-lehet meggyőzettetett, még-is nagy bátorſággal ezeket mondotta: Egyetlen egy, és végső ſzándéka e' vólna a' Rómaiaknak, ha Perseus Király békeſséget kívánna, hogy ő önnön magát orſzágával edgyütt a' Rómaiak alá adná, és az ő kegyeſſégekben vetné bizodalmát.

Perseus, a' ki fösvény, félénk, de kegyetlen Király-is vala, a' ki nem tudott hív barátokat, az az: Aliatusokat magának ſzerezni, ſem magát ellenſégei előtt félelmessé tenni, ezen háborúnak negyedik eſztendejében Paulus Æmiliustúl meg-verettetett. A' Macedoniai Phallanx ſemmivé tétettetett, mivel Pelotonokkal, az az: apró truppotskákkal minden felől aztat meg-támadták, a' melly-is maga mozgásai által rendetlenſégbe hozzattatott, és e' vólt oka, hogy a' Római Katonák abba béronthattak. Perseus el-ſzaladott, 's látván, hogy maga jobbágyaitól el-vólna hagyattatva, ön maga adta-meg magát Æmiliusnak. Rómába a' midőn a' Tryumphus ünnepeltetett, gyáſz ruhába kelletett nékie gyalog a' ditsőſég' ſzekere előtt menni, és fogſágba-is hólt meg. A' Macedo-

niak szabadoknak hírdettettek lenni, de ugyan tsak Macedoniából Római tartomány lett.

Ezen nagy nyeresség valamint Paulus Æmilius vitézségének, szint úgy böltsességének-is tulajdoníttatott. Scipio Nasica aztat javaslotta nékie, hogy míglen a' környül való állások szerentsések vólnának, ütközne még meg egyszer, hogy késése miatt félénknek ne tartattasson. Ö így felelt erre: *Ha a' te esztendeidbe vólnék, én is úgy szóllanék mint te, az én időmbe pedig, úgy tselekednél te mint én.* Ö néki kevés birtoka vólt, de a' Római birodalmat meggazdagította ö, és Cicero jobban nem dítsérhette ötet, mint a' midön így szóllott felöle: *Paulus Æmilius semmit sem hozott maga házába, hanem tsak halhatatlan nevet.* A' halál két fiától foszttotta-meg ötet egyszerre. A' midön ö egykor a' néphez szóllott, ezeket mondotta: Én örömest minden szerentsétlenségeket el-viselnék, tsak az Istenek azon sok nyomorgattatásokat el-fordítanák a' Respublicáról, a' mellyek sok szerentséje között fenyegetik. Meszsze látó, és böltsembertül való mondás! mert valósággal Rómát sok diadalmai vésztették-el.

Görög ország hamar meg-érzette a' Római igának súllyát. Azon vad Ætolierek a' leg-nehezebb fel-tételek alatt kötöttek békességet, mert le-kötötték magokat, hogy ök a' Római Fö-Vezérek parantsolattyok alatt fognak a' háborúba állani, semmi úton módon sem fognak a' Respublicának ellenségeihez, vagy is ezekkel egy kötésbe állókhoz hajlani, és hogy hat esztendök el-folyása alatt 500 Talentomokat le-fognának tenni. Így büntettettek ök-meg az ö vakmerösségekért. De még-is a' Rómaiak sas szemekkel vigyáztak az Achæusi kötésre,

(a' melly-

(a' mellyről böven ſzóllottam az elsö kötetbe, a' hol a' Görögökről írtam) mert ezen Achæusi kötés fogta még pártyát azon halállal tusakodó Görögök ſzabadſágának.

Philopömen, a' kit utólsó Görögnek neveztek, mostan meg-hala. Mivel ö Epaminondásnál, a' kit mindenekben követni akart, kevesebb mértékletesſéggel bírt, tehát ö Spártát, minek-utánna ottan ſok erőſzak-tételeket vitt vólna véghez, és Lycurgusnak törvénnyeitis el-rontotta vólna, az Achæusi kötéshez állani kénſzerítette. Mivel pedig az ö halála úgy történt, hogy ötet azon rebellis Massienerek el-fogván, méreggel hirtelen meg-ölték, az Achæusok Fö-Vezér nélkül maradtak. Illyen környül való állásokban a' Római Fö-Tanáts ezen ſzabad népnek magát bírójává tette, azon Polgárokat, a' kik kétſégesseknek látzattak lenni, el-üzte, és ez által fundamentomát meg-vetette, hogy egéſz Görög orſzág hatalma alá adta magát.

Soha a' Rómaiak magok gondolattyainak módgyát világossabban ki-nem nyílatkoztatták, mint azzal, a' mint ök Syriával bántak, Popilius Lænas meg-tíltotta a' Tanátsnak nevében, Antiochus Epiphanesnek, a' ki igazſágtalanúl uralkodott Syriába, hogy ö Ægyipthusba ſemmit maga réſzire el-ne probállyon venni, mert a' Rómaiak az Ægyiptusi Királyt magok óltalmok alá vették, és ök követeket küldöttek hozzája ezen parantsolattal, a' követeknek feje pedig Popilius vala.

Ezen követek Antiochust már Ægyiptusnak közepén találták maga ármádájával, a' midön a' mezöben hozzája közelítettek, Antiochus Popiliusszal kezet akart fogni, mivel ö-

tet régen esmérte, de ez senkit sem esmért barátyának lenni, ha az földie nem vólt, azértis mingyárt aztat kívánta Antiochus Királytól, hogy ő minden dolgok előtt a' Tanáts rendeléseit olvasná-el, a' mellyeket ő nékie írásba meg-mutatott. Antiochus el-olvasta azokat, és aztat mondotta, hogy ő maga Tanátsossaival a' dolgot közleni fogja, és velek tanátskozni-is, hogy mi tévő légyen. Erre Popilius a' porba páltzájával a' Király körül egy karikát vont, és így szóllott: *Én aztat akarom, hogy minek-előtte ezen Karikából ki-fogsz menni, világos válaszstot adgyál, a' mellyet a' Tanátsnak fogok vinni.* Antiochus meg-rettent ez éles szavakra, és ajánlotta mindenekre magát, mingyárt Popilius vele kezet-is fogott már mint a' Rómaiaknak baráttyával, és ezután mingyárt követeket küldött Antiochus Rómába, a' kikhez így szóllott a' Tanáts: *Az a' szerentséje a' Királyotoknak, hogy engedelmeskedett,* és így a' Rómaiak minden vér ontás nélkül el-nyertek ollyan nagy országot. Antiochus halála után 589-ben ki-zárták Demetriust a' Thronusból, melly fortéllyára szolgált Antiochus Eupatornak Epiphanes fiának, de nagyobbra a' Rómaiaknak, mert még gyermek lévén ellenek semmit sem tehetett.

A' Syriakat nem-is kérdezték, hanem a' Fő-Tanáts maga tagjai közül hármat meg-nevezett, a' kik ötet mind neveljék, mind országát kórmányozzák, de alattomba ollyan parantsolatot nyertek, hogy az országát, a' mint tsak legjobban lehet erőtleníttsék-meg. Róma azon igyekezett, hogy az egész világot meg-hódollya, és erre Karthagónak el-veszte nyitott útat.

HAR-

HARMADIK TZIKKELY.

Harmadik Punisi háború.— A' Rómaiak el-puſztíttyák, és ſemmivé téſzik Kartagót, Corynthust, és Numantziumot.

Már egy idötül fogva Masinissa, a' ki a' Rómaiakkal tartott, és óltalmok alatt-is vólt, magához vont vólt erönek hatalmával némelly Kartagóhoz tartozandó tartományokat, a' mellyekért vele a' Kartagóbéliek ſzüntelenül tzivakodtak. Rómából Comisariusok küldettek oda, hogy a' pörlekedésnek vége ſzakaſztasson, ezen Comissariusok között vala Cátó-is. A' midön onnat haza érkezett, a' Kartagóbélieknek hatalmát igen nagynak mondotta lenni, és még azzal vádolta öket, hogy a' Respublica ellen hadat kéſzülnének indítani, és meg-nem ſzünt kiáltani, hogy az ö városokat el-kelletik rontani. Nasikai Scipio-is ezen Comissariusok közül való vólt, de már ö kegyessebben beſzélt, ſött Catónak tanáts adása ellen vólt, és aztat mondotta, hogy féleimes dolog vólna, ollyan nagy eröſzakot véghez vinni. De a' midön a' Numidiai Király gyakran bé-üttetett az ö tartománnyokba, és a' Kartagóbéliek kénſzeríttettek fegyvert fogni, be-küldetvén megint Scipió, hogy közöttök békeſséget ſzerezzen, mint hogy vele a' Kartagóbéli nép otsmányúl bánt, ö-is Catónak tanátsolása mellé állott. Mivel tehát már Masinissa, és Kartagó között

a'

a' háborúnak tüze egéſz erejébe harapozott, már nem vólt más mód benne, hanem tsak az, hogy Róma ezen alkalmatosſágot maga haſznára fordíttsa, és maga uradalmát, a' mellyet régtül fogvást a' nélkül-is örökké kívánt, Africába-is bé-hozhassa, és ottan meg-is erösíthesse.

Megint követek küldettek oda azon ſzín alatt, hogy a' békeſség helyre állíttattasson, valóſsággal pedig azért, hogy a' környül való állásokat magok haſznokra fordíthassák. Maſinissa meg-ütközött a' Kartagóbéliekkel, és nagyon meg-is verte öket, az ö fia Gulaſſa 58000 Kartagóbélieket, a' kik ſegyvereiket le-tették, kardokra hányattatott. Már most a' Rómaiak dolgokat nem palástolták, hanem ezen meg-gyözettetteknek ök is háborút üzentek. Irtóztató, és az akkori vad emberiſséghez illö tselekedet, a' mellyet még rútabb tselekedet követett.

A' Kartagóbéliek látván iſzſzonyú veſzedelmeket, hogy egéſzlen el-ne veſzſzenek, legalázatossabb magok alája vettetésekkel a' Rómaiakhoz folyamodtak, és magokat jobbágyoknak lenni ajánlották. A' Római Tanáts ſzabadſágot ígért nékiek, ha három ſzáz ſzeméllyekbül álló zálogot fognak küldeni, és aztat fogják tenni, a' mit tölök a' Consulok fognak kívánni. Az örömmel meg-tölt, de meg-tsalattatott Kartagóbéliek, vígſágoknak adták magokat, mintha már ſemmitül nékiek nem kellene tartani, és egéſz bizodalommal el-küldötték a' zálogot, jól-lehet némellyek az ö Tanátsoſſai közül gyanakodtak. Azomba Marcius, és Manilius Consulok el-érkeztek egy rettentö

ármá-

ármádával. Ezek nagy pompával fogadták a' Kartagóbéliek követtyeit, a' kik azért jöttek, hogy tölök meg-érthessék a' Római Tanátsnak parantsolattyát, és ezen hadi kéfzületnek-is okát meg-tudhassák. Ezen Consulok így fzóllottak hozzájok. *Ti a' Római óltalom alatt vagytok, azért-is azon fegyverek, a' mellyekkel a' ti fegyver táraitok vannak meg-rakva, haſzontalanok; adgyátok által azokat, hogy láthassuk hozzánk viseltetö egyenes ſzívüſégteket.* Héjába mondották a' követek, hogy Kartagó körül vólna véve ellenféggel, azért azokra fzükfégek vólna, mert ez mondatott nékiek. *Róma által veſztiteket, óltalmazni fog, engedelmeskedgyetek!* Nem tudtak femmit felelni, engedelmeskedtek.

Midön már fegyvereket, és hadi fzereiket (machinájokat) által adták, nem fzégyenlették a' Consulok nékiek meg-mondani, hogy Kartagó városa földig le-fog rontattatni, és hogy minnyájan ki-mennyenek a' városból, és más helyen, de tíz mértföldnyire a' tengertül épittethetnek magoknak, de minden meg-erösítés nélkül lakhelyet. Ezen jelentés, mint egy menykö ütés úgy fel-ébreſztette öket, és kétſégbe való esésre hozta. A' nép maga Tanátsosſait meg-ölte, mivel ök állottak reá a' fegyverek által adására. Ki-mondhatatlan fzorgalommal igyekeztek újjakat munkálni. A' kastélyok, és Templomok mind müv-házakra fordíttattak, az arany, ezüst edények, és Statuák vas gyanánt alkalmaſztattak mindennémü eſzközökre.

A' fzép nem, maga drágaſágait ide engedte, és hajokat-is el-metztették, hogy azokból hajó kötelek fonattassanak. A' Rómaiak, a' kik nem gondolhatták, hogy a' nép, a' melly

fegy-

fegyverétül meg-foſztatott, magát fogná óltalmazni, látván indúlatos hevesſégeket, ostromnak futva mentek, azomba nem tsak viſzſza verettettek, hanem még a' Kartagóbéliek egéſz Flottájokat-is gyújtó eſzközökkel hamuvá tették.

A' Kartagóbélieknek Generálissa Asdrubal a' Rómaiak ſeregét halomra vágta vólna, ha aztat Scipio Æmilianus, olly hatalmassan nem védelmezte vólna. Ezen Scipio, Æmilius Paulusnak fia vólt, a' kit ez fiának vett-fel, és unokája vólt Áfricánus Scipiónak, a' ki ehez érdemben-is hasonlított. Ezen nagy Bajnok három ſzáz Lovasſággal óltalmazta a' Legiónak viſzſza vonását, és ezen Legiók ſzemek láttára azon nyertes ármádának által-is mentek egy folyó vízen. Az ö jeles hadi tettei, és maga viselése kénſzerítették még az öreg Cátót-is dítséretire, a' ki még eddig ſoha ſenkit ſem ditsért.

De ellenbe ki-öntötte ö mérgét a' többi vezéreken, és rajtok kevés betsületet hagyott. De itten azon kérdés adgya magát elö; hogy vallyon az ollyan ember, a' ki ſoha ſenkit ſem dítsér, érdemes-é maga a' dítséretre?

Scipiónak adattatott azon tiſztelet, hogy illyen jeles háborút végezzen-el. Ö tsak 37 eſztendös vólt, és egy törvény ſzerént a' vala el-végezve, hogy egy Consul leg-alább 43 eſztendös légyen, és még-is nem tsak Consulnak tették ötet, de még ezen voksolás nélkül, jóllehet ez ſzokás vala, által adták nékie a' fö Vezérſéget-is Áfricába. Meg-is mutatta ö hamar, melly helyes vólt ezen válaſztás. Körül vette ö Kartagót, és ki-éheztette. A' Kartagóbéliek

béliek meg-ígérték a' Rómaiak alá való magok vettetését, tsak a' város kíméltetessék-meg. Scipio erre reá nem állott, mivel nem állott hatalmába.

Egy álnok, vagy-is inkább hamis megtámadás által meg-vették a' Rómaiak egy kaput, és elöbbre menvén a' házaknak tüzet vetettek, és valakik tsak eleikbe állottak, azokat mind le-vágták. Azon kevély Asdrubal a' Római Bajnokot kérte, hogy életének engedgyen-meg. Az ö bátor, és nagy szívü feleſége ellenbe, szörnyü szemre való hányásokat tett nékie által, szúrta minden gyermekeit, és magát a' lángok közé vetette. A' város a' katonák által ki-raboltatott. Scipio pedig, a' ki a' Fö Tanáts kegyetlen parantsolatinak nehezen engedelmeskedett, az egész várost emésztette-meg, a' melly tüz 17 napokig tartott. Ezen Vezérnek diadalmát pompás Tryumphus, ezen névnek hozzá adásával *Africánus*! követte, mert az ö Consulátusságának esztendeje már el-folyt. Az ö segítségére vóltak ezen háborúba az ö Attya-fia Lælius, az elsö Scipiónak Áfricánusnak fia, és Polybius, a' kibül nagy historia iró lett.

Ha jól meg-gondollyuk, hogy egy illyen virágzó város, mint Kartagó vala, a' tüznek prédája lett, bár sokakban ótsárlást érdemlettek a' Kartagóbéliek, de még sem lehet a' Rómaiaknak ezen tseledeteket éppen ditsérni.

Még jobban fel-háborodik az emberi természet ellenek azért, mivel ök magok Religiója által kívánták a' háborút rettentöbbnek tenni, mert nagy ünnepléssel áldozták ök-fel a' megölettettek testeit a' föld alatt lévö Isteneknek, még pedig a' Czeremóniákat önnön maga Scipio végzette-el. Különös azon mondás, vagy imádság, a' mellyet ö itt mondott, ez pedig ez

vólt: Félelmes Plutó! önts haragot, és boſzſzú-állast a' Kartagóbéliek ellen, engedd, hogy azon nemzetek, és városok, a' mellyek ellenünk fegyvert fognak, el-puſztúllyanak, néked áldozom minden Furiákat, és a' Respublicának minden ellenſégeit, az én nevembe, a' Senátusnak, és a' Római népnek nevébe. Az illyen meg-átkozások kétſég kívül fel-éleſztették azon vad Római Katonákat az átkokba való bizodalomra, de ellenbe a' gyenge ſzíveket melly nagy rettegésre-is hozták azok.

Montesquieu helyessen teſzi-ki azon okokat, hogy mért diadalmaskodtak a' Rómaiak a' Kartagóbélieken. Mert úgy mond: Kartagó mivel ſok kintsekkel ment háborúba a' Rómaiak ellen, már tsak ezen fundamentomból is meg-verettetetnek kelletett nékiek lenni; az arany, és ezüst ki-meríttettetnek, de a' bátorſág, állandóſág, méréſzſég, erö, és ſzegényſég, ſoha ki-nem meríttetnek.

A' Rómaiak tiſzteletre vágyódók vóltak kevélyſégbûl, a' Kartagóbéliek pedig a' nyereſég hívánásból, amazok uralkodni akartak, ezek pedig gyüjteni, és mivel a' Kartagóbéliek a' háborút, mint kereskedök úgy ſzámlálták-ki, ök ugyan háborúskodtak, de ſoha gyönyörûſégek nem vólt benne, önnön háborúi Hannibálnak, más formát adtak ezen háborúnak, mert a' meg-hódoltatások nem nehezek, ha aztat egéſz erövel teſzik, de nehéz azokat megtartani, ha tsak egy réſzivel az erönek óltalmaztatnak. Én Montesquieu mondása után ezeket mondom: hogy egy egéſzlen a' háborúkban foglalatoskodó nemzet, mindég meg-veri az ollyan nemzetet, a' melly tsupa kereskedökböl áll.

Azon

Azon eſztendőbe valamint már el-rontatott Kartagó városa, úgy ſzintén el-rontatott Korynthus városa-is a' Görögöknek minden ſzabadſágával edgyütt. A' Rómaiaknak a' nemzetekhez mutatott eddig való mértékletesſégek Despotismusſágra változott, mert ha a' környül való állásokból éſzre vették, hogy ők valamelly nemzetet el-nyomhatnak, el nem mulatták aztat, ſőtt ollyan nemzetet nyomtak el, a' mellynek ők eleintén hízelkedtek, és azon igyekeztek mindétig, hogy közöttök az egyenetlenſéget éleſzſzék, az árulókat, a' kik nékiek néminémű ſzolgálatot tettek, jól meg-jutalmazták, és valahól tsak lehetett, magokat ítélő Bírákká tették, hogy ezek által meg-érezhetetlen képpen magokat Görög orſzág Uraivá tehessék, de olly formán, mintha aztat ſzabadſágának meg-tartásáért nyerték vólna el.

Éſzre vették az Achæusok ezen tsalárdſágot, hogy a' Rómaiak velek-is így bánnak, jól-lehet eleintén kíméllették őket, de már most minek-utánna Macedoniát meg-hódoltatták, és ſenkitől már nem félnének, az ő meg-rontásokon igyekeznének; azért-is fel-támadtak. Metellus Prætor mingyárt-is maga ármádájával ellenek indúla, az Achæusoknak pedig két vezérei vóltak Critolaus, és Diæus, a' kik-is felette hevessek lévén, Metellus által meg-veretettek. Ezen háborút pedig Mummius Consul azzal végzette el, hogy ő Corynthus városát, a' melly mint egy 950 eſztendők előtt épittetett, és Európába edgyike a' leg-virágzóbb városok közül való vala, ki-rablotta, meg-égette, és földig le-rontotta. Ezek után Görög orſzág, a' mellyet akkor Achájának neveztek, a' Rómaiaknak tartománnyává lett.

Róma ezen új nyereség tétellel igen sokat nyert, mind kintsre, mind fényességére való nézve. A' mesterséges müveknek azon remekei, a' mellyeket onnat Rómába hoztak, a' legjobb ízlések szerént vóltak munkálva, de ezek hamar a' jó erköltsök meg-romlásának-is okai lettek. Paterculus, Mummiusnak tudatlanságáról egy rendes Anecdotumot hagyott írásba, melly ebbül áll:

A' midön ezen hadi Vezér némelly embereinek meg-hagyta, hogy a' Corynthiusi ritkaságokat, úgy-mint kép-írásokat, faragott képeket Rómába vigyék, egyszer 's mind azon parantsolattyát-is ki-adta, hogy ha egy darab azok közül meg-tsorbúlna, vagy-is éppen elromlana, kötelesek lésznek a' hibát meg-jobbítani, vagy hasonlót magok költségével munkáltatni, mintha minden Mólnár tudna illyen ritkaságokat faragni, vagy-is minden festö illy nagy remekeket festeni. De még-is Mummius egy darabot sem tartott-meg magának ezen ritkaságokból, annyira meg-mutatta, hogy ö nem vólna maga hasznát keresö. De ha a' szép müveknek ízlése Rómát, 'smagát-is Corynthust meg-jobbította vólna, kétség kivül nem lett vólna Corynthus a' fegyvernek, és lángnak prédájává, de azok tsak a' hívságokra szolgaltak, a' pedig nagy szerentsétlenség, hogy a nemzetek a' hívság által meg-roszszabbúlnak, és még nagyobb rosz az, hogy az illyen elkövetett barbariesekkel tulajdon veszedelmeken dolgoznak. Szerentséssebbek azok, a' kik a' közép útat választák, mert ezek bár kevessé el-tántorodnak-is, de még-is a' jó eszközökbül egészlen ki-nem vetkeznek, és ezek nyomorúságokban támaszszai.

Minek-

Minek-elötte a' Punisi háború el-végzödött vólna, a' Lusitanusok Fö vezére, Spanyol országba igen nagy Vitéz, sok féle nemzeteket fel-ingerlett Róma ellen, ö annyira ment maga szándékaiban, hogy ö egy különös Királyságot akart fel-állítani, és ebbe bóldogúlt-is. Le-vágathatta vólna ö az egész Római ármádát-is, de meg-elégedett azzal, hogy olly békességet tehessen, hogy ö az általa meg-hódoltatott tartományokat meg-tarthassa, a' többi részit pedig Spanyol országnak azon igazságtalansággal bíró Rómaiak megtarthassák. Meg-is verte ö a' Rómaiakat, de boszszút állottak rajta ezek istentelenül, mert Servilius Cæpio, a' ki Consul vala, hitetlenül a' békességet fel-törte, Viriatust fene vad módgyára meg-támadta, üldözte ötet, és gyilkosokat bérlett, a' kik ötet álmába orozva megölték.

Egy Vétek a' másikát szokta szülni, megmutatták eztet a' Rómaiak Numantia városán, a' melly Spanyol országba a' leg-szebb városok közül való vólt. A' Rómaiak kétszer kötöttek velek frigyet, de mindenkor fel-törték aztat, mellyel is azt okozták, hogy a' Numantiabéliek öket meg-útálták, és magok ellenségeinek tartották, fel-is tették magokba, hogy ök szabadságokat utólsó lehelletekig óltalmazni fogják. A' Rómaiak ollyan környül való állásokba vóltak, hogy Fö vezérre vala szükségek, azért-is Scipio Æmilianust Consulnak nevezték, jól-lehet egy új törvények vólt, a' melly szerint nem vólt szabad senkit kétszer Consulságra fel-emelni. Ezen Scipio vala Karthagónak el-rontója, de Numantiát-is nagyon szorongatta, és aztat mondotta, hogy ö lem-

mi békesség alkuról nem kíván tudni, ha a' Lakosok nékie magok városát, magok fegyvereiket, és önnön magokat által nem fogják adni. Annyira jutottak már az éhség miatt, hogy a' hólt embereknek testeit kéntelenítettek enni, és tsak hogy kétségbe nem estek, de sokan inkább meg-ölték magokat, mint sem hogy a' Római iga alá vetették vólna nyakokat. De ugyan tsak Numantia meg-vétetett, és földig le-rontattatott, és a' párt-ütés bár le-tsillapíttatott, Spanyol ország azomba mindég módokat keresett azon igától való meg-szabadulásra. Majdan vége nem vólt a' Rómaiak szerentséjének, mert a' világ három részeiben minden nemzetek felett ök leg-többet bírtak már, és úgy láttzatott, hogy ök az egész világot magok hatalma alá akarják vetni. Melly okokra való nézve pedig és miként mehettek ennyire, mingyárt alább meg-fogjuk látni, de tovább menvén a' Rómaiaknak historiában, aztat-is meg-fogjúk látni, hogy ezen felette nagy Birodalomnak sem vólt álandósága, ez-is semmivé lett, mint mindenek az ég alatt.

NEGYEDIK TZIKKELY.

Jegyzések; a' Rómaiaknak Hadi, Erköltsi, Finantzia, és Literatura-béli dolgaikról.

A' Rómaiaknak hadi dolgairól így elmélkedik Montesquieu. Mai napon észre veszük mi, hogy

hogy a' mi ármádánknál a' katonák, a' hadi munkákra felette való erőltetéstül nem tsak meggyengülnek, de halnak-is, és éppen illyen erőltetés által tartották-meg a' Római katonák magokat. Az én gondolatom ſzerínt ezen külömbbségnek fundamentoma abban áll, hogy az ő fáradozások ſzünet nélkül tartott, a' mi katonáink pedig a' leg-fáradtſágossabb munkákból, a' leg-nagyobb nyúgodalomba jönnek, a' melly-is leg-inkább okozza veſzedelmeket. A' Római katonákat hozzá ſzoktatták a' katona lépésekhez, az az: ött óra alatt 20, ſött 24000 lépéseket-is kelletett nékiek tenni, és illyen maſérozásban még 60 font terhet vittek hátokon. Azon ſzokásban-is meg-tartattak, hogy egéſz fegyverben mind futni, mind pediglen ugrani kénſzeríttettek. A' hadi gyakorlásokban vólt nékiek kardjok, hagyító kopjájok, nyílak, és ezek nehezebbek voltak az ő közönſéges fegyvereknél, és ſzünet nélkül gyakorlották magokat (Veget. L. I.) azért-is hogy illyen keményſégre edzettetett katonák mindenkor diadalmaskodtak, éppen nem lehet tsudállani.

Mind ezeken felül, azon kút források, a' mellyekbül a' Rómaiaknak ármádái helyre állíttattak, meg-ſzaporíttattak ki-meríthetetlenek vóltak. Kevés idővel a' második Punisi háború előtt a' Gallierek ellen ſzállítottak a' mezöre 700000 Lovaſságot. Az el-veſztett Cannai ütközet után-is hamar nagy ſzámbúl álló ármádákat állíttottak-fel, ki ki katona vólt. De még-is igen ſok Polgároktól foſztotta-meg a' háború ezen Birodalmat, hogy a' Fő Tanáts egéſz ſzámmal légyen 167 új Senátorokat kelletett válaſztani.

A' Rómaiakat az ö gondolkozásoknak módgya, és az ö fundamentomos törvénnyei tették meg-győzhetetlennekké. Semmi (megint így szól Montesquieu) sintsen olly hatalmas, mint egy ollyan Respublica, a' mellyben nem félelembül, nem a' szorongatástúl, hanem természetes indúlatból engedelmeskednek a' törvényeknek, a' mint ebbe Róma, és Lacedæmon példák, mert akkor tettzik-ki a' jó uralkodásnak bölts intézete, és aztat a' szabad öszszönök erösítik, valósággal-is illyen Enthusiasmus éleszteti öket.

Eleitúl fogva a' jutalmazások, és büntetések meg-tartották maga erejébe a' Rómaiaknál a hadi szolgálatot, és a' bátorságot gerjesztették, mind a' kettövel böltsen, és mertékletessen-is éltek ök. Vóltak testi büntetések-is, páltzákkal való verettetések, sött halállal való büntetés-is, de nem vólt ezeknek ollyan haszna, mintha valamellyikének tsúfolást, vagy-is szégyenletet kelletett szenyvedni. Sok féle nemei vóltak a' jutalmazásnak, úgy-mint mindenféle koronák, a' Tryumphusok, az ovátziók, az az: üdvözlések, a' nyerességek, különössen, ha a' Római vezérek, önnön magok valamit az ellenség vezéreitúl el-vettek, az illyen nyerességeknek neve *Spolia opima* vala. A' Fegyvereknek el-nyerése is nagy tiszteletére vált azoknak, a' kik azokat a' bátor ellenségtúl elvették. De minek-utánna a' gazdagság iránt való szeretet, annyira bé-vette a' szíveket, hogy a' pénz a' betsület eleibe tétettetett, és annál jobban szerettetett, a' következett belöle, hogy illyen nyerességen igyekeztek, a' melly-is elö-járó postája vólt a' Római erö el-veszténének.

A'

A' második Punisi háború alatt, a' Porciai törvény ſzerént meg-vólt tíltva a' Római Polgároknak az ő meg-veſzſzözések, de ezen Porciai törvények nem illették az ármádiákat, mert azoknál kezeibe vólt a' Fő-Vezéreknek a' katonáknak életek, vagy halálok, a' hadi nevelés tehát maga egéſz erejébe maradott, de a' Polgárok iránt ki-adattatott gyengébb törvények, őket hazájokhoz különös ſzeretettel le-kötötték. Egy Római ember, bár ő maga Fő-Vezérének határozatlan parantsolattya alá vólt vettetve, de még-is érzette azon nagy lelkűſégnek őſztönét, a' mellyet a' ſzabadſág gerjeſztett ſzívébe, mihent ő az ütközetből maga ſele nyájjához viſzſzatért, nem más alatt, hanem tsak ama jót tévő törvények alatt állott.

Egy leg-nagyobb oka a' Rómaiak el-terjedésének vala, a' tiſzta erköltsös házaſság. Kevés eſztendők mulva az elsö Punisi háború után, mivel a' Polgároknak ſzáma nagyon megfogyott, aztat rendelték a' Censorok, hogy minden Polgárok hit alatt le-kötelezzék magokat, hogy úgy meg-fognak házasodni, hogy a' Respublicának új Polgárokat nemzhessenek. Akkor láttak leg-elsö házaſságbéli el-válást. Carvillus, a' ki maga feleſégét felette ſzerette, el-vált töle, mivel magtalan vólt, de mihent az erköltsök meg-romlottak, mingyárt többen-is váltak-el, de annak-utánna házaſságbéli Contractusok tsináltattak, hogy ha el-vállás találna lenni, valamelly pár között, az Aſzſzonyoknak jóſzágai bátorſágba legyenek.

Mind addig a' meddig Paulus Æmilius Perſeust meg-nem verte, és Macedoniát meg-nem hódoltatta, és ezen orſzágból annyi temérdek kints az orſzág kints Tárába nem horda-

tott, mind addig a' Polgárok minden ſzáztól valamelly usorát mint adót fizettek, és ſzükſégnek idején, még egy rendkivül való adót-is le-kelletett tenni. De azóltától fogva egéſz Cæsár haláláig minden adótúl mentek vóltak, az orſzágnak jövedelme a' kereskedők portékáinak vám fizetéséből állott, és a' Respublica uradalmainak jövedelméből, és azon adókból, a' mellyeket az Olaſz orſzági népek, és a' meg-hódoltatott idegen tartományok fizettek. Az elsö Punisi háborúnak végével, Livius Cenſor tette leg-elsö az adót a' ſóra, mellyért-is, ötet Salinariusnak, az az: ſósnak nevezték. Róma leg-inkább a' Spanyol orſzági bányákból gazdagodott-meg, Polybius idejébe 40000 munkások kívántattak azon bányákhoz, a' mellyek új Kartagóhoz közel vóltak, és azok naponként 250 Atticusi minát adtak, a' melly négy Talentumnál többet tett. Azon nyereſégek-is a' mellyeket a' Hadi vezérek bé-hoztak, megſzaporították nagyon a' kintset, és a' világnak leg-gazdagabb Nemzetei adózói vóltak. De még-is a' Rómaiak bóldogſágának fudamentoma mingyárt hanyatlani kezdett, mihent a' Vámosok, és a' Harmintzadosok a' tsaláshoz, és a' meg-nyomorításhoz hozzá fogtak a' Tanátsbéli ſzemélyek, mihent a' Polgárok pompássan élni, és hívſágokban el-merülni kezdettek; egy Poëtájok ezeket mondotta: Az utálatos pénz eleintén idegen erköltsöket hozott-bé, annak-utánna a' hívſágok által mindeneket meg-erötlenített, mind ezekhez leg-inkább az járúlt, hogy a' Rómaiak azon általok meg-hódoltatott Ásiai Tartományoknak ſzokásait felvették, és az azokba uralkodó puhaſágot, bú-

ja

ja életet magok hazájokba bé-hozták. Már most semmi sem használt, sem törvények, sem példák, sem a' jeles embereknek intései, a' kik a' régi jó erköltsöket, és szokásokat kivánták meg-tartani. Minden féle drágaságoknak tékozlása, a' Pompás épületek, a' mellyekben csak arany, ezüst ragyogtak, Márvány-kövek, és Elefánttsontok fénylettek, a' hiedelmet felmúló nagy summa pénzek, a' mellyek egyedül a' Vendégségekre, és inkább nyalánkságokra el-pazaroltattak, mind ezek egy felette gazdag, de felette búja nemzetet-is esmértetnek-meg vélünk. Egy Római bölts mind ezeket látván, imigyen szóllott polgár társaihoz:

Egy ollyan város, lehetetlen hogy sokáig állhasson, a' mellybe egy hal sokkal drágább egy ökörnél. A' midőn Viriatussal való háborúba 609 esztendőbe Spanyol országba két Consulok a' Fő-Vezérségért pörlöttek; oka vólt Scipio Africánusnak ezeket mondani: *Én azt gondolom, hogy mind a' kettőtül el-kelletik venni a' Consuli hivatalt, az egyiktül azért, hogy semmie sintsen, még-is búja! a' másiktól pedig, mivel soha sints nékie elég, pedig gazdag.*

Más felöl meg-jobbították magokat a' Rómaiak éppen azon idő tájban, a' midőn az ő erköltseik romlani kezdettek, a' mellett, hogy csak az Ásiai háború után kezdették Róma városát kövel ki-rakni, a' tudományokban-is kezdették magokat gyakorlani, meg-szerették az elmeséget, és minden féle szép tudományokat, és mesterségeket; több mint 500 esztendőkig alig vólt mind ezekrül valamelly képzelődések. Az ő hadi tudománnyok, bizonyos nyersességbül, és vad bátorságból állott, melly nem igen közelített a' tudományokhoz. Mi-

vel idegen erköltsöket nem ſzerettek, ollyakat tudnia illik, a' mellyek az embert a' jóban meg-erösítik, és ſok idökig tanúlt nemzetekkel kötésbe nem állottak, tehát azokon kívül, a' mellyekre öket az Etruskerek tanították, igen keveset, vagy éppen ſemmit ſem tudtak, az ö nyelvek-is nehéz, és nyers vala, mind addig miglen a' Görögökkel meg nem esmérkedtek, de mihent ezekkel meg-esmérkedtek, a' mint egy Római Poëta mondotta: *Meg-győzte, a' meg-győzettetett Görög orſzág, a' maga vad meg-győzőit, és a' ſzép mesterſégeket bé-hozta a' paraſztos Látiumba.*

Majd öt ſzáz eſztendök folytak-el, miglen az idöt fel-oſztani tudták. Valerius Conſul hozott leg-elsöben egy nap-órát Siciliából, és ſzáz eſztendövel annak-utánna Scipió Naſica a' fövény órát, a' mellyet Clepsydrának ſzoktunk nevezni, mutatta meg, és meg-tanította öket, miként lehessen az órákat valamint nappal úgy éjjel-is meg-jegyezni. Mindenek (ki-vévén a' hadi Tudományt) úgy ſzólván maga gyermekſégébe vóltak. Az orvosi Tudomány, tsak némelly Familiáknak Receptyéböl állott, valameddig egy Archagattus nevezetü Görög, éppen azon idöbe, a' midön Saguntum Hannibáltól ostromoltatott, aztat nagyobb világoſságra nem hozta, és a' Chyrurgia tudományt-is elö nem mozdította.

Valamint minden nemzetek a' tudományokat a' Poësisröl kezdették, ſzintén úgy a' Rómaiak-is, és az ö elsö Poëtájok Ennius vala, a' ki Scipió Áfricánusnak Attyafia vólt. Ö hozta a' Római historiát versekbe, és a' ki vele egy idöbe élt, Nævius az elsö Punisi háborút

ſzint-

ſzint úgy versekbe éneklette. Plautus, és Terentius, a' kiknek víg játékjait (Comædiáit) még most-is olvassuk, felül haladták ôket, különössen az utólsó, a' tiſzta, és kellemetes ki-fejezéſekben. Plautusnak több eleven eſzelösſége, és tréfái vagynak, de Terentiusnak több erköltsös elõ adásai: az emberi életrõl, ſzelídebben is ír, és túdósabban, ezen utólsó vidámít, és egyſzer 's mind oktat-is. Az elsõ hamarébb nevetésre indít bennünket.

Minek-utánna a' Római Vezérek, a' Görögök tartománnyaiból annyi ſok ſzép feſtett képeket, Statuákat, és több minden-féle drága ritkaſágokat hoztak vólna, a' mellyekkel Anya városokat Rómát fel-ékesítették, kinyílt a' ſzemek, és látták, hogy azon tudományok, és ſzép mesterſégek, a' mellyeknek azon ritkaſágok mûvei, érdemessek vólnának a' meg-tanúlásra, azért-is jól-lehet ôk az illyen mûveket drága pénzen munkáltatták az általok meg-hódoltatott Görögökkel, de azzal nem elégedtek-meg, hanem ſokan magokat, valamint a' ſzép tudományok, úgy a' ſzép mesterſégek meg-tanulására-is adták, és idövel utól-is érték mind ezekbe a' Görögöket.

Az öreg Cátó, a' ki Censor vala, keservessen panaſzolkodott, és ſzidalmakat-is ejtett a' Görögök ellen, a' kik az illyenekre a' Rómaiakat tanították, jól-lehet maga-is mind Históricus, mind Orátor vala, és annyira vitte a' dolgot, hogy a' fõ Tanáts végzése mellett, a' Rhetorok, és Philosophusok ſzám-kivettettek. Én ollyan ítélettel vagyok, hogy Cátó, és vele a' Római Tanáts, tsak ollyan Rhetorokat, és Philosophusokat büntetett így, a' kik hízelkedõ, vagy-is álnok ſzavú Rhetorok,

rok, és Sophismákat koholó, 's hamis vélekedésü Philosophusok vóltak, a' mitsodásak e' mostani világban-is elegen vagynak, a' kik magok fel-tételeik ſzerént, ha lehetne, az igaz kereſztény vallást-is, önnön rámájokra kívánnák fel-vonni; de mivel ſokaknak az orrát a' téj-felbe ütötték, már hökölni kezdenek, 's tartanak attól, ne talántán Philosophusi köpönyegek, mogyoró-fa demonstratióval ki-poroztassan.

Cátónak ſoha ſem kelletett vólna félni, az igaz, és valóſágos bölts Philosophusoktól, ſött azon időbe nagy ſzükſégek vólt ezekre a' Rómaiaknak, mivel ők még akkor tudatlanok vóltak, és a' terméſzetbéli jó erköltsök-is romlani kezdettek közöttök, a' mellyeket tsak az egéſséges Philosophia, és az ékessen való ſzóllás, hozhat helyre, bizonyos-is az, hogy Cicero, Virgilius, Horatius, és többek mások, a' ſzép tudományok által-is a' Rómaiakat, romlani kezdett erköltsök miatt jobb útra hozták. Cátó itten a' tudósok ellen tör; maga-is pedig ſokat írtt, különössen a' ſzántásról (De re ruſtica) egy dítséretes munkát hagyott hátra. Ő gyakran aztat ſzokta mondani, hogy ö három dolgot, hogy tselekedett, meg-bánta. Úgymint: Hogy ö egy napot el-veſztett, a' mellyen ſemmit ſem tselekedett. Hogy ö egy titkot a' Feleſégének ki-jelentett. Hogy ö hajóra ült, holott ſzáraz földön útazhatott vólna. Mindazonáltal még-is tsudálatos ember vólt Cátó, de minden tanúlt, és bölts emberbe ſzokott lenni egy kis különösség.

Azon ugyan tsudálkozni kelletik, hogy a' Rómaiak közönſégessen, ha közülök valaki, vala-

valamelly hívatalt nyert, az ollyan mind Consulságra, mind más Civilis hívatalokra, mind katonaságra, vagy-is Fö-Vezérségre alkalmatos vólt, illyen Poly-emberek ma olly ritkák, mint a' fejér hollók, jele az, hogy mihent ök a' Görögöktül a' tudományokra oktattattak, leg-ottan nagy szorgalommal magokat mindenekre adták, mostan pedig ritkán tsak két tudományokra-is adgyák magokat az emberek.

NYÓLTZADIK SZAKASZ.

A' Grachussok. — A' Respublicának romlása.

Róma városának építésétül fogva 620 egész 665 esztendökig.

ELSÖ TZIKKELY.

Tiberius és Cajus Grachussoknak Tribúnátusságai.

El-folytak immár mint-egy 150 esztendök Kristus Urunk születése elött, hogy a' Rómaiak Kartagót, és éppen azon esztendöbe Corynthust-is, majd leg-szebb, leg-jobban fekvö városokat földig le-rontották. Tsak hamar annak-utánna, ki-ütötte magát a' régi egyetlenség, a' köz nép, és a' Polgárok között, vagy-is inkább a' Senátus, és Patriciusok között annyi-

annyira; hogy olly nagy erőſzak-tételek ſzármaztak belőle, a' mellyek még a' ſzabad Római birodalomba mind eddig halhatatlanok valának, de hogy a'tüz mind eddig ki-nem lobbant, a' külső háborúk vóltak okai, ugyan tsak a' nyughatatlanſágnak magva el-vala már mindenkép a' ſzívekbe vetve, mert jól-lehet a' köz nép ſok fortélyokat nyert, és jól-lehet ollykor mind a' két Consulok a' köz nép közül válaſztattak, de még-is az igen alatsony ſorsbúl valók, mindenkor ſzánakodásra méltók vóltak.

A' ſzerentsének halhatatlan nagy környül való állásai a' Polgárok között való közép mértéket el-rontották, mert edgyiknek gazdagſágra való jutása, a' másiknak ſzegényſégbe való esést okozott, és mivel Róma majd az egéſz világot le-nyomta, aztat nyerte azzal, hogy Állását ollyan helyre tette, a' hol az erköltsök meg-ſzűntek lenni, és minden roſzſzaſág kezdődött. Különös két nagy érdemű emberek Tibérius, és Cajus Grachus, mindeneket meg-kívántak jobbítani, de eztet a' környül való állások nékiek nem engedték, az ő vakmerő elő vételek, tsalhatatlan jelei vóltak a' polgári háborúnak, a' melly a' Polgárok ſzabadſágát vérbe föröſztötte.

Ezen két Egytestvérek, a' kik Scipio Áfricánus Leányának Cornéliának fiai vóltak, és annyoknak ſzorgalmatoſsága által a' mint illik úgy neveltettek, különössen az ékes ſzóllásban nagyon elő mentek, a' mint-is akár melly nagy ſokaſághoz, ha ſzóllottak, aztat magok kívánſága ſzerént meg-hajtani tudták. Tiberius Grachus, a' ki Scipio Æmilianusnak ſógora, és Appius Claudius Consulnak Veje vólt,

vólt, nem tsak az ármádánál, hanem még magába Rómába-is nagy tekintetbe vólt, mivel a' nép Tribunusſának-is válaſztatott, de éppen ezen hívatal halált okozott nékie, mert ő a' ſzegényſég mellett fogott, hogy azoknak több földek adattassanak, és ékes ſzóllásával a' Patriciuſok ellen keménnyen fel-állott. Némelly historicusok aztat írják, hogy Cornélia az ő Annya vette vólna ötet arra, hogy a' Patriciusok ellen ſzóllyon, mivel nékie ezeket mondotta: *Miért neveznek engemet a' Scipio Napjának, miért nem neveznek inkább a' Grachusok Annyának? Tehát nem elég híres a' te neved? ha nem! tedd aztat híressé.* Az illyen Annyai beſzéd, fel-ingerelhette vólna ötet Annya kívánſágának tellyesítésére, de még-is kételkedni lehet, hogy Cornélia ötet illyen dolognak véghez vitelére öſztönözte vólna.. Jól látta ő, hogy a' földek a' Gazdagok kezei között vólnának, és a' jószágok Sclavusok által vólnának meg-népesítve; jól látta, hogy a' Patriciusok felette gazdagok, a' nép pedig felette ſzegény vólna, ezek indították-fel ötet a' Patriciusok ellen, és e' mellett, az-is, hogy ő Rómába a' régi jó erköltsöket megint bé-hozhassa, egy ſzóval a' Hazafiúſág (Patriotismus), de mivel ő ezen hibák ellen ékessen ugyan, de felette hevessen-is peorált, ſzavait pártütésnek mondották lenni.

Több mint harmad fél ſzáz eſztendöktül fogvást emlékezetben ſem vólt már a' Licinusi Törvény, melly mellett a' Patriciusoknak 500 darab földel meg-kelletett vólna elégedni, ſött inkább ök igen nagy réſzt tulajdonítottak magoknak azon jószágokból, a' mellyek Respublicát illették, a' melly nagy igazſágtalanſág vólt. A' Gazdagok-is mérték felett meg-ſzaporították

ma-

magok jóſzágaikat. Azon földek, a' mellyeket ſok Római nemes, és jó erköltsü Polgárok laktak, most Sclavusokkal vóltak bé-töltve, a' kik urok helyett a' földet munkálták, magok pedig a' hadi ſzolgálattól, nem annyira megſzabadítva, mint-ſem el-tíltva vóltak. Az illyen viſzſza éllések el-ſzenvedhetetlenek vóltak egy Respublicában, de annak meg-jobbítását leg-nagyobb mértékletesſéggel kelletett vólna elö venni.

Tiberius Grachus aztat javaslotta, hogy a' Licinusi Törvény maga erejébe tétettessen viſzſza, de illyen fel-tétel alatt, hogy a' Gazdagoktól azon földek, a' mellyek az 500 darabokon felül vólnának, vétettessenek-el, és az árok a' közönſéges kints-tárból adattasson-meg nékiek. A' Patriciusok ezen javallásnak mindenképpen ellent állottak, és a' ſok eſztendök alatt való Birodalmat (az az: Præſcriptiót) vették óltalmokúl, és tele torokkal kiáltották, hogy ezen Újításnak melly roſz következései fognak lenni. De Tiberius eleibe a' mennyivel több akadályokat hengerítettek, annyival jobban kívánta ö a' népet indúlásra hozni, és a' többi között egykor így perorált: *A' vadaknak vagyon barlangjok, és a' Római Polgároknak, a' kik világ Urainak neveztetnek, nintsen eſzterhéjok, a' melly alatt lakhatnának, ſem egy hüvejknyi ſzélesſégü sírnak való földgyök.*

A' Patriciusok jól által látták, hogy az illyen beſzédeknek melly nagy ereje léſzen, azért-is magok ſzokott mesterſégeikhez láttak, egy Tribunust magok réſzire édesgettek, hogy ez ellenkezöt ſzóllyon. Tiberius álmélkodva álla, látván, hogy az ö kedves Baráttya Octavius

vius fel-álla, és ellene szóllana. Nagyon igyekezett Tiberius, hogy ötet maga részire viszsza vonhassa, de sok fáradtságai, 's kérései után látván, hogy Octaviussal semmire sem mehetne, aztat mondotta a' népnek, sőtt kérte, hogy vagy ötet, vagy-is Octaviust tegye-le a' Tribunusságról. Ezen bátor elő adásnak lett-is sikere, mert a' Licinusi Törvény meg-újíttatott, és ő maga, az ő Testvére Cajus, és az ő Ipája Appius Comissariusoknak neveztettek, hogy azon dolgot a' nép akarattya szerént tökélletességre hozzák.

Ha Tiberius ezen elő adásánál meg-maradott vólna, talán bóldogúlt vólna-is, és munkájának állandósága lett vólna, de midőn ő a' Patriciusok ellen heveskedett, maga alatt vágta-le a' fát. Ő a' Licinusi törvényhez nem tsak aztat tétette hozzá, hogy azon földek, a' mellyek a' Respublicától helytelenül el-vétettettek, adattassanak viszsza, hanem mivel mind ezek nem vólnának elégségesek a' szegényeknek kielégítésére, ő a' Pergamusi Királynak Eumenesnek kintseit, mivel ezen Király aztat a' Római népnek hagyta, közöttök ki-osztatta. Hogy pedig magát ellenségei miatt bátorságba tehesse, aztat kívánta, jól-lehet az ország rendelése ellen, hogy továbbá-is Tribunusi hívatallyába meg-maradhasson azon okra való nézve, mivel ötet meg-ölni akarnák, a' nép pedig ötet őrzeni fogja, ha Tribunus marad.

Már most a' Senátorok az erőszakot vették segítségül, a' Capitolium hegyére fel-mentek, hogy ottan tanátsot tartsanak. Tiberiusnak hírül vitték ezen közelítő szélvészt, ő mingyárt kezét a' fejére tette magának, melly jegy által segítséget kívánt egy jó baráttyától, az

ő ellenségei pedig eztet így magyarázták, hogy ő Királyságot kívánna, és aztat, hogy a' nép a' koronát tenné-fel fejére. Eztet tudtára adták a' tanátsnak. Haſztalan kívánta Mucius Scævola a' Tanátsnak tagjait le-tsendesíteni. Scipio Nasica, a' ki igen közelről való Attyafia vólt Tiberius Tribunusnak, fel-kiáltott: *Mivel a' Consul minket el-árúlt, tehát kövessen engem, valaki tsak jól gondolkodó Polgár.* Erre el-mene ő, a' kit ſok Senátorok követtek, a' kikhez Clienseik-is hozzá adták magokat, ezek dorongokkal, botokkal vóltak fel-fegyverkezve.

És így ezen nagy lármába többekkel, mint 300 maga jó baráttyaival agyon verettetett Tiberius. Ez annyival nagyobb példa vólt, hogy még ſoha ſem hallatott, hogy illyen belső lármába öntődött vólna-ki Római Vér. A' Tanáts, a' ki mértékletesſégéről le-tett, mivel a' régi erkőltsökről meg-felejtkezett, a' meg-tórtént dolgot jóvá hagyta, és hogy Nasikát a' népnek boſzſzú állásától meg-ſzabadíthassa, bé-küldötte ötet, mint követet Asiába, a' hol meg-is halálozott.

Olly nagy vala Tiberius Grachus ellen a' Nemesſégnek az ő haragja, hogy Scipio Æmilianus-is az ő ſógora meg-ölettetését jóvá hagyta. A' midőn ő ezért a' néptől ſzidalmaztatott vólna, így kiáltott-fel: *Ti nyomorúltak! mi lett vólna, az én Attyám Æmilius Paulus nélkül, és én nálam nélkül belőletek? nem más lettetek vólna hanem ellenség Sclavussai? Ez az a' köſzönet, a' mellyet ti, a' ti meg-ſzabadítóitokhoz teſztek?* A' nép viſzſzſa ment, és maga kötelesſégéhez látott, de ezen Bajnok el-távozott maga Baráttyával Læliussal Rómától, hogy Gaëta mel-

lett

lett feküvő Major házába békeségben lehessen.

De nem sokáig tarthatott itten nyúgodalma, visszza kelletett nékie jönni, hogy Tribunus Carbó fel-támadásának ellent álhasson, a' ki egy bizonyos törvénynek be-hozattatását kívánta, melly mellett a' Tribunusok magok hívatallyát addig tarthassák-meg, a' meddig a' népnek fog tettzeni, még pedig minden választás nélkül. Ez a' törvény meg-vettetett. A' nyughatatlanságok a' fel-osztott földek miatt még meg-nem szüntek; és már azon vóltak, hogy Scipiót Dictátornak tegyék, de ágyába halva találtatott. Metellus, a' ki vele a' ditsőség miatt, mindég újjat húzott, igen sajnállotta halálát, és így szóllott fiaihoz: *Mennyetek, és kísérjétek temetését ezen leg-nagyobb, és olly embernek, a' kihez hasonlót Róma nem nemzett, nem is fogtok soha-is ti, hozzája hasonlót látni.*

Cajus Grachus, a' ki éppen olly erköltsös, és mindenekben ollyan igyekező, de az ékes szóllásban még felül haladta Tiberiust, néhány esztendők alatt magános életet viselt, és a' maga meszszire ki-terjedő fel-tételeit titokba tartotta. De most meg-jelent a' betsületnek piatzán, mingyárt-is azon igyekezett, hogy a' Tribunusi hívatalt el-nyerhesse, és el-is nyerte, a' mellyet Cornélia tanáts adására vitt végh-hez. A' Választás napján ki-mondhatatlan sokaságú nép gyült egybe a' Márs mezején, sok Polgárok, mivel helyek nem vólt, az Eszterhéjakra mentek-fel, hogy azokról az ő kiáltások jobban hallattathasson, a' midőn Grachus fel-emeltetését üdvözleni fogják. Az igazságnak ki-szolgáltatásában való igyekeze-

tét minden dítsérte, de ezen válaſztásnak ſzerentsétlen következéseit ſenki által nem látta.

Soha egy Tribunus ſem dolgozott annyit a' nép mellett mint ö, és nem tsak a' földeknek el-oſztását kívánta ö a' nép között, hanem még Élés tárakat-is állíttatott-fel, a' mellyekbül a' ſzegényſég holnaponként igen óltsó pénzen a' mennyi ſzükſégére kívántatott, vehetett. És mivel a' nép felett uralkodott a' Nemesſég, ötet útálta, de arra nem ſokat hajtott, ſött Tribunusſágának idejét meg-hoſzſzabbította, a' mellytül el-nem rettentette ötet Báttyának ſzomorú példája.

Hogy ö a' Senátusnak tekintetét meg-gyengíthesse, aztat állíttotta, hogy az igazſágtalanſág gyakorta az igazſág házába-is uralkodna, mellyért-is a' különös emberek pörlekedésének el-végzését ollyan Nemessekre kelletik bízni, a' kik a' köz néppel egy ſzámba vagynak. Ezen törvény bé-vétetödött. És még egy más törvény-is meg-újíttatott, hogy tudnia illik: a' Senátusnak, és a' népnek engedelme nélkül, egy halálos Sententia ſe vitethessen végbe, egy Római polgáron. Végtére aztat vitte véghez Grachus, hogy Olaſz orſzágba mind azok, a' kik a' Rómaiakkal egy kötésbe vóltak, a' Polgári törvénynek jussát, és a' voksolást-is meg-nyerték. Ezen törvény, a' melly a' nyughatatlan népnek tettzett, megſzaporította a' Senátoroknak gondoskodását, mingyárt-is fortélyossan dolgoztak ök ez ellen, és Livius Drusust vették eſzközül, a' ki ugyan iffjú, de mindenekre alkalmatos Tribunus vólt, és azon mesterſégre meg-tanították ötet, hogy miként győzhesse ö meg Cajus

Grachust,

Grachust, nem úgy pedig, hogy ez ellen ő magát ſzegezze, vagy-is éppen meg-támadgya, hanem hogy ő magát a' néphez nálánál még hajlandóbbá mutassa. Ezen Grachust egy Coloniának Vezérévé tette, a' melly Colonia Kartagót megint fel-állíttsa. Az alatt, míg ő Rómába nem vólt, meg-kevesedett azoknak ſzáma, a' kik vele tartottak; ellenbe Livius mindég többeket hajtott maga réſzire, és a' midőn Cajus viſzſza jött, a' dolgokat felette meg-változtatva találta, az ő Társai fel-állottak ellene, és meg-gátolták, hogy ő harmadſzor Tibunusſágra fel-nem emeltetett, és Opimius az ő halálos ellenſége nyerte-el ezen Tiſztſéget, és mindenek gyáſzos, és véres Catastrophének következését jelentették.

Az öſzve gyűlt nép, hogy az újonnan kiadattatott Törvények iránt maga ítéletét adgya, el-végeztetett, ezen végzés pedig a' nemesſéget fel-háborította, mivel ez nem akarta, hogy a' nép adgya ítéletét. Egy az Opimius Lictorai közűl való, a' midőn Grachusnak baráttyait meg-látta, ellenek indúlt illyen kiáltással: *Fére az útból ti pártütök!* de mingyárt helybe meg-is ölettetett. A' Consul panaſzt tett ezért a' Fő Tanáts előtt; ez pedig hatalmat illyet adott nékie, *hogy ő mindent tehet, valamit fog látni a' Respublicának haſznára lenni.* Ezen Tanátsbéli végzés fel-fegyverezte őtet a' leg-főbb hatalommal. A' Nemesseknek meg-is parantsolta, hogy fegyverhez nyúlliyanak. Ezen ſzemlátomást való veſzedelmet látta Cajus Grachus, még-is minden kísérők nélkűl maga házából ki-mene, jól-lehet a' feleſége-is könyhullajtással között így ſzóllott hozzája: *Tiberiusnak meg-ölettetése után, mitsoda óltalmat var-*

hatz te a' Törvényektül, és az Istenektül? De Grachus, a' ki az erőſzak tételeknek ellenſége vala, ótsárlotta a' Lictoron el-követett gyilkoſſágot, melly gyilkoſság okának ötet tartották lenni, azért menteni kívánta magát, és azért is mene ki, ellenben az ö ellenſégei boſzſzút állani kívánván rajta, retenetes kéſzületeket tettek.

Opimius mingyárt-is reá ütött maga katonáival Fulviusra, a' ki a' néppel az Aventinumi hegyen bé-zárkozott, ki-is hirdetette, hogy azoknak meg-fog engedni, a' kik fegyvert lefogják tenni, és a' Fulvius, és Cajus Grachusnak fejekért annyi aranyakat igért, a' mennyit azok fognak nyomni. A' nép leg-ottan el-is hagyta öket, és iſzonyúan erőſzakos halállal meg-is ölettettek. Többen mint három ezeren azok közül, a' kik velek tartottak, ölettettek meg ezen zenebonába. Azon kegyetlen Consul, a' testeket mind a' Tiberis vizébe hányattatta, és az Egyeſſégnek Templomot épittetett, minek-utánna az egéſz várost vérrel meg-fertöztette.

Hogy a' Grachusoknak Törvénnyei elrontatassanak, ollyan rendelés tétetödött, hogy a' gazdagok magok földgyeitül álandóúl valamelly adót fizessenek, a' melly a' ſzegények között oſztatasson-el, de hamar meg-ſzünt ezen fizetés, és a' ſzegényeken nem maradott egyéb a' nyomoruſágnál, a' melly a' gazdagoknak kevélyſége által még meg-nagyobbíttatott. Opimius ugyan annyi ſok Rómaiaknak felkontzoltatásáért be-vádoltatott, de Papiriusnak ékes ſzóllása által minden be ment leve, és még a' népnek egy végzése következett, hogy a' Senatus egy Consulnak tellyes hatalmat adgyon,

gyon, a' ki a' Respublicát minden félelmes Polgároktól meg-szabadíttsa, és ez iránt a' Comitium rendelését ne-is várja.

Azon két Grachusok, minden kétség kivül nagy emberek vóltak, és kevessebb mértékletességgel ök a' szegényeket a' nyomattatástól meg-is mentették vólna, vagy leg-alább nyomorúságokat meg-enyhítették vólna. Hogy ök a' népet fel-ingerlették, annak nem annyira ök vóltak okai, mint azon irgalmasság nélkül való gazdagok, és hogy ök az Uraságon igyekeztek vólna, a' meg-nem érdemlett vád vala. A' Senatusnak tsak a' Grachusok veszedelme, és nem az országnak java vala tárgya, mivel épen olly an vétkeket tulajdonított nékiek, a' mellyek az ö magok viseletével ellenkeztek. De még-is ezen dítséretet érdemlö két haza áldozattyainak a' nép által ditsö oszlop emeltetett-fel.

Cornélia ezen két fiait mindenkor maga leg-nagyobb kintsének tartotta, de még-is az ö halálokat egy tsudálkozásra méltó állandósággal szenyvedte; az mondatott ugyan felöle, hogy ötet az ö öregsége, és szerentsétlensége tették olly érzéketlenné, de Plutarchus így szól; hogy azok, a' kik így gondolkodtak, nem tudták mennyit tehet egy nemes nevelés a' természet meg-jobbításában, hogy az ollyan ember minden ellenkezö dolgokban maga szívét megtudhassa erösíteni azoknak el-viselésére. Cornélia maga hátra maradott napjait a' Túdósoknak társaságába töltötte, és az országnak tagjai-is nagy betsbe tartották ötet, példája-is vólt ö a' mértekletességnek, és a' szép erköltsöknek, szóval tsudája vala ö Rómának. Egykor egy nagy tekintetü Római Aszszonyság láto-

gatására menvén, kérte ötet, hogy drágaságait, és kintsét mutatná-meg nékie, Cornélia maga fiaira mutatott, így szólván: *Ezek az én Clenodiumim!* ez ollyan nagy léleknek mondása vala, a' melly maga kötelességének véghez vitelében helyhezteti maga meg-elégedését, és örömét.

A' midőn a' nyughatatlanságok Rómának kő-falai között így folytak, Siciliába a' Sclavusok azon időbe fel-támadtak, és egy Eunus nevezetűnek Királyi titulust-is adtak. Ezen háború három Consulok által folytattatott, és Enna városának meg-vételével végződöttel, a' mellyben ifzonyú vér ontás vólt. Bizonyos időnek el-folyása után a' Rómaiak egy Coloniát küldöttek az Alpesseken túl való Galliába, a' hól-is ezen Colonia Aquæ Sextiæ városát épitette; ezen város a' mostani Frantzia országnak Provincia nevezetű tartománnyában vagyon, és Aixnek neveztetik.

Eztet nem más okból tselekedték, hanem hogy hitetlenségeket fegyvereiknek erősségéhez kaptsolván az Allobrogusokat, és Avernusokat meg-győzhessék. Akkor hozták a' Dalmátziabélieket-is magok járma alá. Sok vólna több illyen aprólékos dolgokról szóllani, haszonossabbnak tartom Scaurus Consulnak rendeléseiről szóllani, a' ki a' midőn Galliából 638 esztendőbe meg-tért vólna, a' Piatzentia, és Pármai Hertzegségekbe, a' mellyekbe a' Padua (Po) és több más vizeknek áradása meg-lábolhatatlan semlyékeket formált, azokon kereztül maga Katonái által Canálissokat (vízi tsatornákat) munkáltatott, melly munka nagyobb dítséretet érdemelt egy győzedelemnél.

Illen-

Illendönek tartom még egy dologról ſzólla-ni, a' melly a' remek dolgok közé ſzámláltat-hatik. Amaz ékessen ſzólló Crassus, a' midön még iffjú vala, be-vádolta Papirius Carbo Con-sult, a' ki a' Grachusoknak nagy ellenſége va-la. Egy Sclavus el-lopta Papiriusnak egy kis ſzekrénykéjét, a' melly az ö írásival vala meg-töltve, és aztat Crassusnak által adta, és ezen írások által vala el-árúlva Papirius, és azokból több helytenſégei ki-tettzettek vól-na, de ö útálván az árúltatást, azon ſzekrény-két fel-nem nyitotta, hanem a' Sclavust vasra verettetvén, ezzel edgyütt a' ſzekrényt-is ke-zéhez küldötte. Mert így ſzóllott: *Én inkább akarom, hogy egy büntetést érdemlö Ellenſég meg-ſzabadúllyon, mint ſem ötet illy alá való móddal meg-rontsam.* Papirius mivel minden gonoſz tse-lekedete világoſságra jött, méreggel önnön maga magát ölte-meg.

MÁSODIK TZIKKELY.

Jugurthával való Háború.

Az erköltsöknek meg-romlása nagyon meg-veſztegette a' Római Polgárokat, azon ſzám-talan kintsek, a' mellyeket más Nemzetektöl el-ragadoztak, a' meg-gazdagodásra ſzomjú-hoztatták öket, és meg-fojtották bennek a' tiſz-teletnek, és jó erköltsöknek érzékenyſégét. Rómába minden óltsó vólt. Ha ki Salustiusnak historiáját fogja olvasni, mingyárt által fogja látni, hogy a' Római Fö-Tanáts ollyan gyü-

lekezet vólt, a' mellytől minden igazságtalanságot pénzen meg-lehetett venni.

Az öreg Masinissa, a' ki a' Rómaiaknak hív Aliatussa vala, három fiakat hagyott maga után, a' kik a' Numidiai Királyságba együtt uralkodtak, míglen a' két iffjabbak meg-halván, a' leg-öregebb Micipsa a' Tronust maga nem bírta. Jól-lehet pedíglen nékie két fiai vóltak. Adherbal, és Hiempsal, de ő még-is Jugurthát, a' ki edgyik Testvérének természet szerént való fia vala, mivel ez maga vitézsége által magát híressé tette, saját gyermeke gyanánt befogadta. Ötet olly reménység táplálta, hogy Jugurthának nagyra való vágyása, ezen vélt nagy lelkűségét meg-fogja esmérni, és szívességét hozzája meg-fogja mutatni. De alig hala-meg ezen öreg király, mingyárt Jugurtha maga kevély gondolatit ki-nyilatkoztatta. Hiempsal vólt elsö áldozattya, és ennek meg-ölettetése Adherbalnak-is veszedelmét jelentette. Ezen utólsó maga védelmére egynéhány sereg Katonákat gyüjtött öszve, de még-is nagy részét Birodalmának el-veszttette, a' mellyért-is Rómába ment, és ottan a' Rómaiak alá vetvén magát, oltalomért essedezett nálok.

Azon gyilkos jól tudta, hogy a' leg-otsmányabb tselekedeteket-is pénzel a' Rómaiak szemek elött bé-lehetne mázolni, a' mellyértis az ő felette való nagy ajándéka szóllott helyette a' Senátus elött, és a' leg-több vokſok az ő részire estek ki. Azért-is tíz Comissáriusokat rendelt a' Fö-Tanáts, a' kik Áfricába mennyenek, és ottan az ő dolgát intézzék-el, ezeknek feje Opimius vala, de ez-is pénzel meg-veszttegettette magát általa. Jugurtha

gurtha nem tsak ártatlannak ítéltetett általok, de még az osztályokban, a' mellyet ezen Comissariusok tettek, mind azokat meg-nyerte, a' mellyeket egy meg-veſztegettetett Bíráktól meg-nyerni kívánt nagy bövſéggel.

Hogy pediglen ezen Királyſágnak többi részeit-is magáévá tegye, fegyverhez kapott Jugurtha, üldözte kergette Adherbalt, és végtére Cirthába ostromlotta. Ezért ugyan megindúlt Róma, és más Comissariusokat küldött Áfricába, a' kiknek feje Scaurus vala, a' ki a' Senátusba-is elsö vólt, ez eleintén Római hangon kezdett ſzóllani, és Jugurthát igazſágtalanſága miatt feddeni kezdette, fenyegette-is, és meg-parantsolta nékie, hogy az ostromlást mindjárást félbe ſzakaſzſza. De a' meg-tsalás, és a' pénz, még-is diadalmaskodtak. A' Comissariuſok meg-veſztegettetvén adományok által, haza mentek, és az el-hagyattatott Adherbal megadván magát, Jugurtha által meg-ölettetett. Ezen fene ember, a' ki két Attyafiának vérével meg-fertöztette magát, fel-fúvalkodva örvendett azon rablásnak, a' mellyet rajtok elkövetett.

Az illyen égbe kiáltó erőſzak-tételeket már tovább a' Római nép ki-nem álhatta, azért-is maga kívánt Bíró lenni Jugurtha dolgaiban, és ítéletet-is hozni. A' Senátus láta, hogy kéntelenítetne, leg-alább egy látható igazſágot tenni, azért-is el-tökéllette Numidiát háború által meg-támadni. Consul Calpurnius Piso, meg-is indúlt maga alatta való vezérével Scaurussal. Mind a' ketten pénzt áhító emberek vóltak, következés-képpen hajlandók-is hitek-nek meg-ſzegésére. Jugurtha mindenféle feltételeket tett ſzemeik eleibe, a' Comissariu sok-

nak

nak engedelmek lévén, hogy vele végezhessenek, hozzá-is fogtak, és Jugurtha igen haſznos békeſséget-is kötött vélek; de ſenki ſemis kételkedett, hogy ezeket pénzel meg-ne veſztegette vólna.

A' fő Tanáts nagyon halgatott, hanem Memmius, egy a' nép Tribunussai közül való fel-állott, és azok ellen ſzóllott, a' kik fogadott vádolók vóltak, és a' pártosokkal tartottak, és azzal fejezte-bé beſzédgyét, hogy Jugurthának ſzeméllye ſzerint kelletik meg-jelenni, azért-is ötet el-hívni kelletik, hogy a' nép ítéletet tehessen arról, hogy az ő Rómaiak alá való maga vettetése igaz légyen-é, avagy nem. Ezen Numidiai Király, a' ki maga kintsébe bízott, és azon alá való emberekre, a' kik vele tartottak, ſzámot tartott, valóſsággal eljött Rómába, és mingyárt pénzével egy Conſult meg-veſztegetett, és egy közelről való Attyafiát, a' ki az ő koronájára vágyott, megölettetett, melly gyilkoſságáért még meg-ſem bűntettetett, és Rómából való el-menetelekor ezeket mondotta: *Óh te áltsó város! te önnön magad vólnál annak nyereſége, a' ki ollyan gazdag vólna, hogy meg-tudna tégedet venni.*

Scaurus egy Comissiónak elől ülőjévé tétettetett, a' melly Comissio azon árúlókat, a' kik ezen Királytól meg-hagyták magokat veſztegettetni, meg-bűntesse. Hogy a' ſzégyennek mértéke tele légyen, meg-ítélte ő Calpurniust, a' ki vele egy hajóba evezett, és egynéhány más Senátorokat-is, és még a' mi eddig halhatatlan példa vólt, még egy Fő Papot-is, hogy mind ezek ſzámkivettettessenek. Ollykor a' leg-nagyobb bűnösök élnek áll-órtzás keményſséggel, mivel

mivel aztat hiſzik, hogy mások meg-büntetése által, magokat a' nyilván való büntetéstől egéſzlen meg-mentetettnek fogják tenni.

Háborúra jött a' dolog, és Jugurtha egy Római ármádát, a' melly Aulus Posthumus, egy nyúl ſzívû, és gondatlan Vezér alatt állott, meg-vert. De Metellus Consul le-törlötte ezen hazájára hárúlt motskot. Ő minek-utánna héjába probálta, hogy Jugurthát elevenen, vagyis meg-ölve hozzája hozzák (már akkor olly kevésre betsülték a' Rómaiak a' betsületnek ſarkalatos törvénnyét) meg-támadta ötet, és úgy meg-verte, hogy kénſzeríttette, magát a' Rómaiak hatalma alá vetni. 200000 font ezüstön kívûl, kéntelenítettetett még minden Elefántyait, mind fegyverét, és egy réſzét lovainak-is által adni. Ezek meg-történvén, ollyan parantsolatot nyert ô, hogy Metellus előtt meg-jelennyen, de nem hogy ezen parantsolatnak engedelmeskedett vólna, ſött el-tökéllette magában a' háborút tovább folytatni, mert jól-lehet minden hadi ſzerektûl meg-vólt foſztatva, még-is aztat mondotta, hogy inkább kívánna ármádájának ſzeme láttára meg-halni, mint ſem meg-koronáztatott fejét iga alá adni.

Nem lehet tsudállani, hogy a' Rómaiak utóllyára minden erejeket egy más ellen fordították, és magokat a' polgári háborúk által meg-rontották. Mert minek-utánna Rómába annyira jött a' dolog, hogy a' Gazdagſágok, kintsek, hatalom, és erôſzak-tételek jobban betsültettek mint a' Törvények, és igazſág, tehát a' kevély emberek, és uralkodni kivánok, tsak azon igyekeztek, hogy mások javát, és a' fö hívatalokat miként tehessék magokévá, hogy pedig fel-tételeikhez könnyeb-

nyebben juthassanak, sok pénz, 's ajándékok által a' nép közül sokakat magok részire hódítottak, és azokból seregeket formálván egymással háborúskodtak. Illyenek vóltak Marius, és Sylla-is.

Metellus Mariust maga alatt való vezérének választotta. Ezen Marius felette erös, és magos ember vólt, félelmes, és rettentö tekéntetü; szintén ollyan nagy katona, mint nagy Vezér, minden nehézséget, és háborúbéli fáradtságokat könnyen viselö vólt, leg-vastagabb ételekkel élt, az éhséget-is nagyon tudta szenvedni, a' leg-keményebb földön szokott aludni, és vastag köntöst-is viselt, de a' hadi kötelességet szorossan meg-kívánta katonáitól, és öket keményen-is tartotta, és a' leg-félelmesebb háborúkat nyertessen szokta végzeni, de mind ezek mellett az ö kevélységének, és nagyra vágyódásának nem vólt határa, mivel alatsony születésü, és a' nép közül való-is vala, mindenkor a' népnek fogta pártyát, és a' Fö Tanátsot útálta, még-is nagy örömmel azokat, a' kik ellene vóltak, ezerenként meg-ölettette, ezek pedig leg-inkább a' köz nép közül valók vóltak, mivel másoknak seregei-is ezekbül állottak.

Numantzium városának ostromlásánál jelesen viselvén magát ezen vitéz; Scipio Áfrikánusnak szeretetét meg-nyerte. És jól-lehet nem tudatott, hogy mitsoda házbúl való vólna, még-is köz emberbül nem sokára a' katonák Tribunussává, a' népnek-is Tribunussa, és utóllyára, minek-utánna ö kétszer az Ædilis hivatalt kereste vólna, ez nékie nem adattatván Prætorrá lett. Szóval ö a' heves, de tehe-

tös

tôs emberek közûl való vólt, a' kik magokat az egyszer fejekbe vett dolgoktól nehezen vonattattyák-el, és a' környûl való állások szerént, 's magok haszna mellett sok jókat tehetnek, de sok roszszat-is szoktanak okozni.

Nagyon ásítozott a' Consulság után, hogy ez által magát nagyobb tekéntetbe tehesse, hogy pediglen ezen hívatalt el-nyerhesse, nem szégyenlette önnön Fô Vezérét Metellust rosz hírbe hozni, azzal vádolta ôtet, hogy ô félénk, és késedelmes vólna, magát ellenbe magaszta lta, hogy ô véghez fogná vinni a' háborút a' hadi seregnek felével, mellyért-is engedelmet nyert Rómába való jövetelre, hogy ottan a' legfôbb hívatalnak el-nyerését kereshesse. Rómába érkezvén, meg-kettôztette maga Metellus ellen való trágár beszédgyeit, és az egész Nemességet-is motskolta. Szóval annyira bévette a' köz népnek szívét, hogy ô Consulnak neveztetett, és a' Numidiai vezérlés nékie adattatott, jól-lehet már harmadszor ezzel Metellus mint Pro-Consul a' Senátustól meg-kínáltatott, annyira szólgált Mariusnak a' szerentse.

Marius mindég vakmerôbb lett, azon beszédgyébe, a' mellyet el-menetelekor a' néphez tartott, nagyon ki-öntötte mérgét a' Patriciusok ellen, és ôket leg-alább való módon meg-vetette, és magát nagy fel-fuvalkodással dícsérte. Salustius igazán le-írta ôtet mindenképpen. Ki-tettzik azon írásba az ô erôs, de goromba katona lelke, mivel ô semmit jobbat, és dícséretessebbet nem esmért a' háborúskodó erköltsnél. Mindazonáltal akar melly élessek vóltak Mariusnak az ô beszédgyei, de mégis találtattak abba némimémû jók, fôképpen azokra való nézve, a' kik a' magok születésében

kevély-

kevélykednek, azomba tselekedetek azokhoz nem hasonlók.

De ezen szemre való hányás éppen nem illette azon sok vitézségekkel tellyes Metellust, ő akkor akarta éppen a' háborút el-végzeni, a' midőn azon bosszúságot el-érte, hogy tőle a' Fő Vezérség el-vétettetett. Ugyan tsak viszsza tért ő Rómába, mingyárást-is semmivé tette ő azon felőle való kétségeskedést, a' mellyet Marius okozott, és a' nép meg-ismérte, hogy ő Tryumphust érdemel, tartott-is nékie, és nevéhez még ezen vezeték nevet-is *Numidiai* hozzá adta. A' midőn egy Tribunus őtet azzal vádolta, hogy ő a' Tartományt ki-rablotta vólna, nem-is akarták a' Római Bírák az ő számadásait elő venni, a' mellyeket ő ártatlanságának meg-bizonyítására elő hozott, sőt aztat mondották: *Metellusnak egész élete, az ő ártatlanságának bizonysága.* Az illyen ítélet éppen annyi tiszteletére vólt Metellusnak, mint egy Tryumphus.

Bár melly alkalmatos, és vitéz ember-is vólt Marius, még-is tsak árúltatás által végződött-el a' Numidiai háború. Sylla, a' ki az ő Quæstora vólt, és hamar vele újjat vonó lett, nem tsak a' Mauritaniai Királyt *Bochust*, a' ki Jugurthának mind veje, mind Aliatussa vólt, vonta-el azon részről, a' melly Jugurthával tartott, de még arra-is reá vette ő ezen Fejedelmet, hogy ő Jugurthát adgya-ki a' Rómaiaknak, kevés gondolkozás után az Ipájához Bochushoz tanátskozni jövén Jugurtha, meg-fogattatta ez őtet, és így ezen Numidiai Király vasra verettetvén Rómába hozattatott, Mariusnak Tryumphussát ékesítette, a' katonáktúl

sok

ſok tsúfolódást ſzenyvedvén, a' tömlötzbe hala-meg, úgy mint tulajdon gazſágának áldozattya, és boſzſzúſága egy roſzſzaſágokkal tellyes Respublicának a' melly magát ezen gyözedelemmel-is meg-motskolta, és alatsonnyá tette.

Numidiába a' nyereſég állott 3700 font aranyból, és majd tsak nem 6000 font ezüstbül, ehez nem ſzámlálván a' verettetett pénzt. A' mostani idökbe a' háborúk meg-ſzegényitik a' tartományokat, és Nemzeteket, a' Rómaiak pedig ezek által gazdagodtak-meg, nem tsuda tehát, hogy ök alig végzettek-el egy háborút, már a' mást el-kezdették. De már most ollyan idöhöz fogunk közelíteni, a' mellyben az egéſz földnek puſztítása, a' polgári háborúknak éltetö eledele vala, és a' midön a' Polgárok egymás kintseit el-rabolván, az egéſz országnak ellenſégei vóltak, Róma annyi ſok igazſágtalanſágok által, és önnön maga gyermekei által meg-büntettetett.

HARMADIK TZIKKELY.

A' Czimbriereknek, és Teutonoknak bé-ütése.

A' Rómaiaknak erköltsei jobban, és jobban romlanak. — Az öſzve köttettekkel, vagy-is Aliátusokkal való háború.

Valamint a' vizek tsatornáinak meg-ſzakadása által támadott áradás, meg-rettenti az embereket, a' Barbarus Nemzeteknek hasonló áradása

dása meg-rettentette a' Rómaikat, a' kik mind eddig más nemzeteket meg-hódoltató Nemzet vala, még pedig úgy, hogy ök valamit eddig nyertek, kétségbe majd tsak nem estek, ha el-nem veſztik-é? A' Czimbrierek, és Teutonok, a' kik Europának éſzaki réſzébül, és a' Balticum Tengernek partyairól, mint a' méh köpübül a' raj ki-ſzokott omlani, úgy omlottak, vagy-is ki-jöttek, el-borították elsöben Noricumot, az az; a' mostani Bavariát, és Tirolist. Némelly historicusok ezen Teutonakat, a' kikkel Maniusnak dolga vólt, Holsteini, Jüthlandi és Slesviki nemzetek hogy lettek vólna, irják. Én eztet nem vitatom, elég az azon, hogy Németek vóltak, de én öket tovább-is Teutonoknak fogom nevezni, a' Czimbrierek pedig valóſággal azok vóltak, a' kik ma Dánusoknak neveztetnek. Galliába-is bé-mentek ezek nagy ſzámmal, a' hol-is némelly nemzetek egyesültek velek. Ezen népek öt Consulokat vertek-meg, és ollyan vér ontást okoztak, hogy Róma 64 eſztendöbe egy nap nyoltzvan ezer embereket veſztett-el.

Illyen veſzedelmes környül való állások között tsak Marius tartatott ollyan nagy Bajnoknak lenni, a' ki Rómának hanyatlásra indúlt veſzedelmes ſorsát helyre állíthatná. Nagy akadály azomba adta itten elö magát, mert a' törvények ſzerént nem vólt ſzabad ollyat Consulſágra emelni, a' ki jelen nem vólt, es nem-is vólt ſzabad a' ki egyſzer Consul vólt, ollyannak ezen hívatalra jönni, tsak tíz eſztendök után. De ezen önnön törvényeiket nem tekintették mostan a' Rómaiak, hanem minek-elötte még Marius Áfricából meg-tért vólna, köz akarattal

tal másodszor Consulnak ki-kiáltatták, és ő ezen hívatalt négy esztendeig meg-is tartotta, miglen ő azon barbarus Nemzeteket tengre nem tette. De ez veszedelmes példa vólt egy Respublikánusi országlásba.

Galliába, a'hol ő velek a' háborút kezdette, ő szint' annyi készséget mint bátorságot mutatott, és ő maga Trupjait felette keménnyen tartotta. A' midőn az ő báttyának fia, a' ki egy Legiónak Tribunusa vala, és a' ki feslett életű vólt, egy katona által meg-ölettetett, mivel ő ezzel illetlenül bánt, Marius ezen katonát éppen meg-nem büntette, sőtt meg-ajándékozta mondván, hogy rosz embert, nem Tribunust ölt vólna meg. Mivel Marius nagy Politicus-is vólt, tudta ő a' népnek babonás buzgóságát-is maga hasznára fordítani, mert eleibe jövén egy Prófétáné, a' ki nékie sok jókat jövendölt, vagy-is inkább hazudott, és az Isteneknek petséttyével le-petsételt levelet-is kezébe adott, ő eztet nagy pompával fogadta, és az ő Oraculum mondásait figyelemmel hallgatta, mert látta, hogy a' nép úgy nézte azon Prófétánét, mint az Istenektől hozzája küldettetett szerentsét jövendölő követet, azomba szívébe ki-nevette ezen hamis Varázslónét. Egyszer ezen Consul az ellenségnek leg-főbb vezéréről baj vivásra, az az duellumra hívattatott-ki, ő azon követnek, a' kit azon Vezér hozzája küldött, ezeket mondotta: *A' Vitézség nem áll ebből, és ha nékie kedve vagyon meg-halni, tehát ő fel-akaszthatya magát.*

Jól-lehet a' Teutonak a' Czimbrierektől el-váltak, de sokaságok, és bátorságok miatt még-is félelmesek vóltak. Sokáig távoztatta Marius az ütközetet, hogy ki-tanúlhassa ezen

vad népnek háborúskodó szokását, és maga katonáit-is hozzá szoktatni kívánta az ő iszonyú ordításokhoz, és fertelmes ábrázattyokhoz 's ruházattyok nézéséhez, hogy így naprúl napra, azon félelem, a' mellyet ezen barbarusoknak tekéntete, és felleget hasgató ordítása okozhatna, el-enyészen. Meg-is vetette ő ezeknek tsúfolódásait, mivel azok nevetve aztat kiabálták, hogy nem merne velek megütközni. Végtére látván meg-támadásoknak jó módgyát, reájok ütött ő Aix városa mellett, Galliának Provincia tartományába, és úgy meg-is verte őket, hogy 100000-nél többen maradtak a' tsata piatzon. Következendő esztendőbe, meg-verte ő a' Czimbriereket-is a' kik Olasz országot pusztították Vercellénél.

Plutarchus aztat írja, hogy ezen barbarusok kétségben ésvén, Férfiak úgy mint az Aszszonyok fel-akasztották magokat, tsak hogy ellenségeik által meg-ne ölettessenek, mivel pedig annyi fákat nem találtak, a' mellyekre fel-aggathatták vólna magokat, azon köteleket, mellyeket nyakokra kötöttek, Lovaiknak farkához, és ökreiknek szarvára hurkolták, hogy így fojtattassanak-meg, Ezek Plutarchus szavai. Ha ők a' háborúhoz úgy értettek vólna mint a' Rómaiak, talán meg-hódították vólna őket, de ők többet nem tanúltak, hanem fenén viaskodni, és bátran meg-halni. Catulus Proconsul, a' ki Syllával egy részit comandirozta az Armádának, ezen győzedelemnek nagyobb oka vólt Mariusnál, azért-is a' Triumphussal vele osztozott, de Catulusról a' Rómaiak nem-is emlékeztek, annyira bé-vóltak ők véve Mariustól.

A' Res-

A' Respublicát ugyan Marius meg-mentette, de tzéllya még-is maga nagyra való vágyódásának ki-elégíttetése vólt, mert ennek el-nyeréséért mindeneket fel-áldozott ő, maga pénze által, és maga alávaló viselése által a' Consulſágot hatodſzor-is meg-nyerte, egy minden érdem nélkül való Társat-is adatott maga mellé, holott erre azon nagy Metellus ítéltetett, és még ezen felül barátſágot kötött Saturninussal, a' ki a' nép Tribunussa vólt, és Glaucia Prætorral, két ollyan emberekkel, a' kik a' jó erköltsöknek, és a' Respublicának ellenſégei vóltak.

Saturninus egy föld mivelést illető törvényt hozott elö, illyen kívánſággal, hogy a' Senátus hit le-tétel által kötelezze magát mind azokat meg-erösíteni, a' mellyeket a' nép fog kívánni és el-is fog végzeni, és az ollyan Senátor, a' ki nem akarná ezen hitet le-tenni, tétettessen-le, és még pénz büntetést-is húſz Talentomokat tartozzon fizetni. Ezen álnok Consul eleintén, úgy tettette magát, mintha ezen újſágnak magát ö-is ellene ſzegezné, de tsak hamar ezen törvény mellett állott, de két értelem alatt, mert ö aztat mondotta, hogy ö kéſz vólna meg-esküdni, ha azon törvény törvénynek bé-fog vétetödni, és így ámította a' Senátorokat azon tsalra, a' mellyet ö nékiek vetett. Metellus, a' kit ö meg-buktatni akart, maga egyedül vala, ki ebbe nékie ellent állott, de aztat neyerte vele, hogy ſzámkivetésre ítéltetett. A' midön Rómából Metellus ki-indúlt, ezeket mondotta: *Ha a' környül való állások meg-változnak, tehát azon maga bolygásából fel-gyógyúlt nép, viſſza fog megint engemet hívni, ha pedig a' környül való állások változatlanúl meg-maradnak, tehát akkor*

okom léſzen nékem örvendeni, az én hazámtól való távúl lételemen. Valóſággal meg-is változtak a' dolgok, 'mivel Saturninus maga erőſzakoskodásait annyira vitte, hogy önnön maga Marius-is el-állott mellőle.

Ezen Tribunus, a' ki Glauciát Consulátusſágra akarta emelni, Memmiust, a' ki ezen Consulſágot kívánta, mindenek láttára megölettette. Ezen veſzedelmeket mutató környül való állások alatt a' Consulok a' Fő Tanátstól ollyan parantsolatot vettek, hogy a' Respublica bátorſágának meg-tartására, ollyan eſzközöket vegyenek elő, a' mellyek leg-haſznossabbaknak lenni, ítéltetni fognak, és éllyenek-is azokkal. Mingyárt-is fegyverhez nyúltak, a' Capitoliumba Saturninust üldözték, és ő Glauciával edgyütt agyon-is verettetett, bár mint kívánta őket Marius meg-menteni. Ezen utólsónak boſzſzúſágára Metellus viſzſza hívattatott, azon nagy lelkű Római, a' ki az egéſséges Philosophia, és jó erköltsei által viſzſzontagſágaiban magát vígaſztalta, és a' kinek ſzámkivettetése Vellejus Paterculus mondása ſzerint ditsőſégessebb vólt minden Tryumphuſoknál. Az ő meg-térésekor el-mene Marius Ásiába, hogy Tanubizonyſága ne légyen azon tiſztelétnek, melly adatott annak, a' kit ő minden igaz ok nélkül egy ideig el-nyomott.

A' Respublica most maga meg-romlásának végső ponttyán állott, nem esmértetett már azon nemes hazafiúſág, a' melly mindenét hazájának boldogúlásáért fel-ſzokta áldozni. A' jó Polgárokat üldözték a' gonoſzak, Rutilius, a' kinek vétkül tulajdoníttatott, hogy a' vámosok zsarolásának határt vetett, önként el-távozott,

nem

nem tartván érdemesseknek lenni maga vádolóit, hogy ö védgyokra felellyen. A' midön egy valaki nékie aztat mondotta, hogy az ö viſzſza hívattatását egy közel lévö Polgári háború okozni fogja, így felelt: *Mit vétettem én néked; hogy nékem aztat kívánod, hogy illyen ſzomorú okkal betsületem helyre állítsam, inkább piriúlyon az én Hazám az én ſzámkivetésemen, mint az én viſzſza térésemen ſzomorkodgyon.*

A' vámosok mint egy el-nyelték a' tartományokat, hogy meg-gazdagúlhassanak, mivel ök nemessek vóltak, és a' Nemesség a' Bíróſágot-is viselte, tehát keveset gondoltak ök azzal, hogy hívatallyokba ſzoros igazſággal eljártak vólna, és ugyan azért az ö puſztító rablások nem tsak gazdagſágot okoztak nékiek, de még nagy tekintetet-is, és a' bûntetéstül-is néminémüképpen meg-ſzabadították ôket.

A' fö tiſztſéget viselö házaikban nem látzattatott egyébb, hanem fényes bövſég, és a' mesterſéges találmányok által ékesíttetett hívſágos pompa, a' mellyek az erköltsök megromlásának nem tsak tsalhatatlan jelei vóltak, de azokat magokba-is foglalták. Ambár amaz ékessen ſzóllo Crassus a' Censorſág hívatalát viselte, de még-is meg-külömböztette ö magát egy olly pompás maga viselete által, a' mellyet annak elötte, mint felette ártalmas rendetlenſéget meg-bûntették vólna, a' mint Macrobius írja, ö egy ſzelíd eleven Lampré-tába annyira bé-ſzeretett, hogy a' midön ezen hal meg-döglött, gyáſzba öltözött, és emlékeztetö oſzlopot-is (Monumentumot) építtetett nékie. (Ki tetſzik ebböl, hogy a' régiek között is vóltak Phantaſták.)

Egy Senátor, a' ki a' Népnek-is Tribunussa vala (mert a' Patríciusok-is igyekeztek a' Tribunusi hívatalt el-nyerni) meg-nyerte, hogy egy Törvény el-töröltettessen, mellyel az ebédekre való költés meg-kissebbíttetett, mivel ö aztat úgy tekintette, mint a' vad régiſégnek ſzokását. Szóval; mivel a' roſzſzaſágok naponként nevekedtek, csak egy ſzikra kívántatott, a' melly a' polgárok között tüzet gerjeſzſzen, és leg-rettentöbb belsö tüzét-is fel-gyújtsa. Az öſzve köttettettek között való háború, már ennek tsalhatatlan példája vólt.

Régi idötül fogva azok, kik a' Rómaiakkal egy kötésbe vóltak Olaſz orſzágba, kívánták a' Római törvények ſzerint való polgári ſzabadſágot. Hogy pedig C. Grachus a' vele tartóknak ſzámát meg-ſzaporíthassa, a' Latinuſoknak akarta ezen nagyra betsültetett elsöſéget meg-ſzerezni, de ezen kereset alatt maga halálát találta-fel. Drusus Tribunus pedig, a' ki nagy nembül való, és nagy Talentomú-is vala, kívánta mind az egy kötésbe állókat, mind a' Respublicának minden renden lévö tagjait meg-elégíteni; de itten a' történt, valami egy ollyan uralkodásba történni ſzokott, a' mellyben mindennémü roſzſzaſág divattyába vagyon, a' midön ö a' nagy roſzſzakat ki-írtani akarta, még roſzſzabbakat okozott. A' ſzegényſégnek meg-könnyebbítésére földi munkára való törvényeket, új Coloniáknak fel-állíttását, és a' gabonának ki-oſztását hozta projectumba, még ezen felül, hogy az igazſágnak ki-ſzolgáltatása a' Senátorok, és Nemessek között oſztattasson-fel, és azon Magistratualis ſzemélyek, a' kik híven nem ſzolgáltak-

ſzám,

ſzám-adásra vonattattassanak. Szóval mindenike ezt amaz tkívánta, de mivel nagy egyetlenſég uralkodott az orſzágba, ſenki ſem végzett valamit. Ugyan tsak Drusus, mivel okos vólt, utóllyára látván aztat, hogy a' vélek egy kötésbe állóknak nagy bé-folyása vólna az orſzág dolgaiba, hogy azokat meg-nyerhesse, a' Polgári just nékiek meg-igérte, és törvényeket-is ſzabott nékiek, a' mellyek bé-is vétettek. Annyira tudta ö az emberek ſzíveit bé-venni.

Két oka vólt annak, hogy a' Rómaiak azokat, a' kik vélek kötésbe állottak a' polgárok ſzáma közé nem akarták bé-venni, az elsö az vala, hogy vélek a' polgárok ſzáma nagyon meg-ſzaporodott vólna, a' melly félelmet okozott; a' második ok pedig ez vala; hogy öket a' Rómaiak, mint magok jobbágyait úgy tekintették, azért-is átallották öket magokhoz haſonlókká tenni. Drusus éſzre vette, hogy keveset fog ezen dologba tehetni. És mivel a' kötésbe állóknak reményſégek meg-tsökkent, tzéllyok el-érésébe, néhányan közülök ollyan gondolatokra vetemedtek, hogy a' Consulokat mind meg-fogják ölni. A' Tribunusnak ezen öſzve esküvés hírével lett, és ollyan nagy lelkü vólt, hogy eztet maga leg-nagyobb ellenſégének Philippus Consulnak tudtára adta, de ezen jó-tettéért meg-ölettetett. Hogy ö ártatlanúl gondolkodott, ezen Anectodum meg-bizonyíthattya. Ö egyſzer egy házat akart építtetni. Az épitö mester úgy akarta aztat épiteni, hogy ſenki az ablakokon által bé-ne tekénthessen. De ö az épitö Mesterhez így ſzóllott: *Inkább fordíttsad minden mesterſégedet arra, és úgy építtsed házamat, hogy az én tselekedetemet*

minden láthassa. Ki-tettzik ezen mondásából, hogy ő nem olly meg-romlott szívű ember vólt, a' ki tsalárdsággal kívánt vólna élni.

Drususnak meg-ölettetése bizonyos elő járó jele vólt annak, hogy az Egyesültek háborút fognak kezdeni, öszve esküdvén egymás között fel-is támadtak ők, és annyival félelmessebb ellenségek vóltak, mivel meg-tanúlták a' háborúskodásnak módgyát a' Rómaiaktúl, és ezen utólsók az ő segítségek nélkül annyi győzedelmet nem nyertek vólna. Az Egyesültek között a' Marsessek, és Samniterek vóltak a' leg-fővebbek. Ezek egy új Respublicát, a' Rómaihoz mindenbe hasonlót kívántak fel-állíttani, ők válaszottak Consulokat, Prætorokat, és más Magistratúalis személlyeket magoknak, és bátorkodtak a' Rómaiak legfőbb vezéreivel Mariussal, Syllával, és Pompéjussal ütközeteket-is tartani.

Az első táborozás után követeket küldöttek ők a' Római Respublikához, és elég tételt kívántak azért, hogy ők nagyon segíttették azon Respublicát abba, hogy virágzását elérhette, azért-is mindenekből részt kívántak venni. A' Senátus szokott álhatatossággal így felelt nékiek: hogy mihent ők magok roíz tselekedeteket meg-fogják esmérni, és magokat megalázzák, tehát az ő kívánságokat gondolóra fogják venni, de miglen fegyverbe lesznek, mind addig ne méréssellyenek követeket küldeni. Erre leg-ottan az ütközetek hevessebben, és véressebben-is folytak, és Bellona, hol egyiknek, hol másikának nyujtá koszszorúját. A' Rómaiak magok országlását álhatatossággal, egyszer 's mind fortéllyal-is folytatták, a' szaba-

don

don botsájtottakat minden szokás felett katonákká tették, és okossan mind azon Egyesültekhez, a' kik eddig velek tartottak, meg-adták a' Polgári just, és a' többieknek-is meg-igérték aztat, mihent magokat ő alájok vetik, ezzel meg-szűnt az Egyesültekkel való háború.

Minden más Nemzetek, azon kötéstől, a' mellyet magok között kötöttek, el-állottak, hogy bizonyos Frigy által kívánságokat el-érhessék, egyedül a' Samniterek, és Lucanierek maradtak meg-átalkodottak, és a' fegyvert nem akarták le-tenni. A' Rómaiak egy mesterséget találtak-fel, hogy az Egyesültek az elsőséget ne kívánhassák, mivel a' polgári just megnyerték.

Ez ebből állott, hogy a' helyett, hogy őket a' harmintz öt Tribusok között fel-osztatták vólna, a' mellyekbe ők, a' voksoknak sokasága miatt hamar meg-nyerhették vólna az elsőséget, és mindeneknek fontosságot adhattak vólna, nyoltz Tribusokat formáltak belőlök, a' mellyek mivel leg-utól voksoltak, az előttök tett voksolásokat meg-nem másolhatták, meg-elégedtek ők ezzel, mivel ennek következéseit talán által nem látták, vagy-is mivel azon tisztelettel, hogy Római Polgároknak neveztettek, meg-elégedtek.

Minden törvénnyei Drususnak az ő halála után el-rontatattak, ellenbe Plautius Tribunusnak jobban szolgált a' szerentse, mert ő a' Nemeseket hívatallyoktól meg-sosztotta. Megerősíttetett ennek egy törvénye, melly mellett minden Tribus tizen őt Polgárokat nevezhett a' Polgári törvényes dolgoknak el-végzésére. Azok szabadsága, a' kik tökélletlenek vóltak, semminémű meg-zabolázást nem szenvedhetett.

Asel-

Asellio Prætor, a' ki a' szegényeket maga óltalma alá vette, az uzsorások ellen, és azok ellen, a' kiknek adóssak vóltak, meg-ölettetett éppen akkor, a' midőn áldozatot tett, és a' Fő Tanáts ki nem tanúlhatta, kik vóltak az ő gyilkossai.

Némelly környül való állásokban az emberekkel való áldozat-is meg-engedtetett, ugyan tsak ezen vad buzgóságot el-rontották, a' mellyel az emberiségnek tartozó kötelességeket mutatták-meg. De mindazonáltal most tsak hamar fogjuk látni, hogy minden tartózkodás nélkül valamint a' Respublicát, ugy a' Polgárokat-is fel-áldozták.

KILENTZEDIK SZAKASZ.

A' Polgári háborúk. — A' Respublicának el-veszése.

Róma városának építésétül fogva, az az 665 *esztendötöl, egész* 724 *esztendőkig.*

ELSŐ TZIKKELY.

Marius, és Sylla Polgári háborút kezdenek.

Az Egyesültek háborúja között, és a' Polgári háború között tsak egy lépést kelletett tenni, hogy ezen utólsó ki-üsse magát, már meg-tanúl-

tanúltatott, hogy mlképpen ontatasson-ki azon vér, a' mellyet a' terméſzet öſztöne, és a' törvények tiſztelete mellett igen drágának kelletett vólna tartani, a' párt-ütésnek lelke-is, az erőſzak tételekkel nagyon el-hatalmazott. Mihelyest egy nagyra vágyódó fel-tette magába, hogy fegyver fogás által kívánnya magát felemelni, mingyárt talált ſegítſégre. Marius, és Sylla ebbe ſzomorú példák. Az elsöt immár esmérjük, és az utólsó még jobban meg-érdemli a' ki-tanúlást.

Sylla azon nevezetes Cornéliusi nemzetſégből ſzármazott, és azon Cornélius Ruffinusnak maradéka, a' kit a' Censorok 477 eſztendejébe Róma építésének, tsak azért tolták ki a' tanátsból, mivel több ezüst edénnye vólt 15 marknál. Azólta ezen ágból ſenki ſem emeltetett Consulſágra. Syllába meg-vóltak azon tulajdonſágok, hogy maga házának fénnyét meg-újíthatta, de e' mellett ſzint ollyan Vért ſzomjúhozó vólt mint Marius, ellenbe a' Senátusnak, és Nemesſégnek tiſztelője vala, és valameddig ö ellent-állást nem talált, mindenekhez kegyes, és maga viseletébe kelemetes vala. Ollyan vólt ö mint azok ſzoktanak lenni, a' kik magokon kivül ſenkit ſem ſzeretnek, de másoknak örömest ſzolgálnak, tsak hogy tzéllyát el-érhesse, és áll-ortzaſsággal, 's fortélyokkal, mindeneket kéſz vólt el-követni, ha azokból haſznot vehetett, de utóllyára ſenkinek életét nem kéméllette, valaki tsak vele nem tartott. Ö és Marius az ütközetekbe Rómaiakat vittek a' Rómaiak ellen. Önnön maga Róma. a' melly mind eddig ſzéke vala a' ſzabadſágnak, és a' ſzentſéges Törvényeknek,

Róma

Róma mondom! a' melly annyi ſok országoknak Aſzſzonya vala, már most meg-ölettetteknek testeivel tölt-meg.

Sylla ſzerette a' vígasſágokat, de örömest fen-hagyott azokon, mihent az ő ſzerentséjének, és betsületének elő-mozdítása aztat kívánták. Eleintén nem ſok vala birtokába, tsak hamar annyi kintseket öſzve kapart, hogy igazſággal tétetődött nékie ezen kérdés: *Hogy lehetz te betsületes ember, mivel az Atyádrúl te reád ſemmi ſem maradott, és még-is ollyan gazdag vagy?* A' Numidiai háború után pénz, és fortélyok által meg-nyerte ő a' Prætorſágot, és akkor egy játékott tartot, a' melly viaskodásból állott, a' mellybe ſzáz oroſzlányok emberekkel bírkoztak, ezen írtóztató mulatſág, a' melly az akkori Rómaiaknak ízlése ſzerént való vólt, aztat okozta, hogy ſokan állottak melléje. Azon táborozások, a' mellyeket ő végzett az öſzve Egyesültek háborújába, még több barátokat ſzerzett nékie, azért-is Consulnak válaſztatott, és a' Pontusi Király ellen Mithridates ellen való háború (melly Királyt, mi tsak hamar, ki lett légyen, meg-fogjuk esmérni) reá bízattatott.

Marius meg-nem botsájthatta aztat Syllának, hogy ő a' Numidiai háborúnak ſzerentsés ki-menetelét magának tulajdonította, és bár élemedett és erőtlen-is vala már ő, még-is ezen új háborúba hogy fő Vezér légyen, aztat kívánta, hogy pedig ezen hivatalt Syllának kezei közül ki-tsafarhassa, Sulpitiussal egyesült ő, a' ki a' népnek Tribunussa vala, a' ki egy megzabolázhatatlan vakmeröſséggel bírt, és magát mindég a' Drabantok által kisírtette, a' ki-

ket

ket Antisenatusnak nevezett. Egy ütközet után, a' mellybe ezen két Consulok veſzedelembe vóltak annyira, hogy majd életeket veſztették-el, egy törvényt adott ki ezen Tribunus, a' melly mellett azon egyesültek, a' kik minap a' Polgári just el-nyerték, és a' végezödött-el irántok, hogy ök nyóltz új Tribust formállyanak, ezen végezésnek fikere ne légyen, hanem a' régi Tribusokra oſztattassanak-el. Ez meg-történvén, azok Uraivá lettek a' több voksolásnak, mingyárt-is Mariusra, a' ki akkor tsak magányos ember vala, voksoltattott, hogy Mithridates ellen Fő Vezérnek neveztessen, és kevés munkával eztet véghez-is vitte.

Sylla maga táborába viſzſza-ment, és mivel katonáinak magához való ſzeretetekbe bízott, el-végzette magába, hogy azért boſzſzút fog állani. Rómába el-is mene, a' hol már ſok baráttyai meg-ölettettek, és maga bé-menetelét ki-vont pallossal tartotta, és kit kit fenyegetett, hogy ha leg-kissebben nékie ellent fognak állani, leg-ottan a' házakat fel-gyújtattya. Ezeket látván, Marius, és Sulpicius el-ſzaladtak, mingyárt-is Sylla maga katonáit ſzoros regulába, és kötelesſégeknek véghez-vitelébe tartotta, és ſemmi rendetlenſégeket nem engedett nékiek tenni. A' Tribunus törvényét ſemmivé tette, és a' Senatusnak tekéntetét nagyra vitte, a' régi rendet bé-hozta, hogy a' Senatusnak engedelme nélkül ſemminémű törvénynek ereje ne légyen, és megint a' Tribuſok helyett a' Centuriák ſzerént esendö Comitiumokat hozta-bé. A' félelembe hozattatott nép mindenekre reá állott. A' Respublica ollyan hanyatló félbe állott, hogy a' ki hatalmas vólt, tetſzése ſzerént annak törvényeket ſzabhatott.

Hogy

Hogy boſzſzú-állását ki-tölthesse, aztat adta ezen Consul a' Senátusnak elibe, hogy Marius maga fiával, Sulpicius-is, és kilentzen a' leg-főbb vele tartók közül valók hirdetessenek-ki mint árúlói a' hazának. Q. Scævola egy meſzſze látó és erköltsös Polgár, ellent állott ebbe, és így ſzóllott: *Én ſem a' te katonáid által, ſem a' te fenyegetéseddel reá nem vétetem magamat, az én öregſégemet azzal meg-betsteleníteni, hogy én Rómának, és Oláſz orſzágnak meg-ſzabadítóját meg-engedgyem ki-kiáltatni Róma ellenſégének lenni.* De mivel a' többi Senátorok gyengébbek, és engedelmessebbek vóltak, ezen ítélet' ki-hírdettetése meg-engedtetett. Sulpiciusnak feje hamar-is Rómába hozattatott, a' melly-is rettentő tekíntetet okozott, Marius Minturna mellett a' motsárok között, a' hol magát el-rejtette, meg-fogattatott. Egy katona, a' ki meg-ölhette vólna, nem vehette reá magát, hogy kezét egy ollyan nagy Vezérre reá tegye, és a' Minturnabéliek meg-engedték nékie, hogy Áfricába ſzökhessen. Azon tartománynak Gubernátora, a' mellybe bé-ment, parantsolatot küldött nékie, hogy távozzon-el; ő azon Tiſztnek, a' ki ezen parantsolatot hozta, mértékletesſéggel ezeket mondotta: *Mond-meg a' Gubernátornak, hogy te a' futó Mariust Kartagónak töredékein láttad.* Érzékeny képzelődése a' ſzerentse változásának! Egy ſzigetbe vette annakutánna fiával edgyütt menedék helyét, a' hol is ő, egy nékiek haſznos változásra várakozott.

Rómába tsak hamar minden dolgok másképpen mentek. Cinna, a' ki Mariussal tartott, Consulnak válaſztatott. Sylla reá állott erre, mnek-utánna Cinna hitet tett arra, hogy

ellene

ellene ſemmit ſem fogna tenni, ſőtt aztat mondotta, hogy örvendene, mivel a' nép ſzabadſágával élne, a' mellyet ő ſzerzett nékie. De a' mértékletesſég meg-nem foſztotta fegyverétűl a' boſzſzú-állást. Ezen új Consul, jól-lehet Attyafia vólt Sylla, még-is ötet egy Tribunus által bé-vádoltatta és az által kénſzerítette ötet, hogy hajóra ſzállyon, és Mithridates ellen háborúba mennyen, mert nem vólt ſzokás a' vádat egy Polgár ellen mind addig tovább vinni, miglen az a' Respublicának ſzolgálattyában vólt. El-ment Sylla, mingyárt-is Cinna, maga passiójának fékit meg-ereſztette, és Sulpiciusnak törvényét meg-újította, a' mellyet az Egybe kötöttek iránt hozott. Az ő Consul Társa ellenkezett ebbe annyira, hogy a' dolog ütközetre jött, és a' Római piatzon vér patakok folytak. Plutarchusnak jegyzése ſzerént, ezen ütközetbe 10000 új Polgárok verettettek agyon. Syllának ellenſége ki-üzettetett Rómából, és a' Conſulſágból-is ki-vettettetett, és helyette Merula tétetett ezen hívatalba, a' ki Jupiter Papja vala.

Ezen történet Mariusnak nagy fortéllyára ſzolgált, viſzſza tért ő, és Cinna nem tsak Atyaſiſágossan fogadta ötet, de még Pro-Consulnak-is neveztette. Mind a' ketten együtt oſtromlották Rómát, és az ő bátorſágok még jobban nevekedett azzal, hogy a' Fő Tanáts követeket küldött hozzájok. Cinna ſemmit ſem akart tudni az alkuról mind addig, miglen ötet Consulnak nem tették, bé-is tellyesedett kívánſága, minek-utána Merula önként le-tette hívatalát. Meg-ígérte ugyan ő, hogy a' Polgárok vérit kímélleni fogná, de mindazonáltal még-is Mariussal, és a' többi vele tartó vezérekkel,

el-tökéllették alattomba mind azokat le-kontzolni, a' kik magokat az ö ellenſégeinek tartották, és ez valóſsággal meg-is történt.

Ha ki képzelleni fog egy várost, a' melly barbarus nemzetektül ostrommal meg-vétettetett, a' mellybe a' leg-tekéntetesb Polgároknak fejei a' nyilván való piatzon tsudára ki-tétettettek, a' hol a' gazdagſág, és hatalom fundamentumos törvénnyei a' ſzám-kivetésre való küldésnek, a' hol a' vér ſzomjúhozás a' rettenetes fel-kontzolások által még ſzomjúhozóbbnak tétettetik, tehát azon képzelödését Róma városába fel-találllya. Látni fogja ebbe Mariust, a' ki magát úgy mutatta, mintha leg-ſzerentsétlenebb, és mindenektül el-hagyattatott vólna, mostan több mint hetven eſztendös korába a' kegyetlenſégbe Cinnát fel-haladni. Tsak egyetlen egy példa elégſéges azon kegyetlenſégeknek le-ábrázolására, a' mellyek a' Polgári háborúba vitettettek. Egy tsatába két egy-testvérek viaskodtak egymással, meg-nem esmérvén egyike a' másikat, ugyan tsak az egyike meg-ölte a' másikat, a' midön a' gúnyájától meg-akarta foſztani, akkor reá esmért, hogy testvére vólna, midön a' meg-ölettetteknek testei meg-égettettek vólna, mintegy kétſégbe esett, fel-ugrott az égö testek halmára, és fegyvert rántván maga magát meg-ölte imigyen kiabálván: *Holtunk-után-is had viaskodgyon hamvam az ö hamvával.*

Ezen eſztendönek (a' melly ſok vérrel fertöztetett meg) végével Cinna, és Marius, nem várakoztak arra, hogy a' Rómaiak öket Conſulſágra emellyék, hanem ön magokat azzá tették. Marius a' belsö nyughatatlanſágok által kínoz-

kínoztatván, a' mellyek közönſégessen a' Tyrannismusnak gyümöltsei, félvén ama győzedelmes Syllától, a' ki meg-térvén rettentö boſzſzút fog rajta állani, a' bor-italnak adta magát, mert már ſenkinek óltalmába nem bízhatott, és így torkoſsága által mene-ki motskos lelke testébül. Hogy ezen fene, és kegyetlenül gyilkoló, maga házáját meg-ſzabadította, ez tsak azért esett, hogy aztat annál nagyobb veſzedelembe ejtse. A' mint Valerius Maximus írásba hagyta, Fimbria, a' ki Társa vala Mariusnak, és ſzintén ollyan Vér ſzopó ember vala mint ö, azon napon, a' mellyen Mariusnak temetése tartatott, ama nevezetes Fö papot Scævolát gyilkossan meg-támadtatta; de azon bérlett ember, a' kinek meg-kelletett vólna ötet ölni, nem éppen halálos ſebet ejtett rajta, meg-tudván eztet Fimbria, az ítélö ſzék eleibe hívattatta a' Fö papot. Egy valaki így ſzóllott Fimbriához. *Melly okra, és fundamentomra való nézve méréſzeled te illyen betsületes embert bévádolni.* A' mellyre ö így felelt: *Tsak azért,* úgy mond: *mivelö halálos ſebet nem kapott.* Már ezen Társa által-is meg-esmértette Marius magát, melly Characterü vólt: Igaz; hogy ezen dolog tsudálatosnak fog tettzeni minden elött, de az illyen ſzörü emberek roſzſzabbak vóltak a' vad állatoknál.

MÁSODIK TZIKKELY.

Syllának Görög országba, és Ásiába való táborozásai. Mithridates, Rómának félelmes ellenſége.

Már most Syllát fogjuk az ő táborozásaiban követni, és azon híres ellenſéget, a' kit ő meggyőzött, meg-fogjuk esmérni. Eſzünkbe juthat, hogy Róma melly despotismussal kezdett uralkodni az Ásiai Nemzeteken. Némelly királyoknak törvényt ſzabott, némellyeket közülök óltalma alá vett, hogy velek a' többieket meg-hódolhassa, és magát minnyájoknak bírójává tette, hogy öket tetzése ſzerént ítélhesse. Mihent a' Pontusi Király Mithridates, azon eſztendőket el-érte, hogy már maga haſznára fel-tételeket (Planumokat) munkálhatott, el-tökéllette magába, hogy ezen nagyra vágyódó hatalomnak ellent fog állani. Az ő Nemes eredete, az ő méltóſágos gondolattyai, az ő erős terméſzete, bátorſága, a' melly ſzünet nélkül való munkák által meg-keményedett, az ő orſzágainak fortélyos fekvése, és az ő Rév-partyai a' fekete Tenger mellett, mind ezek ollyan karba tették ötet, hogy ő a' legnehezebb dolgokat véghez vihette, és az ő tiſzteletre, és nagyokra való vágyódásának nem vólt határa.

Ő két Királyoknak, a' kik a' Rómaiakkal kötésbe állottak, orſzágait el-vette, úgy mint Ariobarcanestül Cappadociát, Nicodemustül pedig

pedig Bythiniát, egéſz kis Ásiát-is magaévá tette. A' midőn ezek után a' Rómaiaktól ellene háború hírdettetett, le-vágattatott ő egy nap 80000 Rómaiakat, és Olaſzokat, éppen úgy, mintha ő ezen két nemzetet egymás ellen felidítani és közöttök el-ólthatatlan tüzet gerjeſzteni kívánna. Az illyen vér-ontás bizonyſága vólt annak, mivel ez minden tartományokban tétettetett, hogy Ásiába a' Római igát mint nem útállyák.

Végtére Mithridates Görög orſzágra üttetett maga Vezéri által. Athéna meg-mutatta ekkor, hogy nem vólna előre látó, mert örvendett azon, hogy alkalmatosſága adattatott, az eddig való uraitól, tudnia illik a' Rómaiaktól meg-ſzabadúlni, és új uralkodás alá jutni. Aristio vala, egy fel-fúvalkodott Sophista, a' ki őket Mithridates réſzire, hogy hajollyanak, fel-bíztatta. Ez a' Sclavusoknak vezére vala, a' ki maga régi jó hírét, 's nevét, álnok beſzédgyei által el-veſztette.

A' Római Polgároknak nyughatatlanſága, nagyon ſegítette Mithridatesnek elő-vételeit. Sylla el-mene végtére, a'mint fellyebb láttuk, hogy az ő ſzerentsés fegyvere által való előmenetelét meg-gátolhassa. Görög orſzágba mene ő bé azon ſzándékkal, hogy Athenát, és Pyræust egyſzerre el-foglalhassa. Mivel pedig azon pénz, a' melly néki adattatott nem vala elegendő, mert ő maga Katonáit, hogy hozzája hajlandók legyenek, nagyon meg-ſzokta vólt ajándékozni, tehát a' Templomok kintseit el-vette, még a' Delphisi templomból-is magához hozattatta, és a' midőn már mind kezei között vóltak, ezeket mondotta: *Már nem lehet a' diadalmon kételkedni, mert magok az Istenek*

fizetik az ő katonáit. Az Athénabéliek jól-lehet veſzedelembe vóltak, még-is elméssen feleltek ezen mondásra. Kár hogy ki nem tették az Authorok!

Mivel nagyon ſzorongatta Sylla Athénát, ennek Lakossai nagy éhſégre jutottak, azért-is kegyelemért könyörgöttek, az ő követtyeik, vagy-is inkább Aristio követei, nagy, és hoſzſzú beſzédet kezdettek Sylla előtt. Nagy Emphasissal ſzóllottak Teseusról, Codrusról, és a' Marathai, és Salamini győzedelmekrűl, a' mellyekre Sylla így felelt: *Mennyetek ti ſzerentsés, és ditsőſéges halandók, mondgyátok ezen jeles beſzédet a' ti oskoláitokban, én nem vagyok itten azért, hogy a' ti történetteiteket meg-tanúllyam, hanem hogy a' Rebelliseket* (Párt ütőtteket) *meg-büntessem.* Athéna ostrommal megvétettetett, és ki-is raboltatott. Már éppen földig le-akarta rontatni ezen nyertes Vezér, de még-is ſzánakodásra hozzattatott, és a' hóltak nagy tekintetére való nézve, meg-kíméllette az eleveneket, de talán Sylla azon nagy emberekre, nagy Bajnokokra való nézve, a' kiket valaha Athéna kebelébe nevelt, engedett-meg ezen városnak, olly nagy tiſztelettel viseltetett ő hozzájok Archelaus Mithridátesnek egy a' leg-jobb Vezéri közűl való, kénſzeríttetett Pyræusnak ostromát félbe hagyni.

Ezek után Sylla még két győzedelmeket nyert, az egyiket Chenonæa alatt, a' másikat pedig Orchemenos alatt, mellyek által az ellenſégnek minden reményſégét vízzé változtatta. A' második ütközet annyival nagyobb betsűletére 's ditsőſégére vált, mivel aztat már

majd

majd el-veſztette. Az ő Trupjai már ſzaladtak, látván ő eztet, le-ugrott lováról, egy zászlót kapott kezébe, és így kiáltott: *Én itten ditsőséggel fogok meg-halni, és ha mások titeket kérdeni fognak, hogy hol hagytátok vezéreteket? aztat felellyétek; hogy Orchomenosnál!* Nem kelletett több, hogy maga Római katonáit fel-buzdítsa, és őket meg-győzhetetlenekké tegye.

Az alatt a' miglen ezen Vezér hazáját így óltalmazta, a' ſzámkivetésre való Sententziája mint a' Respublicának ellenſége ellen hozattatott. Cinna, a' ki harmadſzor emeltetett Consulſágra, a' maga Consul Társával Carbóval el-ſzenvedhetetlen Tyrannismust vitt véghez. Archelaus látta, hogy Sylla ezen környűl való állásokban a' háborút el-végzeni kívánná, azért-is mindennémű ſegitſéget ígért nékie, ha Olaſz orſzágba viſzſza fog térni. Sylla, a' ki ezen ajánlást, nem örömest hallotta, ajánlotta magát, hogy Archelaust Mithridatesnek Tronusára felfogja emelni, ha ő azon Flottát, a' melly vezérlése alatt vólt, nékie által engedi. Archelaus azt felelte, hogy ő a' haza árulást útállya. Sylla imigyen felelt erre: *hogy hogy te Cappadociabéli, a' ki te Sclavussa, vagy-is baráttya vagy egy barbarus Királynak, és ſzégyenled ezen áron egy Királyſágot venni, és még-is méréſzeled egy Római Fő Vezérnek, egy Syllának az árulást ajánlani.* Erre ő fel-írta Mithridatesnek a' békesség pontyait, a' mellyek alatt ő a' békeſséget meg-nyerheti, hogy ő minden Tartományokat adná ki, és elegedgyen maga örökös tartománnyával, hogy ő a' foglyokat, és az el-ſzökött Sclavusokat-is adgya ki, és a' Rómaiaknak 2000 Talentomokkal még hetven hadi hajókat adgyon.

Archelaus mind ezekre reá állott, de Mithridates engedelme nélkül. Azomba meg-jelent Valerius Flaccus, a' kit Cinna Fő Vezérnek nevezett, hogy a' Senátusnak parantsolattya mellett Syllától a' Fő Vezérlést (comandót) vegye-el. Eztet véghez vinni nem könnyű dolog vala. Flaccusnak Trupjai, ki-vévén két Legiót, mind által mentek Syllához. Látván Flaccus, hogy Sylla ellen semmit sem tehetne, a' vele maradott két Legióval Byzantziumba (ez konstantinápoly most) mene, hogy Mithridatest meg-támadgya, de ő a' maga alatta valójától azon garabontzás Fimbriától, a' kit ő hívatallyából ki-vetett, meg-ölettetett. Fimbria a' vezérséget magának vette, és a' háborúhoz fogott nagy szerentsével Ásiába. Felélesztette ő maga katonáit a' zsákmányozás, és zabolátlan szabadság által, de által nem látta, hogy a' vaddá lett Truppok nem maradnak sokáig engedelmesek.

Mostan immár kívánt Mithridates Syllával szóllanni, és alája vetette magát a' fent ki-tett pontok alá. Mingyárt-is ezen békességnek kötése után Sylla maga fegyverét Fimbria ellen mint maga személyes ellensége ellen fordította, és aztat kívánta tőle, hogy adgya által nékie a' Comandót. Fimbria nem akarta eztet tselekedni, és maga katonáitúl el-hagyattatván önnön fegyverével meg-ölte magát, minekutánna ő hasztalan probálta azon Fő Vezért meg-ölettetni. Fimbria mind Talentomával, mind gonoszságával bírt Mariusnak.

Azon szerentsés Sylla, a' ki minden nehézségeket meg-győzött, nem akarta Ásiát addig el-hagyni, miglen meg-nem boszúllya a' Ró-

a' Rómaiakat, a' magok között el-követett vér ontásért. Plutarchusnak jegyzése ſzerént 20000 Talentomokra mentek azon ſartzolások, a' mellyeket ő a' Rebellis városoktól ki-préselt. Ő minden-felé el-oſztotta Legióit, ő minden katonájának naponként a' ſzabad tartáson, és ſzabad ſzálláson kivül tíz Drachmákat adattatott, illyen ſzomorú példák követték a' ſzoros hadi Reguláknak el-veſzését. Akkor láttuk, aztat írja Salustius; leg-elöſzör, hogy egy Római Armáda, a' borhoz, az Aſzſzonyi Nemhez, a' Státuákhoz, kép írásokhoz való ſzeretetből, az orſzág Lakossait, városokat, Templomokat, ſzóval, valami ſzent, 's nem ſzent vólt, ki-rablotta. És az erre való kívánſág napról napra nevekedett. A' mennyire Sylla meg-érdemli az ótsárlást, hogy a' hadi regulákat meghagyta romlani, annyira kelletik ötet Paterculus meg-jegyzése ſzerint tsudállani, hogy maga haragjának ki-fakadását annyira halaſztotta, és önnön dolgainak hátra maradásával a' Mithridatessel való háborút véghez hajtotta. Ő aztat hitte, hogy elébb kell az ellenſéget meggyözni, és annak-utánna maga Polgár társán boſzſzút állani. De hamar meg-motskolta ő maga jó nevét a' leg-rettenetessebb boſzſzú-állással, és Mariusnak meg-hitt ellenſége, hamar az ő nyomdokit követte.

A' közönſéges rendetlenſég a' Respublicának gazdálkodásában (Finantziájában) a' különös embereknek jóſzágaiban, a' mellyek a' nyughatatlanſágok által, és azon hitetlenſég által, a' mellyel egy Római Polgár, más Polgár társa ellen viseltetett, különössen pedig Ásiának el-veſztése által, a' hol nékiek ſok ſzámtalan birtokok vala, okoztatott, hogy a' nyil-

ván való hitelezés (Creditum) meg-szünt, mellynek szomorú következései vóltak, még ezek mellett a' pénznek meg-hamisítása, a' melly a' kereskedésben nagy gátlásokat vont maga után, mind ezek meg-szaporították a' nyughatatlanságot Mariusnak halála után. Nem-is lehetett másképpen, mert ha egy országnak Credituma nints, más országokhoz nem folyamodhatik pénzt költsönözni, és ez okozza a' kereskedésnek meg-szünését, a' melly leg-inkább bóldogíttya az országokat, és annak lakosit, a' kik kézi munkájokkal aztat elö mozdíttyák, ha ellenségei támadnak, a' pénz nem léte miatt nem óltalmazhattya magát, mert ármádáját nem fizethetvén, ez inkább el-széllyed, mint sem óltalmazná, az éhség mind ezeket követvén, végtére prédája lészen más hatalmasságoknak. Cinna, és Carbo, a' kik még mindég Consulok vóltak, egy ármádát gyüjtöttek Sylla ellen. A' Katonák támadást indítottak, és Cinnát meg-ölték. Carbo Olasz országnak minden várositól zálog embereket kívánt, Castricius; a' ki Piacencza városába leg-fóbb Tiszt viselö vala, ebbe ellent álván, így szóllott hozzája Carbo: *Én nékem sok pallosaim vagynak!* Castricius pedig nagy bátran így felett erre: *Én nékem pedig sok esztendeim vagynak!* Az mondattatik, hogy egykor Solon szint' így felelt vólna Pisistratusnak. Ki-tetzik itt egy élemedett embernek gondolkozása, az iffjak ítélet tevésére való nézve.

HAR-

HARMADIK TZIKKELY.

Syllának viſzſza jövetele, az ő Dictatorſága, és halála.

Több mint 200000 emberek vóltak fegyverben Sylla ellen, a' kik magokat ellene kívánták ſzegezni. A' midőn viſzſza jött, nem állott többöl az ő ármádája, hanem mint egy 40000-bül, de ötet katonái felette ſzerették, és ő azon tulajdonſággal-is bírt, hogy másokat maga réſzére tudott vonni. Carbo aztat ſzokta mondani felöle: *Ő oroſzlány, és Róka-is, és én jobban félek a' Rókától mint az oroſzlyántúl!* Cetheus Verres, és Pompejus, a' ki még iffjú vólt, de maga ſzolgálattya, és alkalmaſztatása által nagy dítséreteket nyert, több más jeles emberekkel Syllához állottak, és egy egéſz Consulárisi ſereg, az ő záſzlója alá által mene; minnyájokba tudott ő mind bátorſágot, mind bizodalmat önteni. Crassust ki-küldötte ő Recruták ſzedésére, ez töle óltalmazó kíséröket kért, mivel nékie egy ollyan orſzágon kelletett által menni, a' melly tele vólt elenſéggel, így ſzóllott hozzája Sylla: *Én melléd adom a' te Atyádat, a' te ötsédet, a' te Atyádfiaidat, a' kik ollyan érdemetlen halállal múltak-ki, és a' kikért minnyájokért én most boſzſzút kívánok állani, mind ezeket a' te óltalmadra melléd adom.* Ezen mondás ſzárnyakat adott Crassusnak, és mindeneket jól elvégzett.

Sokſzor annak-utánna meg-ütközött Sylla, egy ütközetbe Norbanus Consul el esett, a' hol 7000 az

az ő népe közül helybe maradtak. Következendő esztendőbe az ifjú Marius, a' ki akkor Consul vólt, és valamint az Attya, ez-is olly kegyetlen vala, és sok Senátorokat meg-is ölettetett, bátorkodott Syllával meg-ütközni, de pórúl is jára, mert minden népe le-vágattatott. Plutarchus aztat írja, hogy Syllának jegyzésibűl vette vólna-ki, hogy 23000 esett vólna-el Marius katonái közül, és 8000-ret el-fogott vólna, ő pedig tsak 23 embert veszтett vólna. Ezen jegyzést annyival inkább nem lehet hinni, mivel mind a' két fél egy arányu bátorsággal viaskodott, ha pedig valósággal úgy vólt a' dolog, a' nagy Úr Istennek ostorozó keze érte Mariust el-követett sok kegyetlenségéért.

Még ditsőségesebb vala Sylla részire a' harmadik győzedelem, a' mellyet ő Rómának kapui előtt, a' Samniterek és Lucaniereken nyert. Ezek vóltak fő ellenségei a' Római névnek, a' kik az Egyesültek háborúját átalkodva folytatták. Ezeknek Telesinus vala vezérek, a' ki valamitsodás bölts, szint' ollyan méréfz vezér vólt, és győzedelmesek-is vóltak, de el-esvén Telesinus, meg-fordúlt a' kotzka, és Syllaé lett a' győzedelem. Itten nagy kegyetlenséget követett-el Sylla, mert 6000 embereket, a' kik le-tették a' fegyvert, és életek meg-tartását meg-is ígérte nékiek, le-vágattatta. Annyira forrott a' méreg ezen Polgári háborúba a' szívekbe, a' melly másképpen hajlandóbb szokott lenni a' jó-tételekre, és a' mertékletességre, mint sem az erőszakokra. De eztet a' Pogányokba nem kell tsudállani, a' kikben a' vadságot még a' keresztény hit meg-nem fojtotta, és a' kiket még szelídségre nem hozhatott.

Az

Az emberi kegyetlenségnek historiájában, kevés ollyan otsmány példák találtatnak, mint Syllának a' számkivetésről ki-adott törvénnye vala. Egy Római Polgár így szóllott hozzája: *Mi nem kérünk kegyelmet azoknak, a' kiket te meg-akarsz öletni, hanem vond-ki legalább azokat az életek felöl való kétségből, a' kiket te, hogy életbe meg-tartod, el-tökélletted magadba.* Sylla erre így felelt: *Én magam se tudom még, kit akarok életbe hagyni.* Erre amaz megint így felelt: *No tehát leg-alább nevezd-meg azokat, a' kiket te ki-írtani kívánsz,* Más nap egy Laistromot adatott-ki, a' mellyen nyoltzvan számkivettetni valok állottak, mellyek között az akkori két Consulok, Carbo, és Marius leg-elsők vóltak. Más nap megint más Laistrom jött-ki, már ezen 220-an vóltak, harmadik nap-is jött-ki egy Laistrom hasonló számmal. Utólyára a' nép előtt ki-mondá ezen Tyrannus, hogy ezentúl egy ellenségének sem fogna meg-kegyelmezni.

Valaki egy számkivetetnek, ha mingyárt a' vér szerént való Attyafia vólt-is, menedék helyet adott, halállal büntettetett. A' Sclávusoknak bér adattatott, hogy a' magok Urait, és még az Atyáknak fiait-is meg-öllyék, és ollyannak feje, a' ki nagy tekéntetbe tartatott, két Talentomokkal fizettetett. Az illyeneknek minden vagyonnyok el-vétettetett, hogy így még jövendő maradéki se boldogúlhassanak, és még ezen felül ezeknek unokái betsteleneknek hírdettettek-ki, még pedig úgy, hogy semminémű hívatalokhoz ne juthassanak. Róma, és az ehez tartozandó országok, gyilkosoknak, és Tigriseknek barlangjává változtak, a' mellyekben egész tsorda Polgárok meg-ölettet-

tettek, sokan, vagy talán leg-többen taak azért, hogy vagyonnyaikból meg gazdagúlhassanak. Így kiáltott-fel Aurelius, egy tsendes, és békesség szeretö Polgár, a' ki az egész dolgokról semmit sem tudott: *Az én Jószágom az; a' melly engemet számkivetésre kárhoztat.* Ide illik valósággal azon Deák vers szerzönek helyes mondása: *Auri sacra fames, quo non mortalia cogis pectora.*

Catilina, hogy kevés szókkal meg-mondattasson, ezen maga Testvérének, és sógorának-is hóhéra, leg-nagyobb eszköze vala ezen szörnyüségnek, ö bé-mutatta Syllának a' piatz közepén egy számkivetettnek fejét, és ezen tselekedete után meg-mosta kezeit egy Templomnak szentelt vizébe; ez által valamint az Isteneknek, úgy az emberiségnek tsúfot tett. Ezen Catilinárúl alább sok szó lészen.

Minek-utánna Marius Prænestét (Palestrina) a' hová szaladott, tovább nem óltalmazhatta, egy maga jó baráttyával meg-egyezett, hogy egymást meg-öllyék, és egymást által-is verték hegyes törrel. Vernulæinek ugyan a' Rómaiakról írtt históriájában aztat olvasom, hogy minek-utánna Carbót Pompejus Siciliába, a' hová futott, meg-ölte vólna, és Telesinus-is 40000 katonákkal meg-ölettetett vólna, Marius a' föld alatt ásattatott árkokon ki-akarván ütni, ugyan akkor egy üregbe meg-ölettetett, és akkor függesztette Sylla maga nevéhez ezen szót; *Szerentsés.* Már akár hogy történt a' dolog; Marius tsak oda lett. Carbót ugyan nem maga kezeivel ölte-meg Pompejus, hanem a' midön Olasz országból Siciliába szaladott, ott ölettette-meg, jól-lehet Pompejusnak kegyességét es-

mérte

mérte Carbó, és térdre esvén kérte ötet, hogy életének engedgyen-meg. Így bántak a' Rómaiak egymással, és így ölettettek-meg számtalan népek önnön megyéikben-is. Így fojtották-meg a' rosz erköltsök bennek a' hazai szeretetet, és ollyan passiót óltottak beléjek, a' mellyek törvénytelenségeket, és gyilkosságokat nemzettek.

Nem olly karba vólt már a' Respublica, mint annak előtte, egy Ura vólt már annak, a' kinek törvénnye, és istápja a' kard vala, és aztat kívánta, hogy bizonyos név adattasson az ő uralkodásának. A' Királyi név fel-háborította vólna a' Rómaikat, azért-is a' népnek aztat mondatta; hogy a' békességnek helyre állíttatására, és boldogságára a' népnél leg-jobb vólna, egy Dictátort választani határozatlan időre, és ha a' népnek benne bizodalma vólna, ezen hívatalt fel-válalná magára. (Úgy tetszik nékem, hogy Sylla úgy akart uralkodni Rómába, mint Cromvel Angliába uralkodott.) De ez annyit tett, mintha magát minden láttzattatás nélkül örökös Dictátornak akarta vólna tenni. Reá állott a' nép, és ennek voksa örökké tartandó Despotismust vont fejére, mert semmi féle hatalom e' világon nem vólt határozatlanabb, és szabadabb a' Dictátorénál.

Sylla; a' kit a' környül való állások, Rómának kedve szerént való uralkodójának választottak, mihent a' határ nélkül való hatalom kezébe vólt, leg-böltsebb törvényeket adottki. Gátat vetett a' Gyilkosságoknak, és erőszak-tételeknek, viszsza adta a' Senátusnak a' bírói hívatalt, és 300 Nemesseket emelt-fel Senátorságra, hogy azon hízagokat be-töltse, a' mellyet a' háborúk, és számkivetések okoztak,

tak, aztat-is rendelte, hogy ſenki Prætor ne lehessen, ha elöbb Quæstor nem vólt, és Conſulſágra-is ne válaſztathasson, ha annak elötte Prætorſágot nem viselt. Azon régi törvényt-is meg-újította, melly ſzerént a' ki egyſzer Consul vólt, tíz eſztendök el-folyásáig Consul ne lehessen. A' Tribunusoknak-is hatalmát azzal korlátok közé ſzorította, hogy ö a' Tribunusoknak meg-tíltotta a' törvény tevésbe való bé-avattatásokat, és azon rendelést tette, hogy ök a' Senatusnak tagjai közül válaſztaſſanak, és el-végezvén Tribunusi hívatalokat, fellyebb való Tiſztſégre ne kívánkozzanak. Annak-utánna a' Tribunusi hívatal ſenkit ſem-is tsiklándozott, mivel fellyebb való hívatalokra az orſzágba nem mehettek, és tsak a' lett Tribunus, a' ki míg élt ezzel meg-elégedett.

Soha ſenki ſem reménylette, hogy Sylla, minek-utánna ö általa 100000 Polgárok életeket el-veſztették fegyver által, minek-utánna a' ſzámkivetés által 90 Senátoroknak, és több mint 2600 Nemesseknek halálát maga hatalmával okozta, és annyi ſok Familiáknak, ſok városoknak, ſött önnön magának az Respublicának-is meg-rontásán igyekezett, arra a' gondolatra vetemedgyen, hogy a' Dictátorſágot le-kívánnya tenni, és méréſzlené tselekedni.. De még-is meg-tselekedte ö eztet, ſött arra ajánlotta magát, hogy egéſz uralkodása alatt való dolgairól ſzám-adását le-kívánná tenni. Ezekután ö Lictorok nélkül, tsak néhány jó barátitól kísértetvén, ſétált a' piatzon. De ö 10000 Sclavusokat tett ſzabaddá, és még öket a' polgárok jussába-is bé-helyheztette, ö a' maga régi katonáinak jóſzágokat, és Coloniákat aján-

déko-

dékozott, és a' maga jó tévőihez ollyan adakozó vólt, hogy minden polgári, és hadi fő hívatalokat ők egyedül bírtak, így tehát a' védelmezőkbe semmi fogyatkozást sem szenyvedett, sőtt önnön magának tsak neve-is, rettentő fegyverül szolgált nékie. De még-is azon nap, a' mellyen Dictátorságát le-tette, vakmerőül ötet egy ifjú Polgár szóval meg-motskolta. Nem tartotta ötet Sylla érdemesnek, hogy szóllyon hozzája, hanem másoknak jelen léttébe ezeket mondotta: *Ezen fiatal ember aztat fogja okozni, hogy senki más utánnam, a' ki megint illyen hatalmat fog nyerni, mint én nyertem, az az: örökös Dictátorságot, aztat le-nem fogja tenni.*

A' sok vígasságok, tobzódások, és rendetlen élet, a' mellyekre utóllyára ő magát adta, egy otsmány betegséget okoztak nékie, tudnia illik: a' tetük el-lepték egész testét, és 70 esztendős korába ezen nyavalyába meg-is hólt. Meg-tartotta ő haláláig maga természetbéli elevenségét, még beteg ágyában-is az ország dolgaiban munkálódott, és maga historiáját-is le-írta, de ezen betses munka el-veszett. Önnön maga munkált magának Epitaphiumot (sír-halom írást) a' melly az ötet fedő Márványra mettzettetett, a' melly ez vala: *Soha senki, sem maga jó barátinak annyi jót nem mutatott, se maga ellenségének annyi nyomorúságot nem okozott, mint én.* Fel-vette ő azon nevéhez hozzá adatott nevet-is, *szerentsés!* a' mint fellyebb ki-tettem, talán azért, mivel aztat gondolta, hogy a' szerentse mindenkor fog nékie kedvezni, vagy-is azért, hogy eztet másokkal el-hitethesse. De ha mingyárt ő maga elő-vételeiben szerentsés vala-is, még sem esmérte ő az

igaz valóſágos ſzerentsét, azon belsö nyúgodalmat, a' melly minden passióktól üres ſzívbe ſzokott lakozni. Száz eſztendökkel az elött talán ö leg-jobb Polgár lett vólna. Mariusnak nagyra vágyódása kénſzerítette ötet némiképpen roſz embernek lenni, ö még-is aztat mondotta, hogy ſemmiképpen le-nyomattatásoknak nem vólna oka, hanem tsak a' latort tselekedeteket akarta le-nyomattatással meggátolni. Ennyire uralkodnak a' környül való állások az emberek ſzívein, ha ki a' böltseſſégnek útyán nem vándorol.

Sylla alatt kezdett virágzani Cn. Pompejus, a' kinek elsö tetteit látta Africa, a' hol Domitius, és Hiarbát a' Mauritaniai Királyt meggyözte, és negyven napok alatt a' háborút elvégzette, a' mellyért is a' hadi ſereg ötet Cæſárnak ki-kiáltotta, és Sylla nagynak nevezte. De Pompejusról több ſzó léſzen még alább.

Sylláról ſokan éſzre vették, hogy egy Polgár a' Respublicát maga alá vetheti, azért-is idörül idöre több zenebonáknak kelletett ſzületetni. Lepidus Consul, a' ki tsak tsekély talentomú vala, uraſágra akart lépni. Catulus, a' ki vele Consul vala, ellent állott mindenekbe nékie, és ök Polgári háborút kezdettek vólna, ha a' Fö Tanáts hitet nem tétetett vólna le velek, hogy a' fegyvert le-fogják tenni. Hogy Lepidus a' Consulſágot le-tette, aztat vélte, hogy azon hitet nem tartozna már meg-tartani, azért-is egy ármádával Rómába méne, hogy a' Consulſágot másodſzor-is hatalommal magáévá tehesse, de Pompejustúl, és Catulustúl meg-gyözettetvén el-üzettetett, és Sárdiniába ment, a' hol-is meg-hallván Feleſégének hitetlenſégét, boſzſzúſágába meg-hala.

NEGYE-

NEGYEDIK TZIKKELY.

A' Sertoriusi háború. — A' Sclavusoknak háborúja Spartacus alatt. — Pompejus a' Tengeri tolvajokat megveri.

Sertorius egy valóſsággal félelmes ember, a' ki valamint Nagy hadi Vezér, nagy udvari ember, és ſzintén ollyan nagy erköltsü vala, a' mint a' gonoſzſágok és factiók között lehet kívánni, Mariusnak az ö Társait, és vele tartókat Spanyol orſzágba megint tekéntetbe hozta, ſok ellenkezö dolgok között, ö a' Lusitaniusokhoz folyamodott, ezek leg-ottan-is magok ármádájának Fö Vezérſégét nékie ajánlották, és olly ſzerentsés vólt, hogy ezen barbarusok minden reményſégeket benne vetették. Egy Szarvas Tehén, a' kiröl ö aztat mondotta, hogy ez mindennémü dolgokról megtanítaná ötet, a' mellyeket ö maga böltsesſége által ſe tudhatna-meg, ollyan babonás eſzköz vala, a' mellyel ö azon barbarusokat meg-tudta tsalni. De még ehez hozzá adta, hogy melly böltsen tudgya ö az orſzáglást kormányozni, és eleikbe adta, maga ſok ſzerentsés gyözedelmeit-is. A' barbarus nemzetek nem ſzoktak meſzſze látók lenni, nékie-is mindenben hitelt adtak. Ö egy kis ármádával ſok-féle Római vezérek ellen, a' kik alatt több mint 100000 katonák vóltak, ki-állott egy megátalkodott háborút. Azon mesterſég, hogy ö

maga táborát fortélyossan tudta helyheztetni, böltsen maga Marchait tenni, némelly hadi fortélyokat probálni, és hirtelen való reá ütéseket végzeni alkalmatos idökbe, sött még éjtszaka-is tenni, azon tsudálkozásra méltó bizodalom, a' mellyet ö maga felöl katonáinak szíveikbe bé-tudott öltani, mind ezek ollyan eszközök vóltak, a' mellyekkel maga erejét megtudta szaporítani. Még Syllának éltekor, soknagy rendbül való urak, a' kik magok sorsával meg nem vóltak elégedve, Sertoriushoz folyamodtak, és ö belölök Senátust állított-fel, a' mellyet ö Róma Senátusnak nevezett, és néminémü-képpen valósággal mondhatta, a' mit Corneille mondott: *Róma nintsen már Rómába, hanem mindenütt, a' hol én vagyok.*

Minek-utánna Metellus, egy a' Sylla alatt való vezérek közül való, ötet meg-nem győzhette, Sylla Dictátornak halála után Pompejus küldettetett Spanyol országba. Sertorius épen akkor meg-erössíttetett egy egész ármádával, a' melly azon rebellis Perpenna, vagy-is Perperna alatt állott, a' ki, a' midön magát ezen országba bé-fészkelni akarta, kénszeríttetett katonái által ezen híres vezérrel magát egyesíteni. Pompejus, és Metellus nem vóltak elegendök öszve vetett vállakkal-is ötet meggyözni. Metellus nem szégyenlette Sertorius fejére bért tenni, a' ki ötet meg-ölné. Ezen gyilkosságért való bér 100 Talentom, és 20 kötél föld vólt. Ezen hegyi tolvajokhoz illö bérnek ajánlása azt okozta, hogy Sertorius el-árulásokra ki-tétettetett. Meg-is lett az ellene való megesküvés, és Perpenna, a' ki ennek feje vólt, alá való módon meg-fojtatta ötet egy vendégségbe.

Ser-

Sertoriusnak halálával; a' vele egyet értőknek-is hatalma meg-ſzűnt lenni. Azon árúló Perpenna, által vette a' vezérlést, de éppen ezzel meg-is könnyebbítette Pompejusnak győzedelmét, a' ki reája-is ütött és meg-győzvén őtet el-is fogta. A' midőn ezek így történtek, Perpenna egy új el-árúltatással akarta maga életét meg-menteni, mivel magát ajánlotta, hogy Sertoriusnak írásait által fogja adni Pompejusnak, a' mellyekbűl ki-fogja tanúlhatni azon fő Nemes Rómaiakat, a' kikkel Sertorius edgyet értett. El-vette Pompejus azon papirosokat, de mingyárt meg-égettette, Perpennát pedig halálra ítélte. Annak-utánna Pompejus maga ſzerentséssen végzett táborozásának emlékezetére, egy pompás Monumentumot (emlékezet' oſzlopát) építtetett, és ditsekedett az arra fel-írattatott írás által, hogy az Alpesektűl, az az: havasoktúl fogva, a' leg-végsőbb Spanyol orſzág határáig 176 városokat vetett vólna hatalma alá. Több bizonyſág nem ſzükſéges ezen embernek hívſágára, a' mellyek ezen vezérnek nyegédesſégérűl minket bizonyossá tegyenek, a' ki minden ſzerentsés elővételeiért, és végzéseiért-is, mivel ő mindenbe mindég elsö akart lenni, ezen nevet *Nagy!* nem érdemlette.

Ő nem vólt egyébb, hanem tsak egy Nemes lovas, még-is Tryumphussal tiſzteltetett-meg. Már 672 eſztendőbe egy Áfricába végzett táborozása után érdemesnek ítéltetett ő ezen tiſzteletre, a' midőn erre Sylla maga engedelmét nem adta, így ſzóllott Pompejus nagy kevélyen hozzá: *Jól meg-gondold! hogy a' fel-kelő napnak nagyobb betsülete vagyon mint a' le-menőnek.* Annyival inkább ezen vakmerő ſzavaiért meg-

nem engedte nékie a' Tryumphust, mert a' felkelő napon magát értette, mivel ifjú vólt, a' le-menőn pedig Syllát, a' ki már akkor öreg vólt.

Rómának, a' ki a' nemzeteken győzedelmet venni meg-szokott vólt már, de azoknak hívságával, és gazdagságával meg-győzettetett, még egy háborút, a' melly valamint illetlen, szintén olly félelmes vala, ki kelletett állani, ez önnön maga Sclavussaival vólt. Már két lármái a' Sclavusoknak Siciliába meg-mutatták, hogy melly nagyon írtózik ki ki a' Római igától. Még ennek rettentőbb bizonysága ez vala. Sokan azon szerentsétlenek közűl, a' kiket a' Fatum porba ültetett, és legalább való sorsra jutottak, és leg-inkább Gallusok, vagy is Thracierek vóltak, a' viadal mesterségében magokat gyakorolni kelletett. Hetven nyoltzan azok közűl le-törték magok békójokat, és Spartachust, a' ki Thraciából való vólt, a' kinek több érdeme, mint szerentséje vala, Fő Vezérjeknek, és elő-járójoknak választották.

Valamelly kevés népek küldettek ellenek, de ezek meg-verettettek; egy Prætor, a' ki őket vezérlette, vesztette-el gyalázatossan ezen tsatát. Ezen szerentsés eset több több Sclavusoknak lett ösztöne ezen háborúra, hamar-is ollyan szaporodásra jött Spartachusnak seregetskéje, hogy abból egy nagy számú, és félelmes ármáda lett, hogy az ellen két Consulokat, és egy Prætort küldöttek. Meg-ütközött ezen két ármáda nagy mérgessen egymással, de Spartachus mind a' három Római vezéreket megverte. Annyival ditsőségessebb vólt Spartachusnak

nak az ö diadalma, hogy mingyárt az ütközet kezdetén a' Gallusok el-váltak tőle, és által mentek a' Rómaiakhoz, és így nagyon megkevessedett az ö ármádája, ugyan tsak még-is az övé lett a' győzedelem, de a' Rómaiak aztat gondolták, a' midön a' Gallusok által mentek, hogy ellenek jönnének, azért-is mind egy lábig le-vágták őket, és igy fizették-meg Spartachushoz mutatott hitetlenségeket.

Spartachus egy 120000 emberekből álló ármádával Róma felé indúlt, hogy aztat ostromolni fogja, meg-rettent a' Fö Tanáts illy nagy számú Sclavusoktól, azért-is a' Fö Vezérség Crassusra, egy a' leg-nevezetessebb Római Bajnokok közül valóra bízattatott, a' ki ezen háborút szerentséssen el-is végzette. Crassusnak leg-elsö gondgya-is a' vala, hogy ármádájánál a' szoros hadi kötelességet meg-újittsa, mert már akkor a' Római katonák nagyon meg-romlottak vóltak, véghez-is vitte ö eztet. Spartachust felette sarkallották az ö katonái az ütközetre, mivel már sok tsatákba, sőtt ütközetekbe-is szerentséssek vóltak, kénteleníttetett-is ö sok únszolások után meg-ütközni, és ö mostan-is valamelly nagy kétszséggel, szintén olly nagy bátorsággal viaskodott. A' midön az ütközet kezdödött, meg-ölte ö maga lovát, és így szóllott: *Ha én diadalmas lészek, tehát lovakat kaphatok, hogy ha pedig meg-győzettetem, nem lészen szükségem lóra.* A' győzedelem sokáig kétséges vala mind a' két részről, a' Sclavusok végtére ugyan tsak meg-verettettek, és 40000-ren maradtak az ütközetnek piatzán. Spartachus-is sebekkel meg-terhelve lévén, közöttök adta-ki nagy vitézen lelkét.

Öt ezer Sclavusok, a' kik el-szaladtak, és egy helyen öszve sereglettek, könnyen megverettettek Pompejustúl, a' kinek sokkal több katonái vóltak. Itten-is ki-mutatta fel-fúvalkodását Pompejus, mert ö Róma meg-szabadítójának kivánt látzattatni, azért-is írt illy kevélyen a' Fö Tanátshoz. *Crassus a' Sclavusokon diadalmat nyert, de én a' párt-ütést gyökerestül ki-irtottam.*

Ezen kevély Római polgár, minden dolgait, ollyan tündér színekkel tudta festeni, hogy mindenek ditsöítésére váltak, a' leg-több embereket azzal vakította, hogy nékiek maga szolgálattyát ajánlotta. A' Rómaiakat el-akarta hitetni, hogy ö nékiek olly szükséges vólna, hogy nála nélkül el-nem lehetnének, hogy így határozatlan hatalmat nyerjen, olly talentomú vala, hogy ö kit kit arra reá tudott beszélleni, a' mire kívánta. A' midön ö egyszer 34 esztendös korába Consulságra emeltetett, jól-lehet még Prætor soha sem vala, a' leg-jobb rendeléseit Syllának mind el-törlötte, a' Tribunusoknak az ö régi hatalmokat viszsza adta, és ez által a' népnek bálványa lett, mivel majd tsak nem imádták, annyira tudott ö az ö képzelödéseiknek hízelkedni. Héjába adott az ö Consul Társa ama gazdag Crassus a' népnek olly nagy vendégséget, hogy tíz ezer asztaloknál ettek, héjába osztattatott ö ki három holnapokig a' szegények között gabonát, mind ezen ki-mondhatatlan nagy tékozlásával, a' melly még leg-jobb mód vala a' meg-vesztegettetett népet meg-szédíteni, még sem vihette véghez, hogy az ö tekintetét meg-ronthatná.

Mint

Mint a' melly nagy ſereggel a' ſáskák ſzoktanak jönni, olly nagy ſerege a' Tengeri Tolvajoknak boritotta-el a' tengert, és az azon való járást bizonytalanná tette, ezek a' Ciliciai Révek partyaitól jöttek, a' Templomokat foſztották, ki-prédálták a' Tartományokat, a' kereskedést meg-rontották, drágaſágot, és éhſéget okoztak. Ezeknek meg-rontására-is csak Pompejus tartatott alkalmatos embernek lenni. Gabinus, a' ki Tribunus vala, adta azt a' tanátsot, hogy néki adattasson a' Fő Vezérſég határozatlan hatalommal, hogy ő annyi katonákat, és Matrozokat (tengeri ſzolgákat) fogadhasson, a' mennyit akarna; hogy ő a' közönſéges kints Tárból annyi pénzt vehessen-ki, a' mennyit ſzükſégesnek lenni fog ítélni, és ezekről ő ſzámot adni ſenkinek ſe tartozzon, és a' Senátorok közül tizenöt vezéreket válaſzthasson, a' kik töle függjenek; az ő hatalma az egy közép földnek tengerére, és a' földön ötven mért földekre terjedgyen-ki, és ezen végezés három eſztendeig tartson. Ezen utálatos rendelés, a' melly nem mást foglalt magába, hanem csak aztat, hogy egy Polgár Monarcha lehessen, ſok ellenkezőket talált. Maga Pompejus-is ál-ortzaſág nélkül ellent állott ennek. De még-is úgy bé-vétetett ez, és olly fortélyossan az ő réſzire, hogy mind azokhoz, a' mellyek most fellyebb ki-tétettek, még nékie 500 hajók, és 25000 katonák, és 6000 Atticusi Talentomok adattattak. A' Tengeri Tolvajok négy holnapok alatt meg-is verettettek, és el-oſzlattattak, és a' Népnek Pompejushoz viſeltető Enthusiasmusos ſzeretetek mindég jobban és jobban neve kedett. Igaz dolog, hogy ő a' hatalommal ſoha viſzſza nem élt, mert tartott at-

túl, hogy gyanúságba ne essen, hogy ő a' határozatlan uralkodást kívánná. De ez által a' mint maga kétség kívül kívánta, még hatalmasabb lett, és az Ásiai háború új útat mutatott nékie a' ditsőségre.

Minek-előtte a' Mithridatessel való háborúnak el-végezéséről szóllyak, el-nem múlathatom, hogy a' meg-ölettetett Sertoriusnak némelly dolgait elő ne hozzam. Tsak éppen halála előtt követséget küldött hozzája Mithridates, a' melly által illyen fel-tételek alatt ajánlotta, hogy vele fog tartani, ha tudnia illik, meg-fogja nékie engedni, hogy Ásiát birtoka alá vehesse. Sertoriusnak nagy lelkűséggel tellyes felelete ez vala: hogy ő Mithridatest soha sem fogja gátolni, ha ő Bithyniát és Cappadociát, a' mellyekhez a' Rómaiaknak semmi törvényes jussok nintsen, megint viszsza veszi, de soha aztat meg-nem fogja engedni, hogy Mithridates kis Ásiát, a' mellynek a' Rómaiak igaz urai, magának tulajdonítsa, mert úgy mond: *Én nékem arra kell hatalmamat fordítani, hogy java a' Respublicának elő mozdíttasson, és hogy ne talántán annak el-veszétésével magam szerentséjét, és nagyra való fel-menetelemet építsem.* O melly nemes lelkű Római vólt ez!

Második nagy tselekedete ez vala, hogy mikor Spanyol országba ellene Metellus, és Pompejus küldettettek, mivel a' szerentse a' tsatákban, hol ő nékie, hol pediglen a' Rómaiaknak szolgált; a' Spanyolok mintegy erővel arra kisztették őtet, hogy egész erejével ütközne-meg azon két Római Vezérekkel, kiknek ő aztat mondotta, hogy apró tsatákkal hamarébb meg-győzheti, mint egy erős ütköze-

zet-

zettel, és ö eztet imigyen mutatta-meg a' Spanyoloknak. Két lovat eleikbe hozatott, egyet jó erőbe valót, és kövéret, a' másikat pedig nyavalyást, és hitványt, ezen fovány lónak farkához egy erös katonát állított, a' kinek meg-parantsolta, hogy ezen beteges lónak egyfzerre fzakítsa-ki egéfz farkát, de a' katona femmiképpen eztet véghez nem vihette, annak-utánna az erös ló mellé állított egy beteg, és nyomorúlt katonát, de ennek már aztat parantsolta, hogy tsak fzálanként fzagassa ennek farkát, ez addig-is fzagatta fzálanként, míglen utóllyára femmi farka fem maradott ezen kövér lónak, akkor így fzóllott ö a' Spanyolokhoz. *Íme a' fok tsatákkal így lehet meg-törni a' Rómaiaknak erös hatalmát, még a' hozzájok nem hasonlóknak-is, de egy ötközettel öket megnyerni nem lehet.*

ÖTÖDIK TZIKKELY.

A' Mithridatessel való háborúnak Vége.

Kétfzer újította-meg a' Rómaik ellen Syllának el-menetele után Mithridates a' háborút, mivel ö nékiek meg-hitt ellenfége vólt, és éppen azon időben hala-meg Nicomedes Bithynia orfzágának Királya, a' ki-is maga halála után orfzágát a' Római Respublicának hagyta, éppen midőn Spanyol orfzágba Sertorius háborúskodott. El-tökéllette tehát magába Mithridates, hogy a' Rómaiaknak, a' kik az egéfz

világ-

világot meg-hodítani kívánták, kezekbül Bithyniát ki fogja venni, de látta ö, és tapasztalta-is, hogy zabolátlan, és gyakorolatlan katonákkal semmire sem fogna mehetni, azértis, az Ásiai szokást, és pompát el-hagyta, katonáit a' Rómaiaknak szoros reguláira fogta, szóval a' maga népébül katonákat formált, és maga-is nagy vezér vala.

Két Consulok küldettek 679 esztendőbe ellene, Cotta, és Lucullus. Minek-előtte a' dologban tovább mennyek, szükséges tudni, ki lett légyen Lucullus. Ő tanúlt ember vala, és a' szép Tudományok mellett a' hadi Mesterséghez-is nagyon értett, de a' hívságot annyira szerette, hogy az ö házainak szépségét, és kerteire tett költségét minden tsudállotta, és az ebédekre való tékozlása példa-beszéd lett, mert ha valaki költséges, és pompás ebédet adni kívánt, aztat mondotta: *Ma Lucullusi ebédet adok.* Egykor meg-látogatták ötet két Baráttyai, és aztat reménylették, hogy közönséges ebéddel fogja öket fogadni, de tsak intett maga házi gazdájára, mingyárt-is ollyan ébedet készített ez, a' melly a' mi pénzünk szerént sok ezer forintokat ért. Ö hozta leg-elsö Rómába Ásiának Corasum városából a' tseresnye gyümöltsöt, és ugyan azért neveztetett Római nyelven Cerasusnak.

Ő Sylla alatt Prætor vólt, és Cicero-is nagyon magasztallya ötet, midön azt írja felöle, hogy ö azon úttyába, a' mellyet Rómából Ásiába tett, a' könyvekbül, és másokkal való társaságából tanúlta vólna-meg a' Fö Vezéreknek tudni illö tudományt. De már tovább.

Mithri-

Mithridates mingyárt úgy meg-verte Cottát, hogy ſok hajókat veſztett-el, de a' midőn Cizicum városának ostromlására jött vólna, a' melly kedves városa vólt a' Rómaiaknak, aztat vélte, hogy egyſzer meg-vévén aztat, mint valami várból, egéſz Ásiát meg-fogja venni, de el-érkezvén Lucullus egy nagy ármádával, elsőben-is maga Consul társát Cottát, a' ki Mithridatestől meg-vala verve, meg-mentette, és vele Cizicum városának ostromlását nem tsak félbe hagyatta, hanem még úgy meg-is verte, hogy Mithridates majd tsak nem 300000 embereket veſztett, és elsőben őtet Bithyniából, és annak-utánna maga egéſz orſzágából-is kihajtotta. Alíg-is ſzaladhatott vólna el ezen Király, ha meg-nem parantsolta vólna maga embereinek, hogy minden pénzeket, és bútyorokat hánnyák, és ſzórják-el, a' mellyeket fel-ſzedvén a' Római katonák, időt nyert az el-futásra. De a' gubernátorok, és a' városok meg-adták magokat Lucullusnak. Ezen ſzerentsétlenſégét maga vérének tulajdoníttá Mithridates, mintha általok el-árúltatott vólna, azért-is ezen kegyetlen Monarcha meg-ölette maga testvér húgait, és Feleſégét, amaz ſzép, és hírés Moinét. Plutarchus ugyan aztat írja, hogy Moiné, a' koronájárúl le-függő lántzal akarta magát meg-ölni, de mivel eztet véghez nem vihette, egy Bachus nevezetű metzet által őlettette-meg magát, hogy a' győzedelmes Lucullusnak kezei közé ne essen. Mithridates annak-utánna maga vejéhez Tigraneshez Armeniának Királlyához ſzaladott, és kérte őtet, hogy ſegítse őtet; meg-is ígérte nékie az Ipája maga ſegedelmét, a' kinek-is ugyan nagy ármádái vóltak, és ſok kintsei-is,

de

de még-is maga Tigranes egy kevélységgel, és vad vakmerőséggel tellyes Fejedelem vólt. 684 Esztendőbe Lucullus kevés fáradtsággal által méne az Euphrates és Tigris vizein, ellenségei pedig úgy gondolkodtak, hogy nem fog bátorkodni azokon által menni, ő az Arméniabéliek ellen ment, a' kik számba húszszor többen vóltak az ő katonáinál. Egy valaki észre vette, hogy szerentsétlen jövendölésekre, és napra mutatna egy Égi jegy a' Kalendáriomba; ez nékie meg-mondatott, a' mellyre ő így felelt: *Én azon napot szerentsés napnak fogom tenni.* Mingyárt reá-is ütött ő az ellenségre, keményen meg-is verte őket, és hamar az ütközet után Tigrano-Certat-is meg-vette. Következendő esztendőbe a' Taurus hegyén mene által, megtámadta az egyesült két Királyokat, és el-kergette őket. Semmi sem hasonlíttathatott akkor a' Rómaiak bátorságához, de még-is fogyatkozást szenvedtek a' jó erköltsökben.

Sok méltóságos tulajdonsági mellett, még sem tudta magát Lucullus szerettetni, az ő kevélysége, és azon keménység, a' mellyel ő jó rendet, és a' szoros hadi regulákat tartotta, annyival elszenyvedhetetlenebbek vóltak, mind a' hadi Tisztek előtt, mind a' katonák előtt, mivel megromlottak vóltak ezeknek erköltsei, és igen hajlandók vóltak a' ki-rúgásokra. Ezek jól-is tudták, hogy az ő irígyei Rómába aztat kiabállyák, hogy ő tsak maga hasznának keresete véget, és hívatalokra való vágyódásból vonná olly fokáig a' háborút. Szóval, az ő katónái fel-támadtak fokszor. Tigranes, és Mithridates tudták hasznokra fordítani eztet, visszza-is tértek magok országaikba. Egy Római ármáda,

ármáda, a' mellyet Trigarius vezérlett, egéſzſzen meg-verettetett, és a' midön Lucullus ezt a' ſzerentsétlenſéget helyre akarta hozni, tsak akkor vette éſzre, hogy ötet el-hagyták katonái, mikor üres helyeket látta. Rómába méne annak-utánna, a' hol-is igen gazdag ebédet adván a' Rómaiaknak, a' Respublicától el-bútsúzott és haza méne, a' hol-is magános életet élt, nagy könyv-tárat építtetett pompás házába, mind magának mind másoknak haſznára, és mindenkor palotájába, mellyet Apollónak nevezett, nagy ebédeket adott. Ezen ſzokását míg élt, ſoha el ſem-is hagyta, ö a' vendéglést egy a' maga ditsöſségei közül valónak tartotta. A' midön egykor tsak maga vatsorált, és az aſztála nem annyi étkekkel vólt meg-rakva, mint ſzokás ſzerént mindenkor felette böven vala, meg-dorgálta maga udvari kapitányát; ez azzal mentette magát, hogy nem ítélte ſzükſégesnek lenni, azért, mivel tsak maga vólna, ö hozzája keményebb hangon így ſzóllott: *Hát nem tudtad? hogy Lucullus, ma Lucullusnál fog vatsorálni!* Ennyire ſzokott ſok emberbe menni a' fel-fúvalkodás, ha annak magába gyökeret enged verni.

Ha Pompejust, és Lucullust valaki egymáshoz hasonlíttya, által fogja látni, hogy Pompejus Lucullust többnyire rágalmazta, és aztat mondotta, hogy ö tsak apró tsatákat végzett vólna nyertessen, és a' háború által magát egyedül gazdaggá kívánta vólna tenni. Ezen mondása Pompejusnak nagyon meg-keserítette Lucullust, mellyért ö-is ezen mondásra fakadott: Hogy Pompejus, másoknak tselekedetét magának tulajdonítaná, hogy ö a' midön az ellenség meg-verettetett, akkor kívánta a' Fö Ve-

zér-

zérſéget magának tulajdonítani, és minden Fő Vezérekkel eztet tselekedné, valamikor azok a' háborút ſzerentséssen el-végzik, hogy így azoknak ditsőſégét magára vonhassa, és hogy ő azon túnya madarakhoz vólna hasonló, a' mellyek magok körmeit nem az eleven állatokba, hanem a' dögökbe vágják. Ha Lucullus magára való nézve mondgya ezeket, talán nem hibázik, mert már ő akkor meg-verte az ellenſéget, a' midőn Pompejus hozzája érkezett, és ugyan azért a' Fő Tanáts nékie Tryumphust-is tartatott. De ha Pompejusnak dolgairól közönſégesen ſzól, hibázik; mivel ugyan tsak nagy dolgokat vitt véghez.

Minek-utánna Mithridates meg-aláztatott, Manilius Tribunus ollyan törvényt hozott (a' mellyet a' Rómaiak Lex Manilia! nevezettel tiſzteltek-meg) hogy Lucullus viſzſza-hívattatasson, de a' Fő Vezérſég Mithridates és Tigranes ellen Pompejusnak adattasson, és még azon hatalommal, a' mint néki a' Gabinusi törvény által, a' mellyről fellyebb emlékeztem, adattatott, és úgy mennyen Mithridates, és Tigranes ellen. Ez által az egéſz orſzágnak hatalma keze közé jött, és határozatlan hatalmú úrrá lett. Főképpen Cicero, a' ki akkor Prætor vala, és Cæsar Pompejusnak Atyafiaival, több más érdemes emberekkel, a' kik talán különös haſznokat reménylették, vagy-is ezen Vezérnek nagy híre által meg-vakíttattak, ezen Manilius törvénnyét jóvá hagyták, és mellette állottak, jol-lehet a' Republicánusok nagyon ellene vóltak. A' gondatlan nép-is hamar el-hódíttatta magát, meg-nem gondolván, hogy még egyſzer ezen Manilia törvény mellett áldozat léſzen.

Ezek

Ezek így folyván, Pompejus mindeneket mozgásba hozott, de minek elötte meg-indúlt vólna, titkolta ö maga örömét, hogy illy nagy hatalom adattatott nékie, és a' ſzomorúſágnak ſzíne alatt így ſzóllott: *Melly édesdeden tölthetném az én napjaimat magánoſságomba az én kedves Feleſégemmel! melly bóldogok azok, a' kik tiſztelletekre való vágyodás nélkül békeſségbe élhetnek.* Ezen áll-ortzás mondásával még maga Atyaſiait-is meg-bántotta, de a' nép mivel ez magát meg-ſzokta tsalattatni nagy meg-ſzánással vólt iránta.

Meg-indúlt tehát Pompejus, és Phraatesſel a' Parthusok Királyával, a' kivel barátſágot vetett, öſzve tsattolván magát, Mithridatest meg-támadta, és meg-vervén ötet kis Armeniába futamtatta, ottan-is étſzaka reá ütvén, Mithridatest Tigraneshez kénſzerítette ſzaladni, de ez ötet bé-nem fogadta, mert látta, hogy Pompejus erejének ellent nem álhatna, ſött magát Artaxata városával hatalma alá adta. Nagy tiſztelettel fogadta ötet Pompejus, Armeniát viſzſza adta nékie, és tsak Syriának azon réſzit, a' mellyet Tigranes bírt, tartotta-meg magának. Mithridatest még ſem hagyta-el bátorſága, a' Bosphorusig mene, az az: A' tengernek azon ſzorosſához, melly Konstantzinápoly mellett vagyon, és Európát Ásiától el-válaſztya. Ezen akart ö által menni, és Hannibál nyomdokit követni, hogy valamint ez, a' háborút Olaſz orſzágba bé-vitte, ö-is hasonlót tselekedgyen, de eztet véghez nem vihette, mert Pharnaces az ö ſia pártot ütött ellene, mivel félt töle, hogy meg-ne ölettesse ötet-is úgy, mint már többi testvéreit meg-ölettette, azért-is egy várba ostromlottatott ö, a' hól-is méreggel magát

meg-nem ölhette, hanem egy Bithocus nevezetü ſzolgája, a' ki Gallus vala, fegyverrel öltemeg ötet. Jól-lehet Mithridates mindenkor maga belsö ellenſégeivel körül vala véve, de még-is majd harmintz eſztendökig ellent tudott ö állani a' Rómaiaknak. Az ö halála miatt ellenſégei kiváltképpen örvendettek, mivel pedig halálának oka Pharnaces fia vala, ez azért a' Bosphorusi Királyſágot nyerte-el.

Pompejus a' nap nyugotti réſzrül dél felé jött, és Syria ellen indult, a' melly a' nélkül-is már belsö háborúk által nagyon meg-rontsoltatott vala. Tigranes Syriának tizen nyóltz eſztendökig vala Ura. Lucullus tizen harmadik Antiochust, a' ki Ásiaticusnak neveztetett, mint a' Seleucideseknek valóſágos maradékát a' Thronusra emelte ottan, de Pompejus attól megfoſztotta ötet, talán tsak azért, hogy Lucullusnak ezen tselekedetét-is ſemmivé tehesse, és hamar-is kevés fáradtſággal Syriát Római Provinciává tette, mert Areta Királyt-is meggyözte.

Innét Judæába ment, hogy Aristobulus, és Hyrcanus között való pört, kik Nagy Sándornak fiai vóltak, el-igazíttsa, ezek a' koronáért versengettek egymással, mivel pedig Aristobulus az ö ítéletére nem állott, meg haraguvék reája, Jerusalemet erövel meg vette; a' Templomot, és a' ſzent edényeket ugyan meg-kiméllette, de egéſz Judæát adó alá vetette, és abba Antipatert mint Gubernatort bé-helyheztette. Hyrcánusnak a' Fö Papſágot adta azon nevezettel *Judæai Fejedelem!* viſzſza tért Olaſz orſzágba, minek utánna maga katonáit felettébb meg-ajándékozta, a' melly ajándékok, Appiánus 10000

Talen-

Talentomok hogy vóltak vólna, aztat írja. Arístobulust pedig fogva magával el-hozta.

Pompejus olly nagy hírt, és nevet nyert el-végezvén háborúit, hogy illyet mind eddig még ſoha egy Római Vezér ſem nyert; méltán-is, mert ö tizen öt Királyſágokat, a' mellyek között a' zsidó Birodalom-is vala, ezer várakat, 900 városokat hódoltatott meg, és 22 Királyokat fogott-el, ezeket Asiába vitte végh-ez, és hozott húſz ezerſzer húſz ezer Tallérokat, a' mi ſzámodásunk ſzerént onnat, ide nem ſzámlálván azon nagy nyereſségeket, a' mellyeket az ö katonái nyertek. Mind ezeket el-végezvén ki-írhatatlan fényes Tryumphust tartatott nékie a' Fö Tanáts. A' midön Róma városába érkezett, elöl mentek Dobok Trombiták harsogása alatt néhány Legiók, annak-utánna ſzámtalan nyereſséggel meg-terhelt ſzekerek, ezeket követték két ſorba ſzépen fel-ékesíttetett Eleſántok, ezeket nyomba kísérték minden féle Nemzetbül való rabok párossan öſzve lántzolva, ezek-után mentek egy ſereg Musicusok magokat hallattatván, mingyárt utánnok Római hadi öltözetbe fel-öltöztetve vitézek ló hátokon, a' kik hoſzſzú, de ſzépen ékesíttetett rúdakon azon orſzágoknak, városoknak, és váraknak Czímereit vitték, a' mellyeket ö meg-hódoltatott, ezek után méne gyalog Arístobolus, ki lántzokkal vala meg-terhelve, úgy vonattatott annak-utánna tizenkét Tevék által a' ditsöſség ſzekere, a' mellyen Pompejus meg-koronázva ült, bé-zárták ezen menetelt megint néhány Legiok, dobok, és trombiták zengésével.

Pompejus másképpen embert ſzeretö ember vala, és jól-lehet a' ſzerentsés háborúk, és az

azokba gyüjtött nagy nyereségek, gyakorta kísértetbe visik az embert, és igazságtalanságokat követ-el, kegyetlen lészen, hívságokra adgya magát, de ő ezektül távól vala, sem a' Fejedelemségre nem vágyott, de más felöl a' tiszteletre vágyott, és nem szenyvedhette hogy valaki nálánál a' birodalomba híressebb és hatalmassabb légyen; örömest lett vólna ő az Országnak Gubernátora-is, ha ezen tisztséget reá adták vólna, és ezen kívánságát, úgy tudta eltitkolni, hogy aztat tsak a' Római Nagyok vették észre. De ki azon ember, a' kit a' nagy szerentse, és gazdagság meg-nem tántorítana?

HATODIK TZIKKELY.

Catilina öszve esküdtekkel pártot üt. — Pompejusnak, Crassusnak, és Julius Cæsarnak Trium-Viratussa.

Míglen Ásiába a' Római Birodalom ollyan nagyra nött, belső háborúság által majd tsak el-nem veszett Róma. Catilina egy nagy nemzetségbül való ember, mert Patricius vólt, de fő születése mellett egy hirtelen indulatú, tüzes, bosszút álló, és nagyra vágyódó, mivel a' Consulátusságot el-nem nyerhette, Lentulus, és Cathegus Prætorokkal, 's több más Senátusbúl valókkal, öszve esküdött, hogy a' várost fel-gyújtyák, és a' midőn az égés alatt a' lárma leg-nagyobb lészen, akkor a' Senátorokat

mind

mind meg-ölik, hogy így a' Respublicát semmivé tévén Catilina, Syllának példája szerént a' leg-főbb hivatalra emelhesse magát, és ezt-et el-érvén, többi társain-is segíthessen. Nem tudott meg-rettenni, mert bátor szívű vala, és jól-lehet már majd mindenét el-pazarlotta rendetlen élete által, és felette nagy adósságokkal vala meg-terhelve, még-is sok pénzt ekkor-is fetsérlett-el, vígasságokat vendégségeket tartott, nagy ajánlásokat tett, kit kit jó reménységgel táplált, tsak hogy fel-tett tzéllyához juthasson. Ki-rúgó, és rosz, 's tökélletlen életü iffjak, és azok, a' kik meg-nem vóltak elégedve a' Senátussal, hanem többre, és többre éheztek, az el-szegényedett, és telhetetlen Nemesség, 's a' köz nép közül-is a' feslett életüek seregenként állottak ezen öszve esküttekhez, és valósággal semmivé-is tétettetett vólna a' Respublica, ha az öröktül való gondviselés Cicerót, ennek meg-szabadítására nem rendelte vólna.

Minek-utánna már Catilina maga fel-tételének véghez vitelére Hetruriába elegendő katonákat gyüjtött vólna, és éppen ezen szörnyü dologhoz hozzá akart fogni, egy Aszszonyság által, mellynek neve Fulvia vala, ezen öszve esküvés világosságra jött, a' melly így történt. Curius, a' ki az öszve esküdtek közül való vólt, szerelembe vala Fulviával, jól-lehet ennek férje vólt, minek-utána Curius érette mindenét el-tékozlotta, már Fulvia többé reája sem kívánt nézni; hogy szívét megint meg-nyerhesse Curius, azon gazdagságokból, a' mellyeket Catilina vezérlése alatt fog nyerni, sokat ígért nékie, és minden titkokat-is meg-jelentett né-

kie. Már ha az Urához ezen Aſzſzonyſág nem vólt hív, hogy kívánhatta aztat tőle Curius, hogy hozzája mint Czinkussához hív légyen, a' kit már úgy-is útált, és a' bizonytalan bíztatásnak, és reményſégnek hitelt nem adott. Azért-is Fulvia el-méne Ciceróhoz, a' ki éppen Catilina előtt Consulnak tétettetett, Consul társa pedig Antonius lett, és nékie az öſzve esküvést, és minden titkokat az Aſzſzonyok ſzokása ſzerént el-beſzéllett.

Mivel Catilina a' Consulſágot el-nem nyerhette, annyival-is inkább ſzíve a' boſzſzú-állásra fel-gerjedett, és egy napot rendelt, a' mellyen a' város ſok réſzinek tűz vetettessen, hogy a' lárma, és zürzavar közbe a' Fő Tanátsnak leg-főbb tagjai, különössen pedig Cicero megölettettessenek, és mingyárt a' Capitoliumot-is el-foglalhassák, és a' félelmet még Syllánál-is jobban mindenütt ki-terjeſzthessék. De mivel már Cicero Fulviától mindeneket meg-tudott, vigyázott a' Respublicára, gyülést hírdetett, és ékes ſzóllással az egéſz Tanátsnak eleibe adta, melly nagy veſzedelem között vólna, valamint a' Respublica, úgy önnön magok minnyájan, mingyárt-is a' Fő Tanáts határozatlan hatalmat adott a' Consuloknak, aztat tselekedni, valamit ők a' Respublica óltalmára, és bátorſágára fognak tehetni. Catilina olly vakmerő, és ſzemérem nélkül való vólt, hogy ezen gyülésbe maga-is jelen vólt, a' többi Senátorok távoztak tőle, és Ciceró igen hevessen perorált ellene, minden ſzándékát, és gaz istentelen igyekezetét ſzemére hányta. Valóſsággal-is ki ki gyönyörködve olvashattya Cicerónak azon oratióját, a' mellyet Catilina ellen mondott:

dott: *Quousque tandem abutere patientia nostra Catilina &c.*

Ezen orátiójába parantsolta-is néki, hogy a' városból ki-mennyen, és jól-lehet ſzámos katonák vóltak vele, de még ſem bátorkodott ő bent maradni, hanem a' városból ki-ſzökött, és Cicero minden jó rendeléseket meg-tett, a' városba őrző katonákot helyheztetett, és kívül néhány Legiókat rendelt. Ezek-után a' több fejei az esküvésnek el-fogattattak, a' kiknek roſzſzaſágok fejekre bizonyodván, a' törvény ſzék által halálra ítéltettek, és éjtzaka egy pintzébe kötéllel minnyájan meg-fojtattak. Catilina ellen pedig, a' ki egy ármádával mezőbe állott, és a' Gelliereket akarta a' Respublica ellen fel-támaſztani, C. Antonius Cicerának Consul társa küldetett egy ármádával, a' ki reája ütvén, a' hartz véressen folyt, de látván Catilina magát mindenektül el-hagyatottnak lenni, azért-is mint az őrült, mivel már kétſégbe-is esett, a' viaskodó Római katonák közé ön akarattal keveredett, ottan mint egy vad állat úgy viaskodott, de tsak hamar a' Római katonáktól fel-kontzoltatott, és pártos lelke, otsmány testét a' varjaknak hagyta. Mivel pedig Cicero a' Respublicát így meg-ſzabadította valamint a' Senátustól, úgy a' Polgároktól, és a' köz néptül, Cátónak eſztekelése által ezen nevet *Pater Patriæ*, az az: *A' hazának Attyal* nyerte. De ezen ditsőſég ſok irígyeket ſzült ellene, mert három eſztendők el-folyáſok után Publius Clodius a' népnek Tribunusa által, mintha ő ártatlan polgárokat ölettetett vólna-meg, ſzám kivetésre küldettetett, de tizenhat holnapok múlva nagy ditsőſéggel, és a' népnek tapsolásával viſzſza hívattatott.

Nem-is vala a' Respublicába akkor Ciceróhoz fogható ember, a' ki arról ezen nagy veszedelmet úgy tudta vólna el-hárítani mint ő. Annak-utánna-is minden dolgokat böltsen tudott ő el-intézni, és a' rosz polgároknak mindenbe ellent állani, tudta ő a' szerentsétleneket óltalmazni, tudta a' jó törvényeket elő mozdítani, és roszszakat nem javaslani. Nem tsak a' midőn nagy hívatalokba vólt, de életének minden napjaiban, mindeneket a' hazának, és törvényeknek szeretetébül mivelt, azért soha sem-is félt ő a' rosz gondolatú Rómaiaknak haragjától, irígységétül vagy-is ellenkedésétül. Mindenkor azon igyekezett, hogy a' tiszteletre vágyódó Nagyokat alázatosságra, és kegyességre hozhassa. Jól-lehet a' háborúkra kevés hajlandósága vólt, de még-is Ásiába mint Fő Vezér, nagy dítséretet nyert.

Éppen ezen Cicero, a' ki maga böltsessége által, és szorgalmatossága által, a' Római birodalomnak annyi szolgálatokat tett, olly nagy Túdós-is vala, hogy még mind eddig a' Rómaiak között párja nem vólt. Minnyájokat, a' kik előtte vóltak, fen haladta ő, a' Tudományokat a' Görögöktül tanúlta ő Rómába, de magába-is Görög országba, azon időt, a' mellyet az ország dolgaira nem kelletett nékie fordítani, arra fordította, hogy a' Görögöknek, és Rómaiaknak írásait olvasta, és nem tsak meg-szerzette ő azokat, és azokhoz hasonlókat-is munkált, a' mellyeknek az ő hazafiai nagy haszonokat vették, ő meg-jobbította, meg-is szépítette a' Római nyelvet, hazájának törvénnyei az újjába vóltak, és a' Historiákat nem tsak tudta, de azokat leg-szebben írni, és haszonálni-is tudta, és a' szép mes-

ter-

terſégekben jó ízlésü vala. Ö vólt az elsö, a' ki a' Görögök Philosophiáját deák nyelven írta, és ollyan ſzépſéggel kellemetesſéggel, hogy a' mai világ-is ebbe örömest követi ötet. Föképpen valaki az ö könyvei között, az emberi kötelesſégrül írottat, az ö Törvénnyeit, a' legföbb Jóſágról, Az öregſégről, A' Barátſágról, figyelemmel olvassa, bizonyos lehet benne, hogy idejét úgy töltötte, hogy azokból mind lelki mind testi javára ſok jókat gyüjthet.

De még-is ſemmivel ſem győzte Cicero meg annyira az emberek ſzívét, mint maga ékes ſzóllásával. Az vala, a' mellyet a' Rómaiak mindenek felett leg-nagyobb betsbe tartottak, mert az által ajtót nyitott ö a' leg-nagyobb elövételekre, és hívatalokra. Ö azzal aztat vitte véghez, hogy jól-lehet elsöben a' Görögöktül tanúlta aztat, még-is az ö Demosthenessek nem maradott-meg azon nevezetbe, hogy ö vólna az elsö ékessen ſzólló. Cicerónak ſzintén úgy vólt alkalmatosſága mindenkor, valamint Demosthenesnek, ſzóllásának erösſégét meg-mutatni, valamint a' Curiába (Tanáts házba) ſzintén úgy a' nyilván való piatzokon a' nép között, fontos hathatós ſzavait ſzép, és értelmes hangal mondotta, a' mellyeket a' jól alkalmaſztatott testének mozgásai, gestusai követték, ezek által a' dolgokat, annyira tudta vinni, hogy leg-haſznossabb végezések tétettettek, a' bé-vádoltattak, és üldöztettek megſzabadúltak, gazdag, és nagy nembül való roſz emberek meg-aláztattak, ſöt a' városból-is kénteleníttettek ki-menni, hogy az ö halgatói nagyobb ſzeretetet a' hazához, és a' törvényekhez nyertek, és ſok jó tanítást, és erköltsöket öltott-bé ſzíveikbe.

Melly nagy ereje vólt Cicero ékes szóllásának, meg-mutattya a' többi között Ligariusnak az ő óltalmazása. Ezen hadi Vezér bévádoltatott Julius Cæsar előtt, a' ki akkor a' Római birodalomnak ura vala, Tubero által, hogy ő az utólsó háború előtt való háborúba Cæsar ellen viaskodott vólna. Cicero ajánlotta magát meg-mutatni, hogy a' vád helytelen vólna. Másképpen ugyan Ligariust Cæsar maga leg-nagyobb ellenségének tartotta, és éppen nem akart nékie meg-kegyelmezni, de még-is azt mondotta, hogy Cicerót örömmel kívánná halgatni. Mingyárt-is emlékeztette Cæsárt arra, hogy sok derék emberek vóltak, a' kik ellene fegyvert fogtak, és még-is meg-engedett nékiek, ebbe Tuberót-is vádolta, és beszédgyét hozzája így fordította: *Mért vólt ó Tubero azon ütközetbe a' te kardod ki vonva? kinek óldalát fenyegette annak hegye? kire vólt a' te egész gondolatod intézve? mit mutattak a' te kezeid és szemeid? és azon tüz, a' mellyel te viaskodtál. Mit kértél te? mit kívántál te akkor?* Minden halgatónak, magának Tuberónak-is halgatva aztat kellett felelni: *Cæsárnak halálát.* Míglen Julius Cæsár Cicerót halgatta, többször meg-változott színébe, és olly erössen meg-illetődött, hogy némelly papirosokat tartván kezébe, azokat el-ejtette, és látta-is, hogy igazakat szóllott Ciceró, és azért Ligariusnak meg-is engedett. Elég légyen ennyi Cicerórúl, most a' félbe hagyott dolgokhoz látok.

Minek-előtte a' fent írtt öszve esküvés kitudódott, Cicero Rullusnak egy Törvénnyét, a' mellyet a' földnek mivelésérül adott-ki, a' népnek reá való állásával meg-vetette, ezen tör-

törvény ſzerént tíz Comissariusoknak kelletett vólna meg-neveztetni, a' kiknek hívatalok öt eſztendeig tartott vólna, és a' kik majd tsak nem határozatlan hatalommal folytatták vólna magok hívatallyokat. Az illyen törvények ollyan idõbe, a' mikor az igazſág olly ritka, és a' nagyra vágyodás erejébe vala, tsak megromlására vált vólna a' Respublicának, és tökélletesſéget ſem érhetett vólna Pólgári háború nélkül. Azon tíz férfiak az õ hatalmokat magok fortéllyára, és haſznokra fordították vólna, és a' nép a' Respublicával edgyütt új Tyrannusokat kapott vólna. Maga Rullus az uralkodásra vágyott, és az õ látzható ſzorgalmatoſſága a' közönſéges jóért, tsak maga különös haſznának lárvája vala.

Egy Patricius, a' ki Rullust, mind nemére, mind Talentomára való nézve nagyon fent haladta, Julius Cæsár, a' ki veje vólt Cinnának, minden tsendeſséggel nagy elõ-vételeket munkált. Az õ puha élete, a' mellyet õ iffjúſágába élt, a' tzifraſágokhoz, és a' rendetlen élethez való ſzeretete, már most ollyas embert képzeltettek elõtte, a' ki tsak a' vígaſſágokba foglalatoskodik, és a' kitûl következés-képpen Róma ſemmit ſem remélhet, 's nem-is félhet. Illyennek feſtették-le elõtte Syllát-is, hogy tudhassa magát ójni a' ſzám-kivetésbûl, de az akkori Dictátor hellyessebben ítélt felõle így ſzólván: *Nem láttok-é tik többet ezen iffjú emberben mint Mariusban?* Julius Cæsar el-ſzökött akkor, de mihent látta és meg-esmérte magába, hogy már a' hívatalokra alkalmatos vólna, viſzſza jött, és meg-mutta, hogy valamint nagy ékes ſzóllású, historicus, és mindenekbe tudós vólna, ſzint' úgy az orſzágláshoz-is értene. Hogy

pedig

pedig a' népnek szeretetét meg-nyerhesse, minden jószágát, a' melly az Atyárúl maradott, eltékozlotta ajándékozások, és mindenféle játékok tartása által, hivatalokat-is vett ugyan magának, a' mellyért meg-sem büntettetett, és azokat, a' kik Mariussal tartottak, nagyon felélesztette.

Az ő minden igyekezete tsak abból állott, hogy nagy híre, 's neve légyen. A' midőn ő egyszer Nagy Sándornak életét olvasta vólna, így szóllott könnyekbe lábbadt szemekkel: Ó Sándor már az én esztendeimbe annyi országokat nyert, és én még semmi emlékezetre méltó dolgot nem vittem véghez! Egykor pedig egy kis falutskán útazott ő keresztül, a' melly a' havasokon vala; egy az ő kísérői közül mint egy tsúfolódó hangal kérdezte tőle, hogy ottis nagy hivatalra vágyna-é? kinek Cæsár így felelt: *Én inkább szeretnék itten első lenni, mint Rómába második.* Illyen mondásokból ki-tettzik egy embernek, mind nagy lelkűsége mind esze.

Pompejus 692 esztendőbe visszza jöve Rómába, ő már a' parantsoláshoz, és mindeneknek szerentsés ki-meneteléhez meg-szokott vólt, és mást maga felett, vagy maga mellett nemis szenyvedhetett. Mivel ő az erőszak-tételeknek ellensége vólt, már ez akár terméfzet akár gyengeség vólt benne, a' maga katonáit el-botsájtotta, és ő azzal hízelkedett magának, hogy segítsége nélkül-is ura fogna lenni a' Birodalomnak. De Crassus ebbe félelmes vetélkedője vólt, a' ki nagy gazdagsággal bírván sok barátokat szerzett magának. Ezen két egymással való vetekedők útálták egymást, és a' Senátus előtt dolgok egy mértékbe vala, Julius Cæsar

a'

a' Consulságon igyekezett, a' mellynek el-nyerésére, mind egyikére, mind másikára szüksége volt, mert egyel úgy nem tarthatott, hogy a' másikát meg-ne bánttsa, azért-is a' mesterségnek legböltsebb fortélly ával élt; Crassust Pompejussal meg-békéltette; és maga gondolatit, és dolgait az övékkel egyesítette, vagy-is inkább talán önnön maga dolgát ezen egyesítés által elö mozdította. És ezen három férfiakból álló kötés neveztetett Trium-Viratusnak, ök hárman hitek le-tételével erösítették-meg eztet, hogy a' Respublicába egymás ellen nem fognak törni, és mindeneket egyezett ítélettel kórmányozni fognának, ezen jó barátságnak zálogául Julius Cæsar maga Leányát Juliát adta feleségül Pompejusnak. Azon Stoicusi terméfzettel bíró Philosophus Cátó; által látta elöre, hogy azon Trium-Virátusság a' fzabadságnak porrá való törését fogja vonni maga után, mindazonáltal ezen egyességnek, a' melly minden vifzfzavonásokat láttzatott el-nyomni ellent nem állott.

Mihent Julius Cæsár Pompejusnak, és Crassusnak segítsége által Consulságra emeltetett, mingyárt, hogy a' népnek tessen, a' föld mivelésröl való törvényt (de nem olly hibássan mint mások) hogy bé-vegyék, elö adta; ö aztat tsak némelly Campániai földekre való nézve kívánta bé-hozni, hogy azok leg-alább 20000 ollyan szegényekközött osztatassanak-el, a' kiknek három gyermekei vannak. Ollyan böltsen fel-vala téve, hogy senkinek eszébe se jutott, hogy Cæsár a' Római uralkodást óhajtaná; de még-is ellent állottak ebben nékie Cátó, Bibulus Consul, és sok Senátorok. Annak utánna a' néphez fordúltak, Pompejus, és Crassus azon törvény mellett állottak, Bibulus erövel

a' gyü-

a' gyülésbül ki-üzettetett, és a' halgatásra hozattatott Tanáts már nem ellenzette.

Ki-mondhatatlan okosſággal közelgetett Cæsár maga tzéllyához, edgyért ezért-is adta maga Leányát Juliát Pompejusnak, hogy ezen nagy támaſzát, a' buzgó Respublicánuſok el-ne hódíthassák tőle. Más egy törvényt-is hozott ő, melly mellet a' Senátorok, és máſok-is, kik hívatalokba vóltak, hit le-tételével kötelezték magokat, ſemmit ſe tenni az ő rendelései ellen, miglen ő a' Consulſágot fogja viselni, és a' mellyekre a' nép egyſzer reá fog állani. Mivel pedig Cicerónak ékes ſzóllásától tartott, a' Tribunusſágot azon nyughatatlan Clodiusnak adta, a' ki ellenſége vólt Cicerónak, a' ki tsak nem régen ez előtt bévádoltatott, hogy az jó Isten Aſzſzonynak titkait meg-rontotta vólna, és Cicerónak feleſégével-is illetlen barátſágba vólna. Végtére a' havasokon túl, és innen való Galliába, hogy Gubernátor légyen öt eſztendeig, véghez vitte, mert tudta, hogy háború által tárgyához fog jutni.

Tsak hamar azután azt a' Törvényt hozta Clodius, hogy valaki a' népnek ítélet hozása nélkül egy Polgárt meg-ölettetett, az ollyan haza árúlónak kiáltatasson-ki. Ezen törvény Cicerónak ſzeméllyét illette, mert a' kik Catilinával öſzve esküvésbe vóltak, a' népnek ítélet hozása nélkül meg-ölettettek, de mind ezeket Cicero a' Senátus parantsolattyára tselekedte, és az akkori környül való állások-is mentſégére ſzolgáltak nékie. A' midőn látta vólna, hogy el-árúltatott, és haza árúlónak mondattatott vólna, tsudállani kelletik! ezen nagy lelkű ember meg-íjedett, gyáſz ruhába öltö-

öltözött, és nagy maga meg-alázodásával segítségért esedezett, de nem talált. A' hála adatlan Pompejus bé-zárta ajtaját elötte, ugyan tsak a' fejére hozatandó ítéletnek ö eleit vette, elhagyta Rómát, és menedék helyét Görög országba találta. Azon keserves panaszok, a' mellyeket maga leg-jobb baráttyai ellen tett, valóságos jelei annak, hogy a' Philosophia, a' mellyrül ö mindenkor olly nagy hangal szóllott, inkább az ö szájába, mint sem lelkébe lakott.

Clodius Cátót-is ezen meg-mozdíthatatlan Republicánust, a' ki szüntelen a' rosz erköltsök, és Tyranismus ellen hartzolt, el-távoztatni kívánta, és aztat vitte véghez, hogy Cátóra a' Fö Tanáts azon dolognak véghez vitelét tolta, hogy ö a' Cyprusi Királyt Ptolomæust Thronussáról vesse-le. El-ment Cátó, és ezen Tribunus ezen Fejedelmet, a' kinek ö halálos ellensége vala, a' Respublica ellensége-nek ki-kiáltatta, meg-halván eztet Ptolomæus minek elötte Cátó hozzá érkezett vólna, méreg által meg-ölte magát.

Pompejus észre vette, hogy ö hibázott vólna. Már Clodius sem kímélette ötet, és az elsö táborozása Cæsárnak Galliába, minden eddig nyert ditsöségét el-törleni. Azért-is Clodiusra meg-haragudván, Cæsárnak pedig szerentséjét irígyelvén, véghez vitte, hogy Cicero viszsza hívattatott, a' kit ö olly dísztelen elhagyott. Cicero maga viszsza jövetele alkalmatosságával, nagy tisztelettel fogadtatott, és mint egy Tryumphusba úgy útazott ö Olasz országon keresztül, az ö házai a' közönséges költségbül fel-építtettek. Ö mingyárt minden tehetségét Pompejusnak hasznára fordította, és mi-

mivel akkor nagy éhség uralkodott az országba, aztat vitte véghez, hogy Pompejusra bízattatott az életnek meg-szerzésében öt esztendeig tartó hatalom, melly által ö maga hatalmát az egész országba nagyon ki-terjesztette. Az illyen hatalommal gyakran sokan magokat, fö képpen a' tiszteletre vágyódok nagyra emelik-fel, mert azon haszon mellett, a' mellyet az ország részire kellene nékiek tenni, magokét keresik.

Mivel pedig ezen Triumvireknek egymásra szükségek vala, mindég jobban öszve egyesítették magokat. Pompejus, és Crassus Consulok lettek, és e' mellett nevezetes Gubernátorságokat-is nyertek, az elsö Spanyol országba, a' másika Syriába, Ægyiptusba, és Görög országba, mind a' ketten pedig öt esztendökre. Cæsárnak az ö baráttyai erre reá nem állottak, miglen Galliának Gubernátorsága-is más öt esztendökre nékie meg-nem engedtetett. Ezen három Vezéreknek szabadságot adtak annyi Truppokat fel-állítani, és azon Királyoktól, és nemzetektöl, a' kik velek egy kötésbe állottak, annyi pénzt fel-venni, a' mennyit tsak szükségesnek fognak látni. Tehát ök határozatlan hatalmú urakká lettek.

A' meg-elégelhetetlen Crassus, a' ki a'kintset kintsekre halmozta, a' ki aztat szokta mondani: *Egy Polgár nem érdemli-meg, hogy gazdagnak mondatasson, a' ki egy egész ármádát el-nem tarthat*; még-is talán minden gazdagsága mellett szegény vólt, siettette maga úttyát Ásiába, a' hol a' kintsekre való szomjúságát el-óltani reménylette. Jerusalembe ki-rablotta a' Templomot, és a' Senátusnak akarattya ellen a' Parthusó-

thusokat, kiknek Királya vala Oriodes, megtámadta. Ezen Királynak követtyei Syriába Crassussal ſzemközt akadtak, és arra emlékeztették ötet, hogy Sylla Pompejussal miként verettettek-meg, a' mellyre-is nékiek ezeket mondotta: En ezekre Seleuciába fogok felelni, mellyre megint edgyike a' követek közül így ſzóllott: *Hamarébb fog az én tenyeremen ſzör nyölni, mint ſem Seleuciát lássad.*

A' Parthusok gazdagok valának, és tsak azért-is támadta öket meg, de vitézek-is valának, és különössen akkor, a' midön megfutamtattak, mivel nyilaikkal igen jól tudtak bánni, és jó lovasok-is vóltak. Alig-is mene által az Euphrates vizén, mingyárt Mezera a' Parthusok vezére ſzaladásnak eredett, és úgy tettette magát mintha meg-íjedett vólna, a' mellyel pedig tsak aztat akarta, hogy a' tér mezöre tsalhassa-ki öket, a' hol már egy réſzét maga katonáinak lesbe állította. Mihent a' mezön vólt Crassus maga Római katonáival, mingyárt körül fogattattak a' Parthusoktól, és egy lábig le-vágattattak. Elsö áldozattá lett Crassusnak ugyan Crassus nevezetü fia, a' ki ſzép, és jó reményſégü ifjú vala, ennek a' lova meg-ölettetvén, más lóra, a' mellyet nékie hoztak, nem akart fel-ülni, hogy ne láttzattasson ſzaladni, és Trupjait ſem kívánta el-hagyni, de hamar el-ütötték fejét, és fejetlen testét a' táborba körül hordozták, tsúfságossann kérdezvén, ki fia vólna? Még hat Legiók egy kies dombotskán állottak, ezeket-is körül vették, és le-kontzolták, ezek között vólt az öreg Crassus, és ötet mingyárt le-nem vágták, hanem Sirenához hozták, mintha ez a' békeſségrül akarna ſzóllani, mentébe ſzaladni kezdett, gondol-

ván, hogy talán futással meg-szabadíthattya magát, de utól érettetvén fejét jobb kezével együtt testétül el-vágták, és Oriodes Királyhoz hozták. Ki-tétetett annak-utánna feje tsúffágra, olvasztott aranyat öntöttek szájába, hogy a' mellyet szomjúhozott, aztat mostan igya. Első Consulátusságába, tíz ezer asztalnál vendéglette-meg a' népet, és három holnapokra osztatott-ki nékiek gabonát. Maga szolgáit mindenféle tudományokra taníttatta, olykor maga-is tanította. A' midőn Pompejussal barátságba vólt, a' leg-több nép előtt így szóllott hozzája: *Tégedet Pompejus! mint ifjút én vittelek a' táborba, mivel jól viselvén magadat, a' Nagy! nevet el-nyerted, nem szégyenlem jobb kezemet te néked nyújtani.*

Crassus míglen élt Julius Cæsár, és Pompejus között az egyenlő mérteket (*æquilibriumot*) mindég meg-tartotta, de az ő halálával ezen egyenlő mértéknek meg-kelletett szünni, a' melly meg-szünés az egyenetlenséget vonta maga után. Factióknál, és rendetlenségeknél nemis láttzatott egyébb Rómába. Mindenek szemlátomást árúltattak, és a' ki hivatalokra vágyott, nem irtózott erőszakoskodásokat tenni. Miló meg-ölte Clodiust, és ezen gyilkosság előjáró postája vólt sok pörpatvarkodásoknak.

Már most a' Pompejussal tartók, erőnek hatalmával azon igyekeztek, hogy ő Dictátor légyen, a' melly hivatalt az ő titkos nagyra vágyódása-is kereste. Cátó nagy pártfogója vólt, hogy Pompejus a' törvények alá légyen vettetve, azon projectumot tette, hogy ő magános Consulnak választasson, mivel úgy maga dolgairól számot adni kelletik nékie. A' dolog

log példa nélkül vólt, de még-is ezen fel-tétel helybe hagyattatott, és Pompejus maga vólt Consul, a' melly még ſoha Rómába nem hallattatott, már ez harmadik Consulátusſága vala Pompejusnak, a' mellyben Róma városának fel-indúlását le-tsendesíttette, és minden dolgait ítélte, és Milót-is Clodiusnak haláláért ſzámkivetésre ítélte. És akkor Marcellus, és Lentulus le-nem tévén még magok Consuli hívatallyokat az ő tanátsok az vala, hogy Cæſar maga hadi táborát botsássa-el, Rómába viſzſza térne Galliából, és ha eztet nem tselekedné, mindeneket a' Respublica ellen fogna tselekedni. Nehezen esett ez Julius Cæsárnak, de még-is reá állott, ha Pompejus-is maga táborát ſzéjjel fogná ereſzteni, de mivel Cæsár tsak maga vólt Consul, még új Truppokat engedtek nékie fel-állíttani, és az ármádának tartására ezer talentumot adtak nékie. Hoſzſzabb időre terjeſztették Spanyol orſzágba az ő Gubernátorſágát-is, és meg-engedték nékie Tiſzteket oda küldeni, a' kik tőle függjenek, a' midőn már az ő Consulſágának vége következett, meg-engedtetett néki, hogy egy Consul társot válaſzſzon magának, és éppen ezen mértékletesſéggel, meg-tsalta ő a' Senátorokat.

Minek-elötte a' Rómaiak historiájában tovább mennyek, haſznosnak tartom, hogy azon Cátóról ſzóllyak, a' ki Pompéjusnak olly nagy baráttya vólt. Ezen Cátó nem az, a' ki Kartágó veſzedelmekor élt, az ennek Ótse vólt, és a' régi Rómaiknak módgyok ſzerént való gondolkodó ember vólt, az-is igen bőlts tanúlt, és valóſágos Izraélita vólt. De-ez-is nyomdokát követte, mert változhatatlan igazſággal, és állandó bátorſággal vala minden üldözések,

meg-szóllások, és a' leg-nagyobb szerentsétlenségek között-is; ő mindenkor azon dolgot óltalmazta, a' mellyet ő igaznak, és hasznosnak látott lenni, különössen hazájának szabadságát, és törvényeit. Sokszor tsak ő maga állott ellent, a' leg-félelmesebb Nagyoknak, a' köz nép fel zavarodásának, és még a' fegyvereknek-is. Valamelly keménységgel feddett ő másokat a' szabad életért, és erköltstelenségekért, szintén úgy maga ellen sem vólt gyengébb, még ifjúságába hozzá szoktatta ő magát a' tartózkodásra, mértékletességre, és minden sanyarúságoknak el-viselésére, és így élt ő mindég, ha néha könnyebben-is élhetett vólna; gyalog útazasokat tett, a' midön némelly jó baráttyai mellette ló háton mentek, és soha sem vólt a' városoknak, 's faluknak terhére, mint más Római Urak vóltak, a' kik azoktól mindeneket kívántak, és alig vették ötet észre-is, mivel tsak egy szolgával útazott, azért-is ő sokaktól, a' kik tsak a' külső fényességet szeretik, meg-vettetett annyira, hogy tsak még szükséges dolgokban sem segítették ötet. Néha fő személyeket-is, a' kik ő vele olly meg-vetve bántak, maga eleibe hívatta, és intette öket, hogy magok vendégeivel betsületessebben bánnyanak, mert nem mindég Cátók fognak hozzájok jönni, hanem ollyanok-is, a' kik aztat-is erövel el-fogják venni, a' mit nem örömest akarnának adni. Éppen ezen Cató soknak mordnak, haragosnak láttzatott lenni, mivel ő magát azon meg-romlott időhöz nem tudta alkalmasztatni, hanem a' leg-keménnyebb eszközökkel élt az erköltsök meg-jobbításában, de e' mellett még-is sok emberi szeretet, és kegyes

gyes jó-tévőség vólt benne, és másoknak örömest ſzolgált maga rövidſégével-is. Midőn még igen iffiú vólt, aztat kérdezték tőle, hogy kit ſzeretne leg-jobban? aztat felelte: *A' bátyámat.* És kit báttya után? megint aztat mondotta: *A' bátyámot*, és így felelt ő a' harmadik kérdésre-is, de már hozzá adta, mert minden ember Attyafia egymásnak, és így az öregek bátyaim, és én az öregeket leg-jobban ſzeretem.

Közönſégessen pedig aztat hitte ő, hogy egy igaz emberi barátnak magát a' közönſéges jónak fel-kell áldozni, és nem kell nékie hinni, hogy ő magáért élne, hanem az egéſz világért. Minden tsudállotta ötet, kivált a' kik az ő feltételeivel nem egyeztek, ſokan tőle féltek, ſokan útálták-is. Későn vették éſzre, hogy az ő bőlts tanátsi adásai a' hazát meg-ſzabadították vólna, hogy ha azokat meg-tartották vólna.

HETEDIK TZIKKELY.

Galliának meg-Vétele. — Pompejus, és Julius Cæsár között való viſzſzavonások. — Polgári háború.

Majd tíz eſztendeig háborúskodott Julius Cæſár a' Helvetusokkal, míglen őket meg-győzte, ezek fel-gyújtották magok házait, önnön tartománnyokat el-hagyván Galliába akartak menni, de eleikbe álván Cæsár nagyon meg-

verte ôket, és kénszerítette hazájokba viszsza menni, és tartományokat a' birodalomhoz kaptsolta. Ezekhez közel vala Ariovistus a' Németeknek Királya, a' ki Rómaiaknak szomszéd társait a' Hedusokat és Seqvanusokat tartományaikba való gyakor bé-ütésekkel nyughatatlanították. Ariovistusnak felette nagy ereje vala, azért-is tartott tôle Cæsar, és szóval kívánt vele meg-egyezni, de mivel ô Cæsárhoz jönni nem akart, és az ô követtyeinek-is semmit mást nem felelt, hanem tsak aztat, hogy a' Németek dolgaiba a' Rómaiak magokat ne avassák, ütközetre jött a' dolog, és a' Rhenus, vagy-is a' mint most mondatik, a' Rajna vize parttyán nagyon meg-verettettek a' Németek. De az ô meg-hódoltatásokra való nézve nem látta elegendônek lenni ezen egy ütközetet Cæsár, ha tsak ôket a' magok országába meg-nem támadná, azért-is a' Rajna vizén hidat tsináltatván a' Sicambrusokat, és Ubiorusokat (ezek ma a' Vestphalusok, és Geldriabéliek) kezdette tsipkedni, de tsak hamar viszsza ment Galliába, és a' hidat-is maga után el-rontatta, mivel meg-hallotta, hogy a' Svabok, a' kik igen erôs nemzetek vóltak, fegyverbe vólnának. A' Belgákat két ütközettel a' Scaldis vize mellett meg-gyözte. A' midôn a' Nerviusokkal meg-ütközött, szerentséje balra láttzatott hajlani, mert már ármádája szaladott, látván eztet Cæsár, egy köz katonájának tártsáját kezébül ki-kapván, az ellenség leg-nagyobb tsoportya ellen ment, el-pirúltak eztet látván katonái, meg-fordúltak, és vele együtt meg-verték az ellenséget. Meg-vervén a' Belgákat, sebes lépésekkel a' Britannusok ellen ment,

(ezek

(ezek az Ánglusok) a' kik el-rémülvén mingyárt meg-adták magokat. A' többi részit Galliának, mihent Avaricumot, Alexiát, Gergoviát több városokkal meg-vette, lassan lassan meg-hódította.

Az mondattatik felőle, hogy ő ezen táborozásai alatt, 800 városokat vett vólna-meg, és 300 Nemzeteket vetett volna hatalma alá, és három millio embereket az ütközetekbe ölettetett vólna-meg. A' Gallierek való ugyan, hogy bátrak valának, de kis tartományokra lévén fel-osztva, az ő Vezérek nem nagy tekéntetbe vala. Hogy Cæsár ezeket meg-győzte, az ő méréssége, 's hadi tudománnya mellett leg-inkább az ő késsége, és böltsesége okozta, mivel egyeletlenségre hozta a' tartományokat, és ezen egyeletlenséget tudta közöttök gerjeszteni, már pedig ha egy Birodalom több tartományokból áll, és ezek egymással nem edgyeznek, maga veszedelméhez közel jár.

Jól-lehet Julius Cæsár meg-rémíthetetlen, mértékletes, és fáradhatatlan vala, jól-lehet meg-ütközni mindég kész vólt, és minden környül való állasokra Argus szemekkel vigyázott, de még-is, ő akkor-is a' midőn az ellenségeket üzte, szemmel tartotta Rómát, hogy ottan mint folynának a' dolgok, hogy ő voksokat, és jó barátokat magának szerezzen, sok pénzeket fetsérlett arra, tsak maga Æmilius Consul 150 talentomokat kapott töle. Ő meg-gazdagíttotta maga hadi Tisztyeit, és katonáit, a' kik már sajat, és nem Respublica katonái vóltak. Szóval minden módokat elő vett, hogy a' Fő uralkodást tulajdonná tehesse, és ő minden akadályokat el-tudott hárítani.

Azon idõ közelített, hogy õ maga Gubernátorságát le-tegye; ha õ a' maga katonáin való vezérségét-is el-veſztette vólna, ez által a' leg-kissebb Polgárhoz hasonlóvá tétettetett vólna, és éppen e' vala Pompejusnak az õ kívánſága, a' ki kéz alatt Cæsárnak viſzſza való hívattatásában dolgozott. De Tribunus Curio, a' kit Cæsár pénzével maga réſzire hódított, ſemmivé tette Pompejusnak igyekezetét, a' ki úgy tudta magát tettetni, mintha egyikéhez ſem vólna jobban hajlandó mint a' másikához. Õ így ſzóllott, hogy vagy mind a' kettõt magok Gubernátorſágaba meg-kelletik erõsíttetni, vagyis mind a' kettõt viſzſza kell-hívattatni, mivel mind a' ketten a' Respublicára való nézve félelmesek vólnának. Mivel Pompejus, bár õ engedelmesnek mutatta magát lenni, még ſem tudta magában meg-határozni, hogy elsõ légyen, a' ki a' Gubernátorſágot le-tégye, tehát Curio maga voksát arra adta, hogy mind a' ketten a' Római nép ellenſégének kiáltassanak-ki, ha egyike ſe akarná a' Gubernátorſágot le-tenni. Cæsár reá állott, hogy õ maga Gubernátorſágát le-fogja tenni, ha Pompejus-is a' magáét le-téſzi. Pompejus a' ki nem olly mélyen látott-bé a' dolgokba mint Cæsár, és azon vélekedésbe vólt, hogy Cæsárt el-fogják hagyni az õ katonái, meg-indúlt, és mérgessen így ſzólla: *Én nékem tsak egy lábbal ſzükſég a földet meg-dobbantani, hogy abból egy egéſz hadi ſereg jöjjön-ki.*

Cæsár haza ellenſégének ki-kiáltatott, ha Gubernátorſágát le-nem tenné és Pompejusra bízattatott a' Respublicának óltalma, jól-lehet õ Consul nem vala. Cæsár ſokkal fortéllyoſ-

ſabb

ſabb vólt Pompejusnál, és a' népnek a' Senátus ellen való bizodalmatlanſágát tudta maga haſznára fordítani. Ő a' népnek ſzívét meg-is tudta nyerni, és magát Protectorának lenni kihírdettette, és e' mellett felette-is adakozott nékie. Jobban-is magához vonhatta ő a' népet, és a' katonákat ajándékokkal másnál, minek utánna ő egéſz Galliát, az az: nem tsak a' mai Frantzia orſzágot, a' mellybe tsak kevéſet bírtak a' Rómaiak, de nagy réſzit a' vele határos Belgiumnak, Helvetziát, és Német orſzágot-is egéſz a' Rajna vizéig el-foglalta. Ő azon nyereſégbül, a' mellyet ezen háborúba tett (melly háborút ő ugyan a' Birodalom engedelme nélkül folytatott) ſemmit ſem hozottbé a' kints tárba, hanem tsak arra költötte, hogy vele tartó társokat ſzerezhessen.

Minek-utánna az ő híre, neve nagyon elterjedett, meg-próbálták Pompejus, és a' Senátus, hogy ötet kénſzerittsék katonák nélkül Rómába viſzſza jönni, hogy ő ſzámot adgyon minden tselekedetiért, a' mellyeket a' törvények ellen tselekedett. Meg-indúlt ő ugyan, de nem annyira Rómába mint Róma ellen maga ſzámos katonáival. Midőn ezen parantsolatot vette, akkor Gæsár a' Rubicon partyán állott egy kis víz mellett, a' melly az Alpeseken innét való Galliát, a' többi réſzitül Olaſz orſzágnak el-válaſztya. Ő eleintén kételkedett, hogy mint határozza-meg magát, és így ſzólott: *Ha által nem mégyek ezen a' vízen, tehát elvagyok veſztve, ha pedig által fogok menni, ók mennyi ſzerentsétlenſég fogja Rómát érni.* De minek-utánna ő maga ellenſégeinek ellene való fel-gerjedezését meg-gondolta, így kiáltott-fel: *Már a' játék el-kezdődött!* A' vízen által

 mene,

mene, Arminiumot véletlen meg-hódoltatta, és egész Rómáig maga elôtt kit kit rettegésre hozott. A' Senátus ki-hírdettette, hogy támadás vólna; ez annyit tett, hogy minden Polgárok fegyverhez nyúllyanak, és ez nem-is más, hanem Polgári háború vala.

Rómába minden készülethez való eszközök hibáztak, hogy illyen erôs ellenségnek megfelelhessenek. Pompejus nem tsak a' városból, de egész Olasz országból-is el-szaladott. Cæsár Rómába bé-ment, leg-elsôben-is, a' kintstárt vette hatalmába, és abból nagy Summa pénzeket ki-vett, Gallián kereztûl, a' hol Massiliát tizedik Brutussal meg-vétette, Spanyol országba ment, mivel itten nagy része ellenségének vólt. Pompejusnak követtyeit Afraniust és Petreust itten Ilerdánál találván hét Legiókkal, Ilerdát meg-vette, de magokat szabadon botsájtotta. Mint nyertes vezér, megint Rómába viszsza jött, és Pompejust egész Macedoniába bé-kergette, télen által Thessalonicába vólt ugyan tsak Pompejus, a' hol ô ki-tanúlta, hogy Cæsár Dirachiumba kívánna menni, de még sem ment. Az élelemnek fogyatkozása kénszerítette ôtet, hogy Thessalonicába táborba szállyon, maga meg-vallotta Cæsár, hogy itten gyözedelmeskedhetett vólna rajta Pompejus, ha az alkalmatossággal tudott vólna élni, ugyan tsak Pharsaliáig üzte Cæsárt, a' hol-is a' nemesség únszolássára meg-verekedett vele, de szerentsétlenül, mert ezen ütközetbe Pompejus felette meg-verettetett. Tsak a' szerentse, és a' Németek virtussa diadalmoskodtak itten Cæsár mellett, mert sokáig kétséges vólt a' diadalom, hanem a' Németek magok nehéz lo-

lovaikkal fel-gázolták Pompejusnak könnyû lovasságát, és úgy leve nyertes Cæsár. Errûl így ír Vernulæi, de más Authorokba helyessebben találom azon diadalomnak okát így; Hogy Cæsárnak régi meg-keményedett, gyakorlott katonái vóltak, Pompejusnak pedig bár sokkal több katonái vóltak-is, de vele még-is tsak leg-inkább fiatal, és a' hívságos puha élethez szokott Patriciusok vóltak, a' kik olly bizonyosnak tartották a' diadalmat, hogy már annak gyümöltsével-is oztoztak. Cæsár a' maga régi katonáinak meg-parantsolta, hogy magok hagyító töreit ezen fiatal Urak ábrázattyainak igazíttsák, mert félteni fogják magok szépségét, a' mellyekre nagyobb gondgyok vagyon mint a' ditsöségre, és így a' sarat meg-nem fogják állani; úgy-is történt, mert ezen új meg-támadásnak módgyát ki-nem álhatták, azért meg-is verettettek.

Bizonyossan második Fridericus Borussusok Királlya olvasta eztet Julius Cæsár historiájába, mert ö-is 1757 esztendöbe a' midön a' Frantziákra ütött Rospach alatt, így szóllott, de Németûl maga Huszárjaihoz: *Legények! tsak a' pofájokra vagdallyatok a' Frantziáknak, mert szépek akarnak ök lenni.* Talán ezek így-is tselekedtek, mert azon nagy hírû Király kegyetlenûl meg-verte a' szép ábrázatú Frantziákat.

Pompejus ezen szerentsétlen ütközete után Larissába ment, onnat egy tenger révéhez igyekezett, mivel a' tengeren Cæsár elöl el akart menni; ezen úttyába Cratippussal az Istennek gondviselésérûl disputált, és aztat tagadta, mivel mostan igazságos dolgába az Úr Isten ötet nem segítette, a' tenger partyára érkezvén, min-

den

den ékességeit le-szaggatta magáról. Az ő baráttyai aztat javaslották nékie, hogy vagy a' Parthusokhoz, vagy-is Áfricába Juba Királyhoz menne, de ő Ægyiptust választotta maga menedék helyének, mert meg-emlékezett arról, hogy ő az öreg Ptolæmeus Királlyal sok jókat tett. A' mostani ifjú Királynak-is Ptolomæus vala a' neve, és fia vólt amannak, mellyért-is aztat gondolta, hogy Atyának mutatott jó tetteit, segítségével fogja meg-jutalmazni. Az Ægyiptusi Király nem tudta meghatározni, hogy mellyik részszel tartson, Cæsárral-é? vagy Pompejussal? de Theodotus, aztat tanátslotta ezen ifjú Királynak, hogy inkább Cæsárral tartson, mivel ő a' győzedelmes, Pompejust pedig ölesse-meg, mert így kedvét fogja találni Cæsárnak. A' Király reá hatta venni magát ezen vér szopó embertül, a' ki néki ez előtt Præceptora vólt, és tsak egy alá való Rhetor vala. A' midőn Pompejus a' tengeren a' Király lak helyéhez el-érkezvén magát bé-jelentette vólna, ezen gyermek király Achillát maga Præfectussát, és Septimiust eleibe küldötte, hogy vennék magok hajójába, azomba meg-ölettetésére-is parantsolattyok vólt, mihent kezét nyújtotta nékiek a' hajóból Pompejus, mingyárt Cleopatrának a' Király húgának szeme láttára meg-is ölték ötet. Harmad napon ezen szörnyűség után el-érkezett Ægyiptusba Cæsár, a' kinek-is Theodotus Pompejusnak fejét eleibe vitte, gondolván, hogy nagy kedvességet fog azzal előtte találni, de Cæsár el-fordítván szemeit, keservessen meg-síratta ezen nagy embert. Pompejus october holnapjába azon a' napon ölettetett-meg, a' melly napon

pon 13 eſztendők előtt Mithridatest, és Tigranest meg-verte. Éppen ſzületésének napja előtt való napon, a' midőn 58 eſztendős korába vala.

Cæsár egéſz levél tárját (Archivumát) megégettette Pompejusnak, így ſzólván: *Én jobban ſzeretem, hogy előttem egy vétek titokba maradgyon, mint ſem én kéntelenítteſſem aztat meg-büntetni.*

Cleopatra ezen Ptolomæus Királynak húga, ſzámot tartott a' fél Királyſágra, mert az Attyok az öreg Ptolomæus úgy hagyta-meg testamentomába, hogy mindenekkel egy aránt oſztozzanak, de az ifjú Király fegyverrel kívánta az húga jussát-is magának tulajdonítani. Julius Cæsár el-akarta közöttök a' dolgot igazítani, de Cleopatra maga ſzépſégével olly hatalmat vett ſzívén, hogy az ő réſzire hajlott. Photinus eztet látván, mint Ministere Ptolomæusnak fegyverhez fogott, és háborút kezdett, melly háború Alexandriai háborúnak neveztetett. Ütközetre jött a' dolog, de eztet Cæsár meg-nyerte, és a' Minister maga Királyával meg-ölettetett, mingyárt-is Cleopatrát Cæſár a' Királyſágba bé-tette, de itten meg-is égett akkor azon nagy könyv tár, a' mellyet Ptolomæus Philadelphus ſzerzett vala. Cleopatra ſzülte nékie Cæsárió fiát, Ægyiptusba mulatott ugyan Julius Cæsár valamelly kevés ideig, és ottan az alatt az Astronomiát gyakorlotta, és a' Calendáriomot-is meg-jobbította. El-méne innét ſietſéggel Pharnaces Mithridatesnek fia ellen, ki Asiába a' Rómaiaknak tartománnyaiba be-tsapott, és Zália mellett egy ütközettel úgy meg-rontotta ötet, hogy ſoha többé ſemmit ſem tehetett. Julius Cæsár

ezen

ezen három szóval tette-ki diadalmát: *Veni, vidi, vici.* az az: *El-jöttem, láttam, megnyertem.*

Két esztendővel annak-utánna, hogy Cæsár, a' Rubicon vizén által ment, viszsza tért ö, mint öt esztendőkre meg-nevezletett Consul, mint ki-kiáltatott egy esztendőre való Dictátor, mint örökös feje a' Tribunusoknak, és mint a' kinek tellyes hatalom adatott tettzése szerént háborút kezdeni, vagy-is békességet kötni, szóval, határozatlan hatalommal Rómába. Távól vólt ö attól, hogy ö maga hatalmát mint Sylla a' polgárok vérének ki-öntésével kívánná meg-erősíteni, sőtt inkább számtalanúl kegyelmeket osztott-ki, és még sok maga ellenségeit ezzel meg-tisztelte, és velek sok jókat tett. Az alatt miglen ö Ægyiptusba múlatott, a' hol Cleopatrához viseltető vak szeretete miatt, önnön maga dolgaihoz se látott, Pompejusnak fiai, és azokkal Cátó, és Scipió, és több Respublicánus módon gondolkozók, Africába egy ármádát szerzettek öszve, és még Júbát-is a' Mauritániai Királyt magokhoz hódították, és Cæsár ellen agyarkodtak, de ö meg-győzhetetlen vala.

Által mene ö a' tengeren Africába, és Scipiót, Juba Királyt mind azokkal, a' kik ezekkel tartottak, háromszor meg-verte, az utólsó ütközet, a' melly leg-véressebb vólt, Tapsum mellett esett. Nem vala akkor velek Cátó, hanem Uticába bé-zárva vala. Pompejus már Ura léven az egész Római birodalomnak Ægyiptusnak, látta Cátó, hogy minden térdet fejet hajt néki, ö eztet tselekedni nem akarta, és nem-is akarta hazájának szabadságát által élni,

min-

mingyárt a' Polgári háborúnak elein, a' gyáſznak ſzomorú jeleit fel-öltötte, különössen a' Római ſzokás ſzerínt maga haját, és ſzakállát meg-hagyta nöni. Meg-síratta ö hazájának nyomorúlt ſorsát, mivel tudta, hogy akar ki uralkodgyon benne, már ſemmi jót nem remélhet, mert a' ſzabadſág, a' törvények, a' tekíntet el-valának veſztve, és a' Rómaiak ezerenként ölték egymást, egyedûl tsak azért hogy egy Urat nyerjenek.

Pompejusnak halála után meg-nem vethette ö, a' meg-maradott katonáknak kéréseit, mivel nagy ſzívesſéggel kérték, hogy légyen vezérek, és fel-is válalta ezen ſúlyos, és félelmes hívatalt magára. Hajókra ſzállította ö ezen katonáit, és ſzerentsésen Áfricába ki-ſzállította a' ſzárazra, a' hol-is mingyárt meg-hallotta, hogy ſok más vezérek, és katonák-is vólnának, a' kik úgy mint ö gondolkoznának, mingyárt-is fel-kerekedett maga katonáival, hogy azokkal egyesíttse magát.

De az út azokhoz ſok vadon puſztákon vitt által, azért-is a' hozzájok való jutáshoz ſok napok kívántattak. Meg-indúlt ugyan tsak; de azon a' puſztákon majd kemény földre ſem talált, hanem tsak homokokba és fövenyekbe, inkább mondhatni úſztak mint ſem mentek, a' mellyeket a' forgó ſzelek nagy kavargással felkapván, azokat életek veſzedelmével gázolták. Sokſzor a' hévſég, és rekkent melegek miatt olly ſzomjúſágot ſzenyvedtek, hogy el-lankadván, életek végsö óráját jelen lenni tartották. Cátó ezen nehézſégeket enyhítette jó rendeléseivel, bíztatásával, föképpen pedig jó példa adásával. Ö mindenkor maga katonái előtt ment, még pedig egéſz fegyverbe fel-öltözve

gya-

gyalog, és midön a' ſzomjúſágtól el-bádgyattak lettek, ha valamelly potsolyára, vagy-is forráskára találtak, utólsó vólt, a' ki azokból ivott. És a' midön egyſzer egy katonája valamelly posványra akadván abból néki a' ſisakjába vizet hozott, nagy meg-indúlással eztet el-öntötte, és azt mondotta, hogy ennyi ſok ezer katonák között nem tartaná ö magát leglágyabbnak lenni, a' ki a' napnak hevét el-nem tudná ſzenyvedni. Sok fáradſágok után el-érkeze ö ugyan a' leg-nagyobb Római ármádához, de a' Fö Vezérek meg-vetették az ö böltsi tanáts adásait, és Cæsártól egéſzlen meg-is gyözettettek. Ezen ſzempillantástól fogva Cátó mindég azon gondolkodott, hogy életének végit fogja vetni, mivel meg-nem gyözhette magát, hogy jobbágya légyen egy helytelen uralkodónak. Elöre ugyan ſzorgalmatoskodott, maga jelen való baráttyainak és a' többi Rómaiaknak bátorſágba való meg-maradások véget, és az Uticába lakókért-is, a' hol maga-is tartózkodott, mivel minnyájan féltek ezek Cæsártól.

Ezek után, a' mint ö hitte, nem vólt már egyébb hátra ſzeméllyére való nézve, hanem tsak hogy magát ſzabadſágba tehesse, melly ſzabadſágát már e' világon el-veſztette. Kéſzült tehát a' más életre való bé-menetelre egy Plátó beſzédgyének olvasása által, a' mellybe Plátó maga nagy Mesterét Socrátest beſzélve bé-hozza nagy kelemetesſéggel a' Terméſzetrül, a' nemes érdemrül, különössen pedig az ember Lelkének halhatatlanſágáról. Ezeket nagy maga meg-elégedésével éjtſzaka olvasván, utóllyára kardját hüvelyébül ki-vonván,

hegyit

hegyit melyjének ſzegezte, és ezek vóltak utólsó ſzavai: *Most már egyſzer magam Ura vagyok!* mellyek után kardgyába ereſzkedvén ki-adá lelkét. Nem vala még több tsak 48 eſztendős.

Az akkori leg-bóltsebb Rómaiak, eztet ditsőſégnek tartották, ha valaki így maga magának el-vette életét, ha már tiſzteletéhez, ſzabadſágához nem juthatott, ha ollyan ſzerentsétlen időkbe élt, a' mellyekbe a' törvények, és jó erköltsök már ſemmit ſem értek, és azoknak helyre álításokra-is leg-kissebb reményſég ſem vala. De ebbe Cátóval edgyütt minnyájan hibáztak, de nem tsuda; mivel Pogányok vóltak. Illyen vélekedésekkel ſok emberek megtsallyák magokat, mivel hogy mindenek nem mennek az ő kívánſágok ſzerént, és az ő állapottyok-is a' mint ők gondollyák, kiváltképpen ſzerentsétlenek, és azért inkább meg-halni, mint ſem élni kívánnak. Ez nagy balgatagſág, és háládatlan Istentelenſég, mert mi nem adtuk magunknak a' mi életünket, azért-is azzal tettzésünk ſzerént nem bánhatunk, annál inkább aztat el-nem vehettyük, ſőtt kötelesſégünk, minden tehetſégünket arra fordítani, hogy aztat mind addig meg-tartsuk, valameddig az Úr Istennek tettzik. És ezen jó Istentűl nem-is ſzabad nékünk aztat kérni, hogy ſemminémű inſéget, és tsapását reánk ne botsássa, mert ő tudgya egyedűl, mi légyen leg-haſznossabb lelkünk üdvesſégére. Kegyes Atyánk ő, ha ma meg-ſzomorít, holnap megvígaſztal, tsak lássa töredelmesſégünket, jó ő, tsak mi ne legyünk roſzſzak, és ő ezerſzer több jókat, mint ſem roſzſzat áraſzt reánk. Az-is hamis képzelődés, vagy-is hiedelem, hogy va-

laki ollyan karba és roſz forsba lehet, a' mellyben másoknak éppen nem haſználhat, mert azon tehetség valakivel jól tenni, avagy magára való nézve-is jól élni, tsak az élettel múlik-el. Cátó, mivel Pogány vólt, és az Úr Istent önnön kötelesſégével edgyütt, mint mi kereſztények, úgy nem esmérte, ſzánakodásra méltó, mert ő még a' leg-nagyobb nyomattatása alatt-is hazájának igen haſznos lehetett vólna.

Julius Cæsár ſietett maga hadi ſeregével, hogy Utica városát meg-vehesse, vagy-is inkább hogy abba bent lévő Cátót el-foghassa, mert ő ennek jó erköltsétül és bátorſágától jobban félt, mint egy fel-fegyverkezett ſeregtül, de a' midőn meg-hallotta, hogy meg-ölte vólna magát, így kiáltott-fel: *Nem hagyom helybe, óh Káto! a' te halálodat, mivel te attól való ſzabadúlásodat én nékem nem engedted!* Scipio-is, a' ki Cæsár ellen vólt, ennek katonáitól kérdezte, hogy mint vólna az Imperátor? ezen néven Cæſárt értette, a' kik-is így feleltek nékie, ő egéſséges! mingyárt-is tengerbe vetette magát, és abba hólt. Juba Király-is, és Petreus eztet hallván, kéſz akaratból aſztal felett egymást úgy meg-ſebesítették, hogy leg-ottan meghaltak. Afránius, és három ſzáz Senátorok meg-ölettettek, tsak Cátónak fiát hagyták életbe. Pompejusnak két fiai pedig Cnejus, és Sextus Spanyol orſzágba megint háborúhoz kéſzültek.

Ha Cátónak az erköltsökhöz való ſzeretete nem állott vólna keménységbül, és ha ő azon eſztendőkbe, a' mellyekbe élt, nem kívánta vólna meg-változtatni azokat erővel, 's arra hozni,

ni, a' mint azok a' régi Rómaiakba vóltak, hanem inkább illendő módokat keresett vólna azoknak meg-jobbítására, tehát akkor az ő hazafiúsága, és nagy lelkűsége sok jót okozott vólna, vagy leg-alább sok roszszat el-háríthatott vólna. De Ciceró azt jegyzi felőle, hogy az ő keménysége ritkán hasznos, és gyakran inkább meg-rontó vólt, mivel ő úgy viselte magát; *Mint ha ő Plátónak Respublicájába, és nem Romulus népe között élt vólna.* Nem vólt már akkor Fabriciusoknak ideje, és a' meg-romlásnak örvénnyébe süllyedett Rómát nem lehetett már a' régi törvények szerint kórmányozni. Az akkori környül való állásokhoz, és szükségekhez kelletett vólna szokni; Cátó ugyan tiszteletre méltó vólt, hogy ő a' feledékenységbe jött régi szokást követte, de maga tzéllyát el-veszttette, mivel azt kívánta, hogy minden őtet kövesse. Az igaz bölts nem kíván lehetetlenséget.

NYÓLTZADIK TZIKKELY.

Július Cæsár! határozatlan hatalmú Úr lesz az országba. — Az ő halála.

Meg-kell vallani, hogy a' Rómaiakon Julius Cæsár már most nagy kegyességgel, és böltességgel uralkodott, és magoknak-is meg-kelletett vallani aztat, hogy ha mingyárt magok szabadságát el-veszttették is, de még-is sokat nyertek abba, hogy nyilván való nyúgo-

dalmat, és rend-tartást nyertek. Az ő erköltseik, és hajlandóſágaik már régen el-valának rontva, és már most nem-is illettek a' Birodalomnak régi módgyához, a' mellybe nékiek minnyájoknak a' törvények ſzerént réſzek vala. A' meg-változott, vagy-is inkább meg-romlott nyughatatlan terméſzeteket, viſzſzavonáſokra, és veſzekedésekre való hajlandóſágokat a' Rómaiaknak zabolába tartani el-kerülhetetlen ſzükſég vala, hogy nékiek egy ollyan urok légyen, a' ki mindenekbe őket ne tsak gyámolíttsa, de az igazſág úttyán-is veſzesse, 's egyſzer'smind ſzoros fenyíték alatt-istartsa, mind ezeknek telyesítésére nem akadhattak ők alkalmatossabb uralkodóra mint Julius Cæsárra, és mivel reája-is találtak, úgy vehették őtet, mint az egektül adatott ajándékot, mivel a' mint tsak most fellyebb ki-tettem, ő egy kegyes, és embert ſzerető uralkodó vala. Ugyan tsak az ő ezen Uraſágra való jutását meg-motskíttya az; hogy ámbár ő uralkodását dítséretessen folytatta-is, de ehez néki még-is ſemmi jussa nem vólt, és erre Polgár társai által nem válaſztatott, hanem tsalárdſágok, pénzel való meg-veſztegettetés, erő, és ſok polgároknak meg-ölettetések által jutott ezen uraſágra. Ezeket így olvasom némelly Authorokba. Én pedig mind ezek mellé ezeket bátorkodom kitenni; hogy minek-utánna ſzükſéges dolog vólt, hogy a' Rómaiakon egy ollyan Fő uralkodgyon, a' ki őket meg-romlotſágokba viſzſza vonásaik között kórmányozni tudhassa, hogy ezen ſors éppen tsak Julius Cæsárra esett, nem másnak, hanem tsak a' ſzerentsés Fátumnak, és még inkább az öröktül fogva való rendelésnek lehet

tulaj-

tulajdoníttani, mivel a' Római Nagyok között ſok illyen túdós emberek, mint ö vala, vóltak ſok illy nagy vezérek-is, hogy éppen ebbe néki a' ſzerentse ſzolgált, és nem másnak, tsak olly okát látom lenni, mint a' mint most kitettem, mert mért nem lett Ciceró, vagy-is Pompejus, ki fogja tudni annak okát adni?

Minek-utánna ezen méltóſágot el-érte, lássuk melly nagy tiſzteletet adtak nékie az ö Pólgár társai. Rómába viſzſza térvén Julius Cæsár, a' melly tékozlást tettek az ö el-fogadására, ki-tettzik abból, hogy már tsak árnyéka vala Rómába a' régi Republicánus uralkodásnak. Az ö ſzerentsés diadalmainak köſzönö ünnep napok rendeltettek. Az ö Dictátorſágának ideje elsöben tíz eſztendökre terjeſztetett-ki; a' Censori hatalom, a' melly eddig két ſzemélyek között vala fel-oſztva, egéſzlen nékie adattatott azon titulus alatt, hogy ö vólna az erkölcsöknek meg-jobbítója. Az ö ſzemélye ſzentſégesnek, és hibázhatatlannak hírdettetett-ki. Az ö képének oſzlopát a' Capitóliumba a' Jupiter képének Oſzlopa mellé helyheztették, ezen az ö Itseneket káromló alá írással: *Cæsárnak Fél Istennek*, és egy holnap alatt négy Tryumphusok tartattak tiſzteletére, melly alkalmatoſſággal elötte arany, és ezüst edények hordoztattak, a' mellyek hatvan öt ezer Talentomokra betsültettek. Az-is végeztetett, hogy ezen név: *Pater Patriæ! A' Hazának Attya!* adattasson nékie, és Imperátornak-is nevezteſſen, Státuája a' Királyok között légyen, minden játékokba az ö nézö helye másoké felett légyen fel-emelve, a' Curiába pedig, és Templomokba arany ſzéke légyen. Minden Comi-

tiumok, és adók hatalma alatt legyenek, és az ő végzéseinek meg-tartására a' hívatalokba lévők hitet tégyenek.

Az ajándékok, a' mellyeket ő maga katonái között, és a' nép között ki-osztott, nevezetesek valának, különössen az ő vendégeskedései, Játékok, és a' szép Comædiáknak adásai, mintha babonaságok lettek vólna, úgy bé-vették a' Népnek szíveit, hogy azok ezek által, és a' mindenféle vígasságok, és tántzok által Sclavussá lettek minnyájan. Ő maga tékozlását annyira vitte, hogy ő egyszer Róma városának útzáin 20000 asztaloknál a' népet meg-vendéglette, az erkölcsök pedig annyira meg-vóltak romolva, hogy a' Nemessek a' viaskodásra tanítókkal, a' kik leg-alatsonyabb karba helyheztetett emberek vóltak, nem szégyenlettek viaskodni.

Cæsár jól tudott színt adni a' maga tiszteletére való vágyódásának; jóságával, barátkozásával, és azzal-is, hogy ő az uralkodásnak kormányozásában szorgalmatosnak mutatta lenni magát, és a' maga ki-adott törvényeit böltsen hogy ki-adta, a' szíveket azzal bé-venni. Mind ezek mellett a' rend-tartást-is Rómába helyre állította, több Polgárokat-is hozott-bé a' városba, és elö mozdította a' népesedést fizetések által, és el-rontotta a' ki-rúgó, és hívságos pompákat, és aztat rendelte, hogy a' Prætorok magok hívatallyokba, tsak egy esztendeig legyenek, és a' Consuláris személyek-is tsak két esztendeig tartsák-meg hívatallyokat.

Mint Fö Pap, a' mint már meg-mondottam, a' Calendariumot meg-jobbította, a' mellynek-is hálá-adására a' Quintilis hólnapot az

ő ne-

ö nevére Juliusnak kereſztelték, és még most-is úgy neveztetik. A' hólnapok ſzámlálásába, következés-képpen az eſztendőbe-is nagy rendetlenſég, vagy-is inkább hiba vala, mert a' hóldnak járása után vették-fel az ő előtte valók az eſztendöt, ö pedig a' Napnak járása után rendelte aztat 356 napokra, és négy eſztendök után egy Bissextilis eſztendő következett, mellyet mi Magyarok Mátyás ugrásának nevezzünk, és négy eſztendök után mindég egy nap fel-maradott, hogy ebbe-is jó rend-tartáſok legyenek, a' későbbi Astronomusok 67 napokat oſztottak-fel, láttyuk-is a' mai Calendariomokba, hogy a' hólnapokba ſzámlált napok nem egy arányú ſzámmal vannak ki-téve, hanem némelly holnapokba több némellyekbe pedig kevesebb napok vannak ki-téve.

Bár melly dítséretessen végzette-el Julius Cæsár ezen munkáját, aztat még-is ſokan ótsárlották, és úgy vólt ebbe dolga, mind azoknak minnyájoknak ſzokott lenni, a' kik a' népnek tettzése ſzerént nem dolgoznak, meg-nem tartván a' régi ſzokásoknak, bár hibás légyen, módgyát. Önnön maga Ciceró-is, a' kinek mint nagy Tudósnak meg-kelletett vólna esmérni ezen munkának helyes mivóltát, tsúfolta aztat, mert midön ö egyſzer hallotta, hogy más nap reggel a' Lyra tsillag fel-fog az égen tettzeni, így felelt azon mondásra: *Igen-is! Julius Cæsárnak parantsolattyára.* Ezen nagy ékessen ſzólló ezen feleletével magát meg-kissebbítette, mivel ö mindennél böltsebb kívánt lenni. Egy valóſágos böltsnek eztet ſoha ſe tarthattya maga felöl.

A' két fiai Pompejusnak Spanyol orſzágba megint új tüzet gerjeſztettek; fel-támadásra inger-

lették a' Népet. Cæsár nagy ſietséggel oda mene, leg-ottan-is reájok ütött, és Munda mellett úgy meg-verte őket, hogy ezen tsapással tellyességgel vége lett mindennémű ſzabadſágoknak. Meg-térvén Rómába, olly fényes Tryumphust tartott, mintha ő a' Respublicának ellenſégét verte vólna-meg. Akkor ő örökös Dictátornak, és Imperátornak-is tétettetett. Mihent ez leg-főbb két hivatalokat meg-nyert, mingyárt minden tehetſégét arra fordította, hogy kinek kinek magához való hajlandóſágát meg-nyerhesse, ſőtt még maga Test őrző katonáit-is el-botsájtotta, hogy láthassák minnyájan, hogy tsak bennek vetné maga bizodalmát. Pompejusnak minden Státuáit fel-állíttatta, és a' hivatalokba lévőknek ſzámát megſzaporította, hogy annál inkább meg-jutalmazhassa a' Polgárokat, még maga ellenſégei közűl-is ſokakat bőſégessen meg-ajándékozott, és Senátorokat ollyanokat tett, a' kik vele tartottak, de magát azzal meg-ítéltette, hogy ollyan 600 Senátorokat tett, a' kik arra érdemesek nem vóltak. Azon hadi titulus, Imperátor! a' melly annak-előtte a' katonáktúl adattatott a' Fő Vezéreknek, és tsak üres tiſztelet-nek neve vala, már most egy határozatlan hatalmú urat jelentett.

Némelly buzgó Republicánusok útálták az ollyan hatalmat, a' melly a' Republicánusi törvényeket, és ſzokást meg-rontotta. Ezen Dictátor meg-is bántotta őket, vagy kevélyſégével, vagy-is által nem látásával az ő dolgaiknak, de hamarébb még-is kevélyſégébűl, mert mihelyest azon nagy hivatalokat el-nyerte, már a' Respublicát ſemminek ſe tartotta, és

tsak

tsak neve hangzott annak elötte, valósága pedig meg-vólt vetve. Ezen maga viselésével bántotta ö meg a' népet, sött a' midön az egész Senátus érkezett-is, elöttök még tsak fel-sem állott. A' Tribunusokat-is hatalmoktól meg-foszttotta. Egy idövel annak-utánna Marcus Antonius, a' ki vele együtt viselte vólt a' Consulságot, a' nép elött arany koronát akart a' fejébe tenni, de eztet-is meg-vetette, és ezen meg-vetése nagy öröm kiáltást okozott. De ö ez által tsak ki-tanúlni akarta a' népnek iránta való gondolkozásának módgyát, és ez által öket tsak próbára tette-ki, és hamar ki-is tudódott, hogy ö a' Királyi titulust kívánná. Sokszor tsak egy szó-is, a' mellyet az emberek szájokon ki-eresztenek, sok roszszat szokott okozni. Julius Cæsárnak kezei között vólt az egész határozatlan hatalom, nem vólt tehát néki szüksége az ollyan titulusra, a' melly a' népnek szívét ellene fel-indította.

Ezen okokra való nézve elsöben tsak kevesen, de annak-utánna többen öszve esküdtek Julius Cæsár ellen. A' régi Brutusnak képe alá elsöbe ezen szavakat írták *Utinam viveres? Vajha még élnél!* A' Cæsár képe alá pedig ezeket írták: *Brutus, quia Reges ejecit, primus Consul factus est; hic quia Consules ejecit, Rex postremo factus est.* Az az: *Brutus, mivel Királyokat vetett-ki, elsöbe Consul lett, ez, mivel Consulokat vetett-ki, utóllyára Király lett.* Az öszve esküdteknek feje Cassius vala, a' ki Brutus Marcust maga társaságába kívánta vonni, ezen Brutus maradékja vólt azon régi Consul Brutusnak, és Veje vala Cátónak. Cæsár úgy szerette ötet, mint maga fiát, és ö életét-is egy alkalmatosságba meg-mentette, mindenkor kegyes-

is vólt hozzája, és baráttyának-is tette. Brutus, a' ki akkor Prætor vólt, a' maga ítélő ſzékén egy Czédulát talált, a' mellybe az írónak neve ugyan nem állott, hanem ezen ſzavak vóltak ki-téve, a' mellyek az ő Republicánusi ſzívét nagyon fel-indították: *Te aluſzol Brutus! te nem vagy már többé Brutus!* Cassius írta ezen Czédulát, mert nem merte egyenessen meg-ſzólítani, tudván, hogy ötet Cæsár nagyon kedvelli, hanem óldal útakat keresett ő, hogy ötet meg-nyerhesse, utóllyára addig beſzélt vele, hogy ő-is az öſzve esküttek közé állott.

Porcia, a' ki érdemes Leánya Cátónak, Brutusnak pedig feleſége vala, éſzre vette, hogy az ő Férje tele vólna nyughatatlanſággal, és hogy ő elötte valamelly fontos dolog titokba tartattatna. Egy kést kapott kezébe, és azzal alkalmas mély ſebet vágott maga tzombján, hogy ez által meg-próbálhassa magát, ha vólna-é elegendő ereje a' ſeb fájdalmának el-ſzenvedésére. Ezzel aztat akarta meg-mutatni, hogy ő egy titkot meg-tudna tartani, ha mingyárt ötet kínzásokra Tortúrára vennék-is, meg-mutatta ſebét maga Férjének Brutusnak, el-beſzéllette okát-is, hogy mért tselekedte ő eztet, a' melly által valamint ſzeretetét, úgy bizodalmát-is meg-nyerte Férjének, a' ki-is így kiáltott-fel: *Adnák az egek! hogy én meg-mutathatnám aztat, hogy én érdemes Férje vagyok Porciának.* Cátónak lelke nyúgodott ez Aſzſzonyi ſzemélyen, a' ki a' Terméſzet tudománnyába, az az: Philosophiába olly tanúlt vala, hogy ſok férfiakat fenn haladott. De talán ezen Porcia, ſebje vágásával tsak értésére kívánta adni Férjének, hogy kedvére esne, ha az öſzve esküttek közé állana, és ha ez a'

dolog

dolog ki-menetele elött ki-is tudódna, minden kínzásokat ſzenvedne el, és a' titkokat kine vallaná.

Az öſzve esküdtek el-végezték magok között, hogy ötet meg-öllyék; már tsak az vala a' kérdés, hogy vihessék el-tökéllett ſzándékjokat végbez, de ebbe-is hamar meg-edgyeztek, hogy Martius holnapjába Pompejusnak Curiájába az egéſz öſzve gyült Tanáts elött önnön magok öllyék-meg. Julius Cæsár éppen akkor kéſzült Ásiába a' Parthusok ellen, hogy Crassusnak meg-verettetéséért boſzſzút állyon, de fel-tett ſzándékából ſemmi ſem lett, mert a' Polgárok, és a' nép kiáltották, hogy gyülést tartson, erre pedig az öſzve esküdtek kiſztették ezeket. Nem vólt az jövendölés, vagyis valamelly varáslás, a' mint némelly Historicusok írják, hogy ö azon gyülésbe nem akart menni, hanem mint bölts ember, a' környül való állásokból éſzre vette, hogy valamelly különös dologba ſántikálnak ök, és aztat-is tudta, hogy az akkori Rómaiak, nem úgy mint a' régiek, változók, és álhatatlanok legyenek, föképpen az uralkodásnak módgyában, tudta aztat-is, hogy már most valaki tsak közöttök nagyra mégyen, annak azonnal ollyan irígyei támadnak, a' kik annak meg-rontásán igyekeznek. Ezek vóltak tehát azon belsö noſzagotások, a'mellyek ötet mint egy intették, hogy azon gyülésbe ne menyen.

Sokat hitt ö a' hízelkedöknek-is, ezek körül vették ötet, de álnok vólt ſzívek, mert édes ſzavakkal aztat mondották nékie, hogy a' Respublicának meg-tartása egyedül rajta állana, és hogy éppen tsak meg ſe álmodgya, hogy valaki az ö ſzeméllyét bátorkodgya megtámadni, a' madaráſz-is ſzépen ſípol a' madarak-

daraknak, míg azokat lépre kerítti, Cæsár-is engedett ezen hívalkodó beſzédeknek, és fejét reá vetette, hogy el-fog menni a' gyülésbe.

Hatvanra ment már az öſzve esküdtek ſzáma, és jól-lehet leg-inkább Senátorok vóltak, de még-is minnyájoknak fejei Cassius és Brutus vóltak. A' midőn már fel-virradott a' gyülésnek napja, meg-jelent Julius Cæsár, és maga fő helyére fel-ült. Tullius Cimberre bízattatott az első reája való ütés; ez mingyárt-is térdeihez borúlt, és maga testvér Ótsének viſzſza adattatását kérte, Cæsár nékie azt felelte, hogy annak dolgát más időre kelletik hagyni, mingyárt-is Tullius, Cæsárnak palástyát mind a' két vállain meg-kapta, le-akarván ötet rántani; eztet látván Cæsár, fel-kiáltott. *Violentia! Erőſzak tétel!* Az alatt Cassius ötet a' torka alatt kevessé meg-ſértette, a' mellyre Cæſár-is maga kardgyát ki-rántotta, és Cassiusnak karján, jót ſzabott, ki-is akart ugrani ſzékibűl, de mástól ſebet kapván hátráltatott.

Látván, hogy ſokan ellene fegyvert forgatnának, jobb kezével a' palástyát fejére borította, bal kezével pedig aztat a' földre vetette, hogy ha le-fog esni, ne a' földre, hanem palástyára essen, már itten minnyájan vagdalták, és mikor meg-látta, hogy Brutus-is vágná, így ſzóllott hozzája: *Et tu fili mi Brute! tehát te-is kedves Fiam Brutus!* és hamar ki-is adta lelkét. Az mondattatik, hogy a' leg-halálossabb ſebet ugyan tsak Brutus ejtette vólna rajta. Huſzon három ſebeket ejtettek rájta, és tsak az első vágásra jajdúlt-meg, tovább ſzavát nem hallották. A' Pompejus Statuájának lábai mellett dűlt-el, és ott-is hala-meg.

Ime

Ime illy ki-menetele vólt Cæsárnak, a' ki egy alá való helyſégbe inkább akart elsõ lenni, mint Rómába második, és kinek gyakran vólt ſzájába azon Euripidesnek mondása: *Ha fel-kell a' törvényt törni, a' házáért törd-fel, egyébbképpen az ajtatosſágot tiſzteld. Si violandum eſt jus, regni Causa violes, in cæteris pietatem colas.* 56 Eſztendõs korába ölettetett-meg, és Dictátor öt eſztendeig vólt. A' testét három ſzolgái egy könnyü nyoſzolyára tették, mellynek óldalán az edgyik keze le-függött, és úgy vitték házához.

Az orſzág törvénnyének fundamentoma ſzerint, minden, valaki a' Fõ hatalmat igazſágtalanúl, és erõſzakossan magának tulajdonította, haza ellenſégének tartattatott, és a' népnek boſzſzú-állására ki vólt téve.

Mivel már Róma maga ſzabadſágát helyre nem állíthatta, nem-is óltalmazhatta, és ſzükſéges-képpen egy hatalmas embernek akarattya alá kelletett magát vetni, mivel az erköltsök, és a' gondolkozásnak módgya már meg-rontva valának, ezek pedig oſzlopai, és talp köve vóltak az õ ſzabadſágoknak; mivel Syllának példája, a' ki-meríthetetlen gazdagſágok, és néhány ſzemélyeknek tekéntete; a' Respublicát hamarébb, vagy késõbben Monarchiára változtatták vólna, tehát Julius Cæsárnak az õ kegyes uralkodáſával meg-lehetett vólna elégedni, és Polgári háborút nem kelletett vólna kezdeni. Brutusnak iſzonyú tselekedete azon tsalatkozó reményſég alatt, hogy õ a' Respublicát meg fogja ſzabadítani, bizonyſága annak, hogy a' Respublicába uralkodó Fanatismus melly írtóztató dolgokat nem viſzen véghez. Ha ki most Frantzia orſzágra veti ſzemeit, ennek valóſágát látni fogja, de errûl többet ſzóllani nem tárgyam.

Cice-

Cicerót nem akarták az öſzve esküdtek magok közé bé-venni, mivel ötet félénknek lenni tudták, 's attól tartottak, hogy ö titkaikat ki-ne adgya. Még-is pedig ſajnállotta Cicero, hogy az öſzve esküdtek, a' midön Cæsárt meg-ölték, azon akalmatoſsággal a' leg fôbb jó baráttyait-is Cæsárnak meg-nem ölték, és akkor mingyárt így írt Atticushoz: *Ök egy gyermeknek fel-tételét* (*Planumát*) *Bajnoki bátorſsággal telyesítették. A' fa le-vágattatott, de a' gyökerei meg-vannak még.* Ezen gyökerek, az erköltsökbûl, a' mellyeket már nem lehetett meg-jobbítani, ſarjaztak. Talám a' meg-esküdtek között-is találkozott vólna utóllyára valaki, a' ki magát törvénytelenûl uralkodóvá tette vólna. Cicero a' maga Politicájába nagyon meg-bódúlt, mivel tsak hamar maga vala fel-állítója, de egyſzer 's mind áldozattya-is Octaviánus, vagy-is inkább Augustus ſzerentséjének, a' mint most hamar alább fogjuk látni.

Mihent Julius Cæsár meg-hólt, mingyárt az ö gyilkossai ki-vont hegyes törökkel a' városnak piatzain uttzain ſzaladoztak, és aztat kiabálták, hogy a' Római Király meg-ölettetett. Némelly Patriciusok-is hozzájok adták magokat, de a' nép ſzomorúan, és le-ütött fôvel járt. A' midön a' gyilkosok látták, hogy reményſégekben meg-tsalattattak, a' Capitoliumba futottak, és ottan találtak néminémû-képpen menedék helyet, de hamar ki-jöttek; minek-utánna Marcus Antonius Consul, és a' Lovaſságnak vezére Lepidus zálogúl magok fiait hagyták ottan, és új békeſség láttzatott lenni, a' mellynek fundamentomát Ciceró láttatott megvetni, mivel ö aztat javaslotta, hogy kövesſék a' Görögöket, hogy minden viſzſza-vonáſokról, rövidſégekrôl pörökrôl, felejtkezzenek-meg.

Mar-

Marcus Antonius, és Lepidus mutatták, hogy kéſzſzek vólnának Cæsárnak haláláért boſzſzút állani, vagy magokat a' leg-fôbb hívatalra fel-emelni, melly méltóſágra mind a' ketten vágytak. A' Senátus egybe-gyült, és azon kérdés lön, hogy Cæsárt Tyrannusnak-é, vagy-is törvényes fejének esmérjék a' Respublicának. Már majd minnyájan azon vóltak, hogy emlékezetét meg-motskollyák, de felállott Antonius és a' Senátus elôtt ezeket mondotta: hogy ha minden Fô ſzemélly ek, és Gubernátorok kéntelenek leſznek magok hívatallyait le-tenni, és mihent azokat, a' kiktûl ôk azokat nyerték, Tyrannusoknak fogják nevezni, és igazſágtalan fônek ki-fog hírdettetni, mind ezeknek vége nem más, hanem Anarchia, rettentô nyughatatlanſágok, és Polgári háború léſzen. Mingyárt-is ezen mondására azon Senátusnak kérdése felelet nélkûl maradott.

Abba meg-egyeztek, hogy Cæsárnak gyilkossai ne ûldöztessenek, és az ô minden rendeléseit-is meg-erôsítették. Ezen két értelmû végzése a' Fô tanátsnak, az illyen kétſéges környyûl való állásokban a' békeſséget helyre nem állíthatta, ſôtt ennek ellenére vólt, a' mellyért-is vagy a' békeſségre ſzámot ſem kelletett tartani, vagy bátorſágot mutatni. Antonius hatalma allá vette Julius Cæsárnak egéſz Archivumát, és ennek örve alatt mindeneket, a' mik tsak nékie tettzettek, tette, mert aztat mondotta, hogy valamiket tselekedett, mind a' Cæsár papirossai között találta el-rendelve.

Ezen dolgok így folyván; a' békeſség helyre állíttatottnak láttzatott lenni, az öſzve esküdtek már minnyájan el-hagyták a' Capitoliumot,

liumot, és Antonius, 's Lepidustól az öſzve esküdtek mint jó Polgárok fel-vétettettek. De Antoniusnak egy elö-vétele, mindeneket megint mozgásba hozott. Julius Cæsárnak testamentomát ö el-olvastatta, a' mellybe némelly gyilkossairól tiſztelettel emlékezik Cæsár, és még abba a' népnek általa ki-rendelt ſok hagyománnyai-is állottak; a' mint éſzre vette, hogy minnyájoknak ſzíve, a' kik ezen testamentomot hallották, Cæsárhoz viseltetö ſzeretettül, és háládatosſágtól felette meg-vólna illetve, annak-utánna ezen nagy embernek dítséretivel, az ö táborozásainak el-beſzéllésével, az ö Diadalmainak el-ſzámlálásával, és az ö erköltseinek magaſztalásával érzékenyſégeket egéſzlen fel-buzdította; ki-terítette ö elöttök Cæsárnak véres köntösét, és annak-utánna az uttzákon, és piatzokon hordatta. A' teste elöttök feküdött, mivel éppen akkor el-akarták takarítani, meg-mutatta azért mind azon ſebeket, a' mellyeket a' gyilkosok rajta ejtettek, mind ezeket látván a' jelen valók, az egéſz nép úgy felindúlt, hogy mint a' fene vadak az uttzákon öldöklö fegyverekkel ſzaladoztak, és az öſzve esküdteknek házait fel-akarták gyújtani; ezek ſietſéggel ki-is ſzöktek Rómából; Brutus Macedoniába, Cassius pedig Syriába futottak. Hogy megint a' Senátusnak bizodalmát megnyerhessék, Antonius úgy tettette magát, mintha ö leg-buzgóbb Republicánus vólna, és a' Tanátsnak eleibe aztat adta, hogy Sextus, Pompejusnak fia, a' ki Munda mellett történt ütközettül fogva mindég Spanyol országba lappangott, hívattattasson viſzſza. Cicero ezen dologba maga-is meg-tsalattatta magát, és

ékes

ékes ſzóllásával ezért Antoniust nagy dítséretekkel magaſztalta, a' ki ellen ő tsak hamar (a' mint mingyárt alább meg-fogjuk látni) nagy rágalmazásokra fakadott.

De már akármiként intézték vólna dolgaikat a' Republicánusok, de azoknak ohajtott végét már ők nem érhették, mert már akkor ſokan a' Rómaiak közül nem vóltak egyébre alkalmatossak, hanem tsak arra, hogy ők egy fő alatt állyanak. A' túnyaſág, pénz kívánás, és rendetlen élet a' népet már meg-rontotta. A' katonák már régen meg-ſzokták magok Polgár társait ſzint' úgy ölni, puſztíttani, mint az idegeneket. A' Nagyok-is magokat tsak arra adták, hogy uralkodhassanak, vagy-is háborúskodhassanak, hogy így magok ellenſégeit ki-írthassák, és az orſzágokat zsákmányozhaſſák. Igaz ugyan, hogy éltek még Cicero, és némelly hozzá hasonló egyenes ſzívű Rómaiak, de ezek kevesen vóltak, a' kik magok jó tanáts adásával a' hazát helyre állíthatták vólna; és leg-többen a' katonákkal együtt, a' kik már most mint az előtt nem vóltak a' békeſſégbe jó Polgárok, a' párt-ütőkhöz adták magokat.

KILENTZEDIK TZIKKELY.

Octaviánusnak bátorsága az országlásban. — A' Trium Virátus. — Philippi mellett esett ütközet. — A' Respublicának el-rontása.

Az akkori világnak Theatrumán hirtelen meg-mutatta magát egy Ifiú, és ez; azon igen nagy dolgokat jádzott. Ezen ifiú Octaviánus vala, Accia Juliának, Julius Cæsár húgának unokája, a' ki annak-utánna magát ezen név alatt *Augustus!* igen híressé tette. Julius Cæsár ötet fiának fogadta, vagy-is a' mint a' törvényt tudók szokták mondani, adoptálta. Némelly Historicusok aztat írják, hogy minden jószágát nékie hagyta vólna testamentomába, mások pedig, mint Milot Apátur, hogy tsak három negyed részit hagyta vólna nékie, úgy tészik ki. Már akár mint légyen a' dolog, elég ez azon, hogy ö örököse lett. Apolloniába Epirusnak városába éppen akkor tanúlta az ékesen való szóllást, a' midön hírül hozták nékie azon szomorú esetet, a' melly a' dolgoknak mivóltát nagyon meg-változtatta, hogy tudnia illik: Julius Cæsár meg-ölettetett. Aztat javasolták Augustusnak, hogy ö magát tettesse, mintha a' dolgot nem tudná, és örökségét se kívánnya, hanem várjon jobb időkre. De mivel ö tisztelet szeretö vólt, ezen tanáts adást bé nem vette, hanem éppen akkor, a' midön

Cæsár-

Cæsárnak Legiói Macedoniába a' Parthusok ellen meg-indúltak; Rómába jött, és magát Cæsár örökösének lenni ki-hírdetette. A' midőn észre vette, hogy Antonius, a' kinek kezébe akkor az ország kormánnya vólt, nem igen hajlandó vólna hozzája, tehát azon vólt, hogy minden álandósággal, böltsességgel, és maga szép alkalmasztatásával dolgát jó karba tehesse. Ezen Consul nem akarta Cæsárról reája maradott pénzét ki-adni, azért-is a' maga Atyai jószágát el-adta, és az ezért nyert pénzt a' nép között mind ki-osztotta, nem-is vólt ennél jobb mód a' népnek szívét meg-nyerni, és ollyan ember ellen fel-indítani, a' ki a' Cæsárnak örökösét meg-bántotta, Cæsárhoz hálátlan és a' néphez-is igazságtalan vólt.

Antonius, és Octaviánus gyakran megegyeztek egymással, de gyakran-is meg-hasonlottak. Octaviánus boszszút akart állani Cæsárnak haláláért, és Antonius-is aztat látz atott kívánni, mivel a' nép-is aztat kívánta, valósággal pedig tsak maga meg-nagyobbítását kívánta. Mivel mind a' kettőjöknek ellenkező szándékjok vala, nem lehetett a' dolgot másképpen el-intézni, hanem szükségképpen háborúnak kelletett lenni. Sok Senátorok örvendeztek azon, mert azt vélték, hogy a' háború által mind a' ketten semmivé fognak tétetödni.

A' Senátus; Hirtius, és Pansa Consulokat mingyárt el-küldötte Antonius ellen, a' ki Modena városába Decimus Brutust ostromlotta, meg-is ütköztek ök itten, Antonius nem tsak meg-verettetett, de egész táborát-is el-veszttette, maga pedig Lepidushoz belső Galliába szaladott. Hirtius az ütközetbe meg-ölettetett, Pansa pedig sebeket kapván Bononiába meg-

hólt, és így három ármáda maradott Octaviánusra, úgy mint az Antoniusé, a' Hirtiusé, és a' Pansáé, a' mellyeket ő Rómába vezetett, a'hol is ő még tsak húsz esztendős lévén, a' Consulságot a' Senatustól ki-zsarolta. Cicero Octaviánus részire állott, Antonius ellen hatalmasan perorált, melly által Brutusnak ezen szemére való hányásait vonta magára. Hogy úgy mond: *Ő nem annyira a' hazának javát, és szabadságát, mint sem magának egy jó Urat, hogy nyerjen, kereste.*

Montesquieu ezen dologban így ír Ciceróról; Én aztat hiszem, hogy Cátó, ha magát a' Senátus hasznára meg-tartotta vólna, ezen dolgokat mind másképpen fordította vólna, Cicero, a' kinek igen jeles Talentoma vala, az elsö Scénát jádzhatta, de a' másikát nem; néki szép Talentoma vólt, de igen közönséges lelke. Cicerónál az erkölts tsak mellesleg dolog vala, Cátónál pedig ditsöség vólt. Ciceró leg-elöl mindég magára nézett, Cátó pedig mindenkor el-felejtette magát, és ő a' Republicának meg-szabadítását a' Republicára való nézve kereste, Cicero pedig hogy hírt, 's nevet nyerhessen, eddig Montesquieu. Egy nagy érzékenység az üres ditsöségért; igaz dolog, hogy bizonyos jele az alá való lelkűségnek, a' melly igen tsekély okokkal nyomos, és nagy hibákra vezetteti magát. Mind ezek mellett talán aztat vélte Cicero, hogy ha ő ezen ifiú Urat magaztalni fogja, benne maga istápját fogja nyerni. Az ő Philippica ékes beszédgyei ki-mutattyák ugyan nyilván az ő passióit, és pedig tsak ollyanok, mint a' Demosthenes Philippicai vóltak, még-is ezek ditsírtetnek; a'

Ciceróé

Ciceróé pedig ótsároltatnak, holott ezek, fontossabb szavakból állanak, és méltók, hogy minden ékessen szólló oratoroknak követő mustrái legyenek. És még ezekhez aztat tészem, hogy Montesquieu Ur, ugyan, nagy Statista vólt, de Cicerónak mindenekbe kelletett nékie engedni, különössen az ékes szóllásba, nemis tudom, ha Cicero idejébe élt vólna, bátorkodott vólna-é felöle így írni.

Az innét való Galliának Gubernátorsága, a' mellyet Antonius magának adatta, hogy Olasz országot zabolába tarthassa, háborút okozott, és ez vólt azon háború, a' mellyet tsak most fellyebb ki-tettem. Decimus Brutus egy a' leg-főbb öszve esküdtek közül való, maga Gubernátorságát Julius Cæsártúl nyerte, és aztat tovább-is meg-akarta tartani, Antonius ötet, a' mint ki-tettem, Modenába ostromlotta. Octaviánusnak-is egy ármádája vólt, jól-lehet még Fő vezérnek nem neveztetett, az ő katonái arra kérték ötet, hogy a' Proprætorságnak Tisztségét magára válalná. Ő úgy tettette magát, mintha ezen hivatalt magára nem akarná válalni, mivel tudta, hogy a' Senátus ezen hivataltól való meg-tagadásáért hozzája nagy jutalommal fog lenni, és valósággal a' Senátus Cicerónak javaslására nem tsak Proprætorságra fel-emelte ötet, hanem még ditső Oszlopot-is állíttatott fel nékie, és meg-is engedte nékie, hogy a' Consulatusság el-nyerésében munkálkodhasson, bár még tíz esztendők hijával vólt annak törvényes el-nyerésére. Cicero gyakran a' törvényeknek erejét azoknak fortéllyára fel-áldozta, a' kiknek ő barátságát hajházta.

Ciceró a' haza ellenségének ki-kiáltatta Antoniust, ha félbe nem hadgya Decimus Brutus ostromlását, és Galliából viszsza nem fog jönni. Antonius meg-vetette a' Senátusnak ezen végzését, még akkor éltek Hirtius, és Pansa Consulok, és parantsolatot nyertek a' Senátustól, hogy Octaviánust magok mellé vegyék, és üssenek Antoniusra, és akkor meg-is verettetett Antonius, és a' szerént, a' mint már ki-tettem, mind Hirtius, és Pansa meg-ölettettek, Antonius pedig a' havason által belsö Galliába szaladott. Ezen belsö Galliába akadott ö Lepidusra, mert ö itten Gubernátor vala. Antonius gyász ruhába mutatta-meg itten magát a' katonák elött, a' mellyel-is öket maga szánakodására hozta. A' katonák ötet magok Fö vezérjeknek ki-kiáltották, melly által kénszerítetett Lepidus az ö részire állani, másként az ö Trupjai el-állottak vólna mellöle.

Antoniusnak meg-verettetése után, már a' Senátus semmit sem hajtott Octaviánussal, mingyárt-is Decimus Brutusnak adattatott az ármádának Fö vezérsége, és azok, a' kik a' Republicánusok módgya szerént gondolkodtak, új reménységgel töltek-bé magok bóldogulására való nézve. Már most látta Octaviánus, hogy ideje vólna az álortzát le-tenni. Cicero, a' ki még mind eddig töle magát meg-tsalattatta, héjába adta a' Senátusnak eleibe, hogy Octaviánus Consulságra emeltessék, mert aztat reménylette, hogy vele edgyütt Consul fog lenni, és mivel ezen elö-adás tsak katzagást okozott a' Gyülésbe, el-tökéllette magába Octaviánus, hogy ö Julius Cæsárnak fortéllyaival fog élni, és az ö módgyát mindenekbe fogja követni.

Azért-

Azért-is egyesítette magát Antoniussal, és Lepidussal. Ez vala tehát már most a' Trium Viratus, mivel ök vóltak azon három férfiak, a' kik a' Birádalomba leg-hatalmassabbak lettek. Ezen egyesülés után mingyárt meg-is indúlt egy ármádával Rómába, és magát, jól-lehet még igen iffiú vala, Consulnak neveztette. Ezen három Trium Virek a' birodalmat magok között fel-osztották, és hogy bátorságosabban uralkodhassanak, magok ellenségeit számkivetésre akarták küldeni, kik között 130 Senátorok vóltak. Sokakat már ellenségeik közül meg-is ölettettek, és azoknak jószágait magok között fel-is osztották.

Leg-inkább Ciceróra haragudtak ezek; jól tudván eztet Cicero, maga bátorságára való nézve Olasz országot el-is akarta hagyni, a' tengeren kelletett vólna néki menni, de a' tengeren való levegö eget nem szenyvedhette, a' hajóból megint a' száraz földre ki-szállott, ezeket mondván: *Én a' magam hazámba kívánok meghalni, a' mellyet én sokszor meg-szabadítottam.* Azonba egy ezredes kapitány érkezett néhány katonákkal, a' kit Antonius küldött, hogy Cicerót öllye-meg az ö jószágába, akarattya ellen egy kotsira ültették ötet, hogy el-szökne veszedelme elött, de már késö vólt. Azon ezredes kapitány nem vólt ember, hanem egy fene állat, a' kinek párja nem vólt. Cicero ötet egykor maga ékes szóllásával a' Törvényszék elött a' haláltúl meg-mentette, még-is maga ajánlotta magát ezen jótévöjének meg-ölésére; még oda haza találta ötet, és meg-mondotta mérges szavakkal, hogy meg-kelletik nékie halni. Cicero mingyárt-is maga nyakát ki-nyujtotta, és azon vér-szopó leg-ottan le-is vágta fe-

jét jobb kezével edgyütt, és ezen testének két tagjai a' nyilván való piatzon, azon a' helyen, a' hol ö leg-többet beszéllett, fel-szegeztettek. Hatvan három esztendeig élt ö, de még-is hamar hala-meg a' világnak. Mivel azon jobb kezével írta ö a' Philippicákat, aztat Fulvia Antoniusnak feleſége rútúl káromlotta, a' nyelvét ki-húzván szájából, azon varró töjével számtalan szúrásokat tett. Mennyire nem visz egy Aszszonyi állatot a' méreg. Nem vólt bezeg ez lúd méreg, a' mint az Aszszonyokról szokták mondani.

Még akkor, a' mint ki-tettem, Brutus, Macedoniába, és Cassius Syriába vóltak. Azon győzedelem öket, és a' vélek tartókat nagyon megerösítette, mivel az ö hadi seregeiket húsz Legiókra számlálták. Azon ifiú Consul minden szorgalmatosságát arra fordíttotta, hogy öket Cæsárnak gyilkossaival együtt meg-ítéltette. De mivel az ö Sententziájokat Antoniusnak, és Lepidusnak segítsége nélkül véghez nem vihette, tehát e' kettö ellen a' Tanáts által hozattatott ítélet-is semmivé tétettetett. Octaviánus Modena városába találta öket, és az egymás között való beszéd három nap tartott. Meg-egyeztek ök abba, hogy ök a' Fö hatalmat a' Trium Virátus név alatt öt esztendökre egymás között fel-osztanák, és hogy Lepidus Rómába maradna, Octaviánus pedig, és Antonius az öszve-esküdtek ellen háborút kezdenének, de elöl magok ellenségeit egy ítéletnek hozattatása által számkivettessék, hogy így azoknak jószágaiból magok Trupjokat tarthassák. Így tehát meg-újíttattak Syllának zenebonái, a' mellyek Cæsárnak kegyelme által némi-

némü-

némű-képpen feledékenyſégbe hozattattak. De még-is ezen kegyelméért Julius Cæsár meg-ölettetett, és eztet a' TriumVirek el-nemfelejthették.

Azon ítéletnek, a' mellyet a' Fő Tanáts az öſzve esküdtek ellen ki-adott, ſzörnyüſége elégképpen meg-nem magyaráztathatik. A' Tyrannusok annak tellyesítését azzal kezdették, hogy ők edgyik a' másikának életét, ſzint' úgy Baráttyaiknak, 's Attyaſiaiknak fel-áldoztak. Lepidus maga Testvéréét, Antonius Attya ötséét, és Octaviánus Cicerónak életét, a' ki pedig ſokſzor hathatóssan az ő pártyát fogta. Meg-tíltatott életének el-veſztése alatt, hogy ſenki a' ſzámkivetteteket ſemminémű képpen ſegíteni ne merészellye, vagy valamellyikének menedék helyet adni, azokat el-rejtve tartani. Jutalmazást igértek azoknak, a' kik őket ölni fogják, ſött a' Sclavusoknak Polgári just, ha magok Urainak gyilkossai leſznek. De ezen Méſzárlások között még-is ſok Sclavusok uraikhoz hívek maradtak, és ezeknek példáját követték ſok Aſzſzonyſágok-is, de a' legnagyobb vétkesek, minden irgalom nélkül, vér patakokat áraſztottak.

Antonius tsak hogy Tryumphust nem tartott, a' midőn Cicerónak fejét meg-látta, a' ki egy ollyan Tribunus által ölettetett-meg; a' kit ő ékes ſzóllásával a' haláltól mentett-meg, 300 Senátorok, és több mint 200 Nemessek ſojtattattak-meg. A' gazdagſág, és kints mindennél vétek vala, jól-lehet ſokakat a' vagyonosok közül nem kelletett vólna üldözni, mivel arra okot éppen nem adtak. Minek-utánna pedig a' meg-ölettetett jóſzágainak jövedelme a' katonák tartására, és egyébb költſégeknek kipótolására elegendő nem vala, az Anyákra,

a' gyermekekre, az Atyafiakra, és a' számkivettettekre bizonyos adót vetettek. Szóval, olly szörnyűséget vittek véghez, mintha az emberi természet meg-változott vólna bennek, mivel a' fene Tigriseket követték mindenekbe.

Minek-utánna már a' sok prédákból, üldözésekből meg-híztak vólna, a' Trium Virek a' magok fel-tételeit kívánták véghez hajtani a' Republicánusok ellen. Lepidus Rómába maradott ezen városnak őrizetére. Octaviánus pedig, és Antonius, a' kik magokat Julius Cæsár meg-ölettetéséért bosszúra állóknak mondották lenni, Macedóniába mentek, a' hol Brutus, és Cassius egymással egyesítették magokat. Soha sem láttattak még eddig olly nagy számú Római seregek, mint ezek most vóltak, a' mellyek a' Respublicának sorsát elvégzeni igyekeztek. Mind a' két részről többet olvastak 100000 viaskodásra alkalmatos férfiaknál, a' mellynek kivánságától ezek tüzesíttettek, a' mellyet a' tiszteletnek, és szabadságnak kívánsága gerjesztett bennek. Cassius az ütközetet el-akarta kerülni, mert tudta, hogy az ellenségnek elesége nem vólna, és így a' nélkül, éhség miatt-is el-veszsznének. Ezen bölts Tanács adás nem tettzett Brutusnak, a' katonák-is eztet bátortalanságnak nevezték, hogy ütközni meg nem akarnának, zúgolódtak, és szökni-is kezdettek, az ő nyughatatlanságok annyira vitte végtére a' Tiszteket, és Fő Vezéreket, hogy meg-ütközni el-tökéllették magokba.

Meg-ütköztek tehát Philippi mellett Macedóniának, és Thratziának határin. Ezen ütközet okozta a' Republicánusi részsznek tellyességgel való el-pusztúlását. Octaviánus az ütközet napján ollyan félénk vala, valaminő

méréſz

méréſz ſzokott vólt lenni maga Cabinetumába, el-bújt a' betegſégnek ſzíne alatt, és Brutus az ö Legióit nagy rendetlenſégbe hozta. Octaviánusról mások aztat írják, hogy ö éppen félénk nem vala, hanem akkor valóſsággal beteg lett vólna, és Doctorának javaslására magát a' táborból ki-vitette. Több más alkalmatosſágoknál meg-mutatta ö maga bártorſágát. A' midön Brutus Octaviánusnak Katonáit kevés vigyázással üzte, akkor Antonius Cassiusnak ſeregére tsapott, és meg-is verte aztat. Mivel pedig Cassius Brutusnak diadalmáról ſemmit ſem tudott, azok által, a' kiket Sclavusſágból önnön maga ſzabadokká tett, meg-ölettette magát. Az edgyik ſereg tehát diadalmaskodott, a' másika pedig meg-vala verve, de mégis ezen két ſereg megint táborba ſzállott. Ekkor a' Trium Virek nagy inſégre jutottak, mert minden élelménnyei el-fogytak, azért-is már most Brutus Cassiusnak példáját kívánta követni és a' háborút az ö Plánuma ſzerént folytatni, a' Trium Virek ſeregeit éhſég által el-fogyaſztani, és ebbül a' Republicánusi ármádának leg-nagyobb haſzna következett-is vólna, ha katonáinak nyughatatlanſága nem kénſzerítette vólna ötet másodſzor-is meg-ütközni. Meg-is ütközött nagy bátorſággal, és a' diadalom mind a' két réſzre ſokáig kétſéges vólt, mivel mind a' két réſz felette makatsan viaskodott, utollyára tsak ugyan Brutus meg-veretetett. Mivel már most látta, hogy ö a' ſzabadſágot viſzſza hozhatatlanúl el-veſztette vólna, kérte önnön ſzolgáját, hogy ölné-meg ötet, egy kemény ſzívü ſzolgája tellyesítette is kérését, meg-ölte ötet, illy formán végzette

zette életét Cassius-is, az ő Társa. Illyen halállal múltak-ki akkor negyven más Római Nagyok-is.

Ezen két Romai Fő hadi Vezéreknek azon tiſztelet adattatott, hogy őket utólsó Romaiaknak nevezték, de ezen nevet még jobban megérdemlették vólna, ha magok tujlajdonſágaikat némellyekbe zabolázni, némellyekbe pedig jobban tudták vólna haſználni. Cassius terméſzettűl heves vala, és uralkodni kívánt, azért-is ötet gyanúba vették, hogy nem annyira a' haza ſzeretete, mint ſem Cæsárnak meg-vetése lett vólna rúgó tolla munkálkodásainak. Brutus mindenképpen erköltsös, 's a' törvények ſzeretője vala, és annyira kedvelte az emberi társalkodást, és az igazſágot, hogy ő még a' maga ellenſégébe-is a'Polgári hivatalt besülte, de azon Enthusiasmusnak adta magát, a' melly nyugodalmas meg-fontolással nem bír. Majd keveset tselekedett ő azon félelméből, hogy ſokat ne tselekedgyen; majd pedig, de igen ritkán, némelly dolgoknak elő mozdítására erőſzakokat vett eſzközül. A' Philippinél tartatott második verekedés előtt aztat igérte ő a'maga katonáinak, hogy ha vitézül fogják magokat viselni, és győzedelmeskedni fognak, Thessalónichát, és Spártát meg-engedi ki-rabolni. Ez annyit tett Plutarchus mondása ſzerint, mintha azokat kívánta vólna követni, a' kik az erősseknek törvényét mindeneknél nagyobbra betsülik.

Brutus és Cassius, mivel már meg-ölettették magokat, el-is temettették egyſzer's mind magokkal a'Republicánusi ſzabadſágot. Nemis helytelen gúnyollyák őket, ezen hirtelenkedett kétſégbe való esésekért. De az akkor a'

Ró-

Rómaiktól ſzokásba vett maga meg-ölettetést nem kelletik úgy venni, mintha ök bátortalanok, és minden méréſzség nélkül valók lettek vólna, mert láttuk fellyebb, mennyi ditsöſéges diadalmakat nem nyertek ök, mennyi Nemzeteket orſzágokat meg-nem hódítottak ök, mennyi várakat, városokat meg-nem vettek, ſött különös ſzeméllyekkel való küſzködésekben-is melly nyertesek nem vóltak. Mind ezekbe iffiúſágok zsengéjektül fogvást gyakorlották magokat. Montesquieu Úr így ſzóll: hogy a' mostani emberek nem annyira ſzeretik a' ſzabadſágot, és nem-is ollyan méréſzek, és a' nagy dolgoknak elö vételére nem olly hajlandók, mint a' régi Rómaiak vóltak, mert azon eröszak tétellel, a' mellyet el-követnek, magokat meg-ölvén, azon ſzempillantásba más erötül félnek, és azért tselekeſzik eztet. De meg-botsásson Montesquieu Úr, mert most az igaz kereſztényi Religió, már eztet tilttya tselekedni, és ſemmi féle ember, a' ki ezen ſzent Religióba vagyon, magát meg-nem öli, és ha eztet egy kereſztény el-követi, roſz élete miatt Istentül el-hagyattatotnak kelletik nékie lenni, vagy kétſégbe esettnek, vagy-is örültnek. Hogy Seneca, Cátók, Brutus, és többek mások eztet tselekedték, ki-tsudálhattya, mivel Pogányok vóltak. Hogy pedig Angliába a' maga meg-ölés majd tsak nem ſzokásba vagyon, nem más léſzen az oka, hanem azon ſzigetet körül vévö tengernek ködei annyira meg-ſürítik a' levegö eget, hogy ez meg-nehezítvén véreket, azt ſem tudgyák, mit tselekeſznek.

TIZE-

TÍZEDIK TZIKKELY.

Antoniusnak hibái elő mozdíttyák Octaviánusnak szándékát. Actiumnál történt ütközet. — Vége a' Respublicának.

Nem óltotta vólt még meg Octaviánus maga vér szomjúját azon véres ütközettel, a' mellybe Antonius diadalmaskodott, mivel ezen verekedés után mingyárt sok nagy tekéntetű, és nevezetes embereket halálra ítéltetett, és ezek között különössen Favonius Senátort, a' ki nagy Philosophus vólt, és Brutusnak kedves barátyais vala, de a' ki Julius Cæsárnak vérivel megnem fertőzte kezeit, sőtt aztat tartotta, hogy a' leg-igazságtalanabb Tyrannismust eleibe kelletik tenni a' polgári háborúnak. Ez ollyan fontos fel-tételek, a' mellyek próbák által bizonyosokká sokszor lettek.

Mivel a' Tyrannusok másképpen katonákat nem fogadhattak, hanem tsak a' nyerességnek reménységével, és azon bíztatással, hogy majd elég módgyok lészen a' katonáknak a' pénz zsarolásban, tehát a' Trium Virek kénteleníttettek minden katonát 5000 Drachmával fizetni, ehez nem számlálvan a' Fő Tiszteknek holnapos zsóldjokat, ebből el lehet ítélni, hogy a' népeknek, melly nagy sartzolásokat nem kelletett szenvedni. Antonius Ásiába nagy adót vetett a' népre, és minden pénzeket ot-

tan

tan fel-akarta ſzedni, holott már ottan Brutus, és Cassius igen keveset hagytak, azért-is egy ott való Orator, (ékessen ſzóló) ezeket mondotta nékie: *Ha már te az adókat meg-duplázod, tehát duplázd-meg a' nyarakat, és az öſzöket-is, mert másképpen kívánſágodnak eleget nem tehetünk.* De a' hol az erö parantsol, ottan haſzontalanok minden ſzép, és bölts mondások.

Octaviánus, és Antonius között alattomba való gyülölés vala, de ez nem ſokáig tartott, mivel Juliának elsö feleſégének halála után elvévén Octaviát Antonius, Octaviánusnak húgát, a' gyülölésböl Atyafiſág, és barátſág lett, és mingyárt a' hadi kéſzület Pompejus fia ellen tétettetett. Pompejus fia Sextus magához vévén Attyai örökſégét Siciliát el-foglalta, melly által a' tengernek Ura lett, és ö mingyárt-is a' kereskedést úgy meg-gátolta, hogy Róma ez által nagy éhſégre jutott. Olaſz orſzágból ellene ment Octaviánus, és Áfricából Lepidus, és egy tengeren tartott ütközettel úgy meg-veretettetett, hogy egy hajón allig ſzaladhatott-el Messánába, onnat Corcyrába, utollyára Míletumba. De ezen dolgot mingyárt most alább világossabban ki-fogom tenni.

Antonius az Ægyiptusi Királynét Cleopatrát magához hivatta, ez még ezen háborúba egy réſzhez ſem hajlott, és ök ketten Ciliciába jöttek együvé. Mihent ezen Fejedelem Aſzſzony el-érkezett, mivel igen ſzép vólt, Antoniusnak ſzívét nagyon bé-vette. Ezen nagy Hadi Vezér, és nagy Statista, annyira megſebesíttetett Cupidó nyilai által, hogy tsak a' ſzerelemnek kebelébe ſzunnyadozott, és minden más dolgokról meg-felejtkezett. Octaviánus, a' ki tsak mindenkor maga különös dolgait

foly-

folytatta, és tsak maga egyedül uralkodni kívánt, maga haſznára tudta fordítani Antonius dolgát, és ennek vak ſzerelme fortéllyára-is ſzolgált, mert ő maga bátortalanſágát a' háborúba, kéſzſégével, maga alkalmaztatásával, és fortéllyal helyre tudta hozni. Ki-is tettem fellyebb, hogy ő a' háborúba-is nem éppen ollyan nyúl ſzívű vala, mint némelly Authorok írnak felőle.

A' mint most fellyebb ki-tettem, meg-verte Octaviánus maga hadi vezéreinek ſegítſégével Sextus Pompejusnak fiát; mihent ő ebbe ſzerentsés vólt, mingyárt azon gondolkozott, hogy Lepidustól miképpen ſzabadúlhasson-meg, eztet hirdettette-ki tehát ellene, hogy ő minden érdem nélkül való ember vólna, és ő-tet azon nagy méltóſágra, a' mellybe vagyon, egyedül a' vak ſzerentse emelte vólna fel. Megindúlt ezen felette Lepidus, és mivel ő nagy ſegítſégére vólt vólna Octaviánusnak, Sextusnak meg-verettetésében, azért-is a' Birodalomnak hason felét kívánta, mivel pedig eztet meg-tagadta tőle Octaviánus, fegyverre kéltek, már ekkor aztat-is vetette Octaviánus ſzemére, hogy ő Pompéjussal edgyütt tartott vólna. Meg-ütköztek tehát, de Lepidus katonái az ütközet kezdetin mingyárt által mentek Octaviánushoz, és így maga-is Lepidus el-fogattatott. Látván ſzerentsétlenſégét, nem tudott már mást tenni ezen Triumvir, hanem megalázta magát, és Octaviánus előtt életéért esedezett, meg-is engedett nékie, de a' Trium Virátusſágból ki-vetette. Így tehát Lepidus hátra lévő napjait, meg-vettve ſzomorú magánosſágba végzette.

Egy

Egy példa elég Octaviánusnak nagy fel-fuvalkodását ki-látni. Fejébe vette ö, hogy ezen tsekély tselekedetiért Triumphust fog tartani. Mingyárt-is a' más Triumvirnek engedelmével, egy hirdetményt botsájtott-ki, a' mellyet maga kezeivel tett-fel, és ezen ſzavakból állott kezdete: *Minnyájoknak, a' kik az én Tryumphusomat jelen léttekkel meg-tiſztelni fogják, egésſég és tiſztelet adassék: a' kik meg-nem jelennek pedig, inſéget, és ſzámkivetést kívánok.* Tartott-is ö Tryumphust, a' nép ſokaſága ſokkal nagyobb vólt a' félelem miatt, mint a' más Tryumphusoknál vólt.

Az iffiú Sextus Pompejusnak fia Miletumba Kis-Ásiának városába Antoniusnak parantsolattyából meg-ölettetett. Ezen Antonius vólt még, a' ki Octaviussal fel-tehetett vólna, és ötet Uraſágába kétſégessé tehette vólna. De ö még meg-könnyebíttette az ö fel-tételeit, és a' maga vefztét rendetlen, és paizán életével, el-követett mindenféle roſzſzaſágával ſiettette.

Fulvia azon párt-ütö Clodiusnak özvegye, a' ki már most Antoniusnak feleſége vólt, a' férje és Octaviánus között nagy egyeletlenſéget, és zürzavart indított, mivel ö ezek által férjét Cleopatra kezeibül, vagy-is inkább ſzerelmébül ki-vonni akarta; ez okot-is adott egy háborúra, mellynek áldozatja Perusia lett. Ezen két Triumvirek erre megint meg-békeltek egymással, és a' nyert tartományokat magok között el-oſztották. Antonius el-hagyta Olaſz orſzágot, a' hová ö viſzſza érkezett minden ok nélkül. Az Athénabéliek, a' kiknél ö az egéſz telet töltötte, úgy fogadták ötet, mint egy Földi Istent, és magok Isten Aſzſzonyát Minervát ajánlották nékie feleſégül. Felette

nagy szívességgel vette ő ezen hízelkedést, és annyira vette az Athénabélieket, hogy ezen házaságnak fejébe ezer Talentumokat mint moringot fel-vett tőlök. Viszsza tért ő egy haszontalan táborozás után, mellyet ő a' Parthusok ellen végzett; de megint el-követett díszteleu tselekedetei, és hívságos élete által, nem tsak meg-útáltatta, de meg-is vettette magát. Kihírdettette ő Cleopatrát Ægyptusi, Cyprusi, Áfricai, és Cölesyriai Királynénak lenni, azon gyermekeket-is, a' mellyeket ő vele nemzett, meg-ajándékozta tékozló képpen, tartományokkal és Királyságokkal; ezen tselekedetei pedig nagy gyalázattyára valának a' régtől fogva ditsőséges Római névnek.

Ezen alkalmatossággal az Octaviánussal való barátság-is meg-szűnt, és nagy kotzódások, és szemre való hányások lettek közöttök. Antonius vétkül tulajdonította Octaviánusnak, hogy Lepidust a' Trium Virátusságból ki-vetette vólna, és Sextusnak Pompejus fiának hadi seregeit magának meg-tartotta vólna, a' mellyeknek pedig közöseknek kelletett vólna lenni. Octaviánus ellenbe szemére hányta, hogy Pompéjust meg-ölettette vólna, és hogy gyalázatba hozta vólna az ő húgát Octaviát, mivel ötet meg-vetvén Cleopatrával úgy élne, mint feleségével, és gyermekeinek-is, a' kik tőle vannak, Királyi tiszteletet adattatna, végtére a' Senátus előtt-is Antoniust bé-vádolta. Mivel már közöttök azon követek sem tehettek egyességet, a' kik egytül a' másikához jártak, tehát háborúra jött a' dolog' el-igazíttása. Ehez Antonius a' sok tántzosok, és vígasságok között készült, és ezek által a' meg egyezést-is lehetetlen-

né

né tette, fõképpen pedig mivel õ azon bõlts Octaviát, Octaviánusnak húgát, a' kit Fulviának halála után feleſégûl el-vett vólt, magától el-üzte, és Cleopatrával törvénytelen, és botránkoztató életet élt. Sok Baráttyai-is el-hagyták õtet, mivel nem ſzenyvedhették aztat, hogy Cleopatrával olly illetlenül élt, és Cleopatrának az õ kevélyſégét, és nagy pompáját ſem nézhették.

A' ſok pörlekedések, ſzemre való hányáſok után az orſzáglásnak ſorsa egy tengeri ütközet által végezõdött-el, ezen tengeren való ütközet pedig Actium mellett, melly Pireusi hegy, történt. Ezen ütközetre Cleopatra bíztatta-fel Antoniust, holott õ a' ſzárazon hamarébb meg-gyõzhette vólna Octaviánust, mert több katonái vóltak. Mihent meg-ereſztettek a' vitorlák, a' gályak viaskodni kezdettek, eleintén mind a' két réſznek tsak egyaránt fogták Neptunus, és Márs pártjokat, nem lehetett kilátni, mellyik léſzen a' diadalmas réſz. Azomba a' midõn leg-hevesebben hartzoltak, Aſzſzonyi félelembûl-é? vagy mi okokra való nézve, Cleopatra maga gállyáival el-ſzaladott. Antonius az õ Czinkusa jól-lehet bátor ſzívû egy Fõ Vezér vala, nem hogy azon igyekezett vólna, hogy gyõzedelmeskedhessen, de el-hagyván mind gállyáit, mind katonáit, Cleopatra után ſietſéggel el-ment, és így Octaviánusé, vagy-is inkább Agrippáé az õ Fõ vezéréé lett a' diadalom. Antoniusnak ſzárazon való ármádája, a' melly tizenkilentz Legiókból, és tizenkét ezer lovaſságból állott, ſokáig várakozott reája, de haſzontalan, mert nem jött hozzájok, és így el-únván a' hoſzſzas várást, õk-is minnyájan által mentek Octaviánushoz. Ægyiptus mingyárt meg-vala véve,

A a Anto-

Antonius Alexandriába futott, a' hol-is ötet Octaviánus katonáival körül fogta, de második esztendőbe maga magát meg-ölte. Cleopatrát ugyan Alexandriába el-fogta Octaviánus, és rabságba tartotta, aztat akarta ő vele tselekedni, hogy a' midőn Rómába Tryumphus tartással bé-fog menni, azon Triumphusát leg-inkább ő ékesíttse, mert aztat tette vólna vele, hogy láncolva a' ditsőség szekere előtt gyalog kelletett vólna nékie menni, de ezen gyalázattyát el-kerülte Cleopatra, mert kígyókat botsájtott kebelébe, a' mellyek ötet meg-ölték. Még ma-is Cleopatra így festetik. Octaviánus sok piótzákat rakatott Cleopatrának testére, hogy ezek a' mérget szívnák-ki, de mind héjába vólt, mert ő meg-hala, és Octaviánusnak nem tellyesedett-bé kívánsága, hogy az ő ditsősségét díszesítse egy rab Királyné.

Így jutott Julius Cæsár húgának Unokája Octaviánus fortélyok, bátorság, Vakmerőség, és kegyetlenségek által a' leg-főbb hatalomhoz, mellyre ő ifiúságától fogva vágyott. Majd hamar meg-láttyuk, hogy ő a' Törvényeknek szines tisztelete által miként erősítette-meg maga uralkodását, Róma örökre el-veszttette maga szabadságát. Azon híres nevezetes Respublica tellyességgel el-rontatott semmivé tetettetett, tsak árnyéka maradott az előbbeni uralkodásnak, és még-is a' kevély Rómaiak ebbe-is bíztak, hogy régi uralkodások módgya helyre fog állíttatni.

Ezen országlásnak változását a' Római Polgároknak gonosz életek okozták, a' mellyek gyümőltsei vóltak a' gazdagságnak, mivel minden olly óltsó vólt, hogy mindeneket tsak ke-

vés

vés polgárok-is meg-vehettek, és mivel a' kimeríthetetlen kints, tsak némellyeknek-kezek között vólt, a' többieknek szükségét, és insségét meg-szaporította, tehát kénteleníttettek az illyenek olly dolgokat elö venni, a' mellyeknek következései jók nem lehettek. Minden igazság el-enyészett, és kit kit tsak maga tettzése vezérlett, és a' rosz erköltsöknek munkálkodásai ártalmasaknak tették az uralkodásnak módgyát. A' hazához való szeretet, ezer egymás között ellenkezö passiók által elvala nyomva, a' pompa, a' mulatságok, és hívságok nem tartattak már békóba semmi némü kötelesség által, a' nagyra vágyás minden ellenvetéseket meg-gyözött fegyveres kézzel, és hogy az egész dolgot rövideden ki-tegyem, a' hatalmassabb, a' gyengébbet hatalma alá vetette. Ha egy Nemzet nagy tékozlás által, a' jó erköltstül magát el-vonattattya; ha a' katonák magokat, és magok szolgálattyát ollyan Fö Vezérnek el-adgyák, a'ki nékiek több zsóldot igér, hogy így meg-gazdagúlhassanak; ha a' Civilis hivatalokba lévök magokat azokba tsak Cabalák által meg-tartani kívánnyák; és a' Fö Vezérek semminémü törvénynek nem akarnak engedni, hanem magok akarattyán kívánnak járni, bizonyos következést lehet ki-hozni, hogy az ollyan országnak semmivé kelletik lenni.

Eddig vagyon a' régi Római nemzeteknek históriája, mellynek történetei még a' régi világba estek. Ha ki a' leg-nevezetessebb Római história írókat fogja olvasni, azokból nem tsak a' szép deák nyelvet, és háborúkat fogja meg-tanúlni, de több sok hasznos dolgokat is. Ezen nemzet, sok száz esztendök által megtartotta magát Nemes, nagy lelkü, igazságos, és vitéz tettei által. Sok bölts Törvényeket is

hozott-bé, és azokon bölts uralkodást-is épített. Az ö kegyes uralkodások, gyakorta jó tétemény vala a' meg-hódíttatott népekre való nézve. Ezen Nemzet háborúba egy a' leg-vitézebb, és meg-győzhetetlen nemzetek közül való vólt, Békeségbe pedig leg-mértékletesebb, és leg-munkássabb vala. Késsön követték ugyan ök a' Görögöket a' tudományokba, de annyival nagyobb hamarsággal-is jutottak ök némelly részihez azoknak. A' mint ök magok gyermekeit nevelték, abból állott, hogy ök jó idején a' Hazához, a' Törvényekhez, a' Religióhoz való szeretetet szíveikbe bé-óltották, a' jó erkölcsökhöz szoktatták, és a' melly nagy emberekbe ezeket lenni észre veszik, hogy öket kövessék, parantsolták. Mihent régi vadságokból kivetkeztek, mingyárt betsületesek, és nyájasak kezdettek lenni társalkodásaikban, a' melly ugyan nem a' mostani módis magok alkalmaztatásokból, hanem egyenes szívüségből, és színesség, 's áll-ortzaság nélkül való viseletből állott. A' Nemessek állottak-fel a' Rómaiak között, a' nagyobb hivatalokba való léttel által, a' mellyek a' Familiákra jöttek, és ezekhez minden Római polgár hozzá juthatott, a' kik szükséges tulajdonságokkal, észszel, és készséggel birtak. Nagy ditsösség vólt az, ha ki maga nemzetsége közé illyetén hivatalt bé-hozhatott, de az ollyanok, a' kiknek Ösei már illyen minden-féle hivatalokat viseltek, és szabad vólt nékiek magok képeit magok házaikba-is a' falra tenni, és a' nyilván való ünnepléseknél-is körül hordattatni, éppen mind ezen szabadságokért nem tiszteltettek, ha önnön magok-is öseiknek érdemeit nem követték, vagy-is magok erkölcseik, és jó viseletek által aztat meg-nem szaporították.

Az

Az Aſzſzonyi Nem, a' melly leg-több Á-ſiai nemzeteknél bizonyos Sclavitásba ſzokott él-ni, és az emberi társaſágtól el-vagyon zárva, a' Görögöknél ugyan nem annyira tartattak ma-gányoſságba, de még-is ritkán jelentek-meg a' társaſágokba, a' Rómaiaknál ezen Aſzſzony-ſágok nagyobb ſzabadſágba éltek, de még-is tsak illendö ſzabadſágba. Mert keményen el-tiltattak a' bor italtól, hogy az ö jó erköltsö-ket a' bor meg-ne rontsa, másképpen pedig a' Római Aſzſzonyok, Matronáknak neveztettek, mivel különös tökélletesſégekkel bírtak, és ök nem annyira a' böltseſségben nevelték magok magzatjaikat, mint ſem öket az igaz Római gon-dolkodásra, és hazai ſzeretetre oktatták, és a' ſzabadſágnak ſzeretetét-is ſzívekbe plántálták, és az álhatatoſságot, és bátorſágot-is mint egy beléjek öntötték, és ezen két ſzép tulajdonſágok-ban férjeket-is tudtak meg-tartani. A' midön gyermekei a' tudományok meg-tanúlására al-kalmatossak vóltak, már akkor férfi Tanítókra bízták azokat, a' kiket hajlandóſágok ſzerént való tudományokra oktatták. Ámbár az ö meg-romlások, és a' régi jó erköltsöktöl való el-va-dúlások naprúl napra nevekedett, de még-is a' kik a' históriák olvasását kedvellik, nagy ízlés-ſel olvashattyák az ö nagy tetteiket, és nyo-mait-is tsudálhattyák a' régi Rómaiaknak. Nem lehet Mariust, és Syllát ezen históriá-ba nem tsudálni, ámbár ök egy rettentö em-lékezetet hagytak hátra magok hazájokra való nézve. Meg-nem elégedhetik az em-ber Áfricánus Scipió életének olvasásával, mert aztat többſzör kívánnya olvasni. Ki nem fogja az iffiabbik Cátónak nagy lelkűſégét tsu-dállani, és Cicerónak ſzép írásait nem tanúl-

ni,

ni, valameddig tsak igaz nagyság, közönséges haszonra szolgáló tudomány, böltsesség, valamit fog érni az erköltsös Nemzeteknél.

Itt vagyunk végin a' régi világ históriájának, a' mellyet én elsö kötetembe a' víz özöntül fogva kezdettem, a' melly majd négy ezer esztendöket foglal magába. Ezen hoszszú idö még-is tsak azon emberekkel esmértetett-meg bennünket, a' kik Európának déli részeiben, Ásiának északi, és déli részeiben, és északi részeiben Áfricának laktak. Mit miveltek akkor az emberek a' többi részeiben a' világnak, azokról vagy éppen semmi, vagy-is nem sokat érö tudósításaink vannak, a' mellyekbül nem sokat tanúlhatunk. Vóltak ugyan már akkor Németek, Panonusok, Sclavusok, 's több más nemzetek-is, és ezekkel már a' Rómaiak-is sokakkal háborúskodtak. De ezen Nemzetek, és más többek-is, a' kik azon idökbe esméretlenek vóltak, a' világot magok figyelmetességére nem-is vonhatták, mivel erköltstelenek, minden törvény nélkül valók, mesterségek, 's tudományok nélkül valók-is vóltak. Igaz! hogy azon Nemzetek, a' mellyeknek históriája eddig írattatott, az utólsó két ezer esztendöknek szakaszszát Kristus Urunk születése elött teszik, a' mellyekhez tartozandók; és azon dolgok, és változások által, a' mellyeket azok véghez vittek, emlékezetesekké tették eléggé magokat. De leg-inkább azon nemzetek közül a' Görögöket, Persákat, és Rómaiakat tanúltuk-ki, de tsak valamennyire, már most azon idö közelget, hogy több Nemzetekkel több Országokkal fogunk meg-esmérkedni, ha még hátra maradott nagy részit a' Római históriának Isten segítségével el-fogom végzeni.

A' MÁSODIK KÖTETNEK VÉGE.

M. ACADEMIA KÖNYVTÁRA

Lege 280.

GVADALVI
HISTORIA